

Pécsi Tudományegyetem

„Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola

Takács Zsuzsanna Mária

**Falusi néptanítók élete a 20. század első felében emlékirataik
és naplójuk tükrében**

Doktori (PhD) értekezés

Témavezetők:

Ambrusné Prof. Dr. Kéri Katalin
egyetemi tanár

Prof. Dr. Horváth Béla DSc
egyetemi tanár

Pécs

2014

*„Legelőször történeti lények vagyunk, mielőtt még a történelem
szemlélői lennénk, és mivel történeti lények vagyunk, azért
leszünk a történelem szemlélői.”*
/Wilhelm Dilthey/¹

¹ DILTHEY, Wilhelm (1974): A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban. 2., átdolgozott kiadás. Gondolat Kiadó, Budapest, 2004, 278.

Tartalom

Tartalom	3
Bevezetés.....	6
I. A kutatás témája, módszerei és főbb kérdései	8
I.1. Témaválasztás indokai és forrásai.....	10
I.2. A kutatás módszerei	13
I.3. A kutatás fő kérdései	16
II. Memoárok – biográfia – történetírás	18
II. 1. Az emlékezet.....	18
II. 2. Biográfia és történetírás	24
II. 3. Makro- és mikroperspektíva a történelemben.....	30
III. A magyar tanítóképzés 250 éve	33
III.1. A magyar tanítóképzés fejlődéstörténetének rövid áttekintése a 20. század elejéig.....	34
III.2. A tanítók értékrendje	43
IV. A forrásokban szereplő intézmények létrejötte és működésük.....	51
IV.1. A Pécsi Püspöki Tanítóképző.....	51
IV.1.1. A tanítóképző	54
IV.2. A Miasszonyunk Női Kanonokrend pécsi tanítónőképzője	59
IV.3. A jászberényi állami tanítóképző	67
IV.3.1. Az oktatás kezdete.....	69

V. A tanítók diákévei	76
V.1. Kerekes Géza	76
V.1.1. A tanítóképzőben.....	77
V.2. Koós Olga	83
V.2.1. Elemi iskolai tanulmányok Fiumében.....	84
V.2.2. Az első világháború idején – tanulmányok a Notre Dame rend pécsi iskoláiban.....	87
V.2.3. A tanítónőképzőben.....	90
V.3. Megyesi János.....	94
V.3.1. Élet a jászberényi képzőben	95
VI. A fiatal tanítók élete.....	100
VI.1. Tanító(nő)k Magyarországon a 20. század első felében	101
VI.2. A tanítók jövedelme	110
VI.3. Kerekes Géza, a görcsönyi kántortanító.....	120
VI.3.1. A település: Görcsöny	123
VI.3.2. A tanítói pálya kezdete.....	126
VI.4. Koós Olga, a fiatal tanítónő.....	128
VI.4.1. A fiatal tanítónő Macs pusztán.....	132
VI.4.2. A görcsönyi tanítónő	136
VI.5. Megyesi János, Siklósbodony új tanítója	144
VI.5.1. Siklósbodony – a település és iskolája.....	146
VII. A falvak és tanítóik életének eseményei	149

VII.1. Népszínművek és iskolai színjátszás.....	149
VII.1.1. A magyarországi iskolai színjátszás és a népszínművek.....	150
VII.1.2. Színjátszás a két településen.....	153
VII.3. A siklósbodonyi mindennapok.....	157
VII.4. Korszakváltás.....	160
VII.5. A második világháború után az új siklósbodonyi iskolában.....	164
VII.6. Siklósbodony lakói.....	167
VII.7. Az Aranykönyv vége – Kerekes Géza nyugdíjazása.....	174
VII.8. Megyesi János nyugdíjazása.....	176
VIII. Összegzés – a kutatás eredményei.....	178
Irodalom.....	193
Elsődleges források.....	193
Másodlagos források.....	198
Táblázatok jegyzéke.....	212
Mellékletek jegyzéke.....	214
Mellékletek.....	215

Bevezetés

A kutatás középpontjában két kántortanító, Kerekes Géza és Megyesi János, valamint egy tanítónő, Koós Olga emlékiratai, naplói állnak.² Mindhárom tanítói visszaemlékezésben összeolvad írásaikban az önéletrajzi emlékezet és a falu történetének bemutatására tett kísérlet, valamint megfigyelhetjük, milyen mértékben jelennek meg Magyarország és a világtörténelem eseményei. A kutatás másik fókuszpontjában a tanítók iskolai tanulmányai állnak, különösen a tanító(nő)képzésre vonatkozóan, így kerül bemutatásra annak a három intézménynek (a Pécsi Püspöki Tanítóképző, a Miasszonyunk Női Kanonokrend Pécsi Tanítónőképző Intézete, a Jászberényi M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző-Intézet) a története és az ott folyó oktatás, ahol tanulmányaikat végezték. A disszertáció arra tesz kísérletet, hogy a tanítói naplók alapján – Donáth Péter által elsőként alkalmazott – dokumentatív-elbeszélő módszerrel ismertesse a tanítók életpályáját egyrészt a saját iskolai tanulmányaik és a későbbi pedagógusi pályájuk során szerzett tapasztalataik, másrészt az adott társadalmi közegben betöltött, arra hatást gyakorló szerepük tükrében, egyúttal jelezve a korszak tanítói létének az egyedi eseteken túlmutató jellegzetes elemeit. A visszaemlékezések, mint elsődleges források a tanítói életutak vizsgálata során további adalékokkal szolgálhatnak a kor társadalmi struktúráinak alaposabb – sok esetben egyéb levéltári forrásokkal sem feltárható – megismeréséhez.³

Görsöny és Siklósbodony két egymáshoz közeli település Baranya megyében, Pécestől 20-30 kilométer távolságra. Kántortanítóik, Kerekes Géza (1899-1966) és

² A tanítókról készített fényképeket ld. 6., 7. és 8. mellékletben. A fényképek digitalizált formában a szerző tulajdonát képezik.

³ A 20. század folyamán, valamint az utóbbi évtizedekben kiváltképp több, tanító(nő)k által írt memoár került kiadásra, melyek szintén hasonló életutakról számolnak be. A kutatás során a szerző látókörébe több írás is került, azonban a disszertáció szövegében ezek elemzésére nem került sor, mivel a disszertáció az általa vizsgált három tanítói életpályát kívánta bemutatni, nem a már kiadott emlékiratok összehasonlítását tűzte ki céljául. A következő felsorolásban a teljesség igénye nélkül emelnék ki közülük néhányat: ÁCS Attila (2011): Ács János élete és öröksége: emlékezés egy kántortanítóra. Szigetvár; FRITTMANN Lászlóné (2011): Virágos katedrám. Történetek egy keresztyén tanítónő életéből. Bővített, átdolgozott kiadás. Bp.; GÁBRIS József (1993): Emlékezés István bácsira az az Majer Istvánra. Esztergomi Tanító- és Óvónőképző Öregdiákjainak Egyesülete, Esztergom.; KOSZORÚS Oszkár (2003): „Igai lámpás volt!”: arcképvázlat Uszuly János volt cinkusi tanítóról. Cinkusiak Baráti Köre, Orosháza; LONDESZ Elek (1902): Egy falusi tanító naplójából: és egyéb történetek. Lampel, Bp.; MOLNÁRNÉ Szikszai Klára (2014): A Lámpás: Szikszai Gábor – egy néptanító életútja. Jászapáti; PÜNKÖSTY Botond (2012): Az életem rövid története emlékezések, újságcikkek, elismerések: visszatekintés 90 évre 9 fejezetben. Vas Megyei Atlétikai Szövetség, Szombathely; VÉGH József (2005): Az életet tanította. Végh Károly kántortanító élete. Diósjenő. (Mivel ezen források nem kerültek feldolgozásra, ezért nem tüntetjük fel az irodalomjegyzékben.)

Megyesi János (1913-2011) hozzávetőleg egy évtizednyi eltéréssel léptek a tanítói pályájukra, így válva egyúttal e közösségek krónikásaivá. Koós Olga (1904-1982) emlékirata betekintést enged egy fiatal tanítónő életébe, aki házasságkötéséig folytatta munkáját szintén a görcsönyi elemi népiskolában.⁴ Írásaik a hasonlóságok mellett sokban különböznek egymástól. Természetesen ez a különbség adódik a három tanító egymástól eltérő társadalmi háttéréből, érdeklődési köréből és abból, hogy Megyesi majdnem tizenöt évvel fiatalabb görcsönyi kollégáitól, azonban egy esetben nagyfokú hasonlóságot fedezhetünk fel, mikor is a két egymástól körülbelül tíz kilométer távolságra lévő községek iskoláiról és az ott folyó munkáról írnak. Emellett Megyesi János emlékiratainak másik fő jellegzetessége, hogy nagy hangsúlyt helyezett a település társadalomnéprajzi szempontokat megjelenítő bemutatására, melyet a lakosság hagyományai mellett a különböző etnikumok együttélésének ismertetésekor láthatunk. Fontosnak tartotta azon tevékenységek (ünnepek, hagyományok, mezőgazdasági munkák, stb.) megőrkítését, melyek úgy tűntek számára élete végéhez közeledve – már a 21. század elején –, hogy a megváltozott életforma miatt feledésbe merülnek.⁵

A három napló vizsgálata során elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy maguk a tanítók mit tartottak érdemesnek arra, hogy megőrizték az emlékezet számára. Milyen fordulópontokat találhatunk életükben, lejegyezték-e ezen eseményeket. A disszertáció nagyobb fejezeteinek kialakításakor így ezen fordulópontok is szerepet játszottak, hiszen az oktatási rendszer egységességéből adódóan bizonyos események bekövetkeztével – mint például a diákévek és annak befejeztével az első tanítói állás elfoglalása, oktatói munka kezdeti időszaka, az új iskola (közösség, gyermekek) megismerése, családalapítás, nyugdíjazás, stb. – haladnak előre az életpályák. A forrásoknak ezen típusával (napló, visszaemlékezés, évkönyv) azonban a kutatónak a lehető legnagyobb óvatossággal kell bánnia, hiszen egy olyan rejtélyes emberi tulajdonság befolyásolja őket, mint az emlékezet. Számolnia kell azzal, hogy az emberi emlékezet nem objektív és így minden leírt emléket alakítanak a személyes tapasztalatok, az események résztvevőinek viszonyai, valamint az emlékező és az általa képviselt társadalmi réteg és a korszak gondolkodásmódja. Ennek ellenére ez a forrástípus az említett „veszélyeket”, nehézségeket nem számítva napjainkban már

⁴ A tanítók teljes nevének használatára, valamint naplóik, emlékirataik bemutatására a disszertáció szerzője engedélyt kapott mindhárom családtól, ezért szerepelnek így a disszertáció szövegében.

⁵ A tanítói visszaemlékezések ezen jellegzetes vonását kiemeli OZSVÁTH Imola (2009) is.

egyre gyakrabban képezi a társadalomtudományi kutatások⁶ – különösen a XX. század történetének megismerése kapcsán – szerves részét.

I. A kutatás témája, módszerei és főbb kérdései

„[V]ilágossá vált számomra – írja Georges Duby –, hogy a történésznek élnie kell szabadságával, hogy ez kockázatokkal jár, hogy kénytelen állást foglalni, és így amit elmond, mindig csak közelítés, amely egy személy szabad reakcióját fejezi ki a múlt szétszórt maradványaival kapcsolatban. (...) Mi lesz akkor, amikor eljutok a megfogalmazásig? – teszi fel a kérdést, folytatva gondolatát – Nem lesz-e még nagyobb a veszély, hogy eltérek az igazságtól, hiszen az írás során az érzékenység kerül az első helyre? Mégpedig a saját érzékenységem. Mert nemcsak leltárba akartam szedni mindazt, amit a forrásokban találtam, nemcsak jegyzőkönyvet akartam készíteni, holmi beszámolót vizsgálódásaimról. Érzelmeket is akartam közvetíteni az olvasóknak, meg akartam velük osztani azt az élményt, amikor az élettelen maradványok között kutatva úgy éreztem, hogy újra felhangzanak elhalt hangok.”⁷ Duby ezen mondatai meghatározóak voltak a kutatás és annak összefoglalása során, hiszen a három tanító írásából olyan események keltek újra életre, hangzott fel újra mára elhalt és lassan elfeledett hangjuk, amelyek ugyan nem egyediek a 20. század első felében élt tanítók életét tekintve, viszont a történész, Duby és mások által is megfogalmazott „szabadságával” élve alkothattam újra életüket, mutathatom be tanulmányaik és munkásságuk színhelyeit. Amint Georges Duby is megemlítette, műveiben az egyes szám első személy, az „én” szó használata többször is előfordul figyelmeztetésként az olvasók számára, ugyanúgy jelenik meg ebben a disszertációban is, hiszen hozzá csatlakozva állítjuk: „Nem az igazságot akarom átadni (...), hanem a valószínűt

⁶ A történeti, azon belül is a neveléstörténeti, valamint a szociológiai kutatások mellett érdemes kiemelni a néprajztudomány képviselőinek munkásságát. A teljesség igénye nélkül ld. bővebben a témában: BÁLINT Dezső – KOVÁCS Piroska – BALÁZSI Dénes (2009): Lámpások voltunk... Udvarhelyszéki pedagógusok élettörténete. Sajtó alá rendezte és a kísérő tanulmányt írta Ozsváth Imola. Mentor Kiadó, Marosvásárhely; OZSVÁTH Imola (2009): Udvarhelyszéki pedagógusok a 20. században. In: Bálint Dezső – Kovács Piroska – Balázi Dénes: Lámpások voltunk... Udvarhelyszéki pedagógusok élettörténete. Sajtó alá rendezte és a kísérő tanulmányt írta Ozsváth Imola. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 393-475.; OZSVÁTH Imola (szerk., 2008): Néptanítók, életpályák és élettörténetek. Scientia Kiadó, Kolozsvár.

⁷ DUBY, Georges (2000): Folytonos történelem. Napvilág Kiadó, Bp. 59.

sugallom, azt a képet állítom [az olvasó – T. Zs. M.] elé, amely bennem alakult ki az igazságról.”⁸

A két különböző faluban és részben eltérő időszakban élő három általunk vizsgált tanító sorsa összefonódott, mivel az események egymás mellé sodorták őket. Koós Olga családja Siklósodonyban élt, ahova majd az 1930-as évek végén került tanítónak Megyesi János, ő pedig Görcsönyben lett tanítónő, ahol Kerekes Géza vezette az iskolát az 1920-as évek végétől. Végül mindhárman ez utóbbi (Görcsöny) településen töltötték nyugdíjas éveiket, visszaemlékezve az utókor számára is érdekes momentumokat felelevenítő, élményekben gazdag életükre. E három önálló életutat bejáró, de mint látni fogjuk több ponton és helyszínen összefonódó tanítói sorsokba, valamint az őket körbe vevő közösségek életébe szeretnénk betekintést nyújtani.

A posztmodern történetírás⁹ új irányokat mutatott a történészeknek, hiszen nem egy narratívát kell készíteniük, nem magyarázni kell, a történész feladata már nem a múlt kutatása során talált eredményekről való beszámoló készítése, hanem annak a narratívának a felépítése, amit a nyomok alapján elképzelt.¹⁰ Engel Pállal készített interjúban olvashatjuk a következő gondolatokat, melyben így nyilatkozott a történész munkájáról: *„A történetíró nem új ismeretekhez akar jutni, hanem a már meglévőkből komponál valami minőségileg mást: egy »sztorit«. [...] Többé-kevésbé önkényesen válogat a tények között: egyesek szerint a »sztorihoz« tartoznak, ezért hivatkozik rájuk,*

⁸ DUBY, 2000: 60.

⁹ A posztmodern történetírásról a teljesség igénye nélkül ld. bővebben: ANKERSMIT, Frank R. (2004): A történelmi tapasztalat. Typotex, Bp.; GYÁNI Gábor (2003a): A posztmodern kánon. Tankönyvkiadó, Bp.; Uő. (2003b): A történetírás fogalmi alapjairól. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): Bevezetés a társadalomtörténetbe. Osiris, Bp. 11-57.; Uő. (2003c): Történetírói nézőpont és narratív igazság. Magyar Tudomány. 48. évf. 1. sz. 16-26.; Uő. (2007): Relatív történelem. Typotex, Bp.; Uő. (2013): A posztmodern és a magyarországi történetírás. Századok. 147. évf. 1. sz. 177-188.; ROMSICS Ignác (2011): Clio bővületében. Magyar történetírás a 19-20. században – nemzetközi kitekintéssel. Osiris, Bp.; WHITE, Hayden (1997): A történelem terhe. Osiris Kiadó, Bp. 20-21.; valamint a narrativista történetfilozófiához kapcsolódó írásokat ld. a LÁSZLÓ János, N. KOVÁCS Tímea és THOMKA Beáta által szerkesztett Narratívák sorozat (3., 4. és 5. kötet) tanulmányai (ANKERSMIT, 2000: 111-120.; BERKHOFER, 2000: 147-167.; CARR, 1999: 69-84.; GERGEN-GERGEN, 2001: 77-119.; LORENZ, 2000: 121-146.; MCADAMS, 2001: 157-174.; RICOEUR, 2000: 11-24.; SARBIN, 2001: 59-76.; VEYNE, 2000: 65-80.) között és GYURGYÁK János – KISANTAL Tamás (szerk., 2006): Történetelmélet I-II. Osiris, Bp. írásaiban; PÁSZKA Imre (2009): Narratív történetformák a megértő szociológia nézőpontjából. II. javított kiadás. Belvedere Meridionale – Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged. Azonban mindenképp szükséges megemlíteni, hogy a posztmodern történetírás nem az egyedüli történetírói irányzat a rendelkezésre álló források vizsgálatára, ezért a történészek közt folyó vitára is szeretném felhívni a figyelmet (magyar területre vonatkoztatva) szintén a teljesség igénye nélkül: HERMANN Róbert – KARSAI László – PRITZ Pál (2013): Levélféle Gyáni Gábornak. Századok. 147. évf. 3. sz. 792-801. és az erre született válasz: GYÁNI Gábor (2013): Válaszféle a „Levélféle”-re. Századok. 147. évf. 3. sz. 801-803.

¹⁰ HEGEDŰS Judit (2003): Tanítónői karriertörténetek a dualizmus korában. Iskolakultúra, 3. szám, 42.

másokat mellékesnek lát, ezeket figyelmen kívül hagyja.”¹¹ A disszertáció két település egy bizonyos időszakához (az 1920-as évektől kezdődően Görcsöny esetében az 1950-es, valamint Siklósbodonynál az 1970-es évekig) és az ott élő tanítók munkásságához kapcsolódó – Engel Pál megfogalmazásával élve – „sztorit” állít a középpontba, valamint megpróbálja a neveléstörténeti és a magyar társadalomtörténeti kutatás részévé tenni az így kialakult narratívát, hogy a jövő tanítói, tanárai megismerjék, honnan erednek azok az intézmények, tárgyak, melyek ha más formában, akár újabb funkciót kapva, de napjainkban is körbeveszik őket Görcsönyben, Siklósbodonyban és hazánk még számos pontján.

1.1. Témaválasztás indokai és forrásai

A történettudomány és így a neveléstörténet számára is az elsődleges és másodlagos forrásokra¹² építkező kutatás szolgál kiindulási pontként. A történeti kutatások fókuszában tradicionálisan az elsődleges/primer források, azon belül is az írott források állnak, melyek közül a még kiadatlan művek nagy jelentőséggel bírnak. Ide tartozik a naplók, emlékiratok, levelezések vizsgálata is, mely a korszakra (a forrás keletkezésének idejére) vonatkozóan kiemelten fontosak abból a szempontból, hogy általuk megismerhetjük például az oktatási rendszerek szereplőinek életmódját, véleményét, gondolkodásmódját.¹³

A disszertáció alapforrásait szintén ilyen még kiadatlan, primer források, a családok által megőrzött naplók és visszaemlékezések alkotják. Kerekes Géza „*Aranykönyve*”¹⁴ 1924-től, míg Megyesi János naplója 1937-től tekint vissza tanítói pályájára (nyugdíjba vonulásáig), valamint az adott község és lakói életének eseményeire, ez utóbbi tanító egyes fejezeteiben a témák köré való csoportosítás elvét

¹¹ „*Nem sokat ér és nem is érdekes az olyan történeti mű, amelyből hiányzik írójának személyes véleménye. [...] Nem szívesen képzelek el olyan társadalmat, amelynek tagjai nem törődnek sem az elődeikkel, sem az őket körülvevő tárgyak és intézmények eredetével. Akik a romok helyére új épületet emelnek, de hogy a rom maga mi volt, az közömbös számukra.*” – a folytatta gondolatát Engel Pál. HEGEDŰS, 2003: 42.

¹² A történeti/neveléstörténeti kutatásokra vonatkozóan ld. bővebben: KÉRI Katalin (2001): Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába. Műszaki Könyvkiadó, Bp.; SZABOLCS Éva (2001a): Kvalitatív kutatási metodológia a pedagógiában. Műszaki Könyvkiadó, Bp.; SZABOLCS Éva (2004): Deduktív (analitikus) jellegű kutatás. In: Falus Iván (szerk.): Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe. Műszaki Könyvkiadó, Bp. 106-121.

¹³ KÉRI, 2001: 33-34.

¹⁴ Kerekes Géza az „*Aranykönyv*” címet adta naplójának, saját maga írva ezt a kifejezést annak borítójára.

követte olykor a kronologikus időrendiséget is figyelmen kívül hagyva. Koós Olga az 1970-es években jegyezte le életének eseményeit kronologikus rendben, „*Életem*” címet adva visszaemlékezésének.

Ezen kiindulóponthoz kapcsolódnak az iskolák történetére és hétköznapijaira vonatkozó, szintén elsődleges források, a tanító(nő)képzők alapításának időszakától kezdődően fennmaradt iskolai értesítők, melyek a diákévek vizsgálatához kapcsolódóan álltak a kutatás fókuszában. A disszertációnak a magyar tanítóképzés fejlődéstörténetét, azon belül is három mintaként szolgáló intézmény működését bemutató fejezeteinek primer forrásaiként szolgáltak a Jászberényi M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző-Intézet 1917 és 1933, a Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet 1898 és 1918, valamint a Miasszonyunk Női Kanonokrend pécsi nevelő- és tanítóintézeteinek értesítői 1901 és 1927 között. A tanító(nő)knek a magyar társadalom rétegződésében elfoglalt helyére és azon belül betöltött szerepére vonatkozó vizsgálatunk során elsődleges forrásként szolgáltak a magyar közoktatáshoz kapcsolódó statisztikai adatok, melyek a korszak népszámlálási adatai és kimondottan a közoktatásügyet feltáró korabeli statisztikák révén állnak a kutatók rendelkezésére. A felhasznált elsődleges források nagy részének lelőhelye a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteménye, mely a Dél-Dunántúli Regionális és Tudásközpont részeként működik, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, valamint a három tanítói napló és memoár eredeti, illetve másolt formátumban a szerző tulajdonában vannak. A tanítótság és az egyes tanítóképző intézetek történetének feltárása során az elsődleges források mellett a másodlagos szakirodalmak adtak további támpontot. Ez utóbbiak között említendő a teljesség igénye nélkül Szakál János, Donáth Péter, Felkai László, Mészáros István, Mikonya György, Németh András, Kéri Katalin, Szabolcs Éva, Baska Gabriella monográfiái és tanulmányai.¹⁵

¹⁵ Műveik a témához kapcsolódóan a teljesség igénye nélkül: BASKA Gabriella (2011): Iskola, gyermek és tanítói ideál a 19. és 20. század fordulóján. Gondolat Kiadó, Bp.; BASKA Gabriella-NAGY Mária-SZABOLCS Éva (2001): Magyar tanító, 1901. Iskolakultúra, Pécs; DOMBI Alice (2012): Primus inter pares: pedagógiai professzió és programadó nevelők a 19. században. Universitas Szeged K., Szeged; DOMBI Alice- OLÁH János (szerk., 2003): A 19. századi magyar pedagógusok a polgárosodásért. APC-Stúdió. Gyula; DONÁTH Péter (2008). A magyar művelődés és a tanítóképzés történetéből, 1868-1958. Trezor, Bp. és Uő. (2008): Oktatáspolitikai és tanítóképzés Magyarországon, 1945-1960. Trezor, Bp.; KÉRI Katalin (1992): A történeti Baranya megye római katolikus iskolaügye 1868-1918 között: Különös tekintettel a római katolikus elemi iskolák és tanítóik helyzetére: doktori értekezés. Pécs; KELEMEN Elemér (2007): A tanító a történelem sodrában: tanulmányok a magyar tanítótság 19-20. századi történetéből. Iskolakultúra, Pécs; NÉMETH András (2012): Magyar pedagógusképzés és pedagógus szakmai tudásformák I. 1775-1945. ELTE Eötvös Kiadó, Bp.; PETHŐ László (1991): A tanítók és a társadalom: történeti szociológiai megközelítés. Educatio, Bp.; SZENDI Emma (2002): A fővárosi

A tanítóképzés története, a tanítók és életük, emlékiratok, naplók, életrajz, önéletrajz, az emberi emlékezet és a narrativitás¹⁶. Röviden ezen kulcsszavakkal jellemezhető a disszertáció témája, mindenekelőtt azonban két elem ragadható ki, amely elindította kutatást: a tanítók személye és emlékirataik, naplóik. A témaválasztás indokaként elsőként fogalmazódhat meg az a gondolat, hogy a neveléstudománynak ezen területe ezáltal új perspektívákat nyit meg a kutató számára és megismerhetővé válnak új történetírói irányzatok és módszerek. A legfőbb indokként azonban azt a pillanatot jelölnék meg, amikor Megyesi János, épp betöltve a 93. életévét, megkereste a disszerenst és rábízta emlékiratait. A vele történő beszélgetések alkalmával fogalmazódott meg egyre nyilvánvalóbban az a kutatói kérdés, hogy vajon mik lehettek azok a momentumok, amelyek az ő és a hozzá hasonló falusi tanítók életében meghatározó volt, hogyan élték hétköznapjaikat évtizedeken keresztül ugyanazon közösség tagjaiként, mennyire hatottak ők falujuk életére és az hogyan befolyásolta az ő életüket. A kezdeti időszakban csak az ő emlékirata és naplója állt a kutatás fókuszában, majd egy kis idő elteltével kerültek a kutató látókörébe szintén leszármazottak révén Koós Olga és Kerekes Géza írásai, akik mindketten szerepeltek a Megyesi-feljegyzésekben. Ez abból is adódott, hogy nem messze egymástól folytatták tanítói tevékenységüket, bár Koós Olga abban az időszakban, amikor Megyesi János Siklósbodonyba került tanítónak már nem dolgozott, de családjá révén szintén kapcsolatba került a fiatal tanítóval. A három tanító annak ellenére képez egységet, hogy három teljesen különböző tulajdonságokkal és érdeklődési körrel rendelkező személyről és ezáltal három eltérő életútról beszélhetünk, mégis abból a szempontból egymáshoz tartozó írások, mivel ismerték egymást, találunk olyan feljegyzéseket írásaikban, melyek a másokra vonatkoznak és az utolsó éveiket ugyanazon településen,

pedagógustársadalom kultúrtörténete a két világháború között (1920-1938). Eötvös József Könyvkiadó, Bp.

¹⁶ Maga a fogalom, narratíva latin eredetű szó, a latin gnarus (tudni, kapcsolatban lenni) és narro (kapcsolni, elmondani) szanszkrit szavak tövéből, a gna (tudni) szóból ered és a cselekvések és történések lényeges szempontok alapján rendezett, időbeli sorrendbe tett szövegsémáját, vagyis elbeszélését jelenti (PÁSZKA, 2009: 171.). A narrativizálás Hayden White szerint az a tevékenység, amikor a látszólag esetleges vagy éppen kaotikus események sorozata sajátosan történeti jelenséggé válik, azonosítható történetté alakul, hisz akkor válnak értelmezhetővé, amikor felveszik egy történet koherenciáját és a cselekményesítés által bírnak majd kulturálisan értelmezhető jelentéssel (WHITE, 1997: 20-21.). Theodor R. Sarbin megfogalmazásában pedig a narratívum „*az epizódok, cselekvések és a cselekvésekről való számadások megszervezésének módja*”, melyről kijelenti, hogy „*az emberi cselekvés szervezőelveként*” értelmezi (SARBIN, 2001: 67.). A narratív történetfilozófiára vonatkozóan ld. bővebben: PÁSZKA, 2009.; Narratívák 3. A kultúra narratívái. Szerk.: N. Kovács Tímea. Kijárat Kiadó, Bp. 1999.; Narratívák 4. A történelem poétikája. Szerk.: Thomka Beáta. Kijárat Kiadó, Bp. 2000.; Narratívák 5. Narratív pszichológia. Szerk.: László János – Thomka Beáta. Kijárat Kiadó, Bp. 2001.

Görcsönyben töltötték. Záró indokunk, melyben talán leginkább visszatükröződik Georges Duby azon állítása, mely szerint nem hisz a történész objektivitásában és meghatározó a történész személyisége, szubjektivitása¹⁷, hiszen „saját világának rabja”¹⁸, mely alakítja gondolatait és prekonceptióit. A téma kutatása szempontjából így nagy jelentőséggel bír a kutató személyes érdeklődése, kíváncsisága és a vizsgálat tárgya iránta elkötelezettsége, valamint szenvedélye.¹⁹

1.2. A kutatás módszerei

A biográfiai kutatások az utóbbi évtizedekben a társadalomtudományok több területén (mint például a történettudomány, etnográfia, pszichológia, antropológia, szociológia) jelentkeztek.²⁰ A narratív történetformák átívelik egy adott személy elbeszélte életének egészét addig a pillanatig, amikor azt írásban rögzítik, így azok az emberek mindennapi tudáskészletének a hordozói, a világról, a valóságról alkotott képzeink összessége, valakinek az élményeit, vágyait, tapasztalatait fedi fel szubjektív nézőpontból.²¹ A disszertáció témájából adódóan az élettörténetek elbeszélése, vagyis történeti biográfia – mely Patrice Gueniffey szerint az egyén sorsának rekonstrukciója –, nem más, mint személy környezete mozaikdarabkáinak rekonstruálása, de a biográfia csak az egyéni sors egyik aspektusa.²² A retrospektív életrajzi kutatás során – írja Szabolcs Éva – visszatekintünk egy életút egészére vagy adott szempontból fontos elemeire, ahogyan az egyén rekonstruálta, értelmezte élete epizódjait.²³ Ezen retrospektív biográfiák közé tartozik Koós Olga és Megyesi János memoárja is, mivel mindketten életük utolsó évtizedében vetették papírra életük számukra fontosnak tartott eseményeit. A biográfiák

¹⁷ DUBY, 2000: 56., 78.

¹⁸ SZIJÁRTÓ M. István (2014): A történész mikroszkópja. A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata. L'Harmattan, Bp. 24.

¹⁹ KÉRI, 2001: 57.

²⁰ A társadalomtudományok területén a biográfiai kutatásokra vonatkozóan ld. a teljesség igénye nélkül: BÖGRE Zsuzsanna (2004): Vallásosság és identitás. Élettörténetek a diktatúrában (1948-1964). Dialóg Campus Kiadó, Bp.-Pécs.; KÖVÉR György (2014): Biográfia és társadalomtörténet. Osiris Kiadó, Bp. 22.; KÜLLÖS Imola (szerk., 1982): Az életrajzi módszer. Tanulmánygyűjtemény. Documentatio Ethnographica. 9. sz. MTA Kutatócsoport, Bp.; NIEDERMÜLLER Péter (1988): Élettörténet és életrajzi elbeszélés. Ethnographia. 99. évf. 3-4. sz. 376-388.; OZSVÁTH, 2008.; PATAKI Ferenc (2001): Élettörténet és identitás. Osiris Kiadó, Bp.; TENGELYI László (1998): Élettörténet és sorseseemény. Atlantisz Könyvkiadó, Bp. A neveléstudományi kutatásokat tekintve ld. 15. lábjegyzetben, valamint a biográfia és történetírás kapcsolatában még a II. fejezet hivatkozásainál.

²¹ PÁSZKA, 2009: 14., 174.

²² GUENIFFEY, Patrice (2000): A biográfia a megújuló politikatörténetben. Aetas. 3. sz. 144, 148.

²³ SZABOLCS, 2001: 42.

általános jellemzőjét tekintve, azok az életpályákat kronologikusan rendezett életrajzi eseményeket összekötve építik fel, viszont azok a mozzanatok, amint Kövér György is megfogalmazta, melyeknek esetleg még a hiányáról sem tudunk, vagy ha egyáltalán ismeretünk van róla, viszont semmiféle feljegyzés nem áll rendelkezésünkre, komoly akadályát jelentik egy életút rekonstrukciójának.²⁴ Ebből következően jelen esetben három életút egészére és azokból kiragadott kisebb elemekre fókuszál a disszertáció, tehát három kronologikusan felépített iskolatörténet mellett láthatjuk a szintén időben előre haladó élettörténeteket. Mindegyiknél megtalálható a történelmi kutatások diakronikus módszere mellett a szinkronisztikus²⁵ is, hiszen nem feltétlenül követjük pontosan a biográfiákra jellemző, minden életeseményre kiterjedő ismertetést, hanem bizonyos esetekben egy-egy sajátos momentumot találunk kiemelve (pl. a VI. fejezet színjátszásra, hétköznapiakra, helyi kisebbségre vonatkozó részei). A disszertáció felépítésének ezt a jellegzetességét és ennek elméleti megalapozását a „Makro-és mikroperspektíva a történelemben” című fejezetben Siegfried Kracauer gondolataira támaszkodva ismertetjük. Ebből adódóan nem a memoárok és naplók szövegeinek elemzését olvashatjuk és nem is pszichohistóriai alapozású biográfiákat, mivel „*a történészek hagyományos eszköztárukkal és személyiségképükkel a források pszichológiai megszólaltatására nem képesek*” – olvashatjuk Kövér Györgynél.²⁶

A disszertáció három életút eseményeinek (tanulmányok, a tanítói pályán történő kezdeti lépések, a települések lakóival való kapcsolat, stb.) dokumentatív-elbeszélő módszerrel történő ismertetését tűzi ki célul, bemutatni a tanítók munkásságát, mindennapjaikat és azt a kort, amelyhez tartoztak. E módszer, mint azt Donáth Péter részletesen kifejti, „*a művelődéstörténet-írásban szokatlanul*” hosszabb idézetekkel, dokumentumismertetéssel és az azt kiegészítő jegyzetapparátussal kísérletet tesz arra,

²⁴ KÖVÉR, 2014: 22.

²⁵ A diakrón és szinkrón vizsgálatokról ld. bővebben: KÉRI, 2001.

²⁶ A pszichohistóriáról a következő gondolatokat fogalmazza meg és folytatja fentebb idézett mondatát Kövér György: „*Ez [vagyis a pszichológiai elemzés – TZSM] nemcsak pszichológiaellenes ösztönöket hív elő jelentős részükből (amit én nem tudok az általam feltárt forrásokból kiszűrni, azt honnan tudná más), hanem érdemi bírálatokat is. A történésznek persze alapjában véve örülnie kellene, hogy a szélesebb látókörű elemzéshez amúgy szükségesnek ítélt forrásait valamilyen eszköztár segítségével meg lehet szólaltatni. A rendelkezésre álló források értelmezésében a pszichohistorikus általában analitikus tapasztalatait hívja segítségül. Eközben kimondva-kimondatlanul azt képviseli, hogy ez és ez a motívum a jelenkori klinikai praxis alapján így és így fejthető meg. A kérdés azonban éppen az, hogy egyáltalán lehet-e a mai (s többnyire nem egészséges) ember pszichéje alapján a múltbeliekre nézve következtetéseket levonni. Ráadásul a pszichohistória többnyire szekundér, már a történészek által feltárt és közzétett források alapján dolgozik. [...] Felvetődik az a probléma is, hogy az analitikus szituációban a páciens interaktív jelenvalósága mennyiben vonatkozatható a régmúlt történelmi személyisége által hátrahagyott hol nyomokra. Nem feledkezhetünk meg közben arról sem, hogy ez a kiterjesztés vajon mennyiben más, mint a következményből okokat kiolvasás gyakorlata.*” KÖVÉR, 2014: 21.

hogy a felidézett szövegeket, vagyis a még ismeretlen forrásokat bevonja a tudományos diskurzusba, a „szövegek jellege, atmoszférája, fogalomhasználata, azonosságai és különbségeik” segítségével ismertesse az adott kort és jelen esetben az abban az időszakban tevékenykedő tanítókat.²⁷ A fejezetek során beemelt idézetek is ezt a célt szolgálják, mivel a kutatás révén feltárt társadalomtörténeti háttér, a disszertációban megfogalmazott gondolatok alátámasztásaként vannak jelen. A naplókából és memoárokból származó idézetekkel a szerző illusztrálni kívánja létrehozóik gondolkodásmódját, beszéd- és írástílusát, a vizsgált korszak hangulatát, nyelvi sajátosságait is, mint ahogy erre Kéri Katalin is felhívja a neveléstörténettel foglalkozó kutatók figyelmét.²⁸

Giovanni Levi az életrajzok problematikájára vonatkozó megközelítései közül kiemelnénk a modális életrajz és a prozopográfia, valamint az életrajz és a kontextus kapcsolatát. Levi szerint a modális életrajz nem egy személy, hanem egy olyan egyén életrajza, aki egy csoport minden jellemzőjét magába sűrítve hordozza, ha pedig a kontextushoz való viszonyát nézzük, akkor az életrajz megőrzi sajátos vonásait, de a korszak és a környezet igen erős hangsúlyt kap.²⁹ „Az élet – olvashatjuk Levinél –, nem érthető meg egyedül a saját különlegességein, másságán keresztül, éppen ellenkezőleg, az életpálya látszólagos eltéréseit vissza kell vezetni a normákra, bemutatva, hogy az őket lehetővé tevő történelmi kontextusba illeszkednek.”³⁰ A tanítók élettörténeteivel nem csak az ő életük sajátosságait kívánjuk bemutatni, kiemelni fontosabb eseményeit, hanem rávilágítani arra, hogy életük valószínűleg hasonlóságot mutathat másokéval. Azonban a biográfiai kutatások egyik alapeleme, hogy az egyén perspektívájából jeleníti meg a tapasztalatokat, melyek közül elsősorban a belső, szubjektív tapasztalatokra fókuszál.³¹ Amennyiben egy életrajz egy csoport jellemzőit őrzi, akkor joggal feltételezhetjük, hogy e három biográfia is magában rejti csoportjuk jellegzetes vonásait, mely lehet a tanítóké, a falusi tanítóké, a 20. század első felében dolgozó tanítóké, dolgozó nőké és férfiaké egyaránt, de azoké is, akik hasonló társadalmi rétegből származtak, nemkülönben éltek hétköznapjaikat, mint Koós Olga, Kerekes Géza és Megyesi János.

²⁷ DONÁTH Péter (2008a): A magyar művelődés és tanítóképzés történetéből, 1868-1958. Trezor, Bp. XV.

²⁸ KÉRI, 2001: 77.

²⁹ LEVI, Giovanni (2000): Az életrajz használatáról. Korall. 1. évf. 2. sz. 86.

³⁰ Uo.

³¹ SZABOLCS, 2001: 41.

1.3. A kutatás fő kérdései

A kutatás kezdetén már felmerültek az elméleti kereteket indukáló kérdések, melyekhez kapcsolódóan a források feltárásának előrehaladtával folyamatosan generálódtak az újabb, immár a tanítók munkásságára és hétköznapjaira vonatkozó témakörök. A disszertáció struktúrájának létrejöttékor és a fejezetek kialakításakor fogalmazódtak meg azok a kérdések, mely az elméleti alapok felvázolása (II. fejezet) mellett a következő három nagyobb egységre bonthatóak: a magyar tanítóképzés fejlődéstörténetét három mintaként szolgáló intézmény létrejöttének és működésének ismertetése révén (III. és IV. fejezet), az ezt követő rész a tanítók tanulmányait állítja középpontba (V. fejezet), majd munkásságukat és mindennapjaikat bemutató fejezetek (VI. és VII. fejezet), melyeket kiegészít a korszak magyar társadalomtörténetének bemutatása a tanítói értelmiségi rétegre kitekintő vizsgálattal.

A magyar tanítóképzés létrejöttét, azon belül is a három intézmény kialakulását és azok működését vizsgáló kutatói megközelítést indukáló kérdéskör:

- ❖ Milyen jellegű képzésben vettek részt a tanítók és milyen értékrendet hoztak magukkal, illetve vajon milyen közvetített és várt el tőlük az állam a 20. század első felében?
- ❖ Hogyan jöttek létre azok a mintaintézmények, melyek a kutatás során a vizsgálat tárgyává váltak (a Pécsi Püspöki Tanítóképző, a Miasszonyunk Női Kanonokrend pécsi tanítónőképzője, valamint a Jászberényi M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző Intézete)?
- ❖ Milyen oktatási tevékenység folyt ezen római katolikus és állami tanító(nő)képzőkben, kellően felkészítette-e az igencsak sok elvárásnak megfelelni „kényszerülő” falusi tanítókat?

A tanítók naplóit, memoárjait felhasználva melyek azok a csomópontok, melyekből ráismerhetünk a magyar tanítóóság közös jellemzőire az általunk vizsgált korszakban:

- ❖ Találhatunk-e olyan csomópontokat a tanító(nő)k naplóiban és visszaemlékezéseiben, melyekből ráismerhetünk a tanítóóság közös jellemvonásaira a 20. század első felében a magyar társadalomban betöltött szerepüket illetően?

- ❖ Képet kaphatunk-e arról a tanító(nő)k szemszögéből ezen források által, hogy mi jellemezte a tanítóság mindennapjait, valamint mi módon hatottak saját közösségük életére a vizsgált korszakban?
- ❖ A nők munkába állása kapcsán milyen nehézségek merültek fel egy fiatal tanítónő pályáját tekintve?
- ❖ Helyezhetik-e a naplók és memoárok „új” megvilágításba a tanítói tevékenységet és az azzal szorosan összekapcsolódó mindennapi falusi életet?

A kutatás jövőben való hasznosíthatóságára vonatkozó kérdések:

- ❖ Miért fontos a neveléstudomány, a neveléstörténet számára a falusi tanítók mindennapjainak vizsgálata?
- ❖ Hogyan válhat a biográfia-kutatás a neveléstörténet számára hasznosítható kutatási területté, szolgálhatják-e az elméleti és gyakorlati neveléstudományt? Milyen képzési lehetőségeket nyújthat a 21. század elején a tanárképzés során a neveléstörténeti kutatások közé beemelt forrástípus?
- ❖ Milyen értéket közvetítenek a tanítói élettörténetek, esetleg állhatnak-e a modern kor pedagógusai számára példaként? Tanulhatunk-e a kutatás eredményeként létrejött biográfiákból?

A tanítók életpályáit bemutatva próbálunk azokra a tevékenységekre, melyek nemcsak a 20. század, hanem napjaink tanítói számára is feladatot és olykor kihívást jelentettek. Bakacsi Géza és Csákány Béla írásukban a tanítók feladatát a társadalom rendszerében Neumann János elméletére³² alapozva vázolták fel, mikor azok tevékenységét a „kódátadó alrendszerek működtetőiként” aposztrofálták és az egész rendszer felépítését nézve így fogalmazták meg: *„Az egész működő társadalom kódja (leírása) a tudomány és a művészet, a törvénykönyvektől a családregényekig; a kód hordozói pedig a tudósok és mindazok, akik hiteles képet nyújtanak az ország vagy a világ valamely részletéről. Végül — de nem utolsósorban — a kódátadó alrendszer az oktatás, az óvodáktól az*

³² „Ha valamely rendszer képes önmagát reprodukálni, akkor szükségképpen tartalmaznia kell négy komponenst: egy realizáló alrendszert (amely adott leírásokat meg tud valósítani), az egész rendszer leírását (röviden kódját), egy a kódot megőrizni, lemásolni és továbbadni képes kódátadó alrendszert, végül pedig egy az önreprodukció folyamatát vezérlő alrendszert. Ilyen alrendszerek birtokában a rendszer alkalmas arra, hogy önmagát újraalkossa. Neumann János rámutatott, hogy élő szervezetekben a kódok éppen a gének (azt, hogy ezek anyagi hordozói a dezoxiribonukleinsavak, csak öt évvel később fedezték fel).” – olvashatjuk írásukban. BAKACSI-CSÁKÁNY, 2010.

egyetemekig, s ennek működtetői a nevelők, a tanítók és tanárok.”³³ A tanítók életpályái megmutatják számunkra, hogy a társadalom rendszerében milyen funkcióval rendelkeztek és a három kiemelt életút egyes eseményei betekintést engednek a kutató számára egy-egy településre koncentrálva a korábban már ismertetett dokumentatív-elbeszélő módszer segítségével a magyar tanítótársadalom mindennapjainak, a „kódátadók” életének történéseibe.

II. Memoárok – biográfia – történetírás

„Az emlékezet néha mindent megőriz, szolgálatkész, engedelmes; máskor zavaros és gyöngye, ismét máskor zsarnoki és ellenőrizhetetlen! Kétségtelen, hogy az ember minden tekintetben valóságos csoda; de az a képessége, amellyel emlékezik és felejt, különösen rejtélyesnek látszik.”

/Jane Austen/³⁴

II. 1. Az emlékezet

Marc Bloch abszurd gondolatnak tartja, hogy a múlt önmagában alkotná egy tudomány tárgyát, hiszen ahogyan ő maga is rákérdez: *„hogyan lehetne (...) a racionális megismerés tárgyává tenni megannyi jelenséget, amelyekben semmi közös sincs azon kívül, hogy nem a mi időnkben játszódtak le”*.³⁵ A történelem, Raphael Samuel megfogalmazása szerint, nem a történészek előjoga, de nem is a találmányuk, hanem a tudás társadalmi formája és sok ezer kéz munkájának eredménye.³⁶ Az emberi emlékezet által létrehozott források egyetlen emberi tulajdonságon alapulnak, létrehozásuk akaratlan, minden egyes gondolkodni képes ember rendelkezik vele és

³³ „A vezérlő alrendszert a hatalmi ágak intézményei és tisztviselői alkotják, köztársasági elnöktől a községi önkormányzati előadókig. A realizáló alrendszer a társadalmat alkotó emberekre és anyagi környezetükre vonatkozó leírásokat valósítja meg; ezért intézményei például az egészségügy meg a gazdaság, szereplői az orvosok és ápoló(nő)k, a mérnökök, a munkások és még sokan mások.” – kezdődik a szerzőpáros gondolatmenete. BAKACSI-CSÁKÁNY, 2010.

³⁴ AUSTEN, Jane (2001): A mansfieldi kastély. Magyar Könyvklub, Bp. 250-251.

³⁵ BLOCH, Marc (1996): A történész mestersége. Történetelméleti írások. Osiris Kiadó, Bp. 23.

³⁶ Raphael Samuel gondolatait idézi Gyáni Gábor. In: GYÁNI Gábor (2007): Relatív történelem. Typotex Kiadó, Bp. 107.

ezáltal vagyunk képesek arra, hogy tanuljunk, önálló életet tudjunk élni. Nem szabad viszont megfélemlenünk arról, amit az amerikai író, Barbara Kingsolver így fogalmazott meg: „*az emlékezés rokona az igazságnak, de nem ikertestvére.*”³⁷ Ez a gondolat pontosan rávilágít az emberi emlékezetnek arra a tulajdonságára, mely az eseményeket akár teljesen megváltoztathatja. Az emlékezet az elme azon képessége, hogy meg tudja őrizni és fel tudja idézni elmúlt események, specifikus múltbeli élmények emléknymait, ezzel újra megélheti az elmúlt események tapasztalatait.³⁸ E fejezet célja nem az, hogy az emberi emlékezet bonyolult rendszerét bemutassa, azonban nélkülözhetetlen megemlíteni egy olyan forrás ismertetésénél, melynek létrehozásában alapvető szerepet játszott, miként és mire emlékezett vissza az események leírója.

Az emberi emlékezet része az önéletrajzi emlékezet, mely azokat az emlékeket jelenti, amelyeket önmagunkról, saját személyünkről és a környező világhoz, a társadalomhoz való viszonyunkról őrzünk.³⁹ Azonban memóriánk sokkal többet jelent, mint a régmúlt egyszerű felidézése, mivel tapasztalataink jelentését, értelmét és a hozzájuk kötődő érzelmeinket is hordozza.⁴⁰ Ebből a tulajdonságából adódóan a történészeknek kellő óvatossággal kell kezelni ezeket a forrásokat, hisz az érzelmek meghatározóak, főleg abban az esetben, ha életünk egy fontos korszakához kötődik az adott emlék. Létezésünk eseményeinek története viszont nem rögzített, zárt, hanem nyitott, attól függ, hogy milyen az én, a szerkesztő aktuális állapota és ennek megfelelően változik, alakul ki végleges formája.⁴¹ Így az, amiről azt hisszük, hogy életünk valós története, azt valójában magunk konstruáltuk, szerkesztettük különböző életszakaszainkból, az általános eseményekből és életünk egyedi történéseiből.⁴² Alan Baddeley szerint az önéletrajzi emlékek ideiglenesek és dinamikusan épülnek fel az önéletrajzi tudásbázis alapján, mely tudásbázis azokat a tényeket jelöli, amiket magunkról és a múltunkból őrzünk, és amelyek az önéletrajzi memória alapját képezik és emlékeink sokszínűségéből adódóan egy igen kiterjedt hierarchikus struktúrával

³⁷ Idézetek az emlékezethez kapcsolódóan. http://www.citatum.hu/szerzo/Barbara_Kingsolver [Letöltés ideje: 2010.04.24.]

³⁸ MNL, 1998b: 295.

³⁹ BADDELEY, Alan (2010a): Önéletrajzi emlékezet. In: Baddeley, Alan – Eysenck, Michael W. – Anderson, Michael C.: Emlékezet. Akadémiai Kiadó, Bp. 215.

⁴⁰ SCHACHTER, Daniel L. (1998): Emlékeink nyomában. Az agy, az elme és a múlt. Háttér Kiadó, Bp. 19.

⁴¹ PATAKI Ferenc (1997): Az önéletírás „dramaturgiája”: Az élettörténeti forráskönyvek. Előzetes áttekintés. Pszichológia. 17. évf. 4. sz. 344.

⁴² SCHACHTER, 1998: 132.

rendelkezik.⁴³ Azokat az időszakokat, melyek emlékezetünkben élesebben maradnak meg, Pataki Ferenc „visszaemlékezési csúcsoknak”⁴⁴, sajátos sűrűsödési övezeteknek, míg Alan Baddeley „emlékezeti dudoroknak”⁴⁵ nevezi. Utóbbi szerint az emlékezet kiemelkedően sok eseményt tud felidézni a késő tizenéves és huszonéves korszakból, míg Pataki Ferenc két időszakot, szintén a 11-30 év közötti életszakaszt, valamint a 41 és 50 éves kor közöttit sorolja a visszaemlékezési csúcsok közé azzal kiegészítve, hogy a felidézések száma a 61. évtől fokozatosan csökken.⁴⁶ Általában olyan korszakokat említenek meg a kutatók, melyek során sok fontos események történnek az emberek életében, mint például a tanulmányaik befejezése, első munkahely, első szerelem, később házasság, a gyermekek születésének időszaka. Ezeket a kategóriákat, korszakhatárokat tekintve jelen esetben, a három tanító életútját nézve, az emlékezeti dudorok, csúcsok Baddeley és Pataki általi kategóriái megtalálhatóak. A tanítók írásait vizsgálva ugyanis hasonló életesemények jelennek meg, a kutatás során pedig kiemelten azokra az eseményekre koncentráltunk (iskolai tanulmányok, álláshirdetés és arra való jelentkezés, a tanítói/női pálya kezdete és vége), melyek mindhárom esetben szerepeltek a narratívákban. Mindazonáltal szem előtt kell tartanunk, hogy az emlékek nem pontos másai a velünk történt eseményeknek, hiszen az emlékezés inkább jellemezhető konstrukciós kérdésként, mint pusztán reprodukciós.⁴⁷ „Egy meghatározott személy egyéni emlékezete kommunikációs folyamatokban való részvétele révén épül ki. – írja Jan Assmann – A különféle társadalmi csoportokba való beleszövődés az (...), ami az egyéni emlékezet kiépülését működteti. Az emlékezet kommunikációban él és marad fenn, ha ez megszakad, a következménye felejtés...”⁴⁸ A visszaemlékezések során ezért arról kapunk képet, hogy az emlékek lejegyzésének pillanatában hogyan látták a korábbi eseményeket, azokhoz milyen reflexiókat fűznek, ezáltal a személyes történetek kitágítják a múltat és a visszaemlékezők saját igazságait mutatják be.⁴⁹ Az emlékezés és az emlékezet alanya mindig az egyes ember marad, aki pedig minden egyes esetben

⁴³ BADDELEY, 2010a: 225., 227.

⁴⁴ PATAKI, 1997: 346.

⁴⁵ BADDELEY, 2010a: 221.

⁴⁶ BADDELEY, 2010a: 222; PATAKI, 1997: 346.

⁴⁷ BARTLETT, Frederic Charles (1985): Az emlékezés: Kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány. Gondolat, Bp. 296-297.

⁴⁸ ASSMANN, Jan (1999): A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Atlantisz Kiadó, Bp. 37.

⁴⁹ GOLNHOFER Erzsébet – SZABOLCS Éva (2009): Múltidézés egy megtalált forrás segítségével. In: Iskola és történeti emlékezet. Felmérés 1947-48-ból. Szerk.: Uők. Gondolat Kiadó, Bp. 21.

„függ azoktól a keretektől”, amelyek az emlékeit alakítják.⁵⁰ Az önéletrajzi emlékezet a saját magunk által átélt események, élmények emlékezete Maurice Halbwachs szerint, a kollektív emlékezet⁵¹ az az aktív múlt, amely alakítja identitásunkat, a történelmi emlékezet pedig a történelmi leírásokon keresztül jut el hozzánk.⁵² Gebhard Rusch írásában olvashatjuk, hogy az emlék az idegrendszer öngerjesztő és önreferenciális működése során és az idegsejtek struktúráinak tevékenysége által aktualizált múlt, ezért az emlékek nem magát a múltat, hanem csak azokat a gondolatokat tudatosítják az emberekben, amelyeket az emberi agy a múltbeli események kifejezése során azonosít, ezeket a gondolatokat a reprezentáció során magunk hozzuk létre, így a múlt fogalma tisztán szellemi konstrukció.⁵³

Az emlékezés folyamata során az ember fizikai valójában és kulturális eszköztárral „felvértezett lényként” vesz abban részt, ezért az, hogy mit is tárolunk emlékként és majdan mit is fogunk ebből elmondani, az a történelmi örökség révén kulturálissá tett társadalmi, intézményi közeg és a pszichológiai folyamatok összjátékának eredményeként jelenik meg.⁵⁴ Ahogyan az egyén individuuma identitást konstituáló élettörténetet alkot, tehát amit az emlékezet az individuum számára jelent, azt jelenti a történelem a közösség számára, hiszen ugyanúgy alkotja meg a közösség saját életrajzát a történelem által, amit önmaga is hoz létre.⁵⁵ Egy közösség emlékezete, egy közösség történelme a benne élők emlékeiből tevődik össze. Jan Assmann megkülönbözteti egymástól a kommunikatív és a kulturális emlékezetet. Kommunikatív emlékezetben a közelmúltra vonatkozó emlékeket érti, olyan emlékeket, amelyekben az emberek kortársaikkal osztoznak, például egy nemzedék emlékeit.⁵⁶ Egy nemzedéknyi idő, kb. 40 év elteltével kezdődik meg az eseményeket felnőttként megélő emberek

⁵⁰ ASSMANN, 1999: 37.

⁵¹ A disszertáció célja nem a kollektív emlékezet bemutatása, viszont elengedhetetlen megemlíteni, mit is értünk e fogalom alatt. A kollektív szó – olvashatjuk Pataki Ferenc írásában – ebben az esetben pusztán arra utal, hogy kisebb vagy nagyobb számú egyén egyazon eseményt él át és rögzít emlékezetében, együttes élmény részesei lesznek. (PATAKI, 2003: 27.) „*Minden helyileg meghatározott csoportnak megvan a saját emlékezete*” – írta Maurice Halbwachs (HALBWACHS, 2002: 414.). Erős Ferenc megfogalmazásában pedig „*a kollektív emlékezet nem egyéb, mint a történelem, a múlt szociális reprezentációja, amely a társadalmi kommunikációból ered*”. (ERŐS, 1993: 226)

⁵² OLICK, Jeffrey K. – ROBBINS, Joyce (1999): A társadalmi emlékezet tanulmányozása: a „kollektív emlékezettől” a mnemonikus gyakorlat történelmi szociológiai vizsgálatáig. Replika 37. sz. 23.

⁵³ RUSCH, Gebhard (1993): A történelem, az irodalomtörténet és a historiográfia elmélete. Helikon 1.sz. 67-68.

⁵⁴ KESZEI András (2010): Az emlékezet rétegei. Korall. 11. évf. 41. sz. 5-6.

⁵⁵ CARR, David (1999): A történelem realitása. In: Narratívák 3. A kultúra narratívái. Szerk.: N. Kovács Tímea. Kijarat Kiadó, Bp. 77.

⁵⁶ ASSMANN, 1999: 51.

részéről a „rögzítés vágya”, viszont ez a fajta eleven emlékezés⁵⁷ nem terjed szerinte még az írásos társadalmakban sem 80 évnél távolabbi múltra.⁵⁸ A lokális tudást megalapozó történelem, így a hely kollektív emlékezete Gyáni Gábor szerint eltér a nemzeti kánon alapján szerkesztett történelemtől, valamint a helyi múlt képe általában töredékes.⁵⁹ Ezeket a töredékeket találhatja meg a kutató azokban a memoárokban, naplókban, melyeket a közösségek minden bizonnyal legaktívabb tagjai, a közösség életének sokszor formálói, átalakítói, a tanítók hagytak maguk után, és amiket a legtöbb esetben nem széles közönség számára írtak, hanem maguknak, esetleg családjuknak szerették volna megörökíteni és megmutatni életük örömeit és nehézségeit. A kollektív identitás, amely az egyéni identitásnak is alapja, Jan Assmann értelmezésében tudatosult társadalmi hovatartozás, tudatos részvétel valamilyen kultúrában és ez a közös tudásban és emlékekben való osztozáson alapul.⁶⁰ A falusi tanító(nő)k esetében mivel nemcsak az iskolai oktatásban vettek részt, hanem a település kulturális életének megszervezésében is, ezen tevékenységük alapján értékelte őket az adott közösség mind pozitív, mind negatív értelemben egyaránt és ez által maradhatott fenn a tanító(nő) a lokális közösség emlékezetében.⁶¹ Ezek a történetek, melyeket a tanítók életükről és így közösségük életéről írtak, válhatnak így az adott közösség most élő tagjai, az akkor élt emberek leszármazottai számára csoportidentitásuk⁶² meghatározó elemeivé, akár mint egy új közösség felépítésének alapjai, alakíthatják Görcsöny és Siklósbodony lakosságának kollektív emlékezetét⁶³.

A személyes történelem, az antropológiai élettörténet, jellegéből adódóan visszaemlékezés, ahol sajátos módon összemossák a történetet a történelemmel, az egyiket a másikká alakítják át azok, akik létrehozzák írott memoárjaikat. A személyes dokumentumok azonban mindig a narrátor szempontjából és az ő beállításában

⁵⁷ Az oral history Assmann szerint a „történelem alulnézete”, vagyis az emlékekből és elbeszélésekből kirajzolódó történelemkép, a mindennapok történelme. ASSMANN, 1999: 52.

⁵⁸ Uo., 52.

⁵⁹ GYÁNI Gábor (2000a): Identitás, emlékezet, lokalitás. In: Uő.: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Napvilág Kiadó, Bp. 107.

⁶⁰ ASSMANN, 1999: 133., 138.

⁶¹ OZSVÁTH, 2009: 415.

⁶² A csoportidentitás szempontjából a csoport jelen esetben Siklósbodony és Görcsöny lakossága az 1920-as évektől kezdődően és a tanítók által tanított gyermekek leszármazottai, akik emlékezetükben hordozzák még ezt az időszakot és Koós Olga, Kerekes Géza, valamint Megyesi János tanítói tevékenységét.

⁶³ A kollektív emlékezet, a történetírás és a public history (nyilvános vagy köztörténelem) kapcsolatáról és jelentéséről ld. bővebben GYÁNI Gábor (2012): Nemzet, kollektív emlékezet és public history. Történelmi Szemle. LIV. évf. 3.sz. 357-375., valamint GYÁNI Gábor (2013): Nemzet, kollektív emlékezet és public history. In: Uő.: Nép, nemzet, zsidó. Kalligram, Pozsony. 173-210.

ismertetik a külső eseményeket, ebből következik az, hogy a személyesség egyszerre erénye és hátránya is ezeknek a forrásoknak, hiszen az élettörténeti elbeszélés ezáltal nem csak egyetlen individuum életének partikuláris eseményeiről ad számot, hanem a tapasztalati tények szelektálása és összeszerkesztése.⁶⁴ Az a történet tehát, amit így megismerhetünk, nem teljes, hiszen ahogy Hayden White megfogalmazta, „*az egyedül fontos történelem az, amire az egyén emlékszik, az egyén pedig csak arra emlékszik, amire emlékezni akar*”⁶⁵, valamint mindig a jelenből alakítják ki viszonyukat életük eseményeivel és azt általában pozitívabbnak tartják, mint történetük elmondásának jelenét⁶⁶. Bár minden embernek egy élettörténete van, nem egyetlen elmondható története létezik, hiszen minden kultúra több elbeszélő formával ismerteti meg, így az egyénnek nagy számú elbeszélő forma használatára van lehetősége, sokféleképpen szerkesztheti össze, építheti fel azt a rendszert, melyet életének eseményei alkotnak.⁶⁷ Minden egyes élettörténeti elbeszélés azokat a képmásokat jeleníti meg, amelyeket az adott személy önmaga leírására feltalált, így személyes emlékezet és személyes azonosság egymástól elválaszthatatlanok.⁶⁸ Az elbeszélés, az elmondás, a mesélés az emberek sajátos természetéhez tartozik, ahogyan Pászka Imrénél olvashatjuk, és ha ez az emberi tulajdonság nem létezne, akkor ember mivolta válna kérdésessé.⁶⁹ Arra a kérdésre tehát, hogy mit is jelent az egyén életében önnön narratívája, álljon itt válaszként Kovács Éva rövid definíciója: „*Kibontja, ugyanakkor el is rejti identitásunkat. A múltba néz, jövőből íródik, s a jelent teszi múlttá.*”⁷⁰ A narratívum, az elbeszélés világa teremti meg a kapcsolatot a személyes és a szociális világ között, nem azt a történetet tárjuk fel általa, ami megtörtént, hanem ami az adott eseményről rendelkezésre áll.⁷¹ Mivel ebben az esetben három különböző történet áll rendelkezésünkre, ezekből egy negyedik narratíva teremtődött meg a disszertáció szerzőjének konstruáló tevékenysége során.

⁶⁴ GYÁNI Gábor (2000b): Emlékezés és oral history. In: Uő.: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Napvilág Kiadó, Bp. 138-139.

⁶⁵ WHITE, 1997: 46.

⁶⁶ PÁSZKA, 2009: 197.

⁶⁷ Uo., 346-347.

⁶⁸ Tükörszilánkok. Kádár-korszakok a személyes emlékezetben. Szerk.: Kovács Éva. MTA Szociológiai Kutatóintézet – 1956-os Intézet. Bp. 2008. 7., 16.

⁶⁹ PÁSZKA, 2009: 358.

⁷⁰ KOVÁCS Éva (2007): Narratív biográfiai elemzés. In: Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet. Szerk.: Kovács Éva. Néprajzi Múzeum – PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. 373.

⁷¹ PÉLEY Bernadett (2002): A pszichoanalitikus modell és a narratív pszichológia. In.: Szerdahelyi E. (szerk.): Konfliktus, hiány, trauma. A pszichoanalitikus elmélet és technika időszerű kérdései. Animula, Bp. 187-192.

II. 2. Biográfia és történetírás

„Minden ember magában hordja, mint egy állandóan újraírt piszkozatot, saját életének elbeszélését”

/Philippe Lejeune/⁷²

Raymond Queneau gondolatát idézi Giovanni Levi, mely szerint *„voltak korok, amikor el lehetett mesélni egy ember életét a történelmi események figyelembe vétele nélkül”,* azonban Levi megjegyzi, hogy ezt másképp is megfogalmazhatnánk, miszerint azt is mondhatnánk, hogy *„voltak korok (...) amikor lehetséges volt egy történelmi esemény elbeszélése az egyéni sorsok figyelembe vétele nélkül”.⁷³*

A 18. századtól a történészek nem az egyéni sorsokat állították fókuszba, hanem az egyetemes történelem révén próbálták meg annak folyamatát és változásait bemutatni, ezáltal a 19- 20. századi művek nagy része főszereplő nélküli eseményeket tartalmaz, és ahogy Hans Magnus Enzensberger írta, a történelmet tárgy nélkül mutatták be, hiszen azok az emberek, akikről a történelem szól, csupán kiegészítő alakokként jelentek meg, mintegy színpadi háttérként, homályos tömegként valamely kép háttérében.⁷⁴ Az életrajzot és a történelmet elválasztó határvonal igen változó volt, hisz már az ókortól kezdődően használták a biográfiát, mint műfajt a történetírók, viszont a 19. században a tudományosság alapkritériumává vált a személytelenség a történettudomány területén, így például Emile Durkheim szerint a nagy emberek a társadalomtudományok számára zavaró tényezőt jelentenek, hiszen egyéntől független cselekedeteket kell tanulmányozni.⁷⁵

Az életrajzok egészen a 20. század végéig, sőt még a 21. század elején is az esetek többségében politikai életrajzok, melyek nagy formátumú „történelmi” személyiségek életútját tartalmazzák és bár még mindig nem olyan nagy számban, de egyre növekvő mértékben találkozhatunk olyan emberek életrajzával, akik gyalogosok voltak a történelem nagy saktábláján. A 19. század végén Wilhelm Dilthey megfogalmazásában a biográfia az egyedi pszichofizikai életégység ábrázolása, amely során az emberiség emlékezete sok individuális egzisztenciát talált érdeklődésre,

⁷² LEJEUNE, Philippe (2003c): Még egyszer az önéletírói paktumról. Uő: Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból. Szerk.: Z. Varga Zoltán. L'Harmattan, Bp. 241.

⁷³ LEVI, 2000: 81.

⁷⁴ LORIGA, Sabina (2011): Történet- és életrajzírás a 19-20. században. Korall. 12. évf. 44. sz. 5-6.

⁷⁵ Uo., 14.

megőrzésre alkalmasnak, ami által a biográfia tisztán, teljesen és valóságában ábrázolja az alapvető történelmi tényt.⁷⁶ Ez a megfogalmazás az utóbbi évszázadban sokkal árnyaltabban jelent meg, hisz az emberi emlékezet egyre alaposabb kutatása révén mára többet tudunk annak működéséről és ez által Dilthey kijelentésével, miszerint a biográfia tisztán és valóságában ábrázolja a tényeket, már nem érthetünk teljesen egyet. A történészek számára azonban elengedhetetlen az életrajzok vizsgálata, létrehozása, hisz ennek révén pontosabb ismeretekre tehetünk szert egy adott korszakra vonatkozóan. Sabina Lorigát az foglalkoztatta, hogyan fejezhető ki a „pótolható kisemberek” méltósága⁷⁷. Lewis B. Namier úgy fogalmazta meg a történész feladatát az életrajzírással kapcsolatban, hogy annak az *„egyének ezreinek életével, egy egész hangyabollyal kell megismerkednie ahhoz, hogy annak különböző irányokba való terjedésekor minden egyes részét lássa, illetve megértse, hogy ezek hogyan kötődnek egymáshoz és hogyan függnék össze egymással; úgy kell néznie az egyes hangyákat, hogy közben az egész hangyabolyt se tévessze szem elől”*.⁷⁸ Ha Namier hasonlatát áttemeljük e disszertáció soraira, akkor értelmezhetjük a falusi néptanítókat „hangyákként”, a tanítóképzést és az abban résztvevő embereket (tanárokat és diákokat, a képzők más jellegű foglalkoztatottaival együtt) pedig a „hangyabolyként”, hisz a rendszer minden egyes alkotóeleme építette azt a hatalmas bolyt, melyet a 20. századi Magyarországnak is nevezhetnénk megsokszorozva a hangyák létszámát, mivel az ország lakossága ha más-más módon is, de életük folyamán kapcsolatba került az oktatással és az ott dolgozó emberekkel életük folyamán. A 20. század Patrice Gueniffey megfogalmazásában főleg kivételes egyének százada, még akkor is, ha leggyakrabban közülük a rossz oldalon álltak is⁷⁹, azonban nevezhetnénk akár a „hangyák évszázadának”, mivel általuk, a névtelen, fentebb már említett „pótolható kisemberek” révén vált világunk a 21. század elejére olyanná, amilyennek most látjuk. A német történelmi biográfiáírásban ezt a területet normálbiográfiának nevezik, amely elfordul a kivételes emberektől, mint történelemalakító tényezőtől és a „normális”, vagyis az átlagembert helyezi a középpontba.⁸⁰ A „kisemberek” magántörténelmét prezentáljuk, olvashatjuk Erős Ferencnél, mivel – ahogy fogalmaz –, lehetséges, hogy

⁷⁶DILTHEY, 2004: 46.

⁷⁷ K. HORVÁTH Zsolt (2011): Az életrajzi térről. Szempontok a biográfiai módszer és a szinoptikus szemlélet történeti alkalmazásához. Korall. 12. évf. 44. sz. 165.

⁷⁸ LORIGA, 2011: 18.

⁷⁹ GUENIFFEY, 2000: 142.

⁸⁰RÖCKELEIN, Hedwig (2002): A pszichohistorikus módszer hozzájárulása az „új történelmi biográfiához”. Aetas. 2-3. sz. 236.

bizonyos korszakokról és eseményekről többet árulnak el, mint a „hivatalosan” elfogadott történelem.⁸¹

A biográfia az egyén története, a történelemben élő egyéné, amely létrehozta, meghatározta, és amelyet maga az egyén is formál, alakít.⁸² A személyes élettörténet emlékei nagymértékben megosztott emlékek, írja Pataki Ferenc, hiszen elkerülhetetlenül jelen vannak benne a család, a környezet, a nemzet, és az egyre jobban globalizálódó világ eseményeinek emlékei, így mindenki személyes viszonyt alakít ki a kollektív emlékezet különböző tartalmaival.⁸³ A biografikus én nem konstans, hanem változik az őt körülvevő körülmények hatására, ezért is írhatta Jacques Revel, hogy az életrajz bizonyos értelemben csak megtévesztési stratégia, mely elsősorban nem is az élettörténet aprólékos rekonstrukciójához, hanem a mikrotársadalmi konfiguráció finom elemzéséhez járul hozzá.⁸⁴ A történettudomány érdeklődésének a 20. század végére kerültek középpontjába a „kizártak emlékezetéhez kötődő biografikus reflexiók”⁸⁵ és lassan két megközelítés alakult ki, amelyek közül az egyik az életrajzi elemzésre fókuszál (mi a fontos egy személy életében), a másik pedig a biográfia és a történetírás közötti viszonyra vonatkozik, hogy vajon az egyén élete megvilágíthatja-e a múltat.⁸⁶ A mikrotörténet mindkét irányzat kérdéseit megfogalmazta, de a mikrotörténelem, ahogy Giovanni Levi mondta „*önarckép, nem pedig csoportkép*”⁸⁷ és mivel „*minden egyes egyén hibrid – írja Edoardo Grendi –, vagyis különböző társadalmi tapasztalások találkozási pontja*”⁸⁸, élettörténetük ugyan tükröz egy adott társadalmi réteget, mégsem jelenthetjük ki, hogy az adott réteghez tartozó emberek ugyanolyan életpályával, emlékekkel rendelkeznek. Ebből adódik, hogy a három tanító élettörténete valószínűleg nagyon hasonló és hasonlíthat még akár több száz másik tanító életéhez, mégsem mondhatjuk azt, hogy a 20. század első felében ugyanilyen mindennapjai voltak Magyarországon minden tanítójának. Elfogadhatónak tűnik Siegfried Kracauernek az a megjegyzése a mikrotörténetre vonatkozóan, mely szerint a mikroszkopikus szinten elért eredményeket nem lehet automatikusan átvinni a makroszkopikus szintre és ugyanígy a makroszkopikus szinten létrehozott szintéziseket sem lehet mikro szinten

⁸¹ ERŐS Ferenc (1993): A kollektív emlékezetről. In: Uő.: A válság szociálpszichológiája. T-Twins Kiadó, Bp. 224.

⁸² ERŐS, 1993: 144.

⁸³ PATAKI Ferenc (2000): Életesemények és identitásképzés. Pszichológia. 20. évf. 4. sz. 332.

⁸⁴ K. HORVÁTH, 2011: 163.

⁸⁵ LORIGA, 2011: 19.

⁸⁶ Uo., 21.

⁸⁷ GINZBURG, 2010: 80.

⁸⁸ LORIGA, 2011: 22.

értelmezni.⁸⁹ Erre utal Kracauer, akinél a következőket olvashatjuk: „[A]z ilyen kisebb léptékű értelmező történelmeket 'közelképeknek' nevezhetjük, hiszen hasonlítanak azokra a – szintén így nevezett – filmfelvételekre, amelyek elszigetelten és felnagyítva mutatnak meg valamilyen vizuális részletet (arcot, kezet, bútordarabot, stb.) annak érdekében, hogy megismertessék a nézőt az adott részlet sajátos fiziognómiájával”.⁹⁰ Jürgen Schlumbohm értelmezése szerint Kracauer a történelmi univerzumot két csoportra, mikro- és makrotörténelemre bontotta, amelyek között a határok egymásba folynak, így azok egymást kiegészítők és összemérhetetlenek, a különbség közöttük elsősorban térbeni és időbeni kiterjedésük nagyságában látszódik.⁹¹ A mikrotörténet, Gyáni Gábor értelmezésében, azon a feltételezésen alapul, hogy a múltból egynél több történet mondható el, legalább annyi, ahány múltbeli jelentés-összefüggés felkutatható, így egy múlt létezik ugyan, de több történelem írható.⁹² A mikroeseményeket, amikor a nagyléptékű történelmek részévé válnak, sajátosságaik és jelentéseik elvesztése fenyegeti, így a közelképek és a totálok hasonlatát használva Kracauer kifejti, hogy a történészek közelképei, a mikrotörténeti vizsgálatok is olyan lehetőségeket és távlatokat sugallhatnak, amelyeket egy nagy léptékű történelemben rögzített azonos esemény nem közvetít.⁹³ A mikrotörténelem ezért az elmúlt korok embereinek megértésére törekszik, akik saját célokkal és stratégiákkal rendelkeztek. A kutatások középpontjában ennek ellenére nem elszigetelt egyének állnak, hanem az ő társadalmi kapcsolataik, így Carlo Ginzburgot idézve mondhatjuk, hogy „*elvileg minden egyes társadalmi szerkezeten számtalan egyéni stratégia interakciójának az eredményét kell értenünk, s éppen ennek a szövevényes hálózatnak a rekonstruálása jelenti a mikroelemzés egyik speciális feladatát*”.⁹⁴ A mikrotörténeti kutatások középpontjában Jürgen Schlumbohm értelmezése szerint nem elszigetelt egyének, hanem azok a társadalmi kapcsolatok állnak, amelyekben az egyének stratégiájukat követik.⁹⁵ Ginzburg és Carlo Poni a mikrotörténelem céljait megfogalmazva a következő definíciót alkalmazta: „...a mikrotörténelmet és általában a történelmet mint a való élet tudományát (*scienza del*

⁸⁹ GINZBURG, 2010: 80.

⁹⁰ KRACAUER, Siegfried (2010): Történelem. A végső dolgok előtt. In: Uő.: A detektívregény. Értelmezés. Történelem. A végső dolgok előtt. Kijárat Kiadó, Bp. 187.

⁹¹ SCHLUMBOHM, Jürgen (2000): Mikrotörténelem – makrotörténelem. Aetas. 4. sz. 172.

⁹² GYÁNI Gábor (2000c): Fin du siècle. In: Uő.: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Napvilág Kiadó, Bp. 43.

⁹³ KRACAUER, 2010: 204.

⁹⁴ Carlo Ginzburgot idézi Jürgen Schlumbohm. SCHLUMBOHM, 2000: 175.

⁹⁵ Uo. 175.

vissuto) definiáljuk”, így a társadalomtörténeti megközelítésmódok egyfajta ötvözésére alkalmas.⁹⁶

Az önéletírás – Philippe Lejeune definíciója szerint – visszatekintő prózai elbeszélés, melyet valódi személy ad saját életéről, a hangsúlyt pedig magánéletére, különösen személyiségének történetére helyezi, de megjelenik benne a krónika, a társadalom- és a politikatörténet is.⁹⁷ Az életrajz szerinte három formával rendelkezhet: az első általában híres emberek mások által megírt életét jelöli, ami a legelterjedtebb és legrégebbi jelentése; a következőre az a jellemző, hogy egy ismeretlen személy történetét meséli el, amit saját maga mond el vagy más bírja rá tudományos célból az elbeszélésre (társadalomtudományok életrajzi módszere); a harmadik pedig azt a történetet jelenti, amit valaki saját maga mesél el másoknak, akik segítik őt életének rendszerezésében.⁹⁸ Az emlékiratok az önéletírás egyik formáját jelentik, hisz egy élettörténet nem pontosan az egykor átélt eseményeket adja vissza, hanem azt, ami a lejegyzés jelenében létező emlékezetben megmaradt belőle.⁹⁹ Az emlékiratok, naplók, önéletírások szubjektívek, céljuk pedig a tisztázás, az igazság megjelenítése, az utókor okulásának elősegítése, öinigazolás, valamint felelősségelhárítás is lehet Ormos Mária megfogalmazásában.¹⁰⁰ Jóllehet ezáltal úgy gondoljuk, hogy életünk története, azt valójában mi magunk konstruáltuk a különböző életszakaszainkból, az általános eseményekből és egyedi történésekből származó ismereteink által.¹⁰¹ A napló és a visszaemlékezés így nem más, mint „a valóság egyéni birtokbavételének folyamata, az élettörténet pedig a konkrét, személyes tapasztalatok, valamint a valóság individuális megértése kölcsönhatásának lenyomata” és ezért az „élettörténetet elmesélő egyén számára az elsődleges cél nem a múlt leírása, ahogyan az valójában volt (...), hanem a múltbeli tapasztalatot kívánja egy bizonyos jelentéssel felruházni, egy olyan jelentéssel, ami erősíti a jelent”.¹⁰² Tükröt mutatunk, hiszen az emlékezet, írja Pierre Nora, úgy működik, mint a tükör.¹⁰³ Ezt a hasonlatot találjuk meg Kovács Évánál is, aki így

⁹⁶ Ginzburg és Poni gondolatát idézi SZIJÁRTÓ, 2014: 46., valamint a mikrotörténetről bővebben ld. SZIJÁRTÓ, 2014.

⁹⁷ LEJEUNE, Philippe (2003a): Az önéletírói paktum. In: Uő.: Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból. Szerk.: Z. Varga Zoltán. L'Harmattan, Bp. 18.

⁹⁸ LEJEUNE, 2003c: 229.

⁹⁹ LEJEUNE, Philippe (2003b): Emlékezet, dialógus, írás: egy élettörténet története. In: Uő.: Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból. Szerk.: Z. Varga Zoltán. L'Harmattan, Bp. 137.

¹⁰⁰ ORMOS Mária (2003): A történelem és a történettudományok. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 36.

¹⁰¹ SCHACHTER, 1998: 132.

¹⁰² NIEDERMÜLLER, 1988: 379., 386.

¹⁰³ NORA, Pierre (2010): Emlékezet és történelem között – a helyek problematikája. In: Uő.: Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok. Napvilág Kiadó, Bp. 13-33.

fogalmazott: „[A]z emlékezet, mint a történelmi világra nyitott átlátszó, legalábbis áttetsző ablak [...] Élettörténetünket elbeszélve (...) egy tükör visszavert képébe nézünk.”¹⁰⁴

„[A]z életrajzírás – idézi L. M. Smith-t Pászka Imre –, akárcsak a történetírás, az emberi emlékezet rendszerezése. Az összerakott és összegyűjtött papírok az emlékezet darabkái.”¹⁰⁵ Pierre Bourdieu megkérdőjelezte magának az életrajzírásnak a lehetőségét is, mivel szerinte egy életpálya diszkontinuus események, cselekedetek és érzések egymásutániságából tevődik össze, amelyek csak az egyén tudatában vagy az azokat érzékelő szemtanúk szellemében nyernek egységet.¹⁰⁶ „Amikor »élettörténetről« beszélünk – olvashatjuk Bourdieu írásában –, legalábbis azt feltételezzük [...], hogy az élet maga egy történet, és hogy az élet egyben az individuális létezéssel kapcsolatos események együttese, amely egyszersmind történetként és a történet elbeszéléseként fogható fel.”¹⁰⁷ Biográfiát írni „illúzió”, olvashatjuk Bourdieuénél, ami Kövér György értelmezése szerint a legradikálisabban fejezi ki azt a kételyt, ami az életrajzok írását jellemzi.¹⁰⁸ Az életrajzírás lehetetlen és értelmetlen, hiszen csak a társadalmi reprezentáció számít, ami rendet visz a „kibogozhatatlan rendetlenségbe”, amilyen az élet. Ezt az érvet majd újra Giovanni Levinél találjuk meg, aki elvetette a korábbi lineáris életrajzírást és lemondott a kronologikus modellről.¹⁰⁹

A disszertáció ez által egy „illúziót” próbál megteremteni, sőt, nem is egyet, hanem hármat, hisz annak ellenére, hogy naplóból és emlékiratokból kísérel meg összeállítani három emberi életpályát, akkor is tisztában kell lenni azzal, hogy még így sem tudjuk a teljes és pontos élettörténeteket feltárni. Mindig lesznek kissé elmosódottabb, pontatlan részek, olyanok is, melyek kimaradnak, pedig az utókor számára talán érdekesek lettek volna, de azok, akik átélték, életük más eseményeit fontosabbnak tartották arra, hogy lejegyezzék. A három életrajz bemutatása nem azt jelenti, hogy ezek azok az életpályák és életformák, amelyek a 20. század során a magyar tanítóság életmódjának modelljévé, példájává válnak, viszont képet kaphatunk Dél-Magyarország tanítóinak, pontosabban három baranyai tanítónak egy általunk feltárt és értelmezett, szubjektív szelektáláson átszűrt életének eseményeiről.

¹⁰⁴ TÜKÖRSZILÁNKOK, 2008: 7.

¹⁰⁵ PÁSZKA, 2009: 258.

¹⁰⁶ GUENIFFEY, 2000: 148.

¹⁰⁷ BOURDIEU, Pierre (2002): Az életrajzi illúzió. In: Uő.: A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről. Napvilág Kiadó, Bp. 68.

¹⁰⁸ KÖVÉR, 2014: 101.; KÖVÉR György (2000): Biográfia és történetírás. Aetas 3. sz. 156.

¹⁰⁹ GUENIFFEY, 2000: 148.

II. 3. Makro- és mikroperspektíva a történelemben

„A történész szerepe – idézi Lewis Bernstein Namiert Siegfried Kracauer – *a festőéhez, és nem a fényképész kamerájához hasonlít: felfedezi és követi, elrendezi és kiemeli azt, ami a dolog természetéből adódik, nem pedig válogatás nélkül reprodukálja mindazt, ami a szemünk elé kerül.*”¹¹⁰ Kracauernek már az ezt megelőző fejezetben is említett, a történészek számára javasolt módszere, melyet a mozgóképelmélet területéről emelt át (közelképek és totálók váltakozása), elsősorban az olasz mikrotörténetírásra (itt főként Carlo Ginzburgot emelendő ki) volt nagy hatással. A „Történelem. A végső dolgok előtt” című írása a mai napig a módszertani, elméleti történeti kutatások fontos alapművévé vált.¹¹¹ Módszerével a történeti tudás létrehozása során több nézőpontot keverve, változtatva alkothatjuk meg a „*valóság morfológiailag sokarcú és több léptékű képét*”, amely ha Ginzburg munkásságát nézzük (K. Horváth Zsolt hasonlatával élve) a „*montázs*” fogalmával rokonítható.¹¹² „*A fényképezés, térbeli kontinuumot tár a szem elé; a historizmus az idő kontinuumát szeretné kitölteni*” – írta Kracauer.¹¹³ Szerinte a fotográfiai médiumok és a történetírás közötti analógia abból származik, hogy a két területen folytatott tevékenység azonos feltételek függvénye, mindkettő összehasonlítható szerkezetű, adott világokkal foglalkozik, a szerkezet szempontjából a „*kamera-valóság*” megfelel a történelmi valóságnak, hiszen „*magában foglal élettelen tárgyakat, arcokat, tömegeket (...) fő témája az élet a maga teljességében, az élet, ahogy rendszerint megtapasztaljuk (...) részben rendezett, részben alaktalan, ami mindkét esetben hétköznapi világunk félkész állapotára vezethető vissza, és olyan sajátosságokkal rendelkezik, amelyek azonosak a történész univerzumának jellemzőivel*”.¹¹⁴ Kracauer megfogalmazásában a mikro- és makrorealitások bizonyos fokig egymástól függetlenül, egymás mellett léteznek, így ugyanolyan szinten autentikusak, hiszen a történelmi realitás eleve makrodimenziójú, mivel a „*történelmi valóságból nem minden bontható le mikroszkopikus elemekre*”, viszont „*nem tudhatunk meg eleget a múlttól, ha csak a*

¹¹⁰ KRACAUER, 2010: 140-141.

¹¹¹ KERÉKES Amália – K. HORVÁTH Zsolt (2010): Siegfried Kracauer: Két vagy három dolog, amit tudunk róla (Utószó). In: Kracauer, Siegfried: A detektívregény. Értelmezés. Történelem. A végső dolgok előtt. Kijárat Kiadó, Bp. 287.

¹¹² K. HORVÁTH ZSOLT (2010): Nullius in verba. Előszó. In: Ginzburg, Carlo: Nyomok, bizonyítékok, mikrotörténelem. Kijárat Kiadó, Bp. 10.

¹¹³ KRACAUER, Siegfried (1997): A fényképezés. Café Babel. 7. évf. 25. sz. 74.

¹¹⁴ KRACAUER, 2010: 146., 148.

makroegységekre összpontosítunk”.¹¹⁵ Ezért javasolja Kracauer a mikro- és makrotörténelem nem egyszerű vegyítését, hanem felváltva történő alkalmazását és a történész ezen két dimenzió között szabadon mozogva alkossa meg azt a narratívát, melynek középpontjában a mikrotörténetre koncentráljon.¹¹⁶

Az előző gondolatokkal támasztanánk alá a disszertáció felépítését, melyben meghatározó a szerző által „totálképként” értelmezett társadalomtörténeti áttekintés a tanítók korszakban betöltött szerepéről, az intézményes tanítóképzés létrejöttéről és fejlődéséről magyar területen a 20. század első feléig, valamint az iskolatörténetekről. A Jászberényi M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző Intézet, és a Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet, valamint a Miasszonyunktól nevezett (Notre Dame) rend pécsi tanítónőképzőjének története, kitekintve az intézmények mindennapi életére az oktatás struktúrájának bemutatása révén tartoznak ezen „totálképhez”. Ezek a részek egészítik ki a „közelképeként” értelmezett életutakat, Koós Olga, Kerekes Géza és Megyesi János szerkesztett, szubjektív nézőpontból összeállított életrajzait, iskoláikhoz, településükhöz kötődő elbeszéléseiket, melyek a disszertáció témájához kapcsolódó válogatásból következően nem fedik le teljes mértékben a naplók és memoárok.¹¹⁷ Érvényesül a kutató szubjektív interpretációjaként a három narratívum részei közötti válogatás, hiszen ahogy Jakob Burckhardt megfogalmazta, *„ugyanazok a tanulmányok, amelyeket ennek a munkának az érdekében végeztünk, más valakinek a kezében (...) lényegesen más következtetésekre is adhatnak ösztönzést”*¹¹⁸. Valószínűsíthetően ezek a források egy másik kutató kezében szintén egy másfajta elbeszélést tettek volna lehetővé, viszont a disszertációval három tanító életútját, tanulmányaikat, azok elvégzésének helyszíneit, ezáltal annak a közegnek a bemutatását is célként fogalmazta meg a disszertáció, ahol világszemléletük, gondolkodásmódjuk formálódott, mely a későbbiek során meghatározta munkásságukat.

¹¹⁵ Kracauer gondolatait idézve olvashatjuk Sziujártónál a makro- és mikrovizsgálat összehasonlításakor: *„A madártávlat és a légy perspektívájának egybeolvasztása és közömbösítése (ahogy ezt Toynbee javasolta) nem megy – ahogy Kracauer írja, »a madár rendszerint felfalja a legyet«.*” SZIJÁRTÓ, 2014: 55.

¹¹⁶ SZIJÁRTÓ, 2014: 55.

¹¹⁷ A disszertációban bemutatott életesemények az iskolai élethez kötődő leírásokra támaszkodnak és így a tanítók által írt naplók, memoárok szövegének csak egy részét dolgozzák fel. Ez következik néhány esetben a még élő leszármazottak kéréséből is, melyben kérték, hogy szüleik magánéletét ne teljes mértékben mutassa be a disszertáció, valamint a települések életére vonatkozóan sem ismertettünk minden apró részletet, melyeket az írások tartalmaznak, mivel nem kötődtek szoros értelemben véve a tanítók munkásságához.

¹¹⁸ BURCKHARDT, Jacob (1978): A reneszánsz Itáliában. Képzőművészeti Alap, Bp. 9.

A történészek olyan modelleket alkottak életrajzaik számára, melyek *„rendezett kronológiát, nem változó és koherens személyiséget, tehetetlenkedéstől mentes cselekedeteket és bizonytalankodás nélküli döntéseket kapcsolnak össze”*.¹¹⁹ Az emberek élete mindazonáltal nem állandó, cselekedeteik általában vagy hirtelen döntések, vagy hosszas gondolkodás eredményeként jönnek létre és sok esetben még azok helyességét is megkérdőjelezzik a későbbi történések során. A három életrajz összeállítása során, olvasva a naplókát és visszaemlékezéseket, szintén megjelentek azok a gondolatok Koós Olga, de főképpen Megyesi János írásában, hogy vajon helyesen tették, amit tettek, mit szerettek volna másképp tenni, egyáltalán lett volna lehetőségük a történéseket másfelé irányítani. Ritkán választ is adnak saját kérdéseikre, de általában megmaradnak a kérdésfeltevésnél és talán a későbbi „olvasóra” hagyják a válaszadást. A naplók, önéletírások ugyanis bár azonos célt szolgálnak, mégis eltérő módon kísérik meg az egyén életének rögzítését, hiszen a napló napról napra építi fel az állandóan változó azonosságát írójának, az önéletírás pedig egy adott időpontból visszatekintve próbálja meg az élettörténet rekonstruálását.¹²⁰ A disszertáció a kor eseményeit, a tanítók életére ható változásokat követve építi fel azt a narratívát, melyet Koós Olga, Kerekes Géza és Megyesi János kezdtek el írni, mindegyikük a saját elképzelése szerint, az alapján, mit tartottak fontosnak azokból az eseményekből, melyek velük történtek.

¹¹⁹ LEVI, 2000: 82.

¹²⁰ KÖVÉR, 2014: 102.

III. A magyar tanítóképzés 250 éve

„A tanár útitársává válik egy egész életre. Évtizedek múlva is ott áll a tőle már rég elszakadt tanítvány háta mögött és erkölcsileg osztozik annak sikereiben, balsikereiben egyaránt.”

/Berde Károly/

A következő fejezeteket bevezető mottó a tanítói pálya nehéz, de mégis oly sokak által vállalt hivatás azon elemeire hívnánk fel a figyelmet, melyek a 19. század végének – 20. század elejének tanítóképzőiben végzők számára és a mai tanítójelölteknek is útmutatóul szolgáltak és szolgálhatnak a jövőben. Berde Károly bőrgyógyász professzor, egyetemi tanár gondolata¹²¹ az, mely az által, hogy életre szóló útitársként mutatja be a tanárokat, egyben a legsúlyosabb terhet is vállukra rakja, hisz tanítványaik egész életében meghatározóvá válhat egy-egy tanár személyisége, munkássága. A pécsi és a jászberényi tanítóképző intézetek létrejötte és az itt végzett tanítók mindannyian meghatározó szerepet tölthettek be nemcsak tanítványaik, hanem azon települések életében is, ahova képesítésük után kerültek. Útitársai lettek évtizedekre az adott közösségnek, így az intézmény, amelyben tanultak szintén meghatározó szerephez jutott.

Ahhoz, hogy megértsük és értelmezni tudjuk a népiskolai tanítók munkásságát, mindennapjait, életüket, szükséges megismernünk azt is, hogyan fejlődött ki az az oktatási intézménytípus, ahol képzettségüket szerezték. Természetesen a disszertáció ezen része nem kívánja teljes részletességgel bemutatni a hazai tanítóképzés, valamint a tanítóság professzionalizációjának¹²² történetét. A téma kutatói közül elsőként Kiss Áront emelnénk ki a 19. század végén, majd az 1930-as években Szakál János műve (A magyar tanítóképzés története. Hollósy, Bp. 1934.) érdemel említést, valamint az utóbbi évtizedek egyik legátfogóbb munkáját Donáth Péternek köszönhetjük a tanítóképzés

¹²¹ BERDE Károly (1932): Beköszöntő. Különlenyomat az „Orvosképzés” 1931. Évi 6. Füzetéből. Kir. M. Egyetemi Nyomda. Bp.

¹²² A magyar pedagógus társadalom professzionalizációjának kutatásával többen is foglalkoznak, a teljesség igénye nélkül ld. NÉMETH, 2012., valamint KELLER Márkus (2010): A tanárok helye. A középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. század második felében, magyar-porosz összehasonlításban. L'Harmattan, Bp. Ezen kívül pedig a professzionalizáció kutatására vonatkozóan ld. HALMOS Károly – SZÍVÓS Erika (2010): Doktor úr, tanár úr, főszerkesztő asszony: a hivatások a köztudatban és a modern történetírásban. Korall. 42. sz. 5-18.

magyarországi történetével kapcsolatban, de a felsorolás teljessége nélkül említhetjük még Baska Gabriellát, Dombi Alice-t, Kéri Katalint, Kelemen Elemért, Németh Andrást, Pethő Lászlót, Szabolcs Évát.¹²³ Németh András 2012-ben megjelent munkájával (Magyar pedagógusképzés és pedagógus szakmai tudásformák I. 1775-1945) kiegészül a magyar tanítóképzés történetére vonatkozó ismeretanyagunk, mivel Szakál János csak saját korszakáig írta le a képzés kialakulását és annak változásait. Jelen disszertáció az általa bemutatni kívánt három tanítói életpályához kapcsolódóan nyújt rövid áttekintést a tanítói hivatás, a pedagógus szakma kialakulásáról az ország területén és ezáltal azokról a feladatokról, melyek a 20. század közepéig meghatározták a néptanítók életét. Ebből adódóan nem is vállalkozik a tanítókra vonatkozó mindegy egyes törvény, rendelet, törvénymódosítás ismertetésére, valamint a kor társadalomtörténetének egészét sem kívánja bemutatni, hanem a tanítók emlékirataihoz kapcsolódóan tárja fel azokat, hol részletesebben, hol kisebb terjedelemben, attól függően, hogy maguk a tanítók milyen fontosságot tulajdonítottak neki.

III.1. A magyar tanítóképzés fejlődéstörténetének rövid áttekintése a 20. század elejéig

A 18. század végéig nem találhatunk kimondottan az iskolamesterek¹²⁴ képzésére szolgáló tanintézményeket. Általában valamilyen tanulmányaikban megrekedt fiatal emberek vállalták el a tanítói feladatokat, mely a legtöbb esetben nemcsak a gyermekek oktatását jelentette, hanem az adott településen a pap melletti szolgálatot, valamint a jegyzői feladatok ellátását is. Szakál János a következőképpen fogalmazta meg a 20. század elején az ebben a korszakban élő tanítók feladatkörét: „*ahol (...) állandó pap is volt, ott tulajdonképpen a templomi segédszolgálatra megválasztott iskolamester oktatta az év igen rövid szakában az olvasásra, éneklésre, írásra, esetleg még a számolásra a gyermekeket.*”¹²⁵ A 18. század végén Mária Terézia hívására érkezett a birodalom területére Johann Ignaz Felbiger sági apát, aki a szervezett,

¹²³ Műveiket a teljesség igénye nélkül ld. bővebben 10. oldal 11. lábjegyzet.

¹²⁴ Az iskolamester, a latin magister scholae vagy ludi magister kifejezés fordítása, amely a középkortól kezdődően Európában és így magyar területen is általában az iskolai oktató személyzet neve, a 19-20. század során pedig különösen a nép-, majd elemi iskolák tanítóinak elnevezése volt. NÉMETH-PUKÁNSZKY, 1999.

¹²⁵ SZAKÁL János (1934): A magyar tanítóképzés története. Hollóssy János Könyvnyomtató. Bp. 11.

intézményes tanítóképzést az általa kidolgozott „sagani” vagy „normális módszer” (Normal-Methode) révén akarta megvalósítani. 1771-ben alapította meg Bécsben a négy évfolyamú normális (norma-) iskoláját, majd 1774-ben jelent meg az Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in den sämmtlichen kaiserlich-königlichen Erbländern című szabályzata, mely az osztrák iskolaszervezet és rendtartás alapja lett.¹²⁶ A bécsi normaiskola megalapítását követően nem sokkal, már 1775-ben megnyílt Pozsonyban, majd Temesvár, Buda, Nagyvárad és Kassa után 1778-ban nyitotta meg kapuit a pécsi, a besztercebányai és a győri normaiskola, melyek működését ekkor már az 1777-es Ratio Educationis szabályozta.¹²⁷

A Mária Terézia által kiadott rendelet előírása szerint a népiskolák helyes szervezete követeli, hogy „ezután oly tanítók képeztessenek és alkalmaztassanak, akiknek ezen különféle iskolák vezetésével és az ifjúság nevelésével való megbízatása haszonnal fog járni.”¹²⁸ A Ratio Educationis XLVIII. §-ában olvashatjuk a következőket: „szükséges, hogy valamint minden kerületben főgimnázium s ugyancsak népiskolai királyi felügyelő van, azonképen egy elsőrendű nép-, azaz normális iskola is legyen. Ebben nemcsak a gyermekeknek kell teljesebb és bővebb oktatásban részesülniök, mint a többiekben, hanem maguknak a tanítóknak is, hogy hivatásuk teljesítésében gyakorlatot szerezzenek. Nem is alkalmazandók tanítói állásban előbb, mintsem képességüknek szigorú vizsgálaton tanújelét adták.”¹²⁹ A tanítók képzése és képzettsége a normaiskolákban és az általuk szervezett tanfolyamokon nagymértékben függött az iskolák igazgatóinak felkészültségétől és személyiségétől is, de mindegyik meghatározó szereppel bírt az adott településen. Feladatairól így rendelkezik a Ratio XLIX. §-a: „Gondosan örködni fog, hogy a tanítók a reájuk bízott feladatot minden részében pontosan teljesítsék: a tanítói állásra pályázókat személyesen fogja kioktatni, mikép közlendők a gyermekekkel a tantárgyak, főképen azonban arra a módszerre, hogy magukat velük megértessék, körültekintő eljárásra, kimutatások és jegyzőkönyvek készítésére és más effélére. A gyermekeknek, sőt maguknak a tanítóknak erkölcsseit is megfigyeli és szemmeltartja. Pontosán felterjeszti az előírt táblázatos kimutatások

¹²⁶ SZAKÁL, 1934: 14.

¹²⁷ Uo., 17.

¹²⁸ Az 1777-iki Ratio Educationis. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta dr. Friml Aladár. Kiadja a Kath. Középiszkolai Tanáregyesület. Pedagógiai Könyvtár. 1913. 85. <http://mek.oszk.hu/06500/06559/06559.pdf> [Letöltés ideje: 2012. 12. 15.]

¹²⁹ RATIO EDUCATIONIS, 1913: 66.

mintája szerint félévi jelen léseit."¹³⁰ A normaiskolák elnevezése ebben az időszakban a „schola praeparandum” volt, az iskola igazgatója pedig a „canditorum professor publicus ordenaricus”, a tanítójelöltek rendes tanára címet viselte.¹³¹ A normaiskolák létesítése nagy hatással volt a különböző felekezetek tanítóképzésére is. A katolikus egyház a 19. század első felében kezdte meg kiépíteni tanítóképzőit, melyek közül az első az 1818-ban Pyrker János László által alapított szepesváraljai német nyelvű tanítóképezde, melyet 1828-ban követett a szintén általa létesített első magyar nyelvű tanítóképző Egerben.¹³² Az egri képzőből kerültek ki az első olyan kántortanítók, akik az iskolai tevékenységük mellett egyházi és jegyzői feladatok elvégzésére is képzést kaptak.¹³³ A létrejövő tanítóképző intézetek sorában a következő a Szepessy Ignác alapította pécsi tanítóképző, melynek történetével a későbbiek során foglalkozunk bővebben. A tanítónők tanulmányait szolgáló első intézmény az angolkisasszonyok által a pesti rendházban saját rendtagjaik számára létrehozott tanintézet 1855-ben indította képzését, ahol 1861-ig teljesen német, majd részben magyar, 1864-től pedig teljesen magyar nyelven történt a rend iskoláiban tanító apácák képzése.¹³⁴ A kétéves tanulmány időt írás- és szóbeli képesítő vizsgálat zárta a helytartótanácsi biztos részvételével, melyet kb. 30-40 tanítónőjelölt tett le évente sikerrel. A következő években indította el képzését a szatmárnémeti (1857), a nagyvárad (1858), a kassai (1860) és a soproni (orsolyita, 1864) királyi római katolikus tanítónőképző, amely intézményekben 1868-ig összesen kb. 600 tanítónő szerezte meg képesítését.¹³⁵

A század második felében 15-16 ezer tanítót találunk az ország területén, akiknek kb. negyede semmiféle képesítéssel nem rendelkezett, az 1856-1867 közötti időszakban összesen 4978 tanítót és 364 tanítónőt találunk megfelelő képesítéssel, de csak kb. 25%-uk volt főtanítói, a többiek alelemi és altanítói képesítésűek.¹³⁶ Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai oktatásról hozott újabb változást a tanítóképzés terén. A törvény VII. fejezete, a 81-115. §-ig terjedő része vonatkozik a tanítóképezdékre. A képzési időt kettőről három évre emelték fel és az ország területén előírták húsz állami tanítóképző intézet létesítését, valamint előírta az intézmények felvételi feltételeit is. A 86. §-ban olvashatunk a felvétel kritériumairól: „A

¹³⁰ Uo., 66-67.

¹³¹ NÉMETH, 2012: 28.

¹³² SZAKÁL, 1934: 35.; KELEMEN, 2007: 11.

¹³³ NÉMETH, 2012: 35.

¹³⁴ KISS József (1929): Nők a tanítói pályán. Dunántúl Egyetemi Nyomdája, Pécsent. 19.

¹³⁵ KISS, 1929: 19.

¹³⁶ KELEMEN, 2007: 64.

*tanítóképezdébe olyan ép testű növendékek vétetnek fel, kik a 15-ik évet már meghaladták, s az anyanyelv, számvetés és földrajz ismeretében s a történelemben legalább annyi jártassággal bírnak, a mennyit a gymnasium, reál-, vagy polgári iskola 4 első osztályában a tanítanak. A belépni kívánó növendék erről vagy nyilvános iskolai (bélyegmentes) bizonyítványát köteles előmutatni, vagy felvételi vizsgának kell magát alávetnie.*¹³⁷ A törvény előírásai szerint tanító csak az lehetett, aki oklevéllel rendelkezett képesítéséről. A 41. § megszabadította őket az addig rájuk nehezető, de a tanítói hivatással össze nem egyeztethető hivatalok viselésétől. A tanítók és az általuk tanított diákok létszáma az 1868 és 1919 között hatalmas mértékben megnövekedett. A történelmi Magyarországon a tanulók száma 1,15 millióról 2,51 millióra, tanítóik és tanítónők összlétszáma pedig 17800-ról 34500-ra emelkedett.¹³⁸ A dualizmus időszakában a tanítóképzők fenntartóinak aránya is ebből adódóan változott, bár a katolikus felekezet végig megtartotta vezető szerepét a képzést nyújtó és az ott tanulmányaikat folytató diákok számának tekintetében is. A tanító(nő)képzők száma a kezdeti 39-ről 89-re emelkedett a korszakban és a fenntartók részesedése a képzésben a következőképpen alakult: míg 1868-1869-ben a tanító(nő)képzők 59%-át a római és görög katolikus egyház, 23%-át az evangélikus, 8-8%-át a református és görög keleti, 2 %-át pedig izraelita hitközség tartotta fenn az intézményeknek, addig 1917-1918-ban ez az arány megváltozott és a képzők kb. 33,7%-át tették ki az állami fenntartásúak, 42,7%-át a római és görög katolikus egyház működtette, a reformátusok 8,98%-át, az evangélikusok 7,9%-át, a görög keletiek 5,6%-ot, valamint az egyetlen izraelita képző 1,12%-ot jelentett.¹³⁹ Említésre méltó, hogy a korszakban alapított számos intézmény között utolsóként a jászberényi állami tanítóképzőt hozták létre 1917-ben, melynek falai között Megyesi János, a későbbi siklósbodonyi tanító, tanulmányait folytatta.

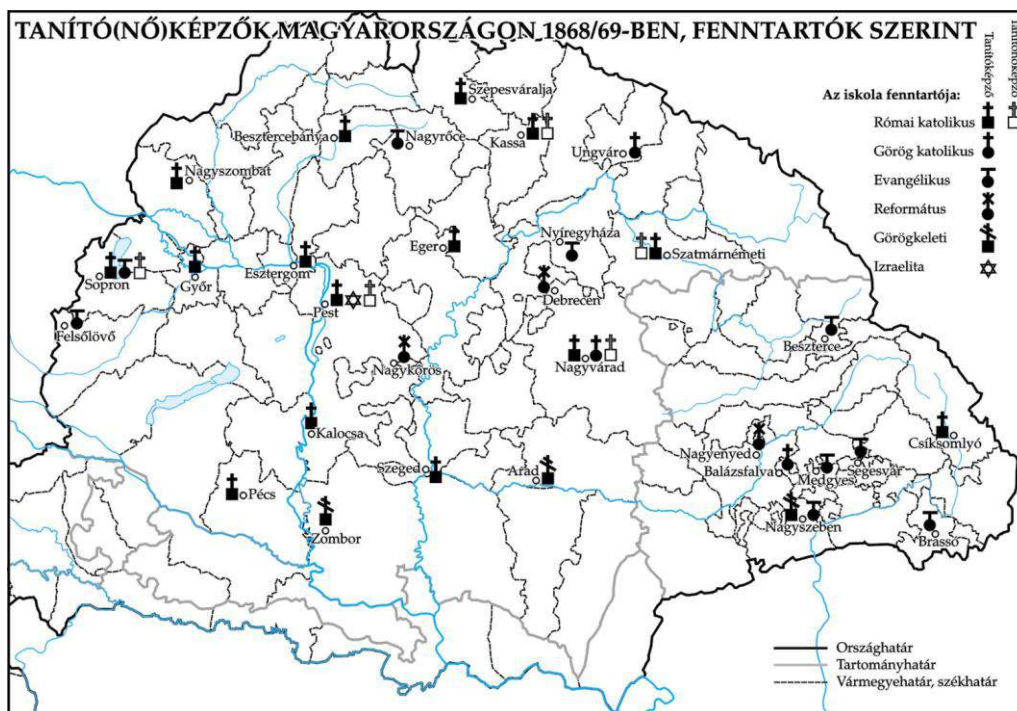
A következő térképen¹⁴⁰ ezen intézmények térbeli eloszlását láthatjuk az 1868-1869-es tanévben:

¹³⁷ 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában. In: 1000 év törvényei <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5360> [Letöltés ideje: 2012. 07. 28.]

¹³⁸ DONÁTH, 2008: 4.

¹³⁹ Uo. 6.

¹⁴⁰ Forrás: DONÁTH, 2008:7.

Az 1868-tól kezdődő időszakban folyamatosan nőtt a képzőintézetek száma, mind az állami, mind a felekezeti intézmények tekintetében. 1868-ban 34 tanítóképző és 5 tanítónőképző intézet működött az országban, a számuk a dualizmus korának végére, 1918-ban már 91 (51 tanító- és 40 tanítónőképző), 1929-re ez a területi változások következtében 48-ra csökkent. A következő táblázatokban láthatjuk a képzők megoszlását az állami és a különböző felekezeti fenntartásúak tekintetében 1868-1929 között:

	állami	római kat.	görög kat.	görög kel.	református	evangélikus	izraelita	összesen
1868	-	15	3	3	3	9	1	34
1875	16	14	4	3	3	8	1	49
1880	17	14	4	4	4	9	1	53
1890	17	14	4	4	4	10	1	54
1900	18	11	5	4	3	6	1	48
1914	19	11	5	4	3	6	1	49
1918	22	1	5	4	3	5	1	51
1929	9	6	-	-	2	2	1	20

1. táblázat: Tanítóképzők számának változása fenntartók szerint¹⁴¹

A tanítónőképzőkben az 1880-as évekig gyorsan emelkedett a tanulók létszáma, majd kisebb visszaesést követően az 1890-es évek közepétől újra

¹⁴¹ Forrás: KISS, 1929: 26. A táblázatot szerkesztette a disszertáció szerzője.

növekedésnek¹⁴² indult, amihez az intézetek számának gyarapításával is alkalmazkodtak a fenntartók. Elsősorban a római katolikus egyház alapított a századforduló után nagy számban tanítónőképzőket, mely a diákok megoszlásán is jól nyomon követhető. A tanítónőképzők növendékeinek létszámnövekedésének okát Kiss József is nem csak a tanítónői hivatás iránti érdeklődésben látta, hanem ahogy fogalmazott „*a nőnevelés fellendülésének megfelelő leánynevelő-intézet nem lévén, sok szülő a tanítónőképző-intézeteket pusztán nevelőintézetnek tekintette*”¹⁴³. Az ott tanultakat (gyermekekre vonatkozó ismeretek, neveléstan, gazdasági ismeretek, kézimunka, zene) azok számára is hasznosnak tartották, akik később feleségként és anyaként töltötték be a társadalom által rájuk rótt szerepüket.

	állami	római kat.	gör. kat.	gör. kel.	református	evangélikus	izraelita	egyleti/magán	összesen
1868	-	5	-	-	-	-	-	-	5
1875	4	7	-	1	-	-	-	-	12
1880	6	8	-	1	-	-	-	1	16
1890	5	9	-	1	-	-	-	-	15
1900	6	7	-	1	1	-	-	1	16
1914	8	20	2	1	4	1	-	-	36
1918	8	22	2	1	5	2	-	-	40
1929	4	19	-	-	4	1	1	-	29

2. táblázat: Tanítónőképzők számának változása fenntartók szerint¹⁴⁴

A növendékek számának változását és felekezeti megoszlásukat jól megfigyelhetjük a következő diagramon¹⁴⁵, mely szintén alátámasztja az előbbi megállapításokat:

¹⁴² A tanítónőképzőben tanuló diákok létszámának változása: 1893: 1324 fő, 1897: 2204 fő, 1900: 3252 fő, 1903: 4194 fő, 1915: 5286 fő, 1918: 6838 fő volt. A képzők tekintetében 1913-ban haladta meg először a tanítónőképzőkben tanulók létszáma a tanítóképzők diákjainak számát és közöttük is a római katolikus tanítónőképzőkben tanulók aránya 1895-től kezdődően mindig több volt, mint az összes tanítónőképzőben tanulók 50%-a, 1918-ban pl. az ország területén lévő tanítónőképzők diákjainak 57%-a tanult a római katolikus egyház által fenntartott intézményekben. (KISS, 1929: 37.)

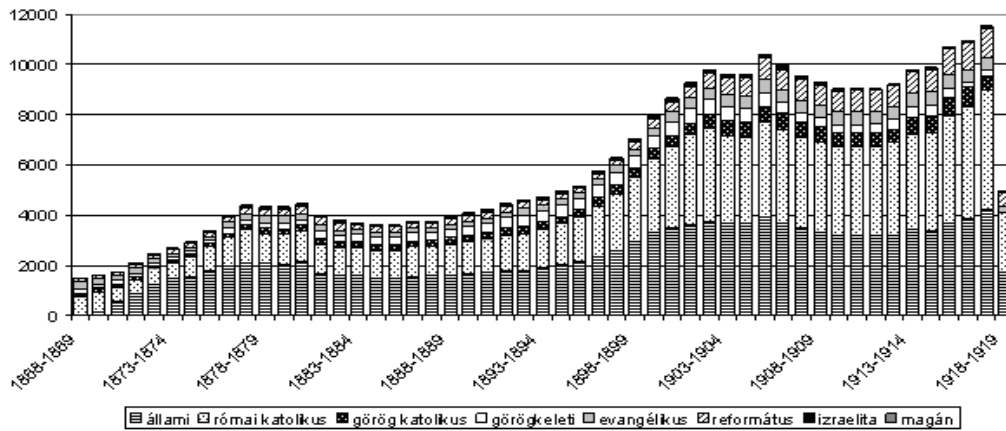
¹⁴³ KISS, 1929: 36.

¹⁴⁴ Forrás: KISS, 1929: 26.; NESZT, 2010. A táblázatot szerkesztette a disszertáció szerzője.

¹⁴⁵ Forrás: DONÁTH Péter – PRESKA Gáborné (2007): Oklevél-kibocsátás a magyarországi tanító(nő)képzőkben és a tanítói utánpótlás biztosítása a dualizmus korában: Adalékok, kérdések. Neveléstörténet. 4. évf. 1-2. sz. 5-30. http://www.kodolanyi.hu/nevelestortenet/?rovat_mod=archiv&act=menu_tart&eid=35&rid=1&id=258 [Letöltés ideje: 2013. 09. 15.]

A növendékek száma a különböző fenntartású tanító(nő)képzőkben a statisztikai évkönyvek, illetve a miniszteri jelentések alapján

1877-78-ig a statisztikai évkönyvek adatainak hiánya, illetve az adatok egyezése miatt a jelentések adatait használva

1929-1932 között a római katolikus egyház további tanítónőképzők létesítésével járult hozzá a képzésre jelentkezők növekvő létszámával járó igények kielégítéséhez, ekkor jött létre a bajai, zalaegerszegi és zsámbéki képző 1929-ben, 1930-ban Budapesten és Székesfehérváron, majd a következő két évben újabb két budapesti intézet.¹⁴⁶

A képzés menetét illetően az 1880-as évektől egyre növekvő óraszámot találunk a már úgyszólván általánosan túlterhelt tanítóképzésben, hiszen a leendő tanítóra is egyre nagyobb elvárás nehezedett az állam részéről. A Magyar Paedagógia 1892-es első évfolyamában így ír erről Radó Vilmos: „Azok ne csak a nép gyermekeinek, hanem magának a népnek is legyenek nevelői, a közegészségügy őrei, a hiányzó orvosok megbízható helyettesítői, legyenek ügyes mezői gazdák, pomológusok, méhészek, selyemhernyótenyésztők, értsenek mindenféle házi-iparhoz, legyenek a zenét alaposan értő kántorok, akik nemcsak a templomban tudják kötelességüket teljesíteni, hanem tudjanak dalköröket is szervezni és vezetni, tudjanak legalább valamit a süketnémák s a hülyék tanításához, legyenek képesek működésük helyén a tűzoltást szervezni, a tanítónő esetleg lehessen gouvernante, azért tudjon jól franciául, zongorázni, stb.”¹⁴⁷ Ha ezt a felsorolást végignézzük, a tanítóktól, tanítónőktől az állam elvárta, hogy koruk polihisztoraiként álljanak egy közösség szolgálatára és formálják azt arra a képre, melyet az állam célul kijelöl számukra. Ahhoz viszont, hogy az ehhez szükséges tudást megszerezzék, elkerülhetetlen volt a tanítóképzők óraszámainak egyre nagyobb arányú

¹⁴⁶ NESZT, 2010. A tanítóképzők területi elhelyezkedésére vonatkozóan ebben az időszakban ld. az 1. mellékletben szereplő térképet.

¹⁴⁷ RADÓ Vilmos (1892): Tanítóképzésünkről. Magyar Paedagógia. I. évf. 21.

emelése. Az 1881. évi 655. és 15.369. számú miniszteri rendelet a három éves képzést négy évfolyamúra emelte és ez a heti óraszámok növekedését is magával hozta, de eltérő módon a férfi és a női képzők között, mert míg a tanítóképzőkben heti 107, addig a tanítónőképzőkben heti 110 órával találkozhatunk, melyekhez még különféle tanfolyamok csatlakoztak, mint például a fentebb említett méhészeti, selyemhernyó-tenyésztési, kántori, tűzoltási tanfolyamok.¹⁴⁸ Az eltérést a későbbiek során is megfigyelhetjük a férfi és női képzők óraszámában, azonban a századfordulón készült új tanterv (1903) már próbált megoldást találni arra a helyzetre, hogy a sokféle tanfolyam mellett újból nagyobb hangsúly helyeződjön a képző eredeti céljaira, tehát a pedagógiai tárgyak oktatására. A V. K. M. 1902. évi 40.181. számú rendelete tartalmazza a tanítóképzőkre vonatkozó új tantervet, ami a négy évfolyamos képzést tekintve szintén a túlterhelés problémáját próbálta megoldani, viszont ez megint nem valósult meg, mivel a tanítóképzők eddigi 107 órája 123-ra, a tanítónőképzőké pedig 110-ről 133-ra növekedett, melyben az eltérést a női kézimunka plusz 10 órája jelentette, a többi 17 tantárgyat teljesen azonos óraszámában tanulták.¹⁴⁹ Az 1911-es tanterv során kerül még két tantárgy az órarendben, a negyedik évfolyamokon tanult egészségtan és a minden évfolyamban megjelenő slöjd, vagyis kézimunka.¹⁵⁰ Ez a tanterv egységesítette a tanító- és a tanítónőképzést, megjelent a pedagógiai tárgyak differenciálása, a tanítási gyakorlat külön tantárgy lett, viszont az 1882-es tantervhez képest, ahol még 107 volt a heti órák száma, ezzel már 34,5%-kal, 144-re nőtt az óraszám.¹⁵¹

A képzés 1923-tól ötévéssé vált és 1925-ben új tantervet vezettek be, mely a disszertációt tekintve Megyesi János képzése során lesz fontos, aki a három tanító közül legkésőbb kezdte meg tanulmányait. Az új tanterv alapján a tanítójelöltek az ötödik év végén jelentkezhetnek egy három részből álló képesítő vizsgára¹⁵², melynek a harmadik részét az írásbeli és szóbeli mellett a vizsgatanítás jelentette.¹⁵³ Koós Olga, Kerekes Géza és Megyesi János eltérő évtizedekben tanultak a képzőkben, de mindhármuk

¹⁴⁸ SZAKÁL, 1934: 88-89.

¹⁴⁹ Uo., 91.

¹⁵⁰ Uo., 92.

¹⁵¹ GOMBOS Norbert (2002): Az elemi iskolai tanítóképzés a kiegyezés után – a tantervek tükrében. In: Magyar neveléstörténeti tanulmányok II. Új szempontok, új források. Szerk.: Szabolcs Éva – Mann Miklós. Eötvös József Könyvkiadó, Bp. 73-74.

¹⁵² A képesítő vizsga írásbeli tárgyai nevelés- és tanítástan, magyar nyelv és irodalom, mennyiségstan, a szóbeli vizsga tantárgyai pedig hit- és erkölcstan, nevelés-tanítástan, neveléstörténet, iskolaszervezetan, lélektan, magyar nyelv és irodalom, magyar történelem, alkotmánytan és földrajz voltak. A vizsga harmadik részét képezte a vizsgatanítás. NÉMETH, 2012: 90.

¹⁵³ NÉMETH, 2012: 90.

esetében láthatjuk az órarendekben arra az évtizedre jellemző órabeosztást és az 1910-es, 1920-as évekre kialakult tantárgyi struktúrát, melyek a tanítóképzők történetével foglalkozó fejezetekben bővebben ismertetésre kerülnek.

A tanítók a 20. század elejére, mint „*az intézményesülő tömegoktatás és a hozzá kapcsolódó közművelődés hivatásos és elhivatott*” képviselői és közvetítői, ahogyan Kelemen Elemér megfogalmazta, sajátos pedagógusmodellt jelentettek.¹⁵⁴ A tanítói pálya a polgárosuló parasztság, a települések iparosai, kereskedői, valamint az alacsonyabb beosztású hivatalnoki (vasutas és postai alkalmazott) családból származók számára, ahogyan azt a Megyesi- családnál láthatjuk, de a tanítódinasztiának számító Kerekes-családból származó gyermekeknek is a társadalmi mobilizáció, a felemelkedés lehetőségét nyújtotta. Az a társadalmi, családi háttér egyfajta helyzeti előnyt is jelentett a képzőből kikerülők számára, hiszen ismerték azokat a körülményeket, hagyományokat és gondolkodásmódot, amivel azok az emberek rendelkeztek, akik között nagy valószínűséggel életük nagy részét a közösségek tanítóiként töltötték, melyeket ezáltal formálni is tudtak, így Kenyeres Elemér ezt a státuszt mediátor-szerepnek nevezi és hatékonyságát abban látja, minél tovább, minél több generációt tudott a tanító egy adott településen nevelni, tanítani.¹⁵⁵ A három tanító közül Kerekes Géza és Megyesi János évtizedekig dolgoztak ugyanazon a településen, így munkásságuk sokrétősége naplók és emlékiratok alapján végigkövethető, de Koós Olga is abban a közösségben élte mindennapjait házasságkötése után, ahol tanítónőként dolgozott, ezért szintén kapcsolatban maradt az általa tanított gyermekekkel és családjaikkal.

¹⁵⁴ KELEMEN, 2007: 15

¹⁵⁵ Uo., 17.

III.2. A tanítók értékrendje

A tanítók értékválasztása és történeteik értékközvetítő szerepe már a 17. század folyamán megjelent, mint pedagógiai értékközvetítő és az erkölcsi példák továbbadóiként állították a szerzők olvasóik elé őket. A falusi tanítók élettörténeteik és az azokhoz kapcsolódó iskolatörténetek mutatják számunkra értékválasztásaikat, hiszen az ebből következő értékrend az, ami alapján, a hétköznapi során hivatásukat végezték. A nép- majd elemi iskolai tanítók képzése azért is fontos, mivel főleg a dualizmus korától kezdődően a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium elvárta a tanulók vallásos és hazafias nevelését, amelynek ebből adódóan természetesen a tanító(nő)k képzése során is igyekeztek érvényt szerezni.¹⁵⁶ „*Igaz nevelői hatása – írta Frank Antal 1925-ben a Néptanítók Lapjában – csak személyes pedagógiai világunknak van. [...] a helyes világnézet az értékek és tények egységes kapcsolatát jelenti, hasonlóképpen eme világnézetet formáló cselekvéseink is kétoldalról: nevezetesen az értékek és tények oldaláról kutathatók.*”¹⁵⁷

Az emberek által a gyakorlati életben követett értékrend mindegyike jellegzetes mentalitást alakít ki, mely az arra jellemző értékítéletet és állásfoglalást hordoz magában. Ezen értékrendek közül Bábosik Zoltán három eszmei-ideológiai értékrendet fogalmaz meg a gyakorlatra vonatkoztatva: a konzervatív-keresztényt, melyet a hagyományörzés jellemez és a hazafias értékeket összekapcsolja a keresztény valláserkölcssel; a liberálist és a szocialista értékrendet.¹⁵⁸ Koós Olga, Kerekes Géza és Megyesi János esetében követett értékrend kialakulására és megszilárdulására legnagyobb hatással azok az intézmények és az általuk közvetített ideológia gyakorolta, ahol tanulmányaikat folytatták. Ebből a szempontból vizsgálja a disszertáció a három tanítóképző intézetre vonatkozó források közül azokat, melyekből a bennük folyó oktatás szempontjából az átadandó értékrendre következtethetünk, valamint arra, hogy az intézmények diákjai milyen ideológia mentén és milyen erkölcsi értékeket hangsúlyozva végezték tanulmányaikat.

¹⁵⁶ DONÁTH, 2008:3.

¹⁵⁷ FRANK Antal (1925): Az igazi pedagógia útja. Néptanítók Lapja. 47-48. sz. 14-15.

¹⁵⁸ BÁBOSIK, 2001.

A legáltalánosabb definíció szerint, olvashatjuk Pálvölgyi Ferenc írásában, „*az érték mindaz, ami az egyén és/vagy közössége számára fontos*”.¹⁵⁹ Szabó László Tamás pedig a következő gondolatokat fogalmazta meg: „... *az emberi társadalmak nem nélkülözhetik azt a valamit, ami eligazodásul, tájékozódásul szolgál számukra. Ez a valami az érték(rend), ami több mint egyszerű szabálygyűjtemény a mindennapok számára [...] Tartozzék az érték a transzcendencia vagy a szekularitás világához, a társadalomba szervezett ember számára nélkülözhetetlen.*”¹⁶⁰ A normatív (preskriptív vagy előíró) pedagógia a pedagógiai gyakorlat követendő szabályainak, normáinak meghatározását tűzte ki céljául és ebben az értelemben a normativitás azt jelenti, hogy a nevelés valamilyen hirdetett és vállalt értékrend előírásai szerint történik, és ennek alapján fogalmazhatjuk meg a keresztény, marxista és liberális neveléshez kapcsolódó normaállító elméleteket.¹⁶¹ Kornis Gyula 1913-ban írt művében olvashatjuk, hogy a pedagógia a világnézet közvetítésének tudománya, a világnézet pedig attól függ, mit tartunk értékesnek.¹⁶² A 19. század elejétől létrejövő tanító(nő)képző intézetek legnagyobb arányban a keresztény ideológián alapuló nevelés normáit fektették le és várták el azok továbbadását növendékeiktől, így ezen előírások a kezdetektől jelen vannak a képzők alapító okirataiban, rendtartásokban, szabályzatokban, melyeket a legtöbb esetben maguk az alapítók vagy az intézmények igazgatói fogalmaztak meg. „*A tanító – írja a 21. század elején Pálincás József – nem csupán a közösségi munkamegosztás rendjében kialakult foglalkozások egyikének képviselője, hanem a közösség erkölcsi rendjének központi alakja, kultúrájának közvetítője [...] a tanító személyes tudása és erkölcsi integritása megkérdőjelezhetetlen volt, csakúgy, mint az a társadalmi elvárás, hogy tudását és erkölcsi elveit közvetítse*”.¹⁶³

Az érték közvetítés különböző mechanizmusai főleg a centralizált társadalmakban, így Magyarországon is a vizsgált időszakban, fokozott politikai kontrollnak vannak kitéve és magukban hordozzák az intézményes szocializáció terén a politikai meghatározottság jegyeit, az értékproblémák pedig nagymértékben ki vannak

¹⁵⁹ PÁLVÖLGYI Ferenc (2004): Az erkölcsi nevelés új perspektívái. Mester és tanítvány. 1. sz. 83. <https://btk.ppke.hu/uploads/articles/6694/file/01.pdf> [Letöltési idő: 2014.06.23.] Az érték fogalmáról, valamint a nevelésben betöltött funkciójáról ld. bővebben MESTER ÉS TANÍTVÁNY c. folyóirat *Erkölc* c. száma (2004. január. 1. sz.), OELKERS, Jürgen (1998): *Nevelésetika*. Vince Kiadó, Bp.

¹⁶⁰ SZABÓ László Tamás (2001): *Értékek az iskolában*. *Educatio*. 3. sz. 461.

¹⁶¹ ZRINSZKY László (2000): A pedagógia (és a pedagógusok) normaproblémája. *Magyar Pedagógia*. 100. évf. 3. sz. 303.

¹⁶² KORNIS Gyula (1913): *Értékelmélet és pedagógia*. Franklin-Társulat Nyomdája, Bp. 4.

¹⁶³ PÁLINKÁS József (2004): *Erkölc a társadalomban. Párhuzamos gondolatok az erkölcs erejéről a nevelésben, a tudományban és a politikában*. Mester és tanítvány. 1. sz. 10. <https://btk.ppke.hu/uploads/articles/6694/file/01.pdf> [Letöltési idő: 2014.06.23.]

téve az átpolitizálódás veszélyének.¹⁶⁴ Az iskolai érték közvetítés, az intézményi szocializáció központi szereplői a pedagógusok, elsősorban a tanítók, akik a társadalom széles rétegeihez juttatták el a vezető politikai nézeteket, az állam és az egyházak által kialakított és kívánatosnak tartott alapvető értékrendet. Donáth Péter megfogalmazásában a kultúrák közvetítés egyetlen olyan intézménye, amely szinte minden állampolgárhoz eljutott az elemi népiskola, később általános iskola volt és „főszereplője” a jövő nemzedékek nevelője, „programozója” a tanító képzésének színtere, a tanítóképző az a helyszíne az oktatás intézményrendszerének, ahol „programozzák a programozókat”, így a tanítóképzők fejlődése, az ott végbemenő változások a többi oktatási intézményhez képest szorosabban követik a különböző rendszer- és ideológia váltásokat, azok jellegét sokkal erőteljesebben jelenítik meg.¹⁶⁵ A szocializációs folyamatokban a pedagógusok szerepe és személyiségük modellértéke ebből adódóan a politikai szocializáció egyik kulcskérdése Szabó Ildikó szerint, mivel ahogy írja, a gyermek szemében a felnőtt- és a hivatalos társadalom elvárásai, szabályai az ő személyükhöz kötötten jelennek meg, ezért politikai tétje van annak, hogy milyen értékek sajátítódhatnak el az iskolai szocializáció folyamatában.¹⁶⁶

A Pyrker László alapította, első magyar nyelvű tanítóképző szabályzatában és az ott megfogalmazott gondolatoknál is megjelenik, miért van szükség az országban a tanítók képzésére, valamint a magyar nyelven való képzésük hangsúlyozására. „*A Falusi Ifjúság helyes oktatása – írta Pyker – sokkal fontosabb dolog, mint némelyeknek látszik. Csak gyermekekből válnak emberek, kik hogy különféle viszonyaikban, mint buzgó keresztények, hív alattvalók, iparkodó polgárok (...) a közéletre szerencsés hatással léphessenek föl, oktatás és nevelés által kell kimíveltetniök s mivel erre a szüléknek sem üdejök, sem elég ügyességök a szükséges oktatásnak iskolákban Tanítók által kellene megtörténni. [...] Hogy a kezdő iskolák kívánt gyümölcsöt hozzanak, szükséges azokat alkalmas Tanítókkal ellátni; oly Tanítókkal, kik a jó erkölcsben nemcsak a tanuló ifjúságnak, hanem az egész Helységnek példát adnak, a Tanítás szabásaiban jártasak s ezen kívül egyéb tulajdonok, u.m. a gyermekekhez szives hajlandóság, béketűrés, szorgalom által ezen hivatalra születtek...*”¹⁶⁷ A tanítók

¹⁶⁴ SZABÓ Ildikó (2000): Az ember államosítása. Politikai szocializáció Magyarországon. In: Uő.: A pártállam gyermekei. Tanulmányok a magyar politikai szocializációról. Hatodik Síp Alapítvány- Új Mandátum Kiadó, Bp. 21.

¹⁶⁵ DONÁTH, 2008: XI.

¹⁶⁶ SZABÓ, 2000: 36., 69.

¹⁶⁷ BENKÓCZY Emil (2013): Pyrker első magyar tanítóképzője. Eger, 1928. Líceum Kiadó, Eger, 28.

erkölcsi nevelése és ezáltal a keresztény értékrend kialakítása alapvető jelentőséggel bírt nemcsak a magyar tanítóképzés létrejöttékor, hanem a pedagógia történetét tekintve az ókortól kezdődően jelen van az a gondolat, mely a nevelést az értékek átadása, majd később azok gyakorlati alkalmazása – értékítélet, értékválasztás – tekintetében kulcsfontosságúnak tekinti.¹⁶⁸ Az értékek kialakulása szociális folyamat része, amely során az emberek beilleszkednek a társadalmi környezet normarendszeréhez és mivel az értékek rendszerszerűek, ez vonatkozik a személyes, a társadalmi és a közösségi értékekre is, valamint az emberek ezáltal a társadalmi értékek egyéni elfogadása, a személyes értékek kialakítása és érvényesítése során, az egyén csoporthoz, a társadalom közösségéhez tartozását rögzítő, kifejező érzelmi, értelmi folyamat részesei.¹⁶⁹ Az értékek elsajátítása és továbbadása ebből adódóan a tanítók elengedhetetlen feladatai közé tartozott „*[M]ivel egy Iskolamester sokkal többet árt tanítványainak rossz példa adással, maga rossz erkölcsű lévén, mint oktatás által használhatna: azért fődolog ez Intézetben a Nevendékeket Előljárók és Törvények által úgy vezérelni: hogy tiszta értelmök jóakarattal párosodván, nemcsak szóval, hanem tettel is tanítsák a reájok bízandó Ifiúságot.*” – olvashatjuk a Pyrker-féle intézet alapításakor.¹⁷⁰

A Pécsi Püspöki Tanítóképző Intézet értesítőiben is megtaláljuk azokat a részeket, melyek rávilágítanak az intézményben képzett növendékek erkölcsi értékrendjének fontosságára. „*A pécsi tanítóképző-intézet, mely kitűzött célját, hogy az egyházmegyének vallásosan és erkölcsösen képzett tanítókat neveljen, s ez által a nemzeti közművelődés terén az édes hazának hasznos szolgálatokat tegyen...*” – olvashatjuk az 1898-1899- es tanév értesítőjében.¹⁷¹ Az intézmény által kiadott minden értesítőben megtaláljuk annak kifejezését és több esetben nem is egyszer egy adott évet tekintve, hogy milyen szándékok vezérelték az ott dolgozókat a jövő nemzedék tanítóinak oktatásakor: „*... irányadóul szolgál az a magasztos cél, melyért intézetünk létesült, hogy az egyházmegye ügybuzgó és képzett tanítókat, a közjó fáradhatatlan*

¹⁶⁸ „Az ókortól máig – olvashatjuk Zrinszky László írásában – élénk viták tárgyát alkotó filozófiai és teológiai értékfelfogások mellé a XIX-XX. században felsorakozó pszichológiai és szociológiai elméletek magában az emberben (értékalkotó és értéktulajdonító tevékenységében) látják az értékek alapját.” Walter Trögerre hivatkozva fejti ki, hogy „nevelési célként a pedagógia általában valamely normát jelöl ki, mégpedig olyat, melyet egy normaadó tekintély legitimál (...) E norma célként kettősen funkcionál: meghatározza a nevelői személyiség diszpozíciórendszerének kell-állapotát, előírja a nevelőnek, hogy milyen eszmény felé igyekezzen közelíteni az educandust.” ZRINSZKY, 2000: 304.

¹⁶⁹ VISNYIK Katalin (2007): A pedagógus életútja és szakmai értékválasztása közötti összefüggés vizsgálata. Doktori értekezés. Kézirat. 8.

<http://nevelstudomany.phd.elte.hu/wp-content/uploads/2011/03/T%C3%A9zis%C3%BCzet.pdf>

[Letöltés ideje: 2014. 04. 18.]

¹⁷⁰ BENKÓCZY, 2013: 29.

¹⁷¹ ÉRTESÍTŐ PPT, 1899: 3.

*munkásokat, a haza törvénytisztelő polgárokat nyerjen. (...) a képezdei ifjúságot szinletlen vallásosságra tanítottuk, s a szentséges római pápa, a felséges uralkodó ház, és az édes haza iránti tántorithatlan hűséget és ragaszkodást ifjaink fogékony szívébe csepegtettük, felhasználva minden alkalmat, mely ezen magasztos érzelmek megszilárdítására kínálkozott*¹⁷² Az értesítő ezen kiadásában térnek ki arra is, melyek azon részei az intézményben folyó oktatásnak, melytől a leendő tanítók erkölcsi nevelését várták: „... az ifjúság lelki gondozása, s a tanítóhoz, mint népnevelőhöz legillőbb és legszükségesebb erények megkedveltetése voltak azon iránypontok, melyek szerint fegyelmi szabályaink készültek, vallási gyakorlataink pedig, mint a lelki élet emeltyüi kiváló figyelemben részesültek. E célból a képezdei ifjúság naponként szt.misé, ünnep- és vasárnapokon még szt.beszédet is hallgatott.”¹⁷³ Az intézet rendtartásában, melyet az akkori igazgató, Döbrössy Alajos dolgozott ki, olvashatjuk a következő paragrafusokat az ott folyó oktatás szellemiségére az internátusi életre vonatkozóan: „2.§. A tanítóképző-intézet alapítása, alapjai és főhatósága folytán katolikus intézet, rendeltetése katolikus meggyőződésű hazafias tanítókat nevelni. 3.§. Ennélfogva az egész intézeti tanári kar, és személyzet csak katolikus vallásu lehet, és az intézetben is a hazafias katolikus szellemnek kell uralkodnia.[...] Az internátusi rendszabályok célja a tanítójelölteket oly életrendhez szoktatni, mely alapj legyen a vallásos és hazafias nevelésnek, és biztosítsa a jövőben kifejtendő tanítói működésük sikereit.”¹⁷⁴

A Notre Dame rend által 1895-ben alapított pécsi tanítónőképző intézet alapvető célkitűzései között fogalmazta meg, hogy „növendékeit erkölcsös magaviseleltre, őszinte, mély vallásosságra, szerény modorra, s igazi műveltségre nevelje, hogy azok társadalmi állásuknak mindig jobban megfeleljenek s hogy különösen a munkásság, szelídség erényével bírjanak a növendékek”¹⁷⁵. Az intézményben tanuló fiatal lányok életét nemcsak a tanév időtartama alatt kötötték szigorú fegyelmi szabályok, hanem szünidőben is kötelesek voltak tartózkodási helyükön az ott élő plébánosnál jelentkezni, hogy „viselkedésük pontosan ellenőrizhető legyen” és vallásos meggyőződésül

¹⁷² ÉRTESÍTŐ PPT, 1899: 33.

¹⁷³ Uo., 34.

¹⁷⁴ A pécsi püspöki tanítóképző-intézet rendtartásának tervezete. Kidolgozta Döbrössy Alajos. In: ÉRTESÍTŐ PPT, 1901: 3., 52.

¹⁷⁵ SZENTKIRÁLYI István (1908): A pécsi Notre-Dame Nőzárda és iskolái. Történeti és Leíró ismertetés. Alapításának hatvanadik évfordulója alkalmából közzéteszi a pécsi Notre-Dame Nőzárda. Pécs: Taizs József Könyvnyomdája, 154.

elmélyítését szolgálták tanulmányi idejük alatt az intézetben tartott lelkigyakorlatok¹⁷⁶, vallási témájú színművek előadása és az egyházi ünnepek megtartása különböző előadásokkal kísérve. A rend tanító- és nevelőintézetének programjában fogalmazták meg, hogy az intézet feladata „nemcsak az ész és kéz, hanem egyszersmind és főképpen a szív vallásos kiképezése”, a vallás alapos elsajátítása és gyakorlása is és „a növendékekkel oly bánásmód, hogy tanításuk egyszersmind keresztény nevelésök is legyen”.¹⁷⁷ A Miasszonyunk Női Kanonokrend pécsi iskolakomplexumának internátusai¹⁷⁸ számára készült szabályzatban olvashatjuk a következőket: „A nevelőintézet feladatának tekinti a reá bízott növendékekben szent vallásunk iránt tiszteletet és szeretetet gerjeszteni, szívökben az erényt ápolva, jó erkölcsi magaviseletre, társadalmi életüknek megfelelő finom modorra, valamint serény munkásságra és pontos engedelmességre szoktatni. [...] A leánygyermek nevelése legnagyobb fontossággal bír napjainkban, nemcsak azért, mert valaha ők lesznek hivatva a családban a keresztény élet szerepét vinni, hanem azért is, mert természetszerűleg kevesebb időt fordítanak a tudományok szakszerű elsajátítására. Miért is a tanítónők kiképzésére kiváló gond fordítandó. Képzett és jellemes tanítónők azonban csak azon tanítónőképző intézetekből kerülhetnek ki, melyek nevükhöz méltóan a kath. hit szellemétől áthatva, a szelidebb női erkölcsöt ápolják s a jó példa áldásos behatása alatt az elmét és a szívet egyaránt képezik.”¹⁷⁹

Az iskola és az ott megjelenő értékek vizsgálatával foglalkozó kutatók számára ma is egyértelmű, hogy a felekezeti iskolák pedagógiájában az értékekre, a hozzájuk kapcsolódó értékrendre, mint abszolútumként tekintenek, mely az iskolákra jellemző nevelésfilozófiát vizsgálva az általuk közvetített nevelés célrendszerében a hagyományok által szentesített és egy fölrendeltnek tekintett forrásból származó értékek állnak.¹⁸⁰ A pécsi tanítónőképző intézet első világháború idejére, majd az 1920-as évek elejére eső tanéveiben az intézet növendékei számára még fontosabb célként jelölték meg a vallás-erkölcsi, valamint hazafias nevelés fontosságát, hiszen ahogy az

¹⁷⁶ A hit elmélyítését és a vallás minél nagyobb fokú megélését szolgálta az intézet életében az ún. Mária-kongregáció megalapítása is. „Mária-kongregációnak nevezzük azokat a hitbuzgalmi egyesületeket, melyeknek többnyire világiak, felnőttek és ifjak, férfiak és nők a tagjai, kik a Mária-kultusz intenzívebb művelése által akarják a katolikus vallás-erkölcsi életet mindenekelőtt önmagukban, másodsorban környezetükben elő mozdítani.” – olvashatjuk Bangha Béla írásában (BANGHA, 1921: 4).

¹⁷⁷ SZENTKIRÁLYI, 1908: 229.

¹⁷⁸ A rend iskolái számára két internátust tartott fenn: a kisebb internátust az elemi-, polgári- és felsőbb leányiskola, majd 1915-től a leánygimnázium diákjai számára alakították ki, míg a tanítónőképzőben tanuló lányok számára külön internátust létesítettek.

¹⁷⁹ SZENTKIRÁLYI, 1908: 235., 236-237.

¹⁸⁰ SZABÓ, 2000: 462.

értésítőkből olvashatjuk „...a nagy nemzeti megpróbáltatásoknak a tanulságai (...) csak megerősítettek bennünket azon meggyőződésünkben, hogy összes nevelői munkánk súlypontját a vallás-erkölcsi nevelésben kell elhelyeznünk. Az erkölcsi nemesedés főeszközeül azt a komoly önfegyelmézést hangsúlyoztuk, amelyet az Isten kegyelme termékenyít. (...) nagy gondot fordítottunk a hazafias szellem ápolására is, amely egyébként a hazával szemben tartozó nagy kötelességek komoly hangsúlyozásában természetes hajtása a megizmosodott vallás-erkölcsi szellemnek.”¹⁸¹ Ez az elvárás azonban a társadalom minden rétegében megfogalmazódott a tanítókkal és kiváltképp a tanítónőkkel szemben. Kiss József írásában a következő sorokat olvashatjuk a jó tanítónői egyéniségre vonatkozóan: „...a tudáson, a módszertani ismereteken és a sokoldalú tehetségen felül megkívánja, hogy a tanítónő lélekből fakadó, mély vallásos érzésű legyen és hazáját mindenek felett szeresse, mert csak így tudja tanítványai lelkébe is beleplántálni”.¹⁸²

Gróf Apponyi Albert 1917. október 10-én a jászberényi polgármester, Vavrik Endre számára kiadott rendeletében olvashatjuk a következőket: „A magyar nemzet parancsolólag kívánja, hogy népoktatási ügyünk akként fejlesszessék, hogy a magyar nép a népek és nemzetek nagy versenyében sikerrel állhassa meg helyét és vallás-erkölcsös érületének szilárdságával, hazája és embertársai iránti kötelesség érzetével, valamint komoly tudásával ne csak tiszteletet és becsülést szerezzen magának mindenütt, hanem közhasznú tevékenységével a nemzeti vagyonosodás és erőgyarapodás tevékeny munkása is legyen. Erre a nagy feladatra elsősorban a jó iskola készíti elő a nemzedéket, mely iskolának lelke: a nemesért, szépért hevülni tudó és mindenek felett a kötelesség teljesítésére mindig kész, művelt tanító, aki olyan tanítóképző-intézet falai között szerzi meg hivatásához szükséges készségeket és ismereteket, amely intézet ott állítatott fel, ahol nemcsak a kulturális feltételek megvannak, hanem ahol nemes hagyományokban és becsületes munkában élő nép példája is irányt szab a tanárnak és tanítványnak egyaránt.”¹⁸³

A Horthy-korszak vallás- és közoktatásügyi miniszterei, Klebelsberg Kunó és Hóman Bálint az oktatást, a kultúrát és a tudományt a nemzetpolitika stratégiai fontosságú területének tartották, így kiemelt támogatásban részesítették, különös tekintettel a népiskolai, alapfokú oktatás fejlesztésére, mely mindkettejük számára a

¹⁸¹ ÉRTESÍTŐ ND, 1917: 42.

¹⁸² KISS, 1929:61-62.

¹⁸³ ÉRTESÍTŐ JT, 1918: 4

legfontosabb területet képviselte. A kormányzat számított a tanító(nő)k munkájára az analfabetizmus felszámolásában, a kötelező iskoláztatás általánossá válásában, a lakosság állampolgári, kulturális és nyelvi kötődéseinek kialakításába, valamint valláserkölcsei nevelésükben is, így a tanítóképzők és az általuk megvalósított nevelési eszmény legfontosabb szereplője a jövő nemzedékek nevelőjének, Donáth Péter szavaival élve, „programozójának” tekintett falusi tanító volt.¹⁸⁴ A tanítóság értékrendjét így jelentősen befolyásolta a vallás, a származás és nemekhez való tartozás is, amihez kapcsolódott a pedagógusok gondolkodásmódjában és életstílusában a középrétegeket jellemző nemesi-dzsentroid, valamint polgári értékrend, amelyet elsősorban ünnepek kapcsán, a társadalmi kapcsolatrendszer kialakítása és a szórakozás különféle formái esetében figyelhetünk meg.¹⁸⁵

A tanítóképzők – a „programozók” képzése kapcsán – alapvető szerepet betöltő intézményekké váltak az oktatás rendszerében, melyben attól függően, hogy a mindenkori politika irányítóinak milyen elvárásaik voltak a leendő tanítókkal szemben, befolyásolta a tanítóképzéshez való viszonyukat, de nemcsak a Horthy- korszakban, hanem az azt megelőző és követő időkben is.

¹⁸⁴ DONÁTH, 2008: XI-XIII.

¹⁸⁵ SZENDI, 2002: 137-138. A tanítóság életmódjára és a társadalom rétegződésében betöltött helyére vonatkozóan bővebben ld. a VI. és VII. fejezetet.

IV. A forrásokban szereplő intézmények létrejötte és működésük

A disszertáció negyedik részében található fejezetek bemutatják azon intézmények¹⁸⁶ kialakulását és működését, melyekben a három tanító, Kerekes Géza, Koós Olga és Megyesi János tanulmányaikat végezték. A fejezetek egymást követő sorrendjének kialakítása során a kutatás kezdetén a tanítók tanulmányi idejét vettük alapul, amely később már egy másik szerkesztési elv kiindulópontjául is szolgált, ugyanis a tanító(nő)képzők alapítása is ezt az időbeli sorrendet követi. Az első nagyobb fejezetben ismertetjük a Pécsi Püspöki Tanítóképző (1831) alapítása az ott folyó oktatási tevékenységgel együtt, majd a Miasszonyunk Női Kanonokrend Pécsre költözésének (1851) és kialakuló iskola-együttesük történetének, azon belül is fókuszban a tanítónőképző létrejötte (1895) és működése. A fejezetet pedig a Jászberényi M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző-Intézet kialakulása (1917) és működésének első évtizedeit bemutató rész zárja.

IV.1. A Pécsi Püspöki Tanítóképző

*„A néptanító szívét vasból alkotta az isten, hogy elbírja azt a sok kegyetlen lábat,
amivel a sorsa meggázolja.”*

/Gárdonyi Géza/

A pécsi tanítóképzés léte már az I. Ratio Educationis kibocsátását követő évben és azután folyamatosan bizonyítható, de tanítóképző intézet alapítására csak báró Szepesy Ignác püspöki kinevezését követően került sor, aki a Lyceum-Alapítvány keretében 1831-ben hozta létre a pécsi Püspöki Tanítóképző Intézetet, mely 1947-ig állt fenn, ahova Baranyán kívül Somogyból és Tolna megyéből is érkeztek a diákok. A

¹⁸⁶ A kutatás során a magyar tanítóképzés intézményrendszerének bemutatásához ezen tanító(nő)képzőket tekintjük mintaintézményeknek.

disszertáció ezen fejezetében a tanítóképző intézet létrejöttét, fejlődését, és 20. század eleji történetét kívánom bemutatni, azt az időszakot, amikor a későbbi görcsönyi kántortanító, Kerekes Géza tanulmányait végezte az intézet falai között.

A pécsi tanítóképzés történetére vonatkozó legkorábbi információkat Döbrössy Alajosnak, a püspöki tanítóképző intézet igazgatójának¹⁸⁷ köszönhetjük, aki szerint a pécsi „*egyike a legrégebbi ilyenmü intézeteknek Magyarországon*”, mivel az I. Ratio Educationis (1777) rendeleteinek kiadásáig „*legtöbbsnyire az lett tanítónvá, a ki véletlenül hozzájutott, vagy pedig egyéb lenni nem tudott*” – olvashatjuk írásában.¹⁸⁸ Schwartner Márton 1798-ban írt Statistik des Königreichs Ungarn című írásában Pécsset is említi a tíz város (Pozsony, Buda, Körmöc, Kassa, Nagyvárad, Nagykároly, Temesvár, Győr és Zágráb) között, amelyben az ország öt tanügyi központra való felosztása után normaiskolát állítottak fel, ahol a tanítói képesítést adó tanfolyam általában három vagy hat hónapig tartott és május 1-én kezdődött, valamint német és magyar nyelven folyt.¹⁸⁹ Az iskola létének bizonyítéka a különböző iratokon, bizonyítványokon fennmaradt pecsét és annak körirata, melyről Döbrössy Alajos a 19. század végén azt írta, hogy még akkor is az volt használatban Pécs szabad királyi város elemi népiskoláiban.¹⁹⁰ A pecsét körirata „*Sigillum primariae nationalis scholae regiae Quinque-Ecclesiensis, 1778*”, közepén koronás címerrel, melynek egyik oldalán szárnyas angyal, a másikon borostyán- vagy szőlőleveles ág található, a címerben pedig egy ülő papi alak, aki kezében keresztet tart.¹⁹¹ „*A tanítójelöltek – írja Döbrössy –, és mint a tanítóképezde irattárában lévő okmányok bizonyítják, maga a normalis népiskola is, a mindenkori gymnasiumi igazgatónak felügyelete alatt állottak.*”¹⁹² A pécsi tanítóképzés az I. Ratio Educationis rendelkezésein alapulva és királyi fenntartásban egészen az 1828-as tanévig létezett, amikor is a képző fenntartására már nem volt elegendő jövedelem és így a ciszterci rend vette át a vizsgáztatás jogát Pécsset, ezzel pedig már csak magánvizsgák letételére nyílt lehetőség a városban.

A pécsi tanítóképzés történetében báró Szepessy Ignác¹⁹³ 1828-ban pécsi

¹⁸⁷ 1885-1906 között volt az intézmény igazgatója.

¹⁸⁸ DÖBRÖSSY Alajos (1896): A pécsi püspöki tanítóképző-intézet történelmének rövid vázlata. Hazánk ezredéves fennállásának emlékére. Nyomatott a Püspöki Lyc. Nyomdában (Madarász Béla). Pécs, 4.

¹⁸⁹ SZÁNTÓ Károly (1964): Adalékok a tanítóképzés történetéhez Pécsset, a 18-19. században. Pécsi Szikra Ny., Pécs, 39-40.; DÖBRÖSSY, 1896: 5.

¹⁹⁰ DÖBRÖSSY, 1896: 6.

¹⁹¹ SZÁNTÓ, 1964: 39.

¹⁹² DÖBRÖSSY, 1896: 5-6.

¹⁹³ Négyesi báró Szepeszy Ignác (1781, Eger – 1838, Pécs) Teológiai tanulmányait Pesten és Bécsben végezte, majd 23 évesen pápai engedéllyel szentelték pappá. Erdélyi püspöki székét cserélte fel 21828-

püspökké történő kinevezése után kezdődött az igazi fellendülés, aki megérkezését követően a Mecsek lábánál fekvő városba, rögtön egy bölcsészeti tanfolyam engedélyezését kezdeményezte a Kancelláriánál, amelyet hamarosan meg is kapott, így hozzákezdhetett annak felépítéséhez.¹⁹⁴ A püspök Eger mellett, Noszvajon született, így családi kötődései miatt is hatott rá Pyrker László érsek alapította tanítóképző¹⁹⁵, mely mintául szolgálhatott számára, ahogy Borsy Károly írásában olvashatjuk.¹⁹⁶ Szepesy a papnevelő intézeten belül indította el az 1828-1829-es tanévben a kétéves bölcsészeti tanfolyamot, majd ezek után létrehozta alapítványát a jogi fakultás létesítésére.¹⁹⁷ A Joglyceum-Alapítvány 1831-es létrejöttével nyílt lehetőség a tanítóképző intézet felállítására, melyet V. Ferdinánd király 1835. augusztus 27-én hagyott jóvá.¹⁹⁸ Ebből adódik, hogy az intézménynek nincs alapító oklevele, hiteles tudósítást Peitler Antal¹⁹⁹, Szepesy titkárának a püspökről írt életrajzában olvasható: „*Szinte a' népnevelés' tökélyesülésére alkotott ugynevezett praeparandiát vagyis oskolamestereket képző intézetet a 'Lyceum' épületében, bőkezűen fizetvén évenként a' benne fáradozó 4, professort sajátjából. Megalapítani örök időkre e' leghasznosabb intézetet vala szándéka...*”²⁰⁰

ban a pécsi püspöki címre, melyet egészen haláláig töltött be. Az országgyűlés felsőházában ő szólalt fel először 1825-ben magyar nyelven és egyházmegyéjében 1831-ben bevezette a magyar nyelvű anyakönyvezést. Ezek mellett a legnagyobb tette az új magyar nyelvű Biblia kiadása volt, melynek hat kötete 1834 és 1836 között jelent meg saját költségén (HORVÁTH, 2008: 142-144).

¹⁹⁴ BORSY Károly (1989): A pécsi püspöki tanítóképző intézet létrejöttének körülményei. In: Sándor László (szerk.): Nevelés- és Művelődéstörténeti Közlemények. 1. szám. Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola, Kaposvár, 49.

¹⁹⁵ Pyrker László egri érsek 1828-ban alapította az első önálló, több évfolyamos, magyar oktatási nyelvű katolikus tanítóképző intézetet Egerben, melyet megelőzött a szintén általa 1818-ban alapított szepesváraljai német nyelvű tanítóképző intézet. (NÉMETH-PUKÁNSZKY, 1999: 363)

¹⁹⁶ BORSY, 1989: 50.

¹⁹⁷ HORVÁTH, 2008: 145.

¹⁹⁸ BORSY, 1989: 51.

¹⁹⁹ Peitler Antal (1808, Pécs – 1885, Vác): megyéspüspök. A gimnáziumot Pécsen, a filozófiát Pesten, a teológiát pedig Pécsen végezte. 1831-ben szentelték pappá, 1835-től püspöki titkár báró Szepesy Ignác mellett. 1851-ben Budára költözött, mert a király a helytartótanács egyháziügyi előadójává nevezte ki. A helytartótanács megszűnéskor Bécsbe költözött, s az osztrák VKM referendáriusa lett. 1859-ben nevezték ki váci püspökké. 40.000 Ft-tal megalapította az egyházmegyei könyvtárat. Magyar Katolikus Lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu/P/Peitler.html> [Letöltés ideje: 2011. 05.28.]

²⁰⁰ BORSY, 1989: 51.

IV.1.1. A tanítóképző

A képzés ideje kezdetben öt hónapig tartott virágvasárnaptól (a húsvét előtti vasárnap) szeptember végéig, de 1837-ben Szepesy körlevélben tudatta, hogy a tanfolyam minden év május első napján kezdődik, majd 1841-ben két évfolyamúvá vált, melyek egyenként öt-öt hónapig tartottak. A képzésben a következő tantárgyak kaptak helyet: az első évfolyamon hittan és szertartás, bibliai ismeretek, magyar nyelv, általános és különös módszertan, számtan, földleírás, ének és orgonajáték, szépírás és iskolai gyakorlatok; a második évfolyam számára oktatott tárgyak között a „kathecethica és liturgica” mellett az evangélium magyarázatok, szertartás, nevelés, magyar és latin nyelv, természetrajz, számtan, gazdaságtan, a törvények ismerete, ének és orgonajáték, helyesírás, valamint tanítási gyakorlat szerepeltek.²⁰¹ Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc az intézet növendékeit is a harctérre szólította, ahogy Döbrössy Alajos fogalmazott a képző történetéről írott művében, a „*szabadságharcz viharai egészen elnéptelenítették*”, így az intézet kiürült és megszűnt az oktatás. 1851 és 1856 között csak tanképesítő vizsgálatokat lehetett tenni dr. Gerschner János cs. kir. iskolatanácsos elnöklésével magyar és német, vagy csak német nyelven, majd 1856-ban nyitotta meg újra kapuit az intézet Girk György²⁰² püspök támogatásával.²⁰³ A fejlődés innentől kezdve töretlen, és az 1889-1890-es tanévre kialakult a négyéves képzési forma, melynek tantervéhez az 1882-es országos tanterv szolgált alapul.²⁰⁴ Az 1918-ig tartó időszakot ez a képzési rendszer határozta meg, Kerekes Géza is ez alapján végezte tanulmányait az intézet falai között. Példaként álljon itt, hogy pontosan mit is tanultak a századfordulón, az 1898-1899-es tanévben a képzőbe beiratkozó fiatalok.

Az első tanévben még nem találkozunk nagy számban a neveléstudományhoz kapcsolódó tantárgyakkal, hisz egyetlen tárgyuk volt, a nevelés. Ezt heti három órában tanultak és alapozó órának számított, mielőtt megkezdték felsőbb évfolyamokon tanulmányaikat.

²⁰¹ DÖBRÖSSY, 1896: 12., 16.

²⁰² Girk György (1793, Baja – 1868, Buda) Tanulmányait Baján, Kalocsán, Győrött és Pesten végezte, 1815-ben szentelték pappá. A pécsi püspöki széket 1853 és 1868 között töltötte be, de utolsó éveit Budán töltötte ferences kolostorban. Pécsen 1860-ban megalapította a kisszeminariumot, a városba telepítette a vincés nővéreket és másfél évszázad után összehívta az egyházmegyei zsinatot. MKL. <http://lexikon.katolikus.hu/G/Girk.html> [Letöltés ideje: 2011.05.28.]

²⁰³ SZÁNTÓ, 1964: 46.

²⁰⁴ DÖBRÖSSY, 1896: 71.

	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat
8:00-9:00	magyar nyelv	számтан	német	számтан	német	számтан
9:00-10:00	neveléstan	hittan	neveléstan	hittan	magyar nyelv	neveléstan
10:00-11:00	földrajz		földrajz	zene	természetrájz	rajz
11:00-12:00						zene
2:00-3:00	zene	zene		szépírás	zene	
3:00-4:00	természetrájz	ének (II.o.is)			közös ének (I-IV.o.)	
6:00-7:00				testgyakorlat (II.o.is)		

3. táblázat: Az 1898-1899-es tanév első évfolyamának órarendje.²⁰⁵

A másodéves növendékeknek szintén ugyanez a három neveléstan órájuk volt beépítve, valamint a zene és ének, a zeneelmélet órák mellett egy hegedűóra is jártak. A pedagógiai tárgyú órák száma a harmadik és negyedik évfolyamokon növekedett meg, de míg harmadéven hospitálás tette ki az órák nagy részét, addig az utolsó évben már a gyakorlati képzés került középpontba.

	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat
8:00-9:00	hittan	látogatás a gyakorló iskolában	látogatás a gyakorló iskolában	hittan	látogatás a gyakorló iskolában	látogatás a gyakorló iskolában
9:00-10:00	látogatás a gyakorló iskolában	<i>neveléstan</i>	vegytan	számтан	<i>neveléstan</i>	magyar nyelv
10:00-11:00	mértan	magyar nyelv	<i>neveléstan</i>	történet	természettan	számтан
11:00-12:00	zene		zene	zene	zene	rajz
2:00-3:00	ásványtan	szépírás		látogatás a gyakorló iskolában	német	
3:00-4:00	történet			ének (IV.o.is)	közös ének (I-IV.o.)	
6:00-7:00		testgyakorlat (IV.o.is)				

4. táblázat: Az 1898-1899-es tanév harmadik évfolyamának órarendje.²⁰⁶

²⁰⁵ Az órarendekben szereplő időpontok az eredeti forrásnak megfelelően szerepelnek, így nem 14:00, 15:00, 16:00, 18:00 és 19:00 van feltüntetve. Forrás: ÉRTESÍTŐ PPT, 1899: 175. A táblázatot szerkesztette a disszertáció szerzője.

A harmadéves órarend 31 órájából 9 pedagógiai tárgyú, vagyis az órák 29%-a tartozott ide és ennek is nagyobb része, 6 óra hospitálást jelentett. A végzős növendékek számára már egy órával kevesebb a gyakorlati és elméleti órák száma, összesen 8 (a 31 óra 25,8%-a), amiből egy elméleti óra, azaz neveléstörténet, egy a tanítási bírálatokról szól és hat órát töltöttek el tanítási gyakorlaton. A tanítási bírálatok során nemcsak a gyakorló iskola tanítója és a szaktanárok töltöttek be bírálói szerepet, hanem a képző hallgatói szintén bírálat alá vették egymást külön csoportokat alkotva, ahol figyelték a tananyagot és annak menetét, de a leendő tanító nyelvezetét is vizsgálták.²⁰⁷

	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat
8:00-9:00	gyakorlati fellépés	hittan	magyar irodalom	gyakorlati fellépés	hittan	vegytan
9:00-10:00	számtan	történet	mértan	természettan	gyakorlati fellépés	gyakorlati fellépés
10:00-11:00	zene	gyakorlati fellépés	zene	<i>neveléstörténet</i>	zene	történet
11:00-12:00		zene	szépirás	tanítási bírálatok	rajz	
2:00-3:00	alkotmánytan	gazdaságtan		gazdaságtan	gyakorlati fellépés	
3:00-4:00		német	4:00-5:00: közegészségtan	ének (III.o.is)	közös ének (I-IV.o.)	
6:00-7:00		testgyakorlat (III.o.is)				

5. táblázat: Az 1898-1899-es tanév negyedik évfolyamának órarendje.²⁰⁸

²⁰⁶ Forrás: ÉRTESÍTŐ PPT, 1899: 175. A táblázatot szerkesztette a disszertáció szerzője.

²⁰⁷ A bírálati órák menetéről így írt Dönrössy Alajos: „...a közös bírálatra hetenkint egy külön óra fordítatik, melyen az igazgató mint képzőtanár a gyakorló iskola tanítójával együtt jelen van, és a növendékek gyakorló iskolai fellépése alkalmával feljegyzett észrevételeiket közlik, miután a fellépő már önmagáról bírálatot mondott, és társainak megjegyzéseit is tudomásul vette. [...] A bírálók három fő csoportra oszlanak, u.m. 1. tananyag-, 2. tanalak- és menet-, végül 3. nyelvezetbírálok csoportjára. A csoportok két-két hónaponként újra alakulnak, és a növendékek mindegyike újabb működési körrel bízik meg. A bírálati órákon nemcsak a módszer, hanem a tanító modora, mozdulatai és hangja, a tanítói hangulat, készség, ügyesség, lelkesülés, fegyelem, tananyag, tanalak, és nyelvezet elleni hibák, valamint az is, hogy a fellépő éber figyelemmel volt-e a tanítványok ülésére, testtartására, egyszóval a közegészségi követelményekre, és csendes foglalkozókra stb. a beszélgetés tárgyát képezik. Egyébiránt a főgond mindig arra fordítatik, hogy a tanításban a gyermekek is tevékeny részt vegyenek, hogy a tanító minél kevesebbet beszéljen, de annál többet kérdezzen és szemléltetvén, annál többet beszéltesse.”

²⁰⁸ Forrás: ÉRTESÍTŐ PPT, 1899: 175. A táblázatot szerkesztette a disszertáció szerzője.

A következő években harmadéven megtaláljuk már a módszertannak nevezett órát is és a gyakorlati képzés is változott, már a másodéves tanítójelöltek a tanév második félévétől heti egy órában látogatták a gyakorló iskolát, ahol az igazgató útmutatása mellett a gyermekek lélektani megfigyelését folytatták. Erre épült a harmadik évfolyamon a heti két óra hospitálás, melyről naplót vezettek a gyakorló iskola tanítójának ellenőrzése mellett, a második félévtől pedig már egy-egy félórás tanítást végzett minden tanuló. A végzős, negyedéves tanítójelöltek minden tantárgyból egy-egy félórát tanítottak, majd ezek után tölthettek el egy teljes napot a gyakorló iskolában. A gyakorlati fellépések előtt két héttel kapták meg az óra anyagát, amit kidolgoztak és leadtak a gyakorló iskola tanítójának, aki ezt továbbította két bírálónak, majd ezután tarthatta meg a jelölt próbatanítását, melyről a bírálati táblázatban²⁰⁹ foglaltak szerint született meg az eredmény.

Az iskola szabályrendszere előírta, hogy az ott tanulók naponta kötelesek szentmisén részt venni, vasárnap és ünnepnap ehhez prédikáció is tartozott, valamint az év folyamán ötször kell szentségekhez (áldozás, gyónás) járulniuk. A püspöki tanítóképző falai között szigorú napirend és házirend érvényesült, mely az ott tanuló diákok nemcsak tanév közbeni, hanem a szünidőben való magatartását is szabályozta.²¹⁰ Tilos az intézet falai között a politizálás, minden szerencsejáték és a szeszes italok fogyasztása.²¹¹ A tanítóképző növendékei pedig a szünidőben is a fegyelmi szabályok alatt álltak, így „*amennyiben lehetséges, tartoznak naponként szent misét hallgatni és augusztus 15-én*²¹² *a szentségekhez járulni és erről, valamint az általános erkölcsi*

²⁰⁹ A bírálati táblázatban a következő szempontokat találhatjuk: 1. A tanítás külső kellékei: Milyen a külső magatartása? Milyen az előadása? Van-e gondja a fegyelemre? 2. A tanítás belső kellékei: Önkifejtő, szemléletes-e az előadása, leköti-e a gyermekek figyelmét? Megnyilvánul-e tanításában a vallásos és hazafias szellem? Kihat-e tanítása a gyakorlati életre? Milyenek kérdései? Hogyan bánik el a gyermekek feleleteivel? Betartotta-e pontosan a dolgozatában feljegyzett tervet? Az összefoglalás és a tanulmány levonását hogyan végezte? Milyen volt nyelvezete? Milyen volt készültsége? 3. Általános megjegyzések. (ÉRTESÍTŐ PPT, 1910: 36.)

²¹⁰ A rendtartásról és a napirendről az 1900-1901. évi értesítőben találunk részletes leírást, mely szerint a házirend előadási napokon a következők szerint alakult: reggel 5 órakor felkelés, majd 5:30-ig mosakodás, ágyak rendbetétele, lábbeli és ruhatisztogatás csendben. 5:30 és 6:30 között reggeli ima és studium, vagyis tanulás következett, majd 6:45-kor reggeli és indulás a templomba, ahol a 7:30-as szentmisén énekelnek és orgonálnak. 8:00-12:00 között előadások, ha valamelyik osztálynak nem volt órája, az csendes foglalkozást tartott a nappali teremben vagy a kertben. Délben közös Úrangyala imádság következett és ebéd, majd 13 órától tanulás, míg a délutáni előadásokra nem kellett indulni, amelyek 14:00-16:00 között zajlottak. Az előadások után egy óra szabadidő állt a növendékek rendelkezésére, majd 17:00-tól két órán át tanulási idő következett. 19:00-tól 20:30-ig vacsora és szabadidő, majd ekkor esti ima és lefekvés. (ÉRTESÍTŐ PPT, 1901: 55)

²¹¹ ÉRTESÍTŐ PPT, 1914: 20-21.

²¹² Augusztus 15.: Nagyboldogasszony ünnepe. Parancsolt ünnep, kötelező ünnep (lat. festum praeceptum): olyan nap, amelyet a katolikus egyházban szentmisével és munkaszünettel kell megszentelni. Kötelező megtartása különbözteti meg a tanácsolt ünneptől és kisebb közösségek fogadott

viseletökről az illetékes lelkész úrtól bizonyítványt hozni, amely beiratkozás alkalmával az igazgatónak előmutatandó” –olvashatjuk az előírások között.²¹³ Beiratkozáskor magukkal kellett hozni a szintén az előírásoknak megfelelő öltözéket és fehérnemüket, melyek beszerzése szintén a szülőket terhelte, így hasonló megállapításra kell jussunk, mint a tanítónőképző esetében, hogy a képzős növendékek szüleire nagy anyagi terhet rótt gyermekeik oktatása, mely nehézséget, ugyan egy másik intézményben folyó tanulmánya során, de Megyesi János is megemlítt emlékirataiban.²¹⁴

Az első világháborút követően, Pécs háromévnvi szerb megszállása után a tanítóképző 1922-ben, a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költözésével egy időben költözött a Kiszeminárium épületébe (a mai Pécsi Hittudományi Főiskola), ahol a négy évfolyamon 55 tanítójelölt kezdte meg tanulmányait.²¹⁵ Az ezt követő évben kezdte meg Kerekes Géza tanítói munkáját Görcsönyben, így a későbbiek során a település közelsége miatt sok esetben került kapcsolatba a képző tanáraival, akik a városkörnyéki falvakban gyakran vállaltak előadásokat a lakosság számára, így a görcsönyi tanító meghívására is többször látogattak el a helyi iskolába.

ünnepétől. Vasárnap és más kötelező ünnepeken a hívők kötelesek szentmisén részt venni; tartózkodjanak továbbá azoktól a munkáktól és ügyletektől, amelyek az Istennek járó liturgikus tisztelet megadását, az Úr napjának sajátos vidámságát vagy a lélek és a test kellő pihenését akadályozzák. A parancsolt ünnepek száma koronként és helyenként is változik.
<http://lexikon.katolikus.hu/P/parancsolt%20%C3%BCnnep.html> [Letöltés ideje: 2011.05.30.]

²¹³ ÉRTESÍTŐ PPT, 1914: 67.

²¹⁴ A pécsi püspöki tanítóképző diákjai számára kötelezően beszerzendő ruhanemük a következők voltak: tisztességes nyári és téli ruházat, bevarrott betűkkel jelzett fehérnemű, minimum 6 ing és alsónadrág, 2 hálóing, 3 pár harisnya, 3 pár kapca, 6 törölköző, 12 zsebkendő, 3 szalvéta, 2 alsó lepedő, 1 vánkoshéj, 1 paplan, 2 paplanlepedő, fésű, hajkefe, fogkefe, ruhakefe, cipőkefe. A ruhatárban mindenkinek volt szekrénye, amelyben pontos leltárt kellett kifüggeszteni, a fehérnemüket pedig az igazgatóság által kijelölt ruhaszámmal látták el. Elő volt írva, hogy egészségi szempontból mindenki köteles volt vasárnap tiszta fehérneműt és ruhát váltani és ekkor kellett leadni a mosásban szánt ruhaneműt is, melynek száma szintén meg volt határozva. ÉRTESÍTŐ PPT, 1901: 56-58.

²¹⁵ ZSOLDOSNÉ Olay Ágnes (1989): Adalékok a pécsi püspöki tanítóképző intézet két világháború közötti történetéhez. In: Sándor László (szerk.): Nevelés- és Művelődéstörténeti Közlemények. 1. szám. Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola, Kaposvár, 70.

IV.2. A Miasszonyunk Női Kanonokrend pécsi tanítónőképzője

„Nemini nocere, prodesse omnibus/ Senkinek sem ártani, mindenkinek használni”

/A rend jelmondata/

IV.2.1. A rend létrejötte és magyarországi letelepedésük

A Notre Dame, vagyis a Miasszonyunk Női Kanonokrendet, melyet az Ágostonos Kanonisszák rendjének is neveznek, latinul a Congregatio a Domina Nostra Canonissarum Regularium Ordinis Sancti Augustini 1597-ben hozta létre Fourier Szent Péter²¹⁶ a franciaországi Mattaincourt-ban Boldog Alice Le Clerc²¹⁷ segítségével, aki a rend első főnöknője lett.²¹⁸ Az ő tevékenysége révén alakult ki a rend tagjainak életvitele, mivel tanulmányozta a párizsi orsolyita²¹⁹ rendházat, hogyan egyeztethető össze a szerzetesnők szigorú, önmegtartóztató élete és a tanítónői feladatok. Az 1598-ban kiadott ideiglenes szabályzatban olvashatjuk, hogy első és legfontosabb feladatuknak tekintik iskoláik megnyitását minden tanulni vágyó leány előtt, a

²¹⁶ Fourier Szent Péter (1565, Mirecourt – 1640, Gray) Lotaringiában született, tanulmányait pedig Pont-á-Moussonban végezte, majd húszévesen belépett az ágostonos kanonokok közé Chaumoussey-ben. 1589-ben szentelték pappá és került Mattaincourt településre. Az ágostonos kanonokok rendjében reformokat vezetett be és létrehozta a rend női ágát. Élete végén szembekerült Richelieu bíborossal, ezért haláláig zárdalelkészként szolgált. 1897-ben avatták szentté. DIÓS, 2009.

²¹⁷ Boldog Le Clerc Alexia/ Alice Le Clerc (1576, Remiremont - 1622, Nancy) gazdag családból származott és szerette az életet, de egy betegség felépülve találkozott Fourier Szent Péterrel, aki lelki vezetője lett. Alice egy Mária-jelenés után értette meg, hogy életét a fiatal lányok nevelésének, oktatásának kell szentelnie és 1598-ban alapították meg első iskolájukat. 1947 májusában avatta boldoggá XII. Piusz pápa. Congrégation Notre Dame. Chanoinesses de Saint-Augusten honlapja. http://congregation-notredame.cef.fr/cnd/index.php?option=com_content&view=article&id=166:alix-le-clerc-la-bienheureuse&catid=53:alix-le-clerc&Itemid=79 [Letöltés ideje: 2011.03.31.]

²¹⁸ SZENTKIRÁLYI, 1908.

²¹⁹ Az orsolyiták rendjét, vagyis a Szent Orsolya Társaságot Merici Szent Angéla (1474-1540) alapította 1535-ben az itáliai Brescia városában. Rendjét a IV. században vértanúhalált halt ír királylányról Szent Orsolyáról nevezte el. Célja azt volt, hogy a fiatal lányokat Isten szolgálatára segítse a fogadalmak elkötelezettsége nélkül, Istennek szentelt élettel kora elpogányosodott világában. A bresciai püspök 1536-ban jóváhagyta az első szabályokat. Angéla 1540-ben hunyt el; életpéldája mellett szabályokat, intelmeket és végrendeletet hagyott a közösségre. Magyarországon Szelepcsényi György primás hívására Pozsonyban nyitották meg első iskolájukat 1676-ban, melyet hamarosan több is követett. A győri orsolyita iskolában 1726-tól az 1948-as államosításig tanítottak. A Szent Orsolya Rend honlapja. <http://www.orsolyita.hu/almenu1/index.html> [Letöltés ideje: 2011.03.28.]

rászorulókat pedig ingyen tanítják írni és olvasni.²²⁰ A rend végső, V. Pál pápa²²¹ által elfogadott 1617-es alapszabályzatának első része teljes egészében az ifjúság, azon belül is a leánynevelés kérdésével foglalkozik és kiterjed az oktatás elveire, módjára, helyszínére is.²²²

A Miasszonyunk Női Kanonokrend nagyon gyorsan terjeszkedett Európában, az 1732-ben Regensburgban alapított zárda volt a nyolcvanadik intézetük, mely az első magyarországi rendház anyaháza is lett.²²³ Pécsen 1851-ben, Scitovszky János²²⁴ püspök, a későbbi esztergomi érsek hívására telepedtek meg és alapítottak a zárda mellett leányiskolát az Ágostonos Kanonisszák, akik az elkövetkező évtizedekben Pécs egyik legjelentősebb oktatási intézményrendszerét hozták létre. Ebben az időben nem volt a megyében megfelelő leánynevelő intézet és Scitovszky sokáig tanulmányozta az alapítást megelőzően a rend pozsonyi szervezetét és intézményeit, melynek következtében, hosszas tárgyalásokat követően az ottani zárda tíz apáca, két világi nővér mellett két újoncot és két jelöltet küldött Pécsre a zárda megalapítására.²²⁵ A zárda és az iskola alapítólevelében így vall erről a püspök: *„Jelen sorainkkal emlékezetül adjuk mindazoknak, a kiket illet, hogy midőn püspöki hivatalunknál fogva – melyet nem a saját érdemeink, hanem Isten különös kegyelméből viselünk, – szakadatlanul arra törekedünk, hogy az isteni kegyelemnek növelésére minél alkalmasabb eszközökről gondoskodjunk, és egyben buzgólkodjunk, hogy a mi főpásztori gondjainkra bizott hívők kor- és nemkülönbség nélkül megismerjék az Atyát és a kit küldött Jézus Krisztust (...) de főképp, hogy a gyenge ifjúság, mint az Úr nyájának legártatlanabb része, az Isten félelmében idejekorán oktattassék, s így korban és bölcsességben növekedjék Isten és ember előtt egyaránt, ezen főpásztori törekvéseinkben megerősített minket azon benső meggyőződés, hogy a jövő nemzedék egyedül és legfőképpen az ifjúság, még pedig a leányifjúság vallásos és katolikus irányú*

²²⁰ RÉGLEMENT, 1589.

²²¹ V. Pál pápa (1552, Róma-1621, Róma) Camillo Borghese néven született és 1605-ben választották a katolikus egyház 232. egyházfőjévé. MKL. <http://lexikon.katolikus.hu/P/P%C3%A1l,%20V..html> [Letöltés ideje: 2010. 11. 28.]

²²² CONSTITUTIONS, 1617.

²²³ SZENTKIRÁLYI, 1908: 11.

²²⁴ Scitovszky János (Kassabéla, 1785 - Esztergom, 1866) bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek. Az elemi iskolát Jolsván, a gimnáziumot Rozsnyón végezte. 1804-ben kápn lett. 1808-ban a művészetekből és bölcsészettől, 1813-ban pedig teológiából szerzett doktori minősítést. 1809. november 5-én szentelték pappá. A rozsnyói kanonok és papnevelő intézet igazgatója, de emellett tanári minősítését továbbra is megtartotta. 1827. augusztus 17-én rozsnyói, 1838. november 19-én pécsi püspökké nevezték ki. 1849. július 21-étől hercegprímás és esztergomi érsek, 1853. március 7-étől bíboros. http://hu.wikipedia.org/wiki/Scitovszky_J%C3%A1nos [Letöltés ideje: 2010.11.28.]

²²⁵ SZENTKIRÁLYI, 1908.

*nevelésétől függ éppúgy, mint a jó termés az elvetett magtól: ezért (...) szükségesnek találtuk, hogy a pécsi egyházmegyében leánynevelő intézet állíttassék, melyben a közönséges iskolai oktatáson kívül főleg az előkelőbb családok leányai vallásos irányú kiképeztetést, jó erkölcsi nevelést és szélesebb körű oktatást nyerjenek. Ezen tervünkhöz annyival is inkább ragaszkodtunk, mert sajnosan azt tapasztaltuk, hogy nemcsak a nagykiterjedésű pécsi egyházmegyében, hanem több megyére kiterjedő messze környéken sincs egyetlen olyan intézet, mely ezen szent cél szolgálatában állana...*²²⁶

Az ezt követő fél évszázadban a rend pécsi zárdája és annak iskolái folyamatosan fejlődtek és alakult ki a századfordulóra az intézet, melyben később a görcsönyi tanítónő, Koós Olga tanulmányait folytatta, és amelyet Rajczi Péter találóan nevezett egy valóságos „iskolakombinátnak”.²²⁷ A rend iskoláinak létrejötte, az intézményrendszer végleges, az államosítás előtti formájának kialakulása a 20. század első évtizedeiben nyerte el végleges formáját. A zárda alapításával egy időben kezdte meg működését a külső és a belső elemi iskola, majd 1890-től működött a polgári leányiskola, 1895-től a tanítónőképző intézet. A felsőbb leányiskolát 1907-ben alapították és az 1916-1917-es tanévben kezdődött meg ennek leánygimnáziummá való alakítása, mely az 1919-1920-as tanévre vált nyolc osztályossá. Ezekon a tanintézeteken kívül pedig megtalálhattuk még az épületkomplexum falai között 1859-1886 között a varrótanfolyamot, valamint a századfordulót követően a gyakorló gazdasági ismétlő leányiskolát.²²⁸

A tanítónőképző intézet létrehozásának gondolata 1895-ben merült fel, mivel „szakképzett, vizsgázott tanerőkkel a zárda gazdagon el van látva, kik a magyar nyelvet írásban és szóban teljesen bírják, hogy a tanítónőképző-intézethez szükséges gyakorlóiskola a négy osztályú külső- és a hat osztályú belső iskolában rendelkezésre áll, valamint iskolai és szakkönyvtár szintén készen van”.²²⁹ A tanítónőképző tervezete az egyházmegyei tanfelügyelőhöz, Hanny Gábor kanonokhoz került, aki összehasonlítási alapnak a kalocsai rendház tanítónőképző-intézetének terveit vette és mindent alaposan megvizsgálva arra az eredményre jutott, hogy az intézet alkalmas már az 1895-1896-os tanévben a tanítónőképző megnyitására, így ez év szeptemberében 24 rendes és 5

²²⁶ SZENTKIRÁLYI, 1908: 214-215.

²²⁷ RAJCZI Péter (1989): A Miasszonyunkról nevezett női kanonokrend pécsi róm. kat. tanítónőképző intézetének története. 1895-1948. In: Szita László (szerk.): Baranyai Helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve 1989. Pécs, 439-473.

²²⁸ SZENTKIRÁLYI, 1908.

²²⁹ SZENTKIRÁLYI, 1908: 138.

magántanulóval megindult a képzés.²³⁰ Dulánszky Nándor²³¹, majd Hetey Sámuel²³² pécsi püspökök is nagy gondot fordítottak az iskola és a tanítónőképző működésére, valamint azt megelőzően is a zárdában oktató apácák képzésére, melyről a Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet gondoskodott. „*Ide járul – olvashatjuk Döbrössy Alajos írásában –, hogy azon zárdabeli tanítónőjelöltek, kik háziszabályaik értelmében a zárdát el nem hagyhatják, mint például a pécsi „Miasszonyunk”-ról nevezett zárdanők –, a tanképesítési vizsgálat miatt igen könnyen kellemetlen zaklatásoknak lehetnének kitéve, sőt a tanítónői képzés jótéteményétől hosszabb időre, vagy tán örökre is elütve, ha t.i. a pécsi tanítóképző-intézet tanártestülete előtt vizsgálataikat nem végezhetnék. Egyébiránt a pécsi tanítónőképző intézetnek felállításával, és a negyedik évfolyamnak már nemsokára történendő megnyitásával, a keresztény nőnevelés tanítónőképzés fontos kérdései a legszerencsésebb megoldást nyerték.*”²³³

A leendő tanítónők az akkori kornak megfelelően a polgári iskola négy osztályának, vagy a felső népiskola két osztályának sikeres elvégzése után jelentkezhetek a képzőbe és kezdték meg tanulmányaikat, mely sok esetben a tanítónői pálya mellett a középosztályból származó családok leánygyermekéi esetében a feleség és anyaszerepre való felkészítést jelentette.

²³⁰ Uo., 139., 141.

²³¹ Dulánszky Nándor (1829, Esztergom-1896, Pécs) Az esztergomi papnöveldében tanult teológiát, utána Pozsonyban és Nagyszombatban hallgatott bölcsészetet. Hittudományi tanulmányait Bécsben a Pazmanaeumban fejezte be. 1855-ben szentelték pappá. 1856-ban a bécsi egyetemen teológiai doktorrá avatták. Hazatérve előbb az esztergomi papnevelőben volt tanulmányi felügyelő, majd a pesti szemináriumban töltötte be ugyanazt az állást. 1862-ben a pesti egy. tanára, majd a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban a katolikus ügyek előadója lett. 1873-ban esztergomi kanonokká, 1877-ben pécsi püspökké nevezték ki. Ő restauráltatta a pécsi székesegyházat. Írt egy latin nyelvű dogmatikát. MÉL. <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC03014/03579.html> [Letöltés ideje: 2011.04.13.]

²³² Hetey Sámuel (1845, Egyházasharaszti-1903, Karlsbad/Karlovy Vary) Esztergomban végezte a teológiát. 1870-ben szentelték pappá. A nagyszombati gimnáziumban, majd az esztergomi érseki liceumban tanított. Rövid ideig a bécsi Pazmanaeum igazgatójaja volt. 1894-ben esztergomi kanonok, 1897-ben pécsi püspök lett. Nagy összegű (100 000 forint) alapítványt tett Pécsért felállítandó kat. egyetem céljaira. .MÉL. <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/index.html> [Letöltés ideje: 2011.04.13.]

²³³ DÖBRÖSSY, 1896: 39.

IV.2.2. Hétköznapok a tanítónőképzőben

A századfordulón a képzőbe érkezők nagy része az internátusban töltötte azt a négy évet, mely során tanítónői képesítésüket megszerezték. Sokuk már korábban is ebben a hatalmas intézményben végezte tanulmányait, így nem jelentett számukra nagy változást, hogy az intézet egyik épületéből a másikba költözzenek. A mai diákok számára minden bizonnyal az iskola mindennapi élete nagyon szigorú előírások alapján zajlott, de a korszak és az iskolák jellege folytán diákjainak teljesen természetes volt. „...megkívántuk – olvashatjuk az intézet 1907-1908-as értesítőjében –, hogy szeptember elejétől novemberig, május 1-től az iskolaév végéig naponta, a téli hónapokban vasár- és ünnepnapokon megjelenjenek a szentmisén”.²³⁴ Az iskolakomplexumnak két internátusa volt, a kisebbik internátusban éltek az elemi, a polgári és a felsőbb leányiskola tanulói, a tanítónőképzőnek viszont külön internátus állítottak fel, amelynek házirendje ugyanolyan, ha nem nagyobb szigorral alakította ki az ott élők mindennapjait. A századfordulóról fennmaradt házirendekből és az intézet arra vonatkozó előírásaiból, hogy milyen tárgyakkal, ruhadarabokkal kellett rendelkezniük a bentlakóknak, valamint az a tény, hogy a minden területre kiterjedő plusz költségek mellett a képző internátusában nem voltak alapítványi helyek – pl. nem létezett ingyenes vagy engedményes bentlakás – így láthatjuk, hogy az itt tanulók a társadalomnak nem a legszegényebb rétegéből származtak, hiszen nagyon magas költségeket jelentett egy család számára leánygyermekük taníttatása, ha a pécsi intézményt – azonban itt akármelyik, az ország területén található képzőintézetet említhetném – választotta. Álljon itt felsorolás szintjén, milyen költségeket vont maga után, ha egy ifjú hölgy a 20. század legeléljén a tanítónői pályára adta a fejét és az internátus lakója lett. 500 korona volt az éves díj, melyet negyedévente, részletekben lehetett befizetni. Ehhez jöttek még további költségekként a beiratkozási díj 11 korona, a könyvtárhasználatért (az intézet minden iskolatípusának külön könyvtára volt) 3 koronát kellett fizetni, az orvos tiszteletdíja 5 korona volt, a torna 2, majd később 3 koronába került, de a tornaruha és a cipő ezen felül még 18 korona volt. A táncórák 20-30 koronát jelentettek, zongoraórát évi 100 koronáért lehetett venni heti két órában, a heti 3 óra viszont már 140 korona volt éves szinten. A könyvek, tan-, rajz- és írószerek, a kézimunkához szükséges eszközök, kották és „toilette” szükségletek 150 korona

²³⁴ ÉRTESÍTŐ ND, 1908: 14.

befizetését követelték, valamint ezen kívül szükség volt megfelelő nyári és téli kalapokra. A szülők havi 1-2 korona zsebpénzt adhattak a növendékeknek.²³⁵ Ha azzal számolunk, hogy a leendő tanítónő szülei 30 koronát szántak táncoktatásra és a heti három óra zongoraoktatást választották, valamint havi 2 koronát adtak kilenc hónapon keresztül, szeptembertől májusig, az összesen 876 koronát jelentett, amihez még nem számoltuk hozzá a kalapok árát és azt az előírt ruha és ágynemű szükségletet, mely szintén az előírások között szerepelt és amelynek összegét szintén a családnak²³⁶ kellett előteremtenie, hisz ezek nélkül nem iratkozhatott be senki az intézetbe.²³⁷ Az képző internátusának napirendje is nagyon szigorú előírásrendszert követett hasonlóan az intézet többi iskolatípusához tartozó internátushoz, de ha lehet mondani, akkor a leendő tanítónőkre még fokozottabban vonatkoztak az előírások.²³⁸

A tanítónőjelöltek órarendje és tantárgyai is változtak az évek alatt. A pedagógiai tárgyak aránya növekedett a kezdetihez képest. A századfordulón, az 1901-1902-es tanévben még csak 110 növendéke volt a tanítónőképzőnek és a gyakorlati képzésnek is más rendszere volt. Kezdetben a harmadéves növendékek heti három órát hospitáltak az intézet gyakorló iskolájában, majd végzősként előre elkészített írásbeli tanítási gyakorlatukat, melyet első körben maguk a tanítónőjelöltek bíráltak és ezután került a szaktanár elé, megállapított sorrendben végezték, majd ezután is közös bírálaton vettek részt.²³⁹ Az 1907-1908-as tanév során az első évfolyamon heti két óra test- és egészségtant tanultak, második évben már heti három óra lélektan és módszertan,

²³⁵ ÉRTESÍTŐ ND, 1908: 113.

²³⁶ Ha megnézzük A tanítók jövedelme c., VI.2. fejezet 28-30. táblázatait a tanítói fizetések változásairól, láthatjuk, hogy egy fiatal lány taníttatása a képzőben elég súlyos anyagi terhet róhatott a családokra, jelen esetben a tanítótársadalom gyermekeire.

²³⁷ Az őszi beiratkozáskor mindenkinek rendelkeznie kellett a következő ruhaneműkkel és tárgyakkal, melyek előteremtése a családok anyagi terheit növelte: 1 darab 175x90cm-es matrac, 2 vánkos 4 fehér huzattal, 1 levarrott takaró, szőr- vagy pamuttakaró, 1 felső párna 2 fehér huzattal, 3 lepedő, 3 paplan huzat, 6 nappali ing, 3 hálókabát, 3 nyári és 3 fehér téli nadrág, 8 pár fekete harisnya, 2 fehér és 2 tarka nyári, valamint 3 tarka szövet alsószoknya, 18 zsebkendő, 4 asztalkendő, 1 darab 3x1 méteres asztalterítő, 4 törölköző, 3 mosdótál-törő, felsőruhából 1 öltözet ünnepi sötétkék, fekete és fehér ruha saját szövetből díszítve, valamint 2 fehér mosó ingblúz. Iskolai használatra kértek télen 2 egyszerű fekete öltözetet ingblúzzal hátrakapcsoló nyakkal, 1 pár ujjvédőt fekete szövetből, nyárra pedig 2 öltözet mosó pepita ruhát ingblúzzal, amihez ugyanilyen anyagból készült 1 pár ujjvédő illet. Ehhez tartozott még 2-3 színes mosókötény és 2 fehér díszkötény. Ezeken felül még 1 fürdőruha, fésűk, kefék, szappantartó, 2 pohár, mosdótál, 3 pár cipő, papucs, sárcipő, evőeszközök, csésze hozzá tartozó aljjal, varróeszközök dobozban, 1 pár fehér kesztyű, 1 pár fekete bőrkesztyű, 1 téli, 1 tavaszi fekete vagy sötétkék kabát. Tilos volt az ékszerek és a selyem, plüss és bársony ruhák viselete. ÉRTESÍTŐ ND, 1908: 115.

²³⁸ A tanítónőképző internátusának napirendje: hétköznaponként reggel 5 órakor felkelés, 5:30-kor reggeli ima és tanulás 6:30-ig. 6:30-kor szentmise, utána reggeli és a hálószoba rendbetétele következett, majd 8:00 és 13:00 óra között előadások, 13:00-kor ebéd és „üdülés”. 14:15-kor tanulás, 14:45-kor uzsonna, 15:00-17:00 óra között előadások, ezután fél óra tanulás következett és vacsora. Az esti időszakban 18:45-től egy óra tanulás, 19:45-kor esti ima és este 20 órakor lefekvés. ÉRTESÍTŐ DN, 1915: 71-72.

²³⁹ ÉRTESÍTŐ ND, 1902: 31.

valamint két óra erkölcsstan, harmadik osztályban heti három nevelés- és tanítást, a végzősök órarendjében pedig heti három neveléstörténet és szervezettan, szerepelt a gyakorlati órák mellett.²⁴⁰ Az 1910-1911-es tanévben találkozunk először az egészségstan órával. Ha megnézzük a nagyjából tíz évvel későbbi órarendet, akkor már a tantárgyak között találjuk a testi élet ismertetése című órát az első tanévben heti két órában, a lelki élet ismertetésére vonatkozó órákat a második évben heti három órában. Nagyobb arányban szintén csak az utolsó két évfolyamon találunk pedagógiai órákat, melynek ekkor még nem teszi ki nagyobb részét a gyakorlati képzés.

	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat
8:00-9:00	magyar nyelv	tanítási gyakorlat	történelem	földrajz	tanítási gyakorlat	mennyiségstan
9:00-10:00	földrajz	mennyiségstan	német nyelv	természetrajz és kémia	fizika	neveléstan
10:00-11:00	természetrajz és kémia	hit-és erkölcsstan	magyar nyelv	neveléstan	hit-és erkölcsstan	természetrajz és kémia
11:00-12:00	rajz	fizika	neveléstan	gazdaságtan	német nyelv	magyar nyelv
12:00-1:00	rajz	ének és zene	szlőjd	gazdaságtan	történelem	ének és zene
3:00-4:00	ének és zene	<i>kántori teendők</i>	természetrajz és kémia	női kézimunka		
4:00-5:00	testgyakorlás		testgyakorlás	női kézimunka		

6. táblázat: Az 1916-1917-es tanév harmadik évfolyamának órarendje.²⁴¹

A táblázatban található órák közül három elméleti tárgyú neveléstan, és két tanítási gyakorlat, vagyis hospitálás szerepel, ami az órák 13,5%-át teszi ki, viszont az utolsó tanévben ez az arány 21,6%-ra nő, mivel a két neveléstörténet mellé belép a hat gyakorlati kiképzés, melyből kettő a tényleges tanítási gyakorlat, a két előkészítő és a két bírálati óra mellett.

²⁴⁰ ÉRTESÍTŐ ND, 1908: 41-55.

²⁴¹ Az órarendekben szereplő időpontok az eredeti forrásnak megfelelően szerepelnek, így nem 13:00, 15:00, 16:00 és 17:00 van feltüntetve. Forrás: ÉRTESÍTŐ ND, 1917: 46-47. A táblázatot szerkesztette a disszertáció szerzője.

	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat
8:00-9:00	alkotmánytan	mennyiségtan	gazdaságtan	magyar nyelv	fizika	német nyelv
9:00-10:00	gyakorlati kiképzés:tanítás	német nyelv	hit-és erkölcsstan	alkotmánytan	mennyiségtan	mennyiségtan
10:00-11:00	hit-és erkölcsstan	ének és zene	gyakorlati kiképzés:tanítás	rajz	női kézimunka	gazdaságtan
11:00-12:00	fizika	magyar nyelv	fizika	rajz	női kézimunka	magyar nyelv
12:00-1:00	ének és zene	gyakorlati kiképzés: bíráló	a nevelés története	gyakorlati kiképzés: bíráló	gyakorlati kiképzés: előkészítés	gyakorlati kiképzés: előkészítés
3:00-4:00	a nevelés története		szlőjd	egészségtan	<i>kántori teendők</i>	
4:00-5:00	testgyakorlás		testgyakorlás	ének és zene		

7. táblázat: Az 1916-1917-es tanév negyedik évfolyamának órarendje.²⁴²

A gyakorlati képzés menete ekkor már kialakult és megfelelt az 1911. é. 78.000.sz. v. k. miniszteri rendeletnek és az 1914. é. 31.152. sz. v. k. miniszteri rendelettel kiadott szabályzatoknak. Mindegyik osztály tanulói meghatározott rendben hospitáltak és vezettek erről naplót, a gyakorlati, módszertani magyarázatok pedig a szaktanárok és a gyakorló iskolai tanítónő mintatanításaihoz fűződtek. A harmadik évfolyamon már januártól kezdve részt vettek a tanítónőjelöltek egy-egy félóránban tényleges gyakorlati tanításon, melyhez szorosan hozzátartozott az előkészítés és a bíráló, amiken jelen volt a gyakorló iskola tanítónőjén és a pedagógia tanárán kívül az egész osztály is. A végzős növendékek tanítási rendje szinte megegyezett az előző tanévvel, azonban a nagyobb óraszám révén a népiskola összes tantárgyának gyakorlati oktatására sor került. Mivel az első félévben még csak félórás tanítások voltak, a második félévben már egész napos tanítási gyakorlatok folytak, amit a legjobbak esetében folytatólagos tanítás követett. Ezen kívül minden jelölt megtanulta az elemi iskolákhoz kötődő adminisztratív feladatokat is.²⁴³ Azt, hogy pontosan hány órát tartottak a harmad- és negyedéves növendékek, szintén megismerhetjük az értesítő lapjairól. Az 1917-1918-as tanév során összesen 41 órát tartottak a harmadévesek és 141 tanítási gyakorlatot végeztek képesítő vizsgájuk előtt a tanítónőjelöltek.²⁴⁴

²⁴² Forrás: ÉRTESÍTŐ ND, 1917: 46-47. A táblázatot szerkesztette a disszertáció szerzője.

²⁴³ ÉRTESÍTŐ ND, 1915: 45-46.

²⁴⁴ A tanítási gyakorlatok pontos száma az 1917-1918-as tanévben: harmadévesek esetében beszéd- és értelemgyakorlatot 7-7 órában tartottak az elemi iskola első és második osztályában, betűismertetés az első osztályban 9 órán keresztül, olvasmánytárgyalás másodikban 8 óra, számtan pedig 5-5 alkalommal

IV.3. A jászberényi állami tanítóképző

„Bús éjszakákon tüzeket rakunk,
Mi rajongói a fénylő napnak.
Itt van a templom, ahol a lelkek,
Ihletet és új erőket kapnak”²⁴⁵

A Jászberényi M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző-Intézet létrejöttének körülményei tükrözik azt a korszakot, melyben létrejött és ezért nem csak állami jellege miatt különbözik az előző két pécsi intézménytől. A városban 1917-ig egy középiskola és egy gimnázium működött, de a képző alapítása az oktatási intézmények számának növekedése mellett a jászberényi értelmiség számának növekedését is eredményezte.²⁴⁶

Az intézet létrehozását segítette az a tény, hogy gróf Apponyi Albert 1917 júliusában vallás- és közoktatásügyi miniszter lett, valamint Jászberény városának 52 éven át volt országgyűlési képviselője.²⁴⁷ Az ő támogatásával valósulhatott meg az az ötlet, melyet először Bathó Jánosné Streitmann Mária és fia, Bathó Károly ügyvéd vetett fel, a város polgármestere, dr. Vavrik Endre pedig kérvényezte az illetékes minisztériumnál. A beadvány támogatói között volt dr. Czettler Jenő a földművelésügyi minisztérium osztálytanácsosa és Tóth János közoktatásügyi államtitkár is.²⁴⁸ A terv felvetői eredetileg tanítónőképző intézet felállítását szerették volna elérni, mivel a városban 1886 óta működött az Érseki Leánynevelő Intézet, de magasabb szintű, leánynevelést szolgáló oktatási intézménnyel nem rendelkezett sem a város, sem a

mindkét osztályban. A végzős, negyedéves növendékek tanítási gyakorlatai minden órára kiterjedtek, így jött össze a magas óraszám: hittan I-II., valamint III-VI. osztályban 5-5 óra; beszéd- és értelemgyakorlat az I. és a II. osztályban is 2 óra; betűismertetés I. o. 4 óra; olvasmánytárgyalás II. o. 3, III. és IV., valamint V-VI. o. 4-4, gazdasági ismétlőiskolában (GII) 8 óra; nyelvtan, fogalmazás III. o. 3, IV. o. 4, V-VI. o. 6, GII 4 óra; számtan, mértan I. o. 4, II. o. 4, III. o. 3, IV. o. 3, V-VI. o. 4, GII 4 óra; földrajz III. o. 3, IV. o. 3, V-VI. o. 3, GII 4 óra; történelem V-VI. o. 3, GII 4 óra; alkotmánytan V-VI. o. 3 óra; természetrajz és vegytan V-VI. o. 5, GII 3 óra; természettan V-VI. o. 4 óra; gazdaságtan V-VI. o. 3, GII 4 óra; ének és rajz tárgyakból I-III. o. 2, IV-VI. o. 2 óra; női kézimunka II. o. 2, IV. o. 2, V-VI. o. 1 óra; szlőjd I-II. o. 1, III-VI. o. 1 óra; testgyakorlás és játék I-II. o. 2, III-VI. o. 2 óra. Összesen 141 tanítási gyakorlat. ÉRTESÍTŐ ND, 1918: 34.

²⁴⁵ A rövid költemény a tanítóképző új épületének átadásakor született a tanári testület egyik tagjának tollából. ÉRTESÍTŐ JT, 1931: 10.

²⁴⁶ TÓTH Gábor (1996): A jászberényi tanítóképző intézet kölcsönös kapcsolata a várossal és a Jászsággal 1917-1944. In: Jászsági Évkönyv. Jászsági Évkönyv Alapítvány. Jászberény, 191. <http://jaszsag.uw.hu/oldalok/tartalom/1996/176-tol.pdf> [Letöltés ideje: 2012.01.19.]

²⁴⁷ Uo., 176.

²⁴⁸ WIRTH István (1998): Adatok a tanítóképzés jászsági történetéhez. In: Ujváry Zoltán (szerk.): A Jászság a magyar kultúrában. Konferencia, 1995. Jászkunság Füzetek 12. 235-244.

Jászság tágabb területe.²⁴⁹ „Azt susogják a városban – idézi a Jászberényi Újság 1917. szeptember 16-i számát az intézet értesítője –, nálunk tanítóképző lesz. Mivelünk idáig nem közöltek az intéző körök semmit. Ezért megirunk belőle annyit, ha lenne jó volna, mert az is kultúrát jelent.”²⁵⁰ 1917. október 10-én érkezett meg Apponyi 158871-VI.b. számú rendelete: „A magyar nemzet parancsolólag kívánja, hogy népoktatási ügyünk akként fejlesztessék, hogy a magyar nép a népek és nemzetek nagy versenyében sikerrel állhassa meg helyét (...) Erre a nagy feladatra elsősorban a jó iskola készíti elő a nemzedéket, mely iskolának lelke: a nemesért, a szépért hevülni tudó és mindenek felett a kötelesség teljesítésére mindig kész, művelt tanító (...) Ettől a megfontolástól vezéreltetve Jászberényben a folyó évi október hó 1-től kezdődő hatállyal fokozatosan kifejlesztendő állami tanítóképző-intézetet szervezek.”²⁵¹ Az intézetet rendeletében a már meglévő egyik állami elemi iskola épületében helyezi el és a város vezetését felszólítja arra, hogy gondoskodjon a leendő épület felépítéséhez szükséges telekről, valamint az intézet anyagi támogatásáról. Jászberény városa az 1917. november 12-én tartott rendkívüli közgyűlésén kimondta, hogy 5 kath.hold és 371 négyszögöl nagyságú területet enged át 50.000 korona értékben²⁵² az intézet felépítésének céljaira.²⁵³ Ahhoz viszont, hogy a tanítóképző működni is tudjon más támogatásra is szükség volt. A különféle berendezési tárgyakat, a kollégium bútorait, az oktatáshoz szükséges könyveket az elkövetkező években a csáktornyai, csurgói, lévai, kolozsvári állami tanítóképző intézetek, a szegedi római katolikus tanítóképzőt, a soproni katolikus főgimnázium és az egri Érseki Római Katolikus Tanítóképző-Intézet adományai biztosították, de az Országos Széchenyi Könyvtár többletpéldányaiból is jutott az intézetnek néhány könyv.²⁵⁴

A VKM 1917. szeptember 19-én kelt 141366. számú rendelete a kiskunfélegyházai állami tanítóképző tanárát, Pinkert Zsigmondod nevezte ki a jászberényi intézet élére, rajta kívül pedig még Kovács Ferenc rendes tanárt helyezte

²⁴⁹ TÓTH, 1996: 176.

²⁵⁰ ÉRTESÍTŐ JT, 1931: 3.

²⁵¹ ÉRTESÍTŐ JT, 1918: 4.

²⁵² Az erről való döntésről a következő levélben értesítették a minisztert: „...a város közönsége ezen kulturális intézmény létesítéséhez kész örömmel járul saját erejéhez mérten, miért is 361. kgv. 19524. kieg. számú határozatával a városban egyik főút mentén, a Rákóczi-út mellett 5 kat.hold 371 négyszögöl területű ingatlant 50.000 K becsértékben enged át díjmenten a tanítóképző-intézet céljaira.” ÉRTESÍTŐ JT, 1930: 16.

²⁵³ TÓTH, 1996: 177.

²⁵⁴ KNORRNÉ CSÁNYI Zsuzsanna (2007): Könyvritkaságok a kezdetekből. In: Jászsági Évkönyv. Jászsági Évkönyv Alapítvány. Jászberény, 173. <http://jaszsag.uw.hu/oldal/tartalom/2007/knorne.pdf> [Letöltés ideje: 2012.01.19.]

ide, így a tantestület két tagból állt, intézeti nevelőként dolgozott Mayer Ferenc okleveles kántortanító és megbízott tanárként Bundschuch Ottó főgimnáziumi rajztanár oktatott az intézetben. A tanévet így a négytagú tanári testület és a három hitoktató, Végh Ferenc római katolikus hitoktató, Domby Béla református lelkész és Bogoevich Gy. Ghenádie görög keleti román plébános.²⁵⁵ Az első tanévben az 58 felvett tanuló közül 44 iratkozott be tanévkezdéskor, akik közül 25 a polgári iskola négy osztályának elvégzése után, 16 a gimnázium 4 osztálya, 3 pedig a gazdasági felső népiskola első három osztálya után iratkozott be.²⁵⁶ A diákok életkor szerinti megoszlása is érdekes képet mutat, hisz annak ellenére, hogy előképzettségük nagyjából azonos osztályokat mutat, a 16-17 évesek aránya a legnagyobb, 29 fő, 15 és 18 éves korosztályból 5-5-fő iratkozott be, egy tanuló volt 19 esztendő, 2-2 pedig 14, illetve 20 éves. Vallási megoszlásuk terén legnagyobb arányban a római katolikusok képviseltették magukat (65%), a reformátusok a diákok 20,5%-át tették ki, de 3 görög katolikus, 2 ortodox és egy unitárius tanulója is volt az intézetnek. A szülők, pontosabban az apa polgári állását feltüntető adatok esetében figyelemre méltó, hogy míg 13 gazdálkodó, kisbirtokos és 7 immár nyugdíjas szülő küldte gyermekét a tanítóképzőbe, addig csak négy gyermek származott tanító-családból.²⁵⁷

IV.3.1. Az oktatás kezdete

Az intézetet irányító igazgatótanács 1917 decemberében alakult meg és tagjai közt találjuk nem csak az intézet igazgatóját és a város polgármesterét, hanem Bihary István királyi tanfelügyelőt, mint a tanács elnökét, alelnöke Bathó János kir. közjegyző, a másik két tag Erdős András római katolikus plébános és Koncsek István nyugalmazott polgármester, a gondnok pedig Eigen Pál földbirtokos lett.²⁵⁸ Ezáltal a testület lefedte a város vezető rétegét, így jobban ellenőrizhették a képző működését és természetesen nyújthattak támogatást. Az első tanév nagyon rövid ideig, hat hónapig tartott, mivel télen is a fűtőanyag hiányában egy hónapig szünetelt a tanítás és eleve csak október közepén kezdődött. Az órarend pedig hasonló volt a többi tanítóképző órarendjeihez azzal az eltéréssel, hogy hospitálásra még nem nyílt módjuk, mivel nem állt

²⁵⁵ ÉRTESÍTŐ JT, 1918: 6, 15.

²⁵⁶ ÉRTESÍTŐ JT, 1918: 18.

²⁵⁷ Uo., 19-20.

²⁵⁸ Uo., 15.

rendelkezésre gyakorló iskola, de ez még az első tanévben nem is volt szükséges. Az alábbi táblázatban láthatjuk a képző első órarendjét:²⁵⁹

	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat
8:00-9:00	magyar	mennyiségtan	magyar	magyar	földrajz	mennyiségtan
9:00-10:00	mennyiségtan	testtan	történelem	testtan	történelem	történelem
10:00-11:00	német	földrajz	hittan	mennyiségtan	hittan	magyar
11:00-12:00	zene	rajz	német	német	rajz	német
12:00-1:00	testgyakorlás	szépirás	ének	természetrajz gyakorlat	rajz	ének
3:00-4:00	kézimunka	gazdaságtan		zene	természetrajz	
4:00-5:00	kézimunka	gazdaságtan		testgyakorlat	természetrajz	

8. táblázat: A jászberényi tanítóképző első évfolyamának órarendje

Az iskolai oktatáson kívül Pinkert Zsigmond arra törekedett, hogy az intézetbe járó növendékek minél jobban megismerjék a várost és azt a vidéket, ahol tanulmányaikat végezték. Ezt szolgálták azok a kirándulások és a képző tanárainak előadásai Jászberény és a Jászság történetéről, természeti adottságairól, lakóiról. Ezt a tevékenységet a tanítóképző fennállása során végig megtartotta és nagy hangsúlyt fektetett rá mind diákjai, mind tanárai körében. A következő, az 1918-1919-es tanévben Berzátzy Lászlóval és Kárpáti Ernővel bővült a tanári kar, majd a harmadik iskolai évben a csehországi Stubnyafüredőrről érkeztek tanárok, ahol bezárták a tanítóképzőt és annak diákjai, tanárai a többi képzőintézetben lettek elhelyezve. Ekkor került az intézmény tanárai közé Tanai Antal, aki pedagógiai tárgyakat tanított, valamint Halmos Péter, a már felállított gyakorló iskolába tanítónak. A tanévek során több, a trianoni országhatáron kívül maradt tanítóképzőből kerültek tanárok Jászberénybe, mint például Málnási Dezső Máramaroszigetről, a későbbi intézetigazgató, Balázs Béla Zilahról és legtöbbjük hosszú ideig a városban is maradt.²⁶⁰ Az 1929-1930-as tanévig összesen

²⁵⁹ Az órarend időpontjai az eredeti órarendnek megfelelően lettek feltüntetve, ezért nem 13:00, 15:00, 16:00 és 17:00 óra található a táblázatban. ÉRTESÍTŐ JT, 1918: 37. A táblázatot szerkesztette a disszertáció szerzője.

²⁶⁰ ÉRTESÍTŐ JT, 1930.

ötven tanár, tanító, tanítónő fordult meg az intézmény falai között és így alakult ki erre a tanévre a 17 fős tanári testület, melynek magját azokat a tanárok alkották, akik főleg még az 1920-as évek elején kerültek az intézetbe.

A tanítóképző hatodik tanévről (1922-1923) szóló részben fogalmazódik meg, mit is tartottak az itt tanítók fő feladatuknak: „...intézetünknek egyik különleges, de a jobb jövő szempontjából nagy fontosságú feladata a természetes benépesítési körzetből származó olyan tanítógárda kiképzése, mely a helyi bajok és lehetőségek alapos ismeretével képes egy öntudatosabb, kötelességtudóbb, áldozatkészebb és nemzeti munkára rátermettebb nemzedék nevelésére.”²⁶¹ A legnagyobb hangsúlyt a tanároknak és a diákoknak a népnevelés területén kifejtett tevékenységére vonatkozóan Balázs Béla fektetett, aki az 1921-1922-es tanévben váltotta Pinkert Zsigmondot a képző élén. „...mint a helyi népművelési bizottság elnöke (...) A helyi körülményeket nagyon ismert, kitűnő szervező és gyakorlati pedagógus évről-évre oly tervszerű programot állított össze (...) Hogy ennek a nemzet jövőjéért folyó nevelőmunkának később is legyenek meggyőződéses hős katonái, esetleg vezérei, a gyakorló iskolai próbatanítások mintájára az előadók sorába állította az V. éves növendékeket is...”²⁶² Tanyai napokat szervezett, hogy így a leendő tanítók jobban megismerhessék azt a világot és az ott élő embereket, ahová esetleg képesítő vizsgájuk után kerülhettek, a negyedéves növendékek pedig a katonáknak tartott analfabéta tanfolyamon hasznosíthatták tudásukat. Erről így olvashatunk az Értésítő lapjain: „többször hospitáltak a tanyai iskolákban (...) a téli hónapokban, vásár- és ünnepnap délután 12 alkalommal tartottak a növendékek a tanyai iskolákban tanári előkészítés és felügyelet mellett főként az integritás és irredentizmus eszméjét szolgáló előadást.”²⁶³

A jászberényi tanítóképzőbe a kezdeti 44 növendék után egyre többen jelentkeztek és az 1924-1925-ös tanévtől már öt évfolyamossá váló intézetbe az ország egész területéről érkeztek a tanítójelöltek. Az alábbi táblázatban²⁶⁴ a diáklétszám változásait figyelhetjük meg 1917 és 1930 között. Feltűnő, hogy 1925-től kezdődően egy évfolyam kimaradt a képzésből. Ennek oka az volt, hogy a m.kir. méntelep legénysége lefoglalta a még mindig több épületben működő intézet internátusának egyik 42 fős termét, így hely hiányában nem tudták elindítani ebben a tanévben az első évfolyamot. A képző majdnem minden évfolyamán és osztályában találunk olyan

²⁶¹ ÉRTESÍTŐ JT, 1930: 72.

²⁶² ÉRTESÍTŐ JT, 1930: 11-12.

²⁶³ Uo., 72.

²⁶⁴ A táblázatot az értesítők adatai alapján a disszertáció szerzője szerkesztette.

növendékeket, akik csak magánvizsgát tettek az adott év végén és nem vettek részt év közben a tanév munkájában. Az 1920-as évben már 104 tanulója volt a képzőnek, ami az 1929-1930-as tanévre 129 főre növekedett úgy, hogy ebben az évben az intézetnek nem volt ötödik évfolyama a fentebb említett okból kifolyólag.

Tanév	I.o.	II.o.	III.o.	IV.o.	V.o.
1917-18	44	-	-	-	-
1918-19	25	33	-	-	-
1919-20	9	20	33	-	-
1920-21	23	16	33	32	-
1921-22	14	23+2	18	33	-
1922-23	23	10	22+1	19	-
1923-24	28+1	20+1	10	19+6	-
1924-25	28	24+1	16	8	18
1925-26	-	22	23	12	7
1926-27	31	-	20	17	12
1927-28	40	29	-	17	15
1928-29	33	33	29	-	18
1929-30	39	29	32	29	-

9. táblázat: A jászberényi tanítóképző tanulói létszámának növekedése²⁶⁵

A képzőben különösen nagy hangsúlyt fektettek a tanórákon felhasználandó szemléltető eszközökre. Elsősorban Balázs Béla a tanyai iskolákhoz és oktatáshoz fűződő tevékenysége révén készítette fel erre a tanítójelölteket. Az intézet oktatóinak célkitűzésévé vált, hogy a saját maguk által elkészíthető szemléltető eszközökkel tudják később növendékeik az iskolákat ellátni.²⁶⁶ A képzőből kikerülő fiatal tanítók sokszor szembesültek azzal a helyzettel, hogy nem áll rendelkezésükre megfelelő mennyiségű és minőségű szemléltető eszköz munkájuk során. Megyesi János így emlékezett vissza arra a napra, amikor belépett a siklósbodonyi iskola ajtaján és szembesült annak állapotával és felszereltségével:

„Jöttek a gyerekek, irtottuk a bozótot az udvaron. A tanteremben siralmas kép fogadott. Sarkában hengeres, öntött vaskályha állt. Sárral, lekvárral összemaszatolva. Három kisebb ablaka volt, néhány törött üveggel. Hát még a térképek a régen meszelt falon! Cafatokban lógott róluk a papír. A padok előtt mély gödör a padlózatban. Egy jó

²⁶⁵ A táblázatot az értesítők adatai alapján szerkesztette a disszertáció szerzője.

²⁶⁶ TÓTH, 1996: 184.

*üvegajtós szekrényben egy mágnespatkó, törött üvegek, könyvek, iratok kusza összevisszaságban. A homlokfalán a fészület és a szép címer.*²⁶⁷

A fiatal tanító ezért a képzőben tanultakat hasznosítva évről évre egyre több eszközt készített elsősorban a fizika és kémia órákhoz²⁶⁸, a munkába pedig bevonta az iskola nagyobb diákjait is, akik nagy örömmel segítettek a „Mesternek”, ahogy a faluban szólították Megyesi Jánost. A kicsiket, vagyis az egyosztályos iskola alsóbb osztályaiban tanuló gyermekeket nem lehetett visszatartani attól, hogy a felsősök kísérleteiben szintén részt vegyenek, így tudta elérni azokat a kiváló eredményeket, melyek miatt megszerezte a „pedagógia zsonglőrének” neveztek.

A szemléltető eszközök készítése hozzá tartozott a gyakorlati képzéshez, mely lényegében a negyedik évfolyamon vette ténylegesen kezdetét. Az intézet az első években nem rendelkezett saját gyakorló iskolával, ezért a növendékek gyakorlati képzését úgy oldották meg az 1918-1919-es tanévben, hogy az első és másodéves tanulók október hónaptól kezdve 1-től 8-ig a helyi állami elemi népiskolában, 8-15-e között a római katolikus, 15 és 22 között a református, valamint a hónap végén, 22-30-ig az izraelita népiskolában hospitáltak.²⁶⁹ A következő évben jött létre a gyakorló iskola, Halmos Péter tanító vezetésével, aki egészen az 1929-1930-as tanévig volt a gyakorló iskola tanítója. Hozzá csatlakozott Bodor Dénes, aki az alsó tagozatot, vagyis az első és második osztály tanítását vette át, majd őt követte 1927-ben Balla Béla. Kezdetben még csak négy osztállyal és összesen 34 tanulóval indult meg az oktatás, de ez a létszám is lassan növekedett, így tíz évvel később (1930) már 81 diák tanult a hat osztályban. A mintatanításokat a gyakorlóiskola tanítói tartották minden tantárgyból, a növendékek megbeszéléseik után készítették el a részletes tanítási tervet, majd ennek előkészítése után tarthatták meg első próbatanításaikat. A hospitálások a negyed- és ötödévesek számára kötelezőek voltak, de Jászberényben a harmadéves növendékeknek is engedélyezték a lélektan tanulmányaikhoz kapcsolódó megfigyeléseket. Az óralátogatások névsor szerinti rendben történtek, minden nap, egymást váltva jelentkeztek a tanítóknál. A tanítási gyakorlatokat a negyedévesek az első és a második osztály tantárgyaiból végezték, míg a végzős tanítójelöltek valamennyi osztály összes

²⁶⁷ MEGYESI, 2008: 14.

²⁶⁸ A képzése során a harmadik évfolyamon például a következő eszközöket készítették el gyakorlati kézimunka óráik során: erősítő készülék detektorhoz, Volta elemek, centrifugális erőt igazoló játékszerek, vetítőernyő, ólomsúlyok, Foucault-inga, különféle szerelőlapok és eszközállványok. ÉRTESÍTŐ JT, 1931: 72.

²⁶⁹ ÉRTESÍTŐ JT, 1930: 26.

tantárgyából, amit kötelezően megelőzött a gyakorló iskolai tanító mintatanítása. A jelöltekre többször is sor került a tanév folyamán és minden egyes órájuk után közös megbeszélés és bírálat következett, melyen tanáraik és diáktársaik is bírálat alá vették oktatói tevékenységüket. Arról, hogy pontosan hány órát és mit is tanítottak a végzős növendékek, az 1926-1927-es, a képző tizedik tanévről szóló részben olvashatunk. A negyedévesek írás-olvasás, olvasmánytárgyalás és számtan tantárgyakból 6, beszéd- és értelemgyakorlatból 5, énekből és testgyakorlásból pedig 3-3 órát tartottak. Az ötödéves tanítójelöltek az év során összesen 70 gyakorlati órát tartottak a következő eloszlásban: természetrajz és gazdasági ismeretekből 12; olvasmánytárgyalás, számtan-mértan, természettan tárgyakból 8; beszéd- és értelemgyakorlatból 7; földrajzból 6; nyelvtanból 5; történelem és alkotmánytanból 4; fogalmazás, rajz-kézimunka tárgyakból 3-3, valamint ének és testgyakorlásból 2-2 órát tartottak. Ezen kívül pedig a végzős növendékek készítették elő a gyakorló iskola első és második osztályának részletes tanmenetét. A képző tanárai arra is odafigyeltek, hogy a leendő tanítók ne csak a gyakorló iskolával ismerkedjenek meg, ezért az év folyamán látogatásokat tettek a városi kisdédóvó intézetben, az állami és a római katolikus felekezeti népiskolában, a gazdasági ismétlő iskolában és az erdei tanyai iskolában is.²⁷⁰ Az iskolán kívüli tevékenységek között fontos szerepet szánt már Pinkert Zsigmond az intézet alapításakor a gyakorlókert létrehozásának, mivel már korábban Kiskunfélegyházán is kialakított egyet. Tóth Gábor említi írásában, milyen jelentős volt az intézetnek ez a virág- és növénykultuszt terjesztő tevékenysége a város szempontjából is, melyet főleg az új épület felépülése után az új igazgató, Móczár Miklós szintén folytatott.²⁷¹

A tanítóképző új épületének megvalósítása lassan haladt. 1927-ben már a tervek és a költségvetés is elkészült, a telek pedig már az alapítás óta rendelkezésre állt. Ekkor már Friedvalszky Ferenc volt a város polgármestere, aki szintén támogatásáról biztosította az intézetet és elérte azt is, hogy az épület központi fűtéssel és pincével rendelkezzen majd.²⁷² A végleges épület alapjainak lerakására az 1928-1929-es tanévben került sor és a munka előrehaladását 1929 májusában a városba érkező kultuszminiszter, gróf Klebelsberg Kunó is megtekintette.²⁷³ Az intézetet a 1920-as évek közepén még a bezárás veszélye fenyegette, hisz a hiányosan, egy szünetelő

²⁷⁰ ÉRTESÍTŐ JT, 1930: 175.

²⁷¹ TÓTH, 1996: 186-187.

²⁷² KISS Erika: A tanítóképző épületének története. <http://www.tutihir.hu/archivum/10248-0-tanitokpz-epueletenek-toertenete.html> [Letöltés ideje: 2011.02.18.]

²⁷³ ÉRTESÍTŐ JT, 1930: 213.

évfolyammal és rendes épülettel sem rendelkező képző Szolnokra való áthelyezése is felmerült.²⁷⁴ A képző azonban 13 év után lassan átköltözhetett az ideiglenesen rendelkezésére bocsátott elemi iskola épületéből az új, klasszicista stílusú épületbe, mely immár magában foglalta nemcsak a tanítóképzőt magát, hanem a növendékek lakóhelyéül szolgáló internátust és a gyakorló iskolát, valamint az igazgatói lakást is.²⁷⁵ A városban különböző épületeket bérlő, immár több mint száz tanulóval rendelkező tanítóképző intézet régen vágyott épületét, amit Jámbor Lajos tervezett 1930. június 12-én adták át hivatalosan, melyen jelen volt a tervező mellett Jakabffy Zoltán miniszteri tanácsos és az intézet 1930 januárjában kinevezett új igazgatója, Móczár Miklós.²⁷⁶

²⁷⁴ ÉRTESÍTŐ JT, 1931: 4.

²⁷⁵ KISS E.

²⁷⁶ ÉRTESÍTŐ JT, 1931: 7.

V. A tanítók diákévei

„... én jó utitárs szeretnék lenni... egészen közel engedve magamhoz tanítványaimat, a szeretet és közvetlenség révén is minél többet tudjak átadni nekik abból, amire mindinkább nehezülő pályájukon szükségük lesz.”

/Berde Károly/²⁷⁷

A disszertáció ötödik nagyobb egysége a tanítók tanulmányait állítja középpontba, mivel ahogyan már „A tanítók értékválasztása”²⁷⁸ című fejezetben ismertettük, tanulmányaik helyszíne és az ott folyó nevelő munka ismertetése mindenképpen szükséges abból a szempontból, hogy lássuk, melyek voltak azok az elvek, amely mentén később munkásságukat végezték és ezért életpályájuk alakulására is hatással voltak.

V.1. Kerekes Géza

Görcsöny község kántortanítójává 1924. december 28-án választotta meg az iskolaszék Koleszárits²⁷⁹ Gézát (1899-1966), aki az átai iskolaigazgató, Koleszárits Mátyás gyermekeként, négy fiú testvéréhez hasonlóan a pécsi püspöki tanítóképzőben szerezte meg kántortanítói oklevelét 1918-ban.²⁸⁰ Az első világháborúban katonaként szolgált, majd onnan visszatérve pályázta meg a görcsönyi tanítói állást. A disszertáció ezen nagyobb egysége nem az általa írt napló eseményeit állítja középpontba, hanem a tanító

²⁷⁷ BERDE Károly (1932): Beköszöntő. Különlenyomat az „Orvosképzés” 1931. Évi 6. Füzetéből. Kir. M. Egyetemi Nyomda. Bp. 14.

²⁷⁸ Ld. 42. oldal

²⁷⁹ Koleszárits Géza 1933-ban kapott engedélyt nevének Kerekesre való változtatására és ebből adódik, hogy írásában mindkét név előfordul, tanulmányai során Koleszárits néven szerepel az iskolai értesítőkből, kinevezésekor szintén ez a név szerepel az okiraton. Ebből adódóan a disszertáció fejezeteiben is az adott élethelyzetnek megfelelően használjuk nevét, vagy pedig mindkét vezetéknevét feltüntetjük.

²⁸⁰ KERESKESNÉ Váron Irén (2007): Egyenes úton hazafelé. Kerekes László és Váron Irén visszaemlékezései. Kézirat. Dombóvár, 6. A disszertáció szerzőjének tulajdonában.

tanulmányainak bemutatására tesz kísérletet, melyről az Aranykönyvben nem olvashatunk, így elsődleges forrásként az iskolai iratok és fia, Kerekes László visszaemlékezései szolgáltak.

V.1.1. A tanítóképzőben

Az átai iskolaigazgató fiai mindannyian a pécsi tanítóképzőben szerezték oklevelüket. Károly Magyarsarlóson, Ferenc Nagykozárban, Sándor Belvárdgyulán, majd Pécssett, Kálmán Lőcs községben, a Drávaszögben lett tanító és testvérük Géza először szülőfalujában, Lothárdon, később Pécsudvardon és Magyarsarlóson tanított, mielőtt megpályázta a görcsönyi kántortanítói állást.²⁸¹ A Koleszáríts-fiúk mindannyian Baranya megye településeire kerültek, egy kivételével (Kálmán) Pécs közeli településeken folytatták tanítói hivatásukat apjukhoz, nagyapjukhoz hasonlóan.

Koleszáríts Géza a tanítóképzőt 1913-ban kezdte Pécssett 35 társával együtt, viszont az első tanévet már csak 33 diák fejezte be.²⁸² Az iskola szabályai szigorúan vonatkoztak az ott tanulókra és ez a szigor már a felvételi eljárásnál jelentkezett, hiszen az általános előírások mellett (14-18 év közöttiek, alsó négy osztályt sikerrel elvégeztek) meg kellett felelniük a tanítói pályára való orvosi alkalmassági vizsgálatnak és a trachomamentesség²⁸³ előírásának. A beiratkozáskor mindenki köteles volt iskolapénzt fizetni (42 korona 30 fillért) bélyegilleték és tandíj fejében, amiből az önképzőkör könyvtárát is finanszírozták, valamint a tanári-nyugdíjalapot, viszont a jeles félévi bizonyítvánnyal rendelkezők és a tanítók gyermekei számára elengedték a tandíj felét, ezen kívül pedig a vidéki tanulók kötelesek voltak a számukra kijelölt szállást elfogadni, mivel az intézet nem rendelkezett internátussal.²⁸⁴ Az intézetben tanuló gyermekek szülei között ebből kifolyólag nagy számban találjuk meg a tanítókat, az 1910-es évek második felében ez az arány 16-25% között változott.²⁸⁵

Koleszáríts Géza testvéreihez hasonlóan kezdte meg tanulmányait a püspöki tanítóképzőben. Tanulmányai során nemcsak betegséggel kellett megküzdenie, hanem

²⁸¹ KEREKESNÉ, 2007: 6.

²⁸² ÉRTESÍTŐ PPT, 1914: 60.

²⁸³ Trachoma, egyiptomi szembetegség: a kötőhártya súlyos, idült lefolyású, fertőző, gyulladásos megbetegedése, mely a szaruhártyára terjedve vaktságot okozhat. Már az ókorban is ismert volt. ORVOSI LEXIKON, 1973: 662.

²⁸⁴ ÉRTESÍTŐ PPT, 1913: 59-60.

²⁸⁵ ÉRTESÍTŐ PPT, 1914-1918.

az első világháború kitörését követően a változó tanrenddel, rövidülő óraszámmal, valamint az utolsó év során rövidített tanfolyam váltotta a tanévet. A disszertáció jelen fejezete az ő tanulmányi idejére vonatkozó eseményeket és a tanítás menetét, eredményeit tekinti át.

A pedagógiai tárgyú órák aránya²⁸⁶ Koleszárits Géza tanulmányi ideje alatt 5%-ról 18%-ra nőttek az első és az utolsó évet figyelembe véve. Az első évfolyam a heti 36 órából két neveléstan²⁸⁷ volt és ez az arány a második évre sem változott lényegesen, amikor is az első félév során a heti 35 órából 3 neveléstan volt, mely a második félév órarendjében heti két órára csökkent²⁸⁸, ebben a tanévben ugyanis 1914. december elsejével megváltozott az iskolában tanulók órarendje és lecsökkent az órák száma, mivel az első világháború eseményeiből következően az intézet egy részét katonai célokra lefoglalták²⁸⁹. Kerekes Géza tanulmányi eredményei az első tanévben jónak mondhatóak, hiszen a hittan, a rajz és a testgyakorlás tantárgyakat nem számítva, melyekből közepes osztályzatot kapott év végén, mennyiségtanból jeles, a többi tantárgyból (neveléstan, magyar nyelv és irodalom, német nyelv, földrajz, történelem, természetrajz, gazdaságtan, ének, zene, szépírás, kézimunka) pedig jó osztályzattal minősítették tanulmányait.²⁹⁰

Évfolyam/félév	Heti óraszám	Pedagógiai tárgyak (%)
I. o. (1913-14)	36	2 (5,5%)
II. o. (1914-15)/1. félév	35	3 (8,6%)
II. o. (1914-15)/2. félév	23	2 (8,7%)
II. o. (1915-16)	27	2 (7,4%)
III. o. (1916-17)/ 1. félév	34	4 (11,8%)
III. o. (1916-17)/ 2. félév	27	3 (11,1%)
IV. o. (1917-18)	38	7 (18,4%)

10. táblázat: Kerekes Géza pedagógiai óráinak aránya 1913/14-1917/18.²⁹¹

²⁸⁶ A számításokat a tanulmány szerzője végezte az 1914 és 1918 között kiadott iskolai értesítőkben található adatok alapján.

²⁸⁷ ÉRTESÍTŐ PPT, 1914: 28-29.

²⁸⁸ ÉRTESÍTŐ PPT, 1915: 28-31.

²⁸⁹ Uo., 18.

²⁹⁰ ÉRTESÍTŐ PPT, 1914: 49.

²⁹¹ Forrás: ÉRTESÍTŐK PPT, 1914 és 1918 között. A táblázatot szerkesztette a disszertáció szerzője.

A tanulmányai során kétszer járta a második évfolyamot, melynek nagy valószínűség szerint betegség az oka.²⁹² Ebben a tanévben két órarend volt érvényben, amit az első világháború folyamán az intézetbe beszállásolt katonaság jelenléte váltott ki, mivel a tantermek nagy részét az iskolának hadi célokra át kellett adni.

	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat
8.00-9.00	magyar	zene	német	mennyiségtan	zene	hittan
9.00-10.00	neveléstan	neveléstan	magyar	hittan	neveléstan	természetráajz
10.00-11.00	német	magyar	természetráajz	mennyiségtan	földrajz	zene
11.00-12.00	történet	rajz	zene	földrajz	rajz	közös ének (I-IV.o.)
12.00-1.00	rajz		szlőjd (I.o. is)	torna (I.o. is)	rajz	
3.00-4.00	földrajz	természetráajz	gazdaságtan			
4.00-5.00		torna (I.o. is)	gazdaságtan	földrajz	mennyiségtan	

11. táblázat: Az 1914-1915-ös tanév órarendje, mely 1914. december 31-ig volt érvényes.²⁹³

	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat
8.00-9.00		mennyiségtan		hittan		hittan
9.00-10.00		neveléstan		magyar		történet
10.00-11.00		magyar		neveléstan		német
11.00-12.00		történet		német		rajz
12.00-1.00		zene		mennyiségtan		rajz
2.00-3.00	földrajz		földrajz			
3.00-4.00	természetráajz		gazdaságtan		zene	
4.00-5.00	zene		természetráajz			
5.00-6.00			zene			

12. táblázat: Az 1914-1915-ös tanév órarendje 1914. december 1-től a tanév végéig.²⁹⁴

²⁹² Ez az információ Kerekes Lászlóné Váron Irénnek köszönhető.

²⁹³ Forrás: ÉRTESÍTŐ PPT, 1915: 28-29. A táblázatot szerkesztette a disszertáció szerzője.

²⁹⁴ Forrás: ÉRTESÍTŐ PPT, 1915: 30-31. A táblázatot szerkesztette a disszertáció szerzője.

Az 1915-1916-os tanévben újból második osztályba járó Kerekes Géza ekkor heti két órában lélektant tanult, melynek órarendjét az alábbi táblázatban olvashatjuk:

	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat
8.00-9.00	magyar	hittan	lélektan	német	történelem	hittan
9.00-10.00	lélektan	történelem	földrajz	magyar	mennyiségtan	német
10.00-11.00	zene	zene	mennyiségtan	gazdaságtan	zene	zene
11.00-12.00		rajz		gazdaságtan	földrajz	közös ének (I-IV.o.)
12.00-1.00		rajz		torna (I.o. is)	rajz	
3.00-4.00	természetrájk					
4.00-5.00	természetrájk					

13. táblázat: Az 1915-16-os tanév órarendje.²⁹⁵

A harmadik évfolyamon újból megosztották a két félévet, szintén katonák beszállásolása miatt. Ekkor az első félévben a heti 34 tanórából három volt módszertani és egy órát töltöttek tanítási gyakorlatként az intézet gyakorló iskolájában, majd a második félévben ez heti két óra módszertanra és egy óra tanítási gyakorlatra redukálódott.²⁹⁶

	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat
8.00-9.00	természettan	hittan	természettan	hittan	német	földrajz
9.00-10.00	módszertan	magyar	módszertan	tanítási gyakorlat	módszertan	történelem
10.00-11.00	történelem	mennyiségtan	zene	földrajz	magyar	magyar
11.00-12.00	zene	zene	német	mennyiségtan	kántoriak	zene
12.00-1.00	rajz (IV.o. is)			torna (IV.o. is)		közös ének (I-IV.o.)
3.00-4.00		vegytan		vegytan	gazdaságtan	
4.00-5.00		vegytan	torna (IV.o. is)	vegytan	gazdaságtan	

14. táblázat: Az 1916-1917-es tanév órarendje 1917. március 1-ig.²⁹⁷

²⁹⁵ Forrás: ÉRTESÍTŐ PPT, 1916: 26-27. A táblázatot szerkesztette a disszertáció szerzője.

²⁹⁶ Uo., 26-28.

²⁹⁷ Forrás: ÉRTESÍTŐ PPT, 1917: 26-27. A táblázatot szerkesztette a disszertáció szerzője.

A harmadéves tanítójelöltek évente egyszer tanítottak a gyakorló iskolában és a negyedik évfolyamosokkal együtt az elemi iskolai tankönyveken kívül már pedagógiai műveket is olvasniuk kellett, mint például ebben a tanévben ajánlott irodalomként Pestalozzi főbb műveit és Comenius Didactica Magnáját.²⁹⁸

	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat
8.00-9.00	történelem	mennyiségtan	hittan	természettan	mennyiségtan	hittan
9.00-10.00	módszertan	természettan	földrajz	történelem	módszertan	zene
10.00-11.00	német	vegytan	gyakorló iskola	zene	magyar	zene
11.00-12.00	földrajz	magyar	zene		német	
12.00-1.00		rajz			rajz (IV.o. is)	
3.00-4.00					gazdaságtan	
4.00-5.00					gazdaságtan	
5.00-6.00	torna					

15. táblázat: Az 1916-1917-es tanév órarendje 1917. március 1.-május 10. között.²⁹⁹

Az 1917-1918-as tanév rendje a világháború eseményei miatt teljesen megváltozott és a tanítójelöltek három csoportra bontva, három tanfolyam során végezték el az utolsó évet és tették le képesítővizsgálataikat. Kerekes Géza tanrendjében ekkor a heti 38 órából már hét pedagógiai tárgyat találunk, melyből két óra neveléstörténet, egy óra módszertani ismeretek, két tanóra a gyakorló iskolában, egy óra előkészítés és bírálat, valamint egy tanórán foglalkoztak a test- s lélek dolgaival.³⁰⁰

²⁹⁸ ÉRTESÍTŐ PPT, 1917: 23., 31.

²⁹⁹ Forrás: ÉRTESÍTŐ PPT, 1917: 28. A táblázatot szerkesztette a disszertáció szerzője.

³⁰⁰ ÉRTESÍTŐ PPT, 1918: 26.

	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat
8.00-9.00	természettan	magyar	természettan	hittan	neveléstörténet	német
9.00-10.00	magyar	egészségtan	neveléstörténet	gyakorló iskola	mennyiségtan	mennyiségtan
10.00-11.00	zene	alkotmánytan	német	alkotmánytan	zene	hittan
11.00-12.00	gazdaságtan	rajz	gazdaságtan	magyar	módszertani ism.	zene
12.00-1.00	rajz (III.o. is)	mennyiségtan	zene		természettan	
3.00-4.00	gyakorló iskola	test- s lélek ö.fogl.	földrajz	fegyvergyak. (I-IV.o.)	kántoriak (III-IV.o.)	
4.00-5.00	előkészítés, bírálat	torna (III.o. is)	történelem	közös ének (I-IV.o.)	szlőjd (III-IV.o.)	

16. táblázat: Az 1917-1918-as tanév órarendje.³⁰¹

A negyedik évfolyam tanulmányai során a tanítójelöltek gyakorlati képzésekor az előkészítési és bírálati óráknak különösen fontos szerep jutott, ahol a szaktanárok foglalkoztak velük és egyes esetekben mintatanításokat tartottak számukra a gyakorló iskolában, a növendékek pedig minden tantárgyból és osztályban sorra kerültek betűrend szerint a tanítás során, hogy tanítói képességeikről számot adjanak. Ebben a tanévben Erasmus és Montaigne pedagógiai munkáit olvasták Madách Az ember tragédiája, Széchenyi István Hitel, Arany János balladáit és a többi kötelező olvasmány mellett, melyekről ahogy a többi évfolyamnak is, írásbeli dolgozatok beadásával kellett számot adniuk, mint például „A szociális érzék fejlesztése a gyermekekben” vagy „A nagy alföld gazdasági jelentősége” címűek.³⁰² Koleszárits Géza ekkor az intézményben általános ösztöndíjak egyikében, a Schultz-alapítvány ösztöndíjában részesült, mely 72 koronát jelentett a tanév folyamán.³⁰³ Az utolsó vizsgák 1918 tavaszán kezdődtek, az írásbeli vizsgák mellőzésével először április 30-án az osztály- és osztályképesítő vizsgák voltak, majd május 23-án a végképesítő írásbeli neveléstanból. 1918. május 25-én zajlott az előértekezlet, az írásbeli vizsga eredményének és a tanítási tételnek a

³⁰¹ Forrás: ÉRTESÍTŐ PPT, 1918: 26. A táblázatot szerkesztette a disszertáció szerzője.

³⁰² ÉRTESÍTŐ PPT, 1918.

³⁰³ ÉRTESÍTŐ PPT, 1918: 18.

kihirdetése. A kántori vizsga május 28-án este volt, majd május 29-én egész nap folytak a gyakorlati tanítások és a képesítő vizsgát.³⁰⁴

Koleszárits Géza képesítő vizsgájának letétele után bevonult és azonnal a világháború frontvonalában találta magát. Hazatérése után nem sokkal pályázta meg a görcsönyi kántortanítói állást, melyet 1955-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig töltött be. Munkássága során írott naplóját olvasva végig megfigyelhető az a fegyelem, pontosság, mely a pécsi tanítóképző szigorú szabályait követve ívódott mindennapjaiba.

V.2. Koós Olga

„Nem azért tanultam, hogy falun legyek nagyleány”

/Koós Olga/

A történeti, azon belül is a nő(nevelés)történeti kutatások fontos részét alkotják a naplók, memoárok, melyeket legtöbbször ismert, híres emberek írtak. Azok az írások azonban, melyek a 20. század során keletkeztek és nem ismert, hanem egyszerű, a történelmet nem alakító, viszont azt megélő emberek életét mesélik el. Ezek azok az elsődleges források, melyek által a 21. század történészei jobban megismerhetik az adott kor embereinek hétköznapi életét. A falusi tanítók, tanítónők által írt memoárok feldolgozása pedig még több információval szolgálhat a kutatóknak, mivel legtöbbször az adott település életébe is bepillantást nyerhetünk általuk. A disszertáció ezen nagyobb egysége Koós Olga (1904-1982) görcsönyi tanítónő visszaemlékezését kívánja bemutatni, melyből megismerhetjük egy fiatal lány mindennapjait, hogyan alakította ki egyedül életét egy számára teljesen ismeretlen környezetben és vált a gyerekek által kedvelt, a falu lakói által tisztelt tanítónővé az 1920-as, 1930-as években.

³⁰⁴ÉRTESÍTŐ PPT, 1918: 30.

V.2.1. Elemi iskolai tanulmányok Fiumében

„1904-ben születtem Fiumében, a mai Rijekában. Ott éltek szüleim. Édesapám az ottani dohánygyár főtisztviselője volt. Szüleim nyolc évig éltek együtt, utána elváltak. (...) Nagyon szép asszony volt édesanyám, én gyermekfejjel a legszebbnek tartottam.”³⁰⁵

Olvashatjuk az első mondatokat Koós Olga (1904-1982) tanítónő visszaemlékezésében, melyet az 1970-es években írt. A szülők 1908-ban történt különválása után édesanyjával visszatértek Siklósbodonyba, a Pécstől kb. 20 km-re, az Ormánság határán fekvő kis dél-baranyai településre, ahol az anyai nagyszülők éltek. A válás, különélés abban a korban annak ellenére sem számított mindennapinak, sőt inkább váltott ki megbotránkozást, hogy a huszadik század elején Magyarországon volt Európában az egyik legmagasabb a válások aránya. 1906-ban, olvasható Tomka Béla írásában, száz házasságra 3,7 válás jutott az országban.³⁰⁶ Memoárjában nem említi, hogyan fogadták a falu lakói az egyedülálló anyaként hazatérő fiatalasszonyt, de életük nem lehetett a legkönnyebb, hiszen egy év sem telt el és Koós Olga anyai nagynénjével, aki magához vette és vállalta taníttatását, visszatért Fiuméba, ahol nagybátyja vasúti tisztviselőként dolgozott.

„Itt kezdődik az én külön életem. – olvashatjuk – Öt éves voltam. Nagynéném, az áldott jó Mamuska elvitt magával Fiuméba. Neki több gyermeke nem lehetett, egy fia volt, de az már kész ember volt, jogot végzett. Emlékszem vissza, amikor édesanyám felemelt, és nagyon sírva csókolgatott és mondta, el ne felejtse kislányom. Én nem tudtam, mi az, örültem az utazásnak.”³⁰⁷

Fiume/Rijeka különleges helyet foglal el a magyar történelemben és a magyar nép emlékezetében. Az álmok városából az emlékek városa lett, ahogyan Fried Ilona olyan találóan megfogalmazta.³⁰⁸ Fiume történelmét mindig is meghatározta földrajzi fekvése. Sziklakkal körbekerített, védett öble a hajózásban védelmet, biztonságot jelentett, viszont egyfajta elszigeteltséget is a környező vidéktől, de a különböző kulturális áramlatok sem tudták hatásukat kifejteni, így ezen a téren is egyfajta elszigeteltség jellemezte a várost. Fiume a 16. század eleje óta tartozott a Habsburg

³⁰⁵ KOÓS Olga (1970-as évek): Életem. Kézirat. Az ide vonatkozó részek másolata a disszertáció szerzőjének tulajdonában.

³⁰⁶ TOMKA Béla: Társadalmi integráció a 20. századi Európában: Magyarország esete. Demográfiai és családfejlődés. <http://www.c3.hu/scripta/szazadveg/17/tomka.htm> [Letöltés ideje: 2010.11.19]

³⁰⁷ KOÓS, Életem

³⁰⁸ FRIED Ilona (2001): Emlékek városa Fiume. Ponte Alapítvány, Bp. 293.

Birodalomhoz és 1776-ban került a Magyar Koronához. Kezdetben a zágrábi Horvát Tanács igazgatta, majd 1779-től separate coronae adnexum corpusként, vagyis a Koronához csatolt külön testként közvetlenül a Magyar Korona fennhatósága alá került.³⁰⁹ 1865-ös országgyűlésen a város polgársága kérte, hogy ismét a Magyar Korona része lehessen, így az 1868-as horvát-magyar kiegyezés után ismét, mint „corpus separatum”-ot csatolták a Magyar Koronához.³¹⁰

„A vonat előttem van, mintha látnám. Hosszú, nagy szerelvény. Nem egyedül mentünk Mamuskával, velünk jött rokonunk, Márkus Mariska és Náci bácsi, Mariska nagyapja. Mariska szép nagylány volt, 16 éves. Én a kis csöppség élveztem az utat, milyen élmény, milyen gyönyörűség az egy öt éves gyermeknek. – folytatta írásában az utazással kapcsolatos emlékeit a tanítónő – Ott jártam Fiumében iskolába. Tudom, mikor reggelente a szomszéd kisfiúval mentünk az iskolába, eleinte jó Mamuskám elkísért bennünket. Berta néni tanítónőmért rajongtam. Jól tanultam, az olasz eleinte nehezen ment, de később egész jól belejöttem.”³¹¹

A városban élő olaszok aránya 1890-ben 44%, míg a horvátoké 36% volt a 3,6%-os magyar lakossággal szemben és a helyzet 1910-re sem változott meg jelentősen, mikor is a lakosság 48,6%-a olasz, 25,9%-a horvát származású volt, viszont ekkora a magyarok aránya elérte a 13%-ot.³¹² Ebből is adódott, hogy bár a magyar törvények és iskolarendszer volt érvényben, ennek ellenére Fiume városa széleskörű autonómiát élvezett, amit a hat évre választott képviselőtestület és a szintén hat évre választott polgármester gyakorolt, akit azonban a királynak kellett kineveznie.³¹³ A nacionalista megnyilvánulások az oktatásügyben is jelentkeztek, hiszen az oktatás nyelve az állami iskolákban a magyar volt, és ha ezt összevetjük a lakosság fent említett nemzetiségi arányaival, akkor joggal gondolhatunk arra, hogy vajon hány olasz vagy horvát hatéves kisgyerek tudott olyan szinten magyarul, hogy az iskolát jó eredménnyel tudja elvégezni abban az esetben, ha állami oktatási intézménybe került. A város gazdaságának fejlődésével egyre több hivatalnok, tanár, orvos, kereskedő került a

³⁰⁹ Uo., 11.

³¹⁰ Magyar Kereskedelmi Tengerhajózás Fiumében.

http://www.multkor.hu/20080711_magyar_kereskedelmi_tengerhajozas_fiumeben?print=1 [Letöltés ideje: 2010. 05. 07.]

³¹¹ KOÓS, Életem

³¹² FRIED, 2001: 24.

³¹³ Uo., 25.; KISS Dezső (1968): A fiumei és magyar–horvát tengerparti kormányzó iratai a Fiumei Állami Levéltárban, 1870–1918. Levéltári Szemle 1968. 18. évf. 3. sz. 784. <http://mol.arcanum.hu/digilib/opt/a091001.htm?v=pdf&q=WRD%3D%28fiumei%20proviz%F3rium%29&s=SORT&m=1&a=rec> [Letöltés ideje: 2010.05.07.]

városba és gyermekeik megfelelő utánpótlást biztosítottak az állami iskoláknak, a 19-20. század fordulóján pedig már 18 elemi, 4 polgári és egy felsőbb leányiskola működött a Fiumében, amelyek közül 11 iskolát maga a város tartott fenn.³¹⁴ Koós Olga kezdetben valószínűleg egy állami oktatási intézményben kezdte meg tanulmányait, de pontosan nem tudjuk melyikben, viszont nem sokkal később iskolát váltott, melyre így emlékezett vissza:

„A régebbi lakóhelyünkről egy újabb, modernebb lakásba költöztünk, a nagybátyám vasutas volt és a vasút épített egy új házat. Az új iskola az teljesen olasz nyelvű volt.”³¹⁵

Valószínűsíthetően egy városi iskolába íratták be nevelőszülei³¹⁶, mivel azokban az intézményekben, melyek fölött a város képviselőtestülete és a három évre választott Iskolatanács gyakorolta a hatalmat, az állami iskolákkal ellentétben a tanítás nyelvének az olaszt, a külvárosokban pedig az olasz és a horvát nyelvet tették meg.³¹⁷ Feltehetjük a kérdést, vajon hogyan és mit tanult a tanítónő kisgyermekként a fiumei iskolákban, ahol elemi iskolai tanulmányait kezdte. Az emlékiratban tett rövid utalásából megtudhatjuk, hogy nagyon gyorsan sajátította el az olasz nyelvet, amiben bizonyosan életkora mellett az is segítette, hogy egy kisebbség tagjaként élt a soknyelvű városban. Későbbi élete és munkássága során nem használta már soha többé azt a nyelvet, melyen kezdeti tanulmányait folytatta és írásában sem említette többé, hogy valaha segítségére vagy hasznára lett volna. Otthon, mint legtöbben fiumei magyar családokban, ő is az anyanyelvét használta s hazatérve Baranyába, a mai Magyarország területére, immár nem is volt szüksége többé az olasz nyelvre.

³¹⁴ S. PALLÓS Piroska (2012): „Leghőbb vágyam Fiuméba kerülni...” Magyar iskolák Fiumében. Dávid Kiadó, Kaposvár. 107.

³¹⁵ KOÓS, Életem

³¹⁶ Erre vonatkozó forrás nem állt a kutató rendelkezésére, így csak a Koós Olga memoárjában az iskolára vonatkozó megjegyzéseiből lehet erre következtetni a fiumei oktatási intézményekkel összevetve.

³¹⁷ S. PALLÓS Piroska (2003): Fiume tanügyének szabályozása a provizórium korában. In: Kiss Vendel (szerk.): Az oktatási rendszer jogi szabályozása Magyarországon a 19-20. században. Országos törvényektől a helyi szabályozásig. Tudományos konferencia. Tatabánya, 2002. október 11. Tatabányai Múzeum, 126.

V.2.2. Az első világháború idején – tanulmányok a Notre Dame rend pécsi iskoláiban

Miután kitört az első világháború újabb megpróbáltatás várt rá, mely nem csak az egyre fokozódó hadi helyzetet és az ebből fakadó gazdasági, élelmezési nehézségeket jelentette.

„Így értük meg 1914-et, az első világháborút. – folytatódik a memoár – Itt kezdődik az én életem rosszra fordulása. Unokabátyámat elvitték a frontra, Galiciába, ott szíven lőtték és meghalt. Mindenki szomorú volt és sírt, nagynénim szörnyű bánatában meghabarodott. Egyik reggel felkelt az ágyból és nekem esett. (...) Édesanyám megérkezett, akkor már én egy ismerős családnál laktam, azok jó anyámnak azt hagyták, hogy legyek náluk és év végén hazavisznek.”³¹⁸

Érdekes megfigyelnünk, hogy a visszaemlékezésben nem találkozunk a korszak történelmi eseményeivel, az első világháború is csak a fiatal tanítónő életére gyakorolt hatásával, pontosabban következménye révén jelenik meg. Elbeszélése teljes mértékben a saját életének történéseire fókuszál és ebben az értelemben is csak azokra a fordulópontokra, melyek meghatározóak lettek későbbi életében vagy magyarázzák azokat. A memoárban ebből adódóan hiába keressük az első világháborút lezáró békeszerződés Magyarországra gyakorolt hatásait vagy a Pécsét és Baranya megyét érintő szerb megszállást³¹⁹ annak ellenére, hogy nagy valószínűség szerint édesanyjától, nagyszüleitől hallott ezekről az eseményekről, valamint ezen időszakhoz kötődik tanulmányinak döntő hányada a Miasszonyunk Kanonokrend pécsi intézményeiben, ahol a polgári iskolát, valamint a tanítónőképzőt végezte.

„Így kerültem haza nagymamámékhöz, édesanyámhoz Baranyába. – folytatta tovább életének eseményeit – Egy évig a bodonyi iskolába jártam, szerettem a falusi iskolát is.”³²⁰

Koós Olga Siklósbodonyban élt családjával, azonban nem sokáig tanult a falusi, egytanítós népiskolában, mivel édesanyja Pécsen keresett számára megfelelő oktatási

³¹⁸ KOÓS, Életem

³¹⁹ A pécs-baranyai háromszöget 1918 ősztől a szerb hadsereg tartotta megszállás alatt és a nagyhatalmak által megszabott határidőre sem ürítették ki, hanem 1921. augusztus 14-én kikiáltották a Baranya-Bajai Szerb-Magyar Köztársaságot, mely Jugoszlávia védnöksége alá helyezte magát. A magyar hadsereg augusztus végén vette birtokába a területet, mivel a nagyhatalmak nem változtatták meg korábbi döntésüket a déli határvonalat illetően. ROMSICS, 2003: 148-149.

³²⁰ KOÓS, Életem

intézményt, amit a Miasszonyunk, vagyis a Notre Dame Női Kanonokrend iskolakomplexumában talált meg.

„Édesanyám beíratott Pécsre az apácákhoz. – olvashatjuk az emlékirat erre az időszakra vonatkozó részében, melyből azt is megtudhatjuk, milyen körülmények közt élt Koós Olga a városban, míg a polgári iskolát végezte. A polgári iskola első osztályát az 1915-1916-os tanévben kezdte meg az intézményben, melynek ekkor összesen 1192 tanulója volt ebben a tanévben és ezen belül a polgári iskolában 324 diák folytatta tanulmányait.³²¹

Iskolatípusok	1907-1908	1911-1912	1913-1914	1915-1916	1916-1917	1917-1918
Belső elemi	94	-	-	156	186	156
Gyakorló elemi iskola	-	137	176	50	42	41
Külső elemi	315	297	302	322	329	309
Gyakorló gazdasági ismétlő iskola	-	-	15	18	24	18
Belső polgári	52	-	-	-	-	-
Polgári	234	236	284	324	384	398
Felső leányisk./ gimn.	35	149	154	167	211	256
Tanítónőképző	88	99	102	155	167	177
Összesen	818	918	1033	1192	1343	1355

17. táblázat: A Miasszonyunk Női Kanonokrend iskoláiban tanulók létszáma³²²

Koós Olga a polgári iskolában végzett tanulmányai a világháború idejére estek, így az intézetben folyó nevelés terén is megjelentek a háborúra reagáló, hazafias nevelési elvek, a katonák számára készített ajándékok és hadsegélyezésre szánt tárgyak, az ünnepélyek belépődíjaként szedett adományok. „*A világháború forгатaga* – olvashatjuk a polgári iskolára vonatkozó résznél az intézet értesítőjében – *a gyermeklélekben is változást idézett elő. A sok nyomoruság szemlélete idő előtt megérleli őket, s kiváltja belőlük a komoly öntudatot, hogy nekik is ki kell venniök az őket megillető rész a nehéz munkából.*”³²³ Az ebben az iskolatípusban tanuló lányok, köztük Koós Olga is, kézimunka óráikon készítették adományait, melyeket a legtöbb esetben postai úton juttattak el a hadszíntéren lévő katonákhoz, illetve a Vöröskereszt

³²¹ ÉRTESÍTŐ ND, 1916: 3.

³²² A táblázat nem teljes, mivel az 1918-1919-es tanévtől 1927-ig nem jelentett meg az intézet értesítőket és a kimaradó évekre vonatkozóan nem áll rendelkezésünkre teljes adatsor. Vastag betűvel emeltük ki azokat az éveket, mikor Koós Olga tanulmányait végezte a polgári iskolában. Forrás: ÉRTESÍTŐ ND, 1908-1918. A táblázatot szerkesztette a disszertáció szerzője.

³²³ ÉRTESÍTŐ ND, 1917: 71.

által Pécsen létesített hadikórházban ápoltság számára. Az 1915-1916-os tanév során a polgári iskola tanulói a következő adományokat juttatták el a katonákhoz: 363 hósapka, 84 pár térdmelegítő, 280 pár érmelegítő, 130 dohányzacskó, amelyet kimondottan karácsonyi ajándéknak szántak, valamint törölközők és zsebkendők, ezen kívül pedig a tuberkulózisban szenvedő katonák számára 202.20 koronát gyűjtöttek, a Vöröskereszt egyletének 60 koronát adományoztak karácsonyfa vásárlására és 50 korona értékben küldtek csomagokat a hadszíntérre, melyek az általuk készített ajándékokat tartalmazták.³²⁴

„Egyelőre a Lujzikáéknál laktam – olvashatjuk az idős tanító visszaemlékezésében –, itt nagyon jó volt. Lujzika rokon lánykával úgy voltunk, mint édestestvérek. De a sors újra elfordította hányatott gyermekkorom. Lujza néni férje tbc-s lett és az orvos azt tanácsolta édesanyámnak, vigyen el, mert hátha fertőzést kapok. Rövid időre egy tanárnál laktam, ez a család régi ismerőse volt anyámnak. Itt sem maradhattam meg, pedig jó és kényelmes helyem volt. Az apácák miatt, mivel a tanárék reformátusok voltak, ezért el kellett vinnie onnan. Elkerültem egy özvegyasszonyhoz. Deli néninek hívták, igen vallásos nő volt. Többen laktunk ott, valóságos kis intézet, a lánya is ott volt. Szigorú volt a néni és anyagi. Élelemért tartott, jó anyám rengeteget cipekedett és mindent megtett tanulásom érdekében. A négy polgárit itt végeztem el kitűnő eredménnyel.”³²⁵

Azokra, akik nem az internátusban éltek, szintén vonatkozott annak házirendje, természetesen megfelelően módosítva³²⁶, így valószínűleg ezért is kényszerült Koós Olga iskolai éve alatt többször lakóhelyet váltani. A zárda falai között a szigorú vallás-erkölcsi nevelés a mindennapok részéhez tartozott, mely az ott tanulók életére nemcsak az intézményen belül, hanem azon kívül is hatással volt. A fiatal lányok életvitelét a korszaknak megfelelően ellenőrizték és ezt elvárták szüleiktől is, melynek egyik érdekes momentumát fedezhetjük fel a kor szórakozási lehetőségei közül minden bizonnyal a legújabb és ezáltal a számukra legkevésbé ellenőrizhető formájánál, a mozis megjelenésével³²⁷ terjedő filmek esetében, melyről így vélekedtek: „Nevelési

³²⁴ ÉRTESÍTŐ ND, 1916: 73-74.

³²⁵ KOÓS, Életem

³²⁶ RAJCSI, 1989.

³²⁷ Az első „mozgófényképek” 1896-ban jutottak el Magyarországra és 1898-ban alapították meg az első magyar filmvállalatot, a Projectographot, az első filmszínház pedig 1899-ben nyílt meg. 1912-re 270 mozi működött az országban, melyből 92-t Budapesten található. Pécs és egyben az ország első, kimondottan mozinak tervezett, szecessziós stílusjegyeket hordozó épületét, melyet 1912 végén adtak át a

szempont késztet bennünket arra is, hogy megtiltsuk növendékeinknek a mozgófénykép-színház, ma már nevében is lekicsinylett »mozi« látogatást. Nem hisszük, hogy veszedelmesebb ellensége is lehetne ma ennél a leányoknak. S mivel a műsorokban egyáltalán nem bizhatunk, nagyon kérjük a tisztelt szülőket, hogy az iskola ezen tiltó szabályzatát a szünetekben is vegyék figyelembe!”³²⁸ Ezen szigorú elveken kívül, amelyek a háború előtt és utána is érvényesek voltak, a diákok életére az első világháború tényleges hatással olyan értelemben nem volt, hogy a tanítást akadályozta volna, egészen 1918-ig nem tapasztalható nagyobb szünet, kihagyás a tanítást illetően, az állami intézkedéseknek megfelelően folyt az oktató munka.

A leendő tanítónő a polgári iskola első tanévében még nem tartozott a legjobb tanulók közé, mivel magyar és német nyelvből, számtanból, szépírásból, és még rajzból is közepes érdemjegyet kapott³²⁹, azonban ennek magyarázata valószínűleg elemi iskolai éveinek helyszínében keresendő, hiszen Fiumében olasz nyelven tanult. Osztályfőnöke a polgári iskola négy éve alatt Gyenis M. Ambrósia volt, aki képesített polgári iskolai tanárnőként magyar nyelvet, szépírást, földrajzot és történelmet tanított nekik tanulmányaik során.³³⁰

V.2.3. A tanítónőképzőben

Az 1920-as évek elején, mikor Koós Olga a tanítónőképzőben tanulmányait végezte, az intézmény tanulóinak létszáma jelentősen csökkent a korábbi időszakhoz képest³³¹. Az első világháború idején minden iskolatípusban növekedő létszámot Raab Mária Szalézia, a rend pécsi főnöknője a következőkkel indokolta: „Nyilvánvaló jele ez a szembeszökő létszámváltozás a háború nyomában járó szociális eltolódásoknak. Kétségtelen, hogy a tudományos készültséget feltételező pályákon a háború után sok állást megfelelő képesítésű nőkkel kell majd betölteni, mert hiányozni fognak a férfiak; másrészt ugyanabból az okból megnövekszik annak a szüksége, hogy a nők maguk gondoskodjanak megélhetésükről. Természetes tehát, hogy a szülők minden áldozattal

neves pécsi gyárosok által alapított Apolló Projectograph Rt. révén. Az Apolló Filmszínház pedig hamarosan egyeduralmukodóvá vált Pécsi mozi-életében. ROMSICS, 2003: 99-100., MÁRFI, 2005.

³²⁸ ÉRTESÍTŐ ND, 1916: 70.

³²⁹ Uo., 76.

³³⁰ ÉRTESÍTŐ ND, 1916-1918.

³³¹ Ld. a 11. táblázat adatait.

*arra törekcsenek, hogy leányaiknak a megfelelő képesítés megszerzését biztosítsák.*³³² Az 1920/21-es tanévben még 114 tanulója volt a tanítónőképzőnek, viszont két évvel később, az 1922/23-as tanévben már csak 53, a mélypont pedig 49 fős létszámmal 1923/24-ben következett be, de ezután folyamatos növekedés kezdődött és az évtized közepére az intézmény diákjainak létszáma újra elérte a 112 főt.³³³

A polgári iskola befejezése után folytatta tanulmányait a zárda tanítónőképzőjében, mely 1922-ben vette fel a kor szokásának megfelelően egy neves történelmi személyiség nevét és lett „A Miasszonyunkról nevezett női rend pécsi Szent Margit Tanítónőképző Intézete”.³³⁴ Erre az időszakra így emlékezett vissza:

*„Tovább akartam tanulni, így kerültem a tanítóképzőbe. Az első évet bentlakóként töltöttem, ezt nagyon szerettem. A második évben Mamuskáék megjöttek Fiuméből, itt kaptak lakást és öcsémmel együtt hozzájuk költöztünk.”*³³⁵

A zárdai tanítónőképző felállításának gondolata 1895-ben merült fel, mivel „szakképzett, vizsgázott tanerőkkel a zárda gazdagon el van látva, kik a magyar nyelvet írásban és szóban teljesen bírják, hogy a tanítóképző-intézethez szükséges gyakorló-iskola a 4 osztályú külső- és a 6 osztályú belső iskolában rendelkezésre áll, valamint iskolai és szakkönyvtár szintén készen van”, így ez év szeptemberében 24 rendes és 5 magántanulóval megindult a képzés.³³⁶ Az ott tanuló lányok többsége bentlakó volt, így Koós Olga itt is egy kisebb csoport tagjának mondhatta magát, akik naponta jártak be a zárda iskolájába. Valószínűleg ebből következett, hogy a tanítónőképzőben, amint írásában olvashatjuk, kezdetben „nem voltam osztály kedvence, ezért sokat kellett harcolnom, tanulnom”³³⁷, de ez az időszak minden bizonnyal nem tartott sokáig, hisz iskolai élményeiről nem olvashatunk rossz emlékeket felidéző bejegyzéseket, inkább arra utalnak, hogy az akkori diákok is követtek el olyan dolgokat, melyek nem igazán felelhetek meg az iskola szabályzatának.

„A kamaszlányok gondtalan életét éltem. Az osztályunk egy nagyon kedves, összetartó társaság volt. (...) Mennyi kedves diákcsíny kötött bennünket össze. Mert én

³³² ÉRTESÍTŐ ND, 1917: 15.

³³³ RAJCSI, 1989: 459.

³³⁴ Uo., 452.

³³⁵ KOÓS, Életem

³³⁶ SZENTKIRÁLYI, 1908: 138., 141.

³³⁷ KOÓS, Életem

aztán semmiből ki nem maradhattam.” – írta visszaemlékezve az idős tanítónő.³³⁸ Sajnos arra már nem tért ki, vajon milyen „diákcsínyek” voltak, melyekre régi osztálytársaival még évek múltán is vidáman emlékezhetek.

Az iskolai élethez akkor is hozzátartoztak a különböző ünnepélyek, melyeken a diákok különféle műsorokat adtak tanáraiknak, szüleiknek és a tanítónőképző növendékeinek különösen fontos volt megtanulni azt, hogyan tudják ezeket összeállítani vagy akár kisebb színdarabokat rendezni, mivel a falvakban, ahová az iskola elvégzése után a valóban tanítónőként elhelyezkedők kerültek, nagyon fontos volt a közösség összetartása és művelődése szempontjából a tanítók iskolán kívüli tevékenysége. A falusi tanítók az 1920-30-as években ezt a feladatot is el kellett lássák az oktatás mellett községük életében. Ők gondoskodtak a falvak kulturális életéről, szerveztek különböző programokat, rendeztek kisebb színi előadásokat, de az akkor oly kedvelt operettek, színdarabok is felkerültek nem egyszer a repertoárra a község lakosainak szereplésével, amint ezt egy korábbi fejezetben bővebben ismertettem.

„Nagyon jó előadókészségem volt – jegyezte le Koós Olga memoárjában –, sokszor szerepeltem. Ez tette az agyamba azt az ötletet, hogy tanítóképző után még tovább tanuljak. Nagyon szerettem volna színi pályára lépni, de édesanyám hallani sem akart róla, elvetette még a gondolatot is. Pedig milyen álmom volt ez, de az akkori polgári nevelés olyan elítélő volt a színi pálya iránt.”³³⁹

A magyar színészek társadalmi megítélésében az 1920-1949 közötti időszakban jelentős változás ment végbe és a színészi pálya társadalmilag megbecsült, vállalható életformává vált, presztízszük minden rétegben nőtt.³⁴⁰ Ennek ellenére és valószínűleg azért is, mert Koós Olga édesanyja fiatal, férjétől különélő nőként, egyedülálló anyaként tért vissza szülőfalujába és nevelte fel gyermekeit, még nem változtatott a család kismemesi-polgári értékrendjén, s így a Budapesten színésznőnek tanuló lánygyermeknek a gondolata is elfogadhatatlan volt számára. Ezután a fiatal lány egy újabb tanulási irányvonalat vázolt fel édesanyjának és nevelőszüleinek, mivel középiskolai tanári képesítést akart szerezni, de anyagi okok miatt erről az álmáról is le kellett tennie. A korszakban amúgy sem találunk olyan családokat nagy számban, akik egyetemi, főiskolai képzést biztosítottak leánygyermekük számára, a polgári iskolát

³³⁸ KOÓS, Életem

³³⁹ Uo.

³⁴⁰ PINTÉR Márta Zsuzsanna: A színészek társadalmi státusza. In: Magyar színháztörténet 1920-1949. <http://tbeck.beckground.hu/szinhaz/htm/36.htm> [Letöltés ideje: 2011.01.22]

végzett lányok többsége az óvó és a tanítónőképzőkbe iratkozott be. Ez utóbbi intézmény tanulóinak száma az országos adatokat tekintve Koós Olga diákévei alatt csökkentek, az 1920/1921- es tanévben 2969, 1921-1922-ben 2411, 1922-1923ban 1941 fő, viszont 1923-tól újra növekedésnek indult és az 1924-1925-ös tanévben már 2304 tanítónőképzőben tanuló fiatal hölgyet találunk országos szinten.³⁴¹

Koós Olga 1923 nyarán, tanulmányai befejeztével visszatért családjához, de minden lehetőséget megragadott arra, hogy képesítésének megfelelő munkát szerezzen és megvalósítsa azt, amit emlékiratában így fogalmazott meg: „*Nem azért tanultam, hogy falun legyek nagyleány.*”

³⁴¹ PAPP Barbara (2006): Nőoktatás és „képzett nők” a két világháború között. In: Kövér György (szerk.): Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok. Századvég Kiadó, Bp. 730.

V.3. Megyesi János

Megyesi János 1913-ban született Melencén, az akkori Torontál vármegye területén. Vasutas, pályamester édesapja és varrónő édesanyja ekkor még nem voltak házasok, csak a következő évben álltak az oltár elé, ami a 20. század első felében, az első világháborút megelőző időszakban még egyáltalán nem volt a közvélemény számára elfogadható. Házasságkötésük után nem sokkal el is költöztek Dolni Miholjácra, majd a szerb megszállás idején Drávaszabolcsra. Itt kezdte iskoláit öccsével, Zoltánnal együtt, majd felvették a M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző Intézetbe, Jászberénybe.³⁴² A jászberényi képzőbe való kerülésének körülményei azonban híven tükrözik annak az időszaknak a felfogását egy kis település esetében, ahol nem mindenki támogatta az ott élő fiatalok továbbtanulását. Memoárjában így emlékezett vissza:

„Abban az időben a tanító úr, a palkonyai pap, meg a kendergyári urak amolyan felső réteget alkottak. Nem nézték jó szemmel, ha a szegények fel akartak kissé kapaszkodni. – A szegény gyerekek menjenek csak cselédnek! Elég a parasztnak annyit tudni, hogyha esik az eső, álljon az eresz alá! – ilyeneket mondtak. Így történt, hogy a tanító úr a kérvényemet késve továbbította a bajai képzőbe. Nem is vettek fel. Egész családunkat bántotta a dolog. Ekkor a jólelkű református pap eljött hozzánk, s azt tanácsolta, küldjük kérvényemet a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatási Minisztériumba. Szeptember közepén megérkezett a válasz. Felvettek Jászberénybe.”³⁴³

A jászberényi tanítóképző célja „az általános emberi ideálok szem előtt tartásával, az igazi magyar tanítói és nevelői eszmény felé való törekvés” volt, amit a hazafias nevelés szelleme hatott át.³⁴⁴ Az iskola százhetvenhét tanulója között, akik ebben az időszakban végezték tanulmányaikat, nagyobb arányban találkozhatunk római katolikus vallásúval, míg Megyesi az iskola négy evangélikus vallású tanulójának egyike volt, bár vallását sosem gyakorolta és kisiskolásként is a katolikus hittanra járt.

³⁴² MEGYESI, 2008:6.

³⁴³ Uo., 6.

³⁴⁴ ÉRTESÍTŐ JT, 1933: 61-62.

Ennek egyik fő oka a szülők különböző felekezetekhez való tartozása volt, mely talán legjobban akadályozta az egyértelmű vallásos nevelést és a vallás gyakorlását is.³⁴⁵

V.3.1. Élet a jászberényi képzőben

Az 1928-1929-es tanévben kezdte meg tanulmányait Jászberényben Megyesi János és a 33. osztályfőnöke Siemeister János lett, aki 1923-ban lett a képző tanára, és németet, természetrajzot, kémiát, játékot, valamint gazdaságtant tanított az intézetben a hospitálás mellett és a tanítóképző Lehel cserkészcsapatának volt a parancsnoka. Az osztályába járók nagy része, 24 növendék római katolikus vallású volt, 4 református és 5 evangélikus tartozott a kisebbséghez (közéjük tartozott Megyesi János is), előképzettségük alapján pedig 29 végzett polgári iskolát és négyen jöttek gimnáziumból vagy reálgimnáziumból. Származási helyüket nézve Megyesi volt az egyedüli Baranya megyéből, hisz az intézet diákjai elsősorban az Alföld területéről érkeztek vagy az ország északi részéből.³⁴⁶ Az 1930-1931-es tanévtől, amikor öccse, Megyesi Zoltán is a képző tanulója lett, így már ketten képviselték Baranya vármegyét a tanulók között.

Siemeister már rögtön az év elején, szeptember 7-én kirándulást szervezett osztályának Újszász községbe, hogy megismerjék új lakóhelyüket, földrajzi, gazdasági és természetrajzi ismereteket szerezzenek a Jászságról, ahol életük következő éveit fogják tölteni, ezen kívül valószínűleg az egymást még nem nagyon ismerő diákok közötti kapcsolatok teremtésére is pozitív hatással volt a tanulmányi kirándulás a tanév kezdetén. A második tanévben új osztályfőnököt kaptak Pazár Zoltán személyében, aki a rajz, szépírás, kézimunka, valamint a testgyakorlat tanára volt és 1919 óta tanított az intézetben. Az osztály létszáma ekkor már csak 29 fő volt.³⁴⁷ Az 1930-1931-es tanévben 32 főt találunk a harmadik évfolyamon, amikor is Móczár Miklós vezetésével állattani gyakorlatokon és gyűjtőkirándulásokon vettek részt, formalin készítményeket³⁴⁸, csontvázmodelleket készítettek és ezek az ismeretek, ahogyan már fentebb említettem, a későbbiek során, Megyesi gyakorlati munkásságában nagy

³⁴⁵ NAGY Péter Tibor (1999): Vallásos nevelés 1949 előtt. Magyar Pedagógia. 4. sz. 389-412.

³⁴⁶ ÉRTESÍTŐ JT, 1930: 216-222.

³⁴⁷ ÉRTESÍTŐ JT, 1930: 245, 247.

³⁴⁸ Az értesítő fel is sorolja azokat az állatpreparátumokat, melyeket a diákok készítettek: emberi fűregnyúlvány, szarvasmarha összetett gyomrának egyes darabkái, rézsikló, mocsári teknős, mocsári béka, vöröshasú unka, leveli béka, tarajos göte, bagoly, keszeg, csapó sügér, naphal, vágó durbincs. Ezekon kívül pedig keménypapírból készítettek macska-csontváz modellt, különféle emlőskoponyák modelljeit, szarvakat, agancsokat gyűjtöttek és erősítették őket deszkákhoz. ÉRTESÍTŐ JT, 1931: 71.

segítséget jelentettek. A negyedik évfolyamon, az 1931-1932-est tanévben³⁴⁹ már második éve kezdték meg tanulmányaikat egy intézményben a Megyesi testvérek. Szintén tettek kirándulásokat a városban, megnézték a vasúti távirót, valamint az elektromos telepet is a korábbi évekhez hasonló gyűjtőkirándulások mellett, melyek szintén nagy hatással voltak a növendékekre és Megyesi János, aki amúgy is élénk érdeklődést mutatott a technikai vívmányok iránt, még alaposabb ismeretekre tehetett szert.

Az 1932-1933-as tanévben kezdődött meg Megyesi János számára az utolsó tanév Jászberényben. Osztályfőnöke még mindig Pazár Zoltán volt és az osztály létszáma 42-re nőtt. Ebben a tanévben öccse, Zoltán a harmadik osztályt végezte, az ő osztályfőnöke Málnási Dénes a történelem, magyar nyelv és irodalom, valamint az alkotmánytan tanára volt. Mindketten az intézet internátusának voltak lakói már az első tanévtől, de 1932. szeptember 7-én kelt az a nyugtatóvány, mely Megyesi János iratai között található és azt bizonyítja, hogy ezen tanév tartásdíjának szeptemberi részletét, vagyis 25 pengőt befizetett az intézet pénztárába. A képző 177 növendékéből ebben a tanévben 141 volt az internátus lakója és 15, 25 vagy 50 pengőt fizettek tartásdíjként.³⁵⁰ Az ötödéves növendékek két csoportban végezték tanítási gyakorlatukat a III-VI. osztályban és mindegyikükre átlagosan ötször-hatször³⁵¹ került sor. Ezen kívül látogatást tettek a helyi önálló gazdasági továbbképző iskolában, és egy tanyai iskolában is, valamint részt vettek a járásköri tanítógyűlésen és pedagógiai szemináriumon is.³⁵² Tanáraik próbálták bevonni őket minél több tevékenységbe és ehhez tartoztak az intézeten kívüli látogatások, gyűléseken való részvételek, melyek során megtapasztalhatták, milyen a gyakorló tanítók élete, munkássága.

1933 májusában voltak az osztályképesítő vizsgálatok, majd június 24-én tette le a tanítói képesítő vizsgálatot és így a tanítóképző 248. képesített tanítója lett.³⁵³ A végzős növendékek ballagására május 30-án került sor, déli tizenkét órákor, amikor a tanóra végét jelezte a csengőszó és amiről Német Pál, Megyesi osztálytársa így írt az értesítőben: „...az V. osztály virágdíszes termében, a nagy álmok, a nagy remények

³⁴⁹ ÉRTESÍTŐ JT, 1932.

³⁵⁰ ÉRTESÍTŐ JT, 1933: 61.

³⁵¹ A tanítási gyakorlat óraszámja összesen 231, mely a következő arányban oszlott meg a tantárgyak között: olvasás- és olvasmánytárgyalás 22, beszéd- és értelemgyakorlatok 16, fogalmazás 15, helyesírás s nyelvi magyarázatok 10, számolás-mérés 33, földrajz 16, történelem-alkotmánytan 12, polgári jogok s kötelességek 10, természettan-vegytan 18, természettudomány-gazdaságtan 23, egészségügy 6, rajz 14, kézimunka 10, ének 12, testnevelés 14. ÉRTESÍTŐ JT, 1933: 77.

³⁵² ÉRTESÍTŐ JT, 1933: 77.

³⁵³ Uo., 80.

csarnokában 42 diák állt dobogó szívvvel, könnyező szemmel, feszes vigyázban (...) a diákok szemében megeredtek azok a könnyek, melyekben az öt év minden perce, mint tűnő álmom édes emléke reszketett. Az igazgató megható búcsúszavai után felzendültek a Hiszekegy soha jobban át nem érzett akkordjai. Elöl (...) az utolsó hetes, kezében az osztálykönyvvvel, melyhez annyi kedves diákremegés fűződött a gondosan meghegyezett krétával, melyet nem szorongat többé felelő diák a nagy táblánál. Utána jöttek a többiek, kettesével, lecsüggesztett fővel, mint akiket valami szép álomból felzavartak volna. Egymásután elbúcsúztak az osztályoktól. A ballagó diákok nefelejcs-csokrot adtak emlékül az egyes osztályoknak, kiknek szónokai testvéri csókkal válaszoltak a búcsúzóknak. (...) A ballagó menet ezután énekszóval, zeneszóval bejárta a termeket, játszóteret, emlékeik egy-egy kedves állomását. Szeretettel végigsímogatta szemével a hosszú folyosót, mely oly siralmasan visszhangozta: Nem leszek már többé diák... ”.³⁵⁴

A képesítő vizsgálat két részből állt, június 19. és 24. között zajlott és írásbeli részének kérdései fennmaradtak az intézet értesítőjének lapjain. A vizsgára 42 tanuló jelentkezett, akiknek írásban a következő feladatokra kellett válaszolniuk: „Mi a kísérletezés és cselekedtetés jelentősége, és hogyan alkalmazom a természeti s gazdasági ismeretek tanításában?”. A magyar nyelv és irodalmi tétel a balladaköltészet történeti áttekintése volt, ezeken kívül pedig számtani és mértani feladatok képeztek az írásbeli vizsga tárgyát mennyiségtanból.³⁵⁵ A következő táblázatokban ismertetett jegyek, melyekkel Megyesi János tanulmányait értékelték a vizsgán, a 261/1933. iktatószámú oklevélből származnak.³⁵⁶

A képesítő vizsgálat tantárgyai	Jegyek
hit- és erkölcsstan	jeles
neveléstan	jeles
tanítástan és módszertan	jeles
neveléstörténelem és iskolaszervezetan	jeles
nevelési és tanítási gyakorlat	jó
magyar nyelv és irodalom	jeles
történelem	jeles
alkotmánytan	jeles
földrajz	jeles
mennyiségtan	jó

³⁵⁴ ÉRTESÍTŐ JT, 1933: 68-69.

³⁵⁵ ÉRTESÍTŐ JT, 1933: 78.

³⁵⁶ Az képesítő és az osztályvizsgálat oklevele másolatban a disszertáció szerzőjének tulajdonában van.

Az osztályvizsgálat tárgyai	Jegyek
test- és élettan	jeles
lélektan és logika	jeles
német nyelv	jó
természetrész és kémia	jeles, jeles
fizika	jeles
egészségtan	jeles
gazdasági ismeretek	jó
közgazdaságtan	jeles
rajz	jeles
szépírás	jeles
ének	jó
zene	jó
kézimunka	jeles
testgyakorlás	jeles

18. táblázat: Megyesi János tanulmányi eredményei a tanítóképző befejezésekor³⁵⁷

Az oklevél aláírói, a vizsgáló bizottság tagjai közt megtaláljuk az 1932-1933-as tanév teljes tanári karát: dr. Jantsits Tibor bizottsági elnök, miniszteri biztos (minisztériumi titkár), valamint Móczár Miklós igazgató mellett ott ültek Berzátzy László, Páll Sándor, dr. Firiczky János, Fiala Endre, Galló Árpád, Siemeister János, Csekő Árpád, Viszkok Lajos ágostai evangélikus hitvallású lelkész, egyházkerületi biztos, Domby Béla református lelkész, Blénessy János, Tanai Antal, Pazár Zoltán, Málnási Dezső, rajtuk kívül pedig még a gyakorló iskola két tanítója, Balla Béla és Kiss József is a bizottság tagjai voltak.³⁵⁸ A bizottság tagjai közt szerepelt még dr. Kele István apát, érseki hitbiztos, valamint Kiss Zsigmond református esperes is³⁵⁹, de valószínűleg azért nem szerepelnek az oklevél aláírói között, mivel Megyesi evangélikus vallású volt, így elegendő volt az evangélikus egyházkerületi biztos aláírása az okiraton.

Az 1932-1933-as tanévben végzett tanítójelöltek képesítő vizsga jegyeinek átlagát a következő táblázat mutatja számunkra, melyből jól látható, hogy a képző

³⁵⁷ A táblázatot a dokumentumok alapján szerkesztette a disszertáció szerzője.

³⁵⁸ A tanítóképző tanári karának tagjairól bővebben a Jászberényi Áll. Elemi Népiskolai Tanítóképző-Intézetéről szóló fejezetben olvashatunk.

³⁵⁹ ÉRTESÍTŐ, 1933: 78.

diákjainak nagy része jeles és jó eredménnyel zárta tanulmányait szinte minden tantárgyból.³⁶⁰

Tantárgy	jeles	jó	elégséges	elégtelen	átlag
Hit és erkölcsstan	35	6	0	0	1,13
Neveléstan	9	20	12	0	2,07
Tanítástan és módszertan	14	20	7	0	1,82
Neveléstörténet és isk.szerv.	14	19	8	0	1,87
Nevelési és tanítási gyakorlat	6	31	4	0	1,92
Magyar nyelv és irodalom	10	18	12	1	2,14
Történelem	10	23	8	0	1,95
Alkotmánytan	12	19	10	0	1,92
Földrajz	11	23	7	0	1,95
Mennyiségtan	15	8	18	0	2,05

19. táblázat: Az 1932-33-as tanév képesítő vizsgájának átlaga

A képzőben eltöltött öt év után új fejezet kezdődött a fiatal tanító életében, de az itt töltött évek meghatározóvá váltak mind munkásságában, mind magánéletében és haláláig szeretettel emlegette ezeket az éveket.

³⁶⁰ Uo., 79. A táblázatot szerkesztette a disszertáció szerzője.

VI. A fiatal tanítók élete

„A tanító nem él egyéni életet. Másokért él, másokért gondolkodik, másokért cselekszik.

[...] Nincs városi és nincs falusi tanító. Csak az ifjúság tanítója.”

/Kőrösi Henrik/³⁶¹

A következő fejezetekben a 20. század első felében Magyarországon élő pedagógustársadalom, azon belül is a tanítóság mindennapjainak, a társadalmi rétegződésben betöltött szerepük, arányaik szemszögéből tesszük vizsgálatunk tárgyává Kerekes Géza, Koós Olga és Megyesi János fiatal tanítóként eltöltött éveit. Elsősorban a Horthy-korszakra vonatkoztatva vizsgáljuk a magyar tanító(nő)k létszámának, a nemek aránybeli változásának, a tanítói jövedelem módosulásainak törvényi szabályozását, kitekintve néhány esetben a 19. századi és a századfordulón bekövetkező változásokra is.

A disszertáció ezen fejezeteit követően a három életpálya kezdeti szakaszára fókuszálva, a fiatal tanítók elhelyezkedését és munkásságuk korai időszakát ismerhetjük meg. Mennyire tudtak és próbáltak megfelelni azoknak az elvárásoknak, melyeket az adott település támasztott velük szemben, hiszen a kor társadalmában a falusi elemi iskolai tanítókkal kapcsolatban mindig is alapvető elvárás volt, hogy ne csak az iskolában, hanem a közösség életében is vezető szerepet töltsön be. *„A falusi tanító értékét az adja meg – olvashatjuk Kőrösi Henrik egyik írásában a Néptanítók Lapja hasábjain –, mennyire tud beilleszkedni a nép érzéseibe és gondolkodásába. [...] A mellékshivatalok, melyeket betölt, csak tekintélyét emelik és befolyását biztosítják; mert az iskolában, hivatása keretei között kifejtett munkája, sajnos, nem elegendő arra, hogy felkeltse az iskola iránti fenntartás nélküli rokonszenvet. A tanítónak a közéletben kell az iskola megértésére nevelni a falut és megszerettetni vele a kultúrát. Olyan tanítóra van szükség a falun, aki a szociális és gazdasági szükségleteket ismeri és a nép lelkén nyelvén át viszi át a köztudatba, hogy a szükségletek szoros kapcsolatban állnak a közművelődés fejlődésével.”³⁶²*

³⁶¹ KÖRÖSI Henrik (1929): A falusi tanító. Néptanítók Lapja. 37-38. sz. 1.

³⁶² KÖRÖSI Henrik (1930): A falusi és tanyai tanítókhöz. Néptanítók Lapja 17-18. sz. 2.

VI.1. Tanító(nő)k Magyarországon a 20. század első felében

A magyar társadalom, azon belül is a pedagógustársadalom rétegződése a magyar értelmiség létrejöttével párhuzamosan, a pedagógusprofesszió kialakulásától kezdődően, a 19. század elejétől ment végbe. Ezen társadalmi réteg alsó szegmensébe tartoztak az elemi iskolai tanító(nő)k, akikről Erdei Ferenc a következőket fogalmazta meg: „*[K]ülönleges és mostoha társadalmi sors a tanítóságé, amely soha nem vétetett be az úri pályák közé, hanem végig megmaradt néptanítónak, az egyetlen értelmiségi pályának, amely nevében is a népének nevezetett.*”³⁶³ A disszertáció ezen fejezete a 20. század első felében élő tanítói társadalom létszámát, általános életvitelét, az értelmiség, a magyar középosztály soraiban betöltött szerepét állítja középpontba.

Az ország foglalkozásszerkezetét tekintve a második világháborúig meghatározó volt a mezőgazdaságból élők aránya, és a népszámlálási adatokat tekintve 1910-ben a lakosság 62%-a, 1920-ban 55,8%-a, 1930-ban 51,8%-a és 1941-ben 48,7%-a tartozott az agrárnépességhez, így kijelenthető, hogy Magyarország ekkor a foglalkozásszerkezeti viszonyok alapján a közepesen fejlett agráripari országok közé tartozott.³⁶⁴ Ezt mutatja számunkra a népesség településszerkezeti megoszlása is, hiszen a lakosság 65,8%-a élet 1910-ben falvakban, az arány viszont még 1941-ben is 61,7% a falvak népességét tekintve a városi lakossággal szemben.³⁶⁵ A tanügyben dolgozók száma az 1868-as népoktatási törvénytől kezdődően fokozatosan emelkedett és köztük is legnagyobb számban az elemi népiskolai tanító(nő)k száma nőtt. A népszámlálási adatok szerint a magyar tanügyben dolgozók száma a következőképpen alakult: 1890-ben 37.139 fő, 1900-ban 46.866, 1910-ben 60.834 fő a tanügyben dolgozó segédszeméllyel együtt, majd 1920-as népszámlálás során 42.622 fő dolgozott 3120 főnyi segédszeméllyel kiegészülve, 1930-ra pedig ez a szám 44.996 főre nőtt 4387 fős segédszeméllyel.³⁶⁶ Az 1920-as években a Vallás- és Közoktatási Minisztérium a költségvetési kiadások 9-10%-át kapta, melynek kb. 50%-át a népoktatás fejlesztésére fordította, így 1920-hoz képest a mindennapi elemi népiskolák száma 23%-os

³⁶³ ERDEI Ferenc (1995): A magyar társadalom a két háború között. A történelmi nemzeti társadalom. In: Magyarország társadalomtörténete II. 1920-1944. Szöveggyűjtemény. Szerk.: Gyáni Gábor. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 67.

³⁶⁴ ROMSICS, 2003: 190.

³⁶⁵ GYÁNI-KÖVÉR, 2006: 207.

³⁶⁶ Népszámlálási adatok: 1890, 1900, 1910, 1920/III-IV., 1930/III.

növekedést mutat és szinte ugyanilyen mértékben, 22%-kal nőtt a tanítók létszáma is.³⁶⁷ A következő táblázatban³⁶⁸ láthatjuk a népiskolák számának növekedése mellett a tanítók és tanulók létszámának változását a Horthy-korszakban, az arányokból pedig kitűnik, hogy az egy iskolára jutó tanítók és tanulók számában szinte alig volt módosulás a két világháború közötti időszakban, hiszen mind az egy iskolára jutó tanulók számában (139, 147), mind a tanítók arányában (2,8-2,9 népiskolánként) nem történt nagy változás:

	Népiskolák száma	Tanulók száma	Tanítók száma
1920	5584	824.454	19.548
1930	6680	986.830	20.959
1938	6899	963.087	20.149

20. táblázat: Népiskolák, tanulók és tanítók létszámának változása³⁶⁹

A legnagyobb jelentőséggel az analfabetizmus³⁷⁰ folyamatos csökkenése bír, mely az 1930-as évekre a hat éven felüli lakosság esetében 15%-ról 7%-ra redukálódott, viszont ha az 1910-es arányt, 33%-ot vesszük figyelembe, a csökkenés mértéke még látványosabb.³⁷¹

	1930	1941
Főiskolát végzett	1,1	1,2
8 középiskolai osztályt végzett	3,6	5,9
6 középiskolai osztályt végzett	4,7	4,9
4 középiskolai osztályt végzett	10,8	12
6 elemi osztályt végzett	48,5	55,4
4 elemi osztályt végzett	73,9	78,8
írni-olvasni tud	90,4	92,4
csak olvasni tud	0,8	0,3
sem írni, sem olvasni nem tud	8,8	7,3

21. táblázat: A 6 éven felüli lakosság iskolai végzettsége 1930-ban és 1941-ben (%-os arány)³⁷²

³⁶⁷ ROMSICS, 2003: 177.

³⁶⁸ Népszámlálási adatok 1920/III-IV., ROMSICS, 2003: 176. A táblázatot szerkesztette a disszertáció szerzője.

³⁶⁹ A korábbi időszakra vonatkozó adatokat a 2. mellékletben találjuk. Forrás: Magyaró. közoktatásügye, 1914. A táblázatot szerkesztette a disszertáció szerzője.

³⁷⁰ Az alfabetizáció olyan tömegműveltség kialakulását jelöli, mely már nem kizárólagosan a tradicionális szóbeli ismeretátörökítés módszerein alapszik, hanem lényegi tartalma az analfabetizmus felszámolása, az írott információk használatához szükséges készségek és ismeretek szervezett, iskolarendszerű elterjedése. A modern népszámlálások létrejöttékor is úttörő volt Keleti Károly és az általa vezetett 1869. évi magyarországi népszámlálás, mely először vizsgálta az alpműveltségi viszonyokat az ország területén. MAZSU, 2012: 10.

³⁷¹ ROMSICS, 2003: 175., 177.

³⁷² ROMSICS, 2003: 183. Kiemelés a disszertáció szerzőjétől.

Az elemi népiskolai hálózat ezáltal teljesítette be feladatát, mely társadalmi színt az alfabetizáció, az elemi szocializáció és a professzionalizáció bázisának kialakítása és annak bővítése volt.³⁷³ Ezt az alapküldetést azonban a négyosztályos népiskolai hálózat aránytalanul látta el és így az elemi iskolarendszer két funkcionális egységre tagolódott: az iskolák nagyobb részét alkotó egytanítós, osztatlan falusi kisiskolákra és a már két tanítóval rendelkező kisvárosi vagy városi külterületen elhelyezkedő elemi iskolákra.³⁷⁴

Mindennapi elemi iskolák	1910	1912	1914	1923
1 tanítós osztatlan	10.357	10.137	9978	3202
2 tanítós részben osztott	3098	3315	3497	1540
3 tanítós részben osztott	1046	1098	1220	495
4 tanítós részben osztott	750	781	813	363
5 tanítós részben osztott	450	460	509	210
6 tanítós részben osztott	252	272		
6-nál több tanítós osztott	502	572	912*	695*
összesen	16.455	16.635	16.929	6505

*A 6 tanítós részben osztott iskolákat is ide soroljuk

22. táblázat: Mindennapi iskolák száma tanítóik létszáma alapján³⁷⁵

Az alapfokú elemi oktatásban dolgozó tanító(nő)k társadalomban betöltött szerepe és aránya is egyre nőtt a második világháború időszakáig a magyar értelmiséget alkotók társadalmi rétegén belül. A tanítók megjelenése az értelmiség soraiban az 1848-as márciusi törvények szövegében található meg, amikor kísérletet tettek ezen társadalmi réteg definiálására, helyesebben inkább csak arra vállalkoztak a törvény megfogalmazói, hogy felsorolják azokat a szellemi foglalkozásokat, melyeknek közéleti szerepet szántak.³⁷⁶ Az 1848. évi V. törvénycikk, mely az országgyűlési képviselők választásáról szól, a választók között a következő foglalkozásúakat jelöli meg: „tudorok, sebészek, ügyvédek, mérnökök, académiái művészek, tanárok, a magyar tudós társaság tagjai, gyógyszerészek, lelkészek, segédlelkészek, községi jegyzők és

³⁷³ MAZSU, 2012: 28.

³⁷⁴ Az elemi oktatás funkcionális szintjeit tekintve az I. világháború előtti időszakban három réteget különíthetjük el a társadalmi átrétegződésben játszott szerepük szerint: 1. iskolarendszerű oktatásból kirekedt a tanköteles korúak egyötöde, akik így az analfabetizmus újratermelődését képezik; 2. az elemi népiskolai hálózat falvakban és városi peremterületeken lévő kisiskolái, ahol a tanulók 90-95%-a szerzi meg az elemi szocializáció és a bázis-alfabetizáció ismeretanyagát; 3. az elemi népiskolák városi osztott tanítási rendszerű intézményei, ahol a diákok 5-10%-a tanul, mely során az alfabetizáció, a szocializáció és a professzionalizáció alapjait sajátítják el és ők lesznek azok, akik az iskolarendszer további szintjein tanulnak. MAZSU, 2012: 35., 78.

³⁷⁵ Magyarok közoktatásügye, 1914.; Magyarok közoktatásügye, 1927. A táblázatot szerkesztette a disszertáció szerzője.

³⁷⁶ MAZSU, 2012: 102.

iskolatanítók”.³⁷⁷ Az értelmiségnek, mint társadalmi rétegnek a definiálásában, az ott megnevezett foglalkozások tekintetében az 1869-től kezdődő népszámlálások nyújtanak támpontot, de a legpontosabban az 1890-es népszámláláshoz készített utasítások sorolták fel az értelmiséghez sorolt foglalkozásokat, melyek közt a „tulajdonképpeni értelmiség” soraiban találjuk az összes köztisztviselőt, tanári és tanítói személyzetet, lelkészeket, szerzeteseket, apácákat, orvosokat, szülésznőket, gyógyszerészeket, ügyvédeket, mérnököket, művészeket és a kórházak igazgatási és kezelési személyzetét.³⁷⁸ Az értelmiség területi eloszlása tekintetében, a falvak esetében a népszámlálások megállapításai szerint³⁷⁹ az értelmiségi foglalkozások száma erősen redukálódik és legtöbb esetben a jegyző, lelkész, orvos, esetleg a településen élő gazdatiszt, valamint a tanító személyére, melyet mindkét település, Görcsöny és Siklósbodony esetében és megfigyelhetünk a 20. század első évtizedeiben.

A társadalom rétegződését tekintve ez az értelmiség alkotta a középosztály³⁸⁰ nagy részét (beosztott tisztviselők, értelmiségiek és magánalkalmazottak), mely kb. 300 ezer főt számlált az 1930-as adatok szerint, viszont a társadalom középrétegéhez sorolhatjuk a városi és falusi kispolgárság rétegét, mely az előbb említett rétegtől elkülönült, azonban a kereső népesség 12-13%-át jelentette (kb. 500 ezer fő), családtagjaikkal pedig a lakosság 15%-át tették ki.³⁸¹ Erről a középosztályról írta Weis István 1930-ban, hogy a „*legnehezebben meghatározható, körülhatárolható társadalmi réteg*” és főleg azért, mert Magyarországon a középosztály-kérdés elsősorban „*tisztviselői problémát*” jelentett, mivel „*a tisztviselői hivatás úri foglalkozásnak*” minősült.³⁸² „*A mi viszonyaink között – írta Erdei Ferenc – a középosztályiség inkább jelent értelmiségi pályát [...] túlnyomó többségében értelmiségi alkalmazott: tisztviselő [...] az értelmiségi tevékenység a magyar fejlődésben úri pálya lett.*”³⁸³ A tanári, tanítói pályát tekintve azonban megjegyezte, hogy „*egészen más ágyban született*”, hiszen „*erre a pályára mindig nagyon sok alsó származású törekedett, s ez nagyban rontotta a*

³⁷⁷ 1848. évi V. törvénycikk. In: 1000 év törvényei. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5273> [Letöltési idő: 2014. 07. 15.]

³⁷⁸ MAZSU, 2012: 106.

³⁷⁹ Uo. 129.

³⁸⁰ A magyar középosztály létrejöttéről, tagjairól és fogalmi meghatározásáról ld. bővebben: KÖVÉR György (2006): A magyar középosztály-teremtés programjai és kudarcai. Fogalomtörténeti áttekintés a reformkor végétől a nagy válság kezdetéig. In: Uő.(szerk.): Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok. Századvég Kiadó, Bp. 77-160.; ANGELUSZ Róbert – TARDOS Róbert (1998): Középrétegesedés és polgárosodás – fogalmi dilemmák. Szociológiai Szemle. 4. sz. 113-117.

³⁸¹ ROMSICS, 2003: 195.

³⁸² WEIS, 1995: 21-22.

³⁸³ ERDEI, 1995: 62.

pálya úri tekintélyét”.³⁸⁴ Ezt támasztják alá az 1930-as évekből származó adatok is, melyek szerint a tanárok, tanítók és lelkészek, szerzetesek között több mint 50%-os arányt értek el a nem értelmiségi szülőktől származók.³⁸⁵ Az értelmiség a két világháború közötti időszakban azonban majdnem kizárólagosan alkalmazottakból állt, viszont ha a középosztály kategóriáját nézzük, akkor az értelmiséghez tartozó tanítóság tekintetében meg kell említeni, hogy már az iskolai cenzust értelmében sem számítottak a középosztályhoz.³⁸⁶ A középosztályhoz való tartozást a pedagógustársadalom, így a tanítók esetében is a műveltségük, illetve az általuk képviselt értékrend alapján fogalmazhatjuk meg, valamint nem szabad figyelmen kívül hagynunk a tanítóság különböző településtípusokon való földrajzi elhelyezkedését sem.³⁸⁷ Azonban a tanítóság esetében életmódjukból adódóan is találkozunk olyan specifikus vonásokkal – pl. a megélhetés érdekében végzett kétféle munka (földművelés, szőlőművelés, méhészkedés³⁸⁸, esetleg piacra való termelés) – melyek a nem-értelmiségi létformához közelítik őket.³⁸⁹

Az „úri tekintélyen” pedig, ahogy Erdei megfogalmazta, ez a tény szintén nem emelt, hiszen a 19. század végétől – 20. század elejétől *„igen sok önálló foglalkozásra kényszerült úrilány ment a tanítói pályára”* és *„így állapotodott meg a tanítói pálya az úri középosztály legalsó szintjén, a legalsóbb tisztviselőkkel egy fokon”*.³⁹⁰ Az 1881-1882-es tanévben 20.207 tanító és 2189 tanítónő dolgozott a tanügyben, ami a tanítónők arányát tekintve 9,78%-ot tett ki, az 1913-1914-es tanévben már 32,4% a tanítónők aránya az elemi iskolai tanszemélyzetben, majd az 1917-1918-ban már 13.956 tanító mellett 13.016 tanítónő dolgozott az elemi iskolákban, amely 48,28%-os arányt jelentett.³⁹¹ Az 1920-as és 1930-as népszámlálás adatai vizsgálva pedig a következő arányokat találjuk:

³⁸⁴ ERDEI, 1995: 66-67.

³⁸⁵ ROMSICS, 2003: 204.

³⁸⁶ Gyáni Gábor és Kövér György értelmiség fogalmát az egyetemi/főiskolai diplomát szerző szellemi foglalkozásúakra alkalmazzák, mikor az értelmiségi középosztályt vizsgálják. GYÁNI-KÖVÉR, 2006: 277-289.

³⁸⁷ SZENDI, 2002: 135-136.

³⁸⁸ Megyesi János emlékirataiban hosszabb részt szentel a méhészkedésnek, azonban a disszertáció a tanítók munkásságát tekintve az iskolához kötődő tevékenységeket állította előtérbe, így ezen téma vizsgálata a kutatások későbbi fázisához tartozik.

³⁸⁹ KESZEG Vilmos (2008): XX. századi néptanítók élete. In: Ozsváth Imola (szerk.): Néptanítók, életpályák és élettörténetek. Scientia Kiadó, Kolozsvár, 11-30.

³⁹⁰ ERDEI, 1995: 67.

³⁹¹ KISS, 1929: 45-47.

	1920		1930	
	férfi	nő	férfi	nő
Tanítók	10.905	8643	11.095	9054
%-os arány	55,8	44,2	55,06	44,94

23. táblázat: Tanítók és tanítónők aránya 1920-ban és 1930-ban³⁹²

A fiatal nők egyre nagyobb számban való megjelenése a tanítónőképzőkben, majd a pedagógus pályán már a korszakban is kérdéseket vetett fel. Tanulmányaikat a képzőintézményekben nemcsak azok végezték, akik később el is helyezkedtek tanítónőként, hanem már a kezdetektől a leendő feleségek/anyák számára is megfelelő iskolaként tartották számon a társadalom középrétegéhez tartozó családok. Az ott tanultak (általános műveltségi tárgyak, gyermekekre vonatkozó ismeretek, neveléstan, gazdasági ismeretek, kézimunka, zene) a leghasznosabb ismereteket nyújtották azok számára, akik nem akartak tovább tanulni vagy tanítani.³⁹³ Ezen kívül pedig azon társadalmi szemléletmód is erősítette ezt a tendenciát, mely szerint „*a tanítónői pálya a női lélekhez legközelebb álló szellemi foglalkozás*” és mint szellemi foglalkozás ezen területen nincs alárendelt állapotban, hanem „*férfi kollégáival teljesen egyenrangú*”.³⁹⁴ A tanítói pálya feminizálódása ebből adódóan előkészítette a nők értelmiségiként való emancipálódását, hiszen először vált összeegyeztethetővé a női értelmiségi keresőtevékenység a családon belüli női szerepekkel.³⁹⁵

A következő táblázatban a tanítók és tanítónők számarányának változásait láthatjuk az 1880-as évek elejétől az 1927-1928-as tanévig:

Év	Tanító	Tanítónő	Tanítónők aránya
1882/1883	20.607	2377	10,35%
1892/1893	22.008	3744	14,53%
1902/1903	22.982	7110	23,62%
1912/1913	23.346	10.566	31,07%
1922/1923	10.200	7289	41,68%
1927/1928	10.202	7354	41,88%

24. táblázat: Tanítók és tanítónők aránya 1882-1928³⁹⁶

³⁹² Az 1920/III-IV., 1926: 472.; Az 1930/III., 1935: 124. A táblázatot szerkesztette a disszertáció szerzője.

³⁹³ KISS, 1929.

³⁹⁴ KISS, 1929: 56-57.

³⁹⁵ GYÁNI-KÖVÉR, 2006: 288.

³⁹⁶ KISS, 1929: 48-49. Ebből a táblázatból láthatjuk, hogy az 1922/1923-as tanév és az 1927/1928-as tanév között a tanítónők száma nem stagnált, hanem egy kisebb csökkenés következett be: az 1913/1924-es tanévben csak 6335 tanítónőt találunk, de még az 1926/1927-es tanévben is 6902 tanítónő tevékenykedett

A tanítónők eloszlását tekintve a különböző fenntartók iskoláiban megfigyelhető, hogy természetesen azon intézményekben találjuk meg őket a legnagyobb arányban, melyek a legtöbb iskolát létesítették és tartották fent a korszakban, így az állami, községi és a római katolikus egyház által működtetett iskolákban találjuk a legtöbb tanítónőt.

Év	állami	községi	róm. kat	gör. kat	gör. kel	ref.	evang.	unit.	izr.	magán	társulati
1882/ 1883	271	757	886	16	69	6	28	1	86	166	33
1892/ 1893	729	1124	1340	24	123	94	41	2	128	96	43
1902/ 1903	1874	1529	2561	77	264	298	147	5	163	128	64
1912/ 1913	3598	2062	3260	123	323	601	236	7	182	147	27
1922/ 1923	2055	1975	2108	34	15	677	83	1	164	163	14
1927/ 1928	2192	1707	2321*	37	27	674	83	1	138	152	22

*Közülük 540 apáca

25. táblázat: Tanítónők megoszlása az intézmények fenntartói szerint³⁹⁷

A tanító(nő)k elhelyezkedésénél vallásuk is sok esetben döntő jelentőséggel bírt, hiszen nemcsak az állami, hanem sokszor az egyházak által fenntartott iskolákban hitoktatóként is tevékenykedtek. Választásuk során, mivel a helyi társadalomnak, az iskolaszék³⁹⁸ révén jelentős befolyása volt az intézmények szervezeti, tárgyi és személyi kialakításában, valamint ellenőrzésében az 1868-as népoktatási törvénytől³⁹⁹

az ország területén. A táblázatot a rendelkezésre álló adatokból a disszertáció szerzője szerkesztette, a teljes táblázat az 5. sz. mellékletben látható.

³⁹⁷ KISS, 1929: 47-48. A táblázatot a rendelkezésre álló adatokból a disszertáció szerzője szerkesztette, a teljes táblázat a 3. mellékletben látható.

³⁹⁸ A disszertáció nem kíván bővebben kitérni az iskolaszékek működésére, a témában ld. még PETHŐ, 1991.

³⁹⁹ Az 1868. évi XXXVIII. tc. VII. fejezetében olvashatjuk a következőket a településeken működő iskolaszékek funkciójáról: „116. § Mindennemű községi népoktatási intézet közvetlenül a község hatósága alatt áll. A község e hatóságát az általa választott iskolai szék által gyakorolja. 117. § E végből minden községben legalább 9 tagból álló iskolai szék alakítatik, melynek tagjait a kebelbeli lakosok közül, lehetőleg az oktatásügyhöz értő egyénekből, képviselő testülettel bíró községekben és városokban a képviselő testület, egyéb községekben a községi lakosok közgyűlése választja. A választott tagokon kívül a helybeli lelkészek és a községi népiskola tanítója, vagy a hol több tanító van, a tanítói testület választott képviselője is tanácskozási és szavazati joggal bíró tagjai az iskolai székek. [...] 121. § Az iskolai szék a tanító a 136. § szerint választja; hetenkint egy-egy tagja által meglátogatja a helybeli iskolákat; a tandíjt illetőleg határozza; örökös, hogy a gyermekek rendszeresen járjanak az iskolába; a mulasztók gondviselőit megint, s szükség esetén megbüntetésüket szorgalmazza a

kezdődően, általában a tanítók vallási hovatartozása is meghatározó volt, elsősorban az állami és községi iskolák esetében⁴⁰⁰. A Horthy-korszakra vonatkozóan az alábbi táblázatban tekinthetjük át a tanító(nő)k vallási megoszlását:

Vallásuk	1920		1930	
	tanító	tanítónő	tanító	tanítónő
róm. kat.	6572	6151	7025	6460
gör. kat.	352	166	355	172
református	2271	1315	2441	1567
evangélikus	1131	426	923	466
izraelita	513	529	315	346
gör. kel.	34	19	15	31
unitárius	23	32	-	-
egyéb	9	3	21	12

26. táblázat: Tanító(nő)k vallási megoszlása a népszámlálási adatok szerint⁴⁰¹

Erre az időszakra tehetjük a tanítói pálya feminizálódásához kapcsolódóan, hogy a tanítónők korosztályi megoszlásából adódóan egyre nagyobb arányban találjuk meg közöttük azokat, akik feleségként és anyaként is betöltik társadalmi szerepüket és nem csak egy átmeneti időszaknak tekintik a pedagóguspályát házasságkötésük előtt. Ezt támasztják alá a népszámlálásokban szereplő, a tanítók korát és családi állapotát jellemző adatok:

biróságnál; szigoruan felügyel a tanításra s az iskolai törvények pontos végrehajtására; felügyel az iskolai alap kezelésére s a községi előljárósággal egyetértőleg gondoskodik annak gyarapításáról; rendelkezik az iskolai épületek kellő javításáról, az iskoláknak taneszközökkel való ellátásáról; továbbá a tanító és a tanulók szülői s gondviselői között fenforgó panaszokban és minden nevezetesebb fegyelmi kérdésekben első fokú biróságot képez; az évi vizsgákon jelen van; a gondnoktól számot kér; s eljárásáról évenként, sürgős és fontosabb esetekben gyakrabban is, jelentést tesz a községnek. A község előljárói e jelentéseket a megyei vagy városi tankerületi iskolai tanácshoz minden alkalommal fölterjesztik. 122. § A községi iskolai szék választ az iskolák száma szerint egy vagy több gondnokot, ki az iskola vagyonát kezeli, az iskolai szék utasítása szerint, az épületeket javíttatja, s a hivatalnokok fizetését kiszolgáltatja, s évenként az iskolai szék elé részletes és okmányokkal igazolt számadást terjeszt.” (1868. XXXVIII. tc.)

⁴⁰⁰ Az elemi iskolai tanítók választásának körülményeiről, anyanyelvi és felekezeti hovatartozásuk fontosságáról ld.: WATANABE Akiko (2006): Mennyire voltak „államiak” az állami elemi iskolák a kora dualizmus korában? (Szervezésük és igazgatásuk első húsz éve). In: Kövér György (szerk.): Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok. Századvég Kiadó, Bp. 575-596.; valamint a felekezeti hovatartozás fontosságáról ld. még PETHŐ, 1991.

⁴⁰¹ Az 1920/III-IV, 1924; 1930/III., 1935. A táblázatot szerkesztette a disszertáció szerzője.

	1920		1930	
	férfi	nő	férfi	nő
Tanítók				
házas	7979	2946	8464	3268
nőtlen/hajadon	2574	4999	2356	4936
özvegy	283	533	177	571
törv. elvált	69	165	98	279
Életkor				
20 év alattiak	161	237	77	117
20-39 év	6326	6573	6265	5741
40-59 év	3773	1700	4578	3117
60 év felettiak	644	129	175	78
ismeretlen	1	4	0	1

27. táblázat: Tanító(nő)k megoszlása kor és családi állapot szerint 1920 és 1930-ban⁴⁰²

A századfordulón még csak a tanítónők negyede élt házasságban, 1930-ra viszont már minden harmadik tanítónő vállalta, hogy munkája elvégzése mellett eleget tesz a társadalom nőkre rótt elvárásainak és nem éli az értelmiségi foglalkozást végző nők korábbi kényszerű hajadon életét.⁴⁰³ Azonban majd láthatjuk, hogy a falvak esetében, valamint a férfiak részéről ez nem volt mindig egyértelmű és egy bizonyos társadalmi réteghez tartozó férj esetében, mint például Koós Olgánál, már nem volt elfogadható, hogy továbbra is megtartsa munkáját.

Baranya megyében a 20. század első felében a tanító(nő)k és az elemi népiskolák száma is növekedésnek indult a törvényi előírások következtében. 1900-ban 406 elemi iskolát, azon belül is 229 római katolikus fenntartású intézményt találunk a megye területén, mely ekkor 5106 km²-t jelentett és 241.837 lakossal rendelkezett, 1910-ben 412 elemi iskola működött, 1930-ra ez a szám annak ellenére, hogy a terület 3970 km²-re csökkent, lakosságában 249.997 főt jelentett, az elemi népiskolákban tanítók száma 536 és közülük is 409 tartozott római katolikus felekezethez.⁴⁰⁴

Görsöny és Siklósbodony tanítói, Kerekes Géza, Koós Olga és Megyesi János az 1920-as, 1930-as évektől kezdődően ennek a pedagógustársadalomnak lettek a tagjai és fejtették ki tevékenységüket a legtöbb esetben a helyi közösségek támogatásával. A tanítók társadalmi helyzetét az adott közösségen belül mutatja megszólításuk is. Az

⁴⁰² Az 1920/III-IV., 1926; 1930/III., 1935. A táblázatot szerkesztette a disszertáció szerzője.

⁴⁰³ GYÁNI-KÖVÉR, 2006: 288.

⁴⁰⁴ Az 1930/III., 1935; MSTÉ, 1900: 330.; MSTÉ, 1911: 314.

általában a IX. fizetési osztályba sorolt tanítók megszólítása követte a korszakra jellemző módokat, így számukra a tekintetes úr megszólítás járt, de ha ezt nem is mindig alkalmazták, a tanító úr kifejezés mindenképp használatban volt éppen úgy, ahogy a falusi társadalomban, katolikus lakosság esetében a kántor úr megszólítás. A tanítónők esetében viszont sokáig, utalva hajadon mivoltukra és sokszor az „úri, idegen” származásukra is, a kisasszony megszólítás élt a társadalom széles rétegében.⁴⁰⁵

A magyar tanítóság a két világháború közötti időszakra az értelmiség legnagyobb számú rétegévé vált, a falvakban és kisebb városokban a közösség vezető, elit rétegéhez tartoztak. Azonban az országra jellemző viszonyokat tekintve elmondhatjuk, hogy nem tartoztak a társadalom középrétegéhez, mivel sem az iskolai cenzus, sem jövedelmük folytán, melyre a következő fejezetben térünk ki bővebben, nem jelenthetjük ki, hogy a kispolgári⁴⁰⁶ létnél magasabb életszínvonalat sikerült volna elérniük, sokaknak pedig még ez sem adatott meg.

VI.2. A tanítók jövedelme

A pedagógus rétegen belüli választóvonalat a dualizmus időszakában nemcsak az iskolatípusok közötti különbségek, hanem a város és a falu közti eltérések is meghatározták. A legalsó szintet jelentették az elemi népiskolák tanítói, akiknek kereseti szintje a pedagógustársadalmon és az értelmiségi rétegen belül is Mazsu János szerint belső viszonyítási alapnak tekinthető.⁴⁰⁷ Az 1868. évi XXXVIII. tc., a népiskolai oktatásról rendelkezett a tanítók javadalmazásáról is és a 142. §-ban⁴⁰⁸ előírta, hogy a tanító fizetését a helyi viszonyoknak megfelelően az iskolaszék határozza meg, azonban „tisztes lakáson és legalább egynegyed holdnyi kerten kívül” az elemi népiskolai rendes tanító 300 forintnál, a segédtanítóé pedig 200 forintnál nem lehet kevesebb, a törvény azonban nem vonatkozott a tanítók kb. 90%-át jelentő felekezeti fenntartású iskolákban alkalmazottakra. A tanítói fizetések pedig a korszakban nagyjából az évi napszámos keresetnek 2,5-szeresét jelentették, viszont a

⁴⁰⁵ PETHŐ, 1991: 10-11.

⁴⁰⁶ A disszertáció nem célozza meg a kispolgárságnak, mint társadalmi rétegnek a bemutatását. A magyar társadalom ezen rétegéről bővebben ld. Gyáni Gábor: Kispolgárság, parasztság. In: GYÁNI-KÖVÉR, 2006: 292-320.

⁴⁰⁷ MAZSU, 2012: 134.

⁴⁰⁸ Az 1868. évi XXXVIII. tc. In: 1000 év törvényei. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5360> [Letöltési idő: 2013. 07. 06.]

városi állami elemi iskolában tanítók kb. 25-30%-kal kerestek többet a felekezeti iskolákban tanító kollégáiknál, ezért nem véletlen, hogy ők a tanítás mellett legtöbbször a többletjövedelem miatt is kénytelenek voltak kántori, harangozói, stb. feladatokat végezni.⁴⁰⁹ Polónyi Géza állította össze a korszakban egy 3-4 gyermekes tanító éves háztartási költségeit, mely számításai szerint 1893-ban 543 forint 80 krajcárt jelentett, ha pedig kivetítjük az 1906-os árakra, az egy évi minimális háztartási szükségletek beszerzése 959,81 forintba, vagyis 1919, 62 koronába került, ami azt jelentette, hogy az állami alkalmazásban lévő néptanítók 89,90%-a az értelmiségi család létminimumának tekintett kereseti szint alá került annak ellenére, hogy ők alkották a néptanítói réteg legmagasabb keresettel rendelkező csoportját.⁴¹⁰

A 20. század elején, az 1907. évi XXVI. tc., mely az állami elemi népiskolai tanítók illetményeinek szabályozásáról és az állami népiskolák helyi felügyeletéről szólt, valamint az nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól szóló, 1907. évi XXVII. tc. állapította meg a tanítók fizetését. Ez utóbbi törvény 2. §-ában található meg a következők: „A községi és a hitfelekezeti rendes tanítóknak alapfizetése az első és második polgári lakbérosztályba sorozott községekben legalább évi 1200 koronában, a harmadik lakbérosztályba sorozott községekben legalább évi 1100 koronában, a negyedik lakbérosztályba sorozott, vagy lakbérosztályba nem sorozott községekben legalább évi 1000 korona állapítandó meg. Az iparos- és kereskedő-tanoncz-oktatásért, továbbá a gazdasági ismétlőiskola vezetésért nyert tiszteletdíj ezen alapfizetésbe be nem számítható.”⁴¹¹

A tanító járandóságairól szintén intézkedett az 1907-es törvény: „8. § A tanítói fizetés kiegészítő részét alkotó iskolai ingatlan haszonélvezetének pénzbeli egyenértéket - nem értve ide a természetben nyújtott lakás és házikert haszonélvezetét - minden egyes tanítói állomásra nézve külön-külön kell megállapítani. E megállapítás alapjául - az összes adók levonásával - az ugyanazon községben hasonló minőségű ingatlanért elérhető haszonbér szolgál, és ehhez hozzá adandó még a községi (hitközségi) lakosok által az ingatlan megművelése körül netalán teljesített szolgáltatások pénzbeli értéke. Ugyancsak községenként, az utolsó öt évi (1902-

⁴⁰⁹ MAZSU, 2012: 137.

⁴¹⁰ Uo. 138.

⁴¹¹ Az 1907. évi XXVII. törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól. In: 1000 év törvényei. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6966> [Letöltés ideje: 2013. 07. 06.]

1906) átlagáruk alapján állapítandó meg a tanító által élvezett terményjárandóságok (életneműek, fa, jószág, tartás stb.) pénzbeli egyenértéke. Az értékmegállapítások ellen az érdekelt fél 30 napon belül felszólalással élhet a közigazgatási bizottsághoz, melynek határozata ellen, az 1896: XXVI. tc. rendelkezéseinek szem előtt tartásával, a m. kir. közigazgatási bíróság előtt panasznak van helye. Az 1893: XXVI. tc.⁴¹² alapján már megtörtént megállapítások, amennyiben azok alapján a tanító már állami fizetéskiegészítést nyert, érintetlenül maradnak.”⁴¹³ Az állami és nem állami tanítók fizetésénél eltéréseket tapasztalhatunk, mivel harminc év szolgálattal az állami tanítók elérhették a 2400, 2500, 2600 koronás maximális fizetést, míg a nem állami intézményekben dolgozók maximum 2000, 2100, 2200 koronát érthettek el ugyanennyi idő után.⁴¹⁴

Kerekes Géza és Megyesi János hasonló pozíciót töltöttek be iskoláikban, mindketten a római katolikus egyház fenntartásában álló intézményben tanítottak, így anyagi körülményeiket tekintve elmondható, hogy különbségek a települések nagyságából és a tanítói pályán eltöltött időből adódtak, míg Koós Olga esetében egy fiatal nő másodtanítói állásáról beszélhetünk. Mindkét tanító, Kerekes és Megyesi is részletesen leírta, mennyi juttatást kaptak munkájukért. A siklósbodonyi iskola fenntartója a római katolikus egyház volt, ezen kívül pedig még öt falu, Babarcszölös, Monyorósd, Egerszeg, Szentmárton és Tengeri tartozott hozzá.⁴¹⁵ Jövedelmét még kb. az 1860-as években határozták meg, amit családonként adtak össze a falvak lakosai (búza, kukorica, bor, tűzifa és a párbér), de ez a jövedelem az ormánsági egykézés következtében a 20. század első évtizedeire a felére csökkent. Azért, hogy jövedelmét növelje, méhészkedni kezdett. Az iskola udvarán volt egy régi méhes és néhány idősebb férfi készített kast méhei számára, mivel édesapjától, aki szintén foglalkozott méhekkal, kapott három családot.

⁴¹² A törvény szövegében a következőket találjuk: 1893. évi XXVI. törvénycikk a községi, valamint a hitfelekezetek által fenntartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről. 1.§. (...)E szerint ezen népiskoláknál tisztos lakáson és legalább egy negyed holdnyi kerten kívül a rendes tanító fizetése 300 forintnál, a segédtanítóé pedig 200 forintnál kevesebb nem lehet. (...) **3. §** A tanító fizetése, a mint eddig szokásban volt, állhat készpénzen kívül természetben kiszolgáltattott járandóságokból vagy földbirtok jövedelméből is. Az 1893. évi XXVI. tc. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6509> [Letöltés ideje: 2013. 07. 08.]

⁴¹³ 1907. évi XXVII. törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól. In: 1000 év törvényei. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6966> [Letöltés ideje: 2013. 07. 06.]

⁴¹⁴ SIMONYI Kálmán (1928): Az elemi népiskolák fenntartási költségei. In: Magyar népoktatás. Kir. Magyar. Egyetemi Nyomda, Bp. 76.

⁴¹⁵ MEGYESI, 2008: 14.

Megyesi János a következő járandóságokat sorolta fel emlékirataiban, mint kezdő tanító, az 1930-as évek végén: házaspáronként negyed pozsonyi mérő⁴¹⁶ búza, melyet ő 12,5 kg-ban határozott meg és szintén páronként 5 liter bor; 10 fillér párbér, később 50 pengő (ő ezt lélekpénznek írta); házanként/családonként 15 kg szemes kukorica, 15 köbméter tűzifa, amit nem kapott meg, hanem évente kapott 1-1 öl fát a három településtől; 20 kg búza; ezen kívül pedig tanítói lakás (2 szoba, konyha, kamra, pince és 250 négyszögöl kert).⁴¹⁷ A terményt az ősszel szedték össze, sokszor megjegyzésekkel tűzdelve, mint például „Éhös a mester!”, „Magától nem sajnáljuk!”. A tanítói jövedelmét Megyesi átszámolva évente 1650 pengőben jegyezte fel emlékirataiban.

„A mindenkori tanítónak is volt egy nagyobb pincéje, sőt, a felette lévő akácfák is hozzá tartoztak. A bort, amit párbérként kaptam, ott tartottam.”⁴¹⁸

Azt azonban meg kell jegyezni, hogy ezek a kiegészítő jövedelemforrások elsősorban a falusi, tanyavilágban tevékenykedő tanítók esetében játszottak szerepet, viszont a terményben kapott jövedelem nagyságát befolyásolták a természeti körülmények.⁴¹⁹ Ezen kívül pedig a tanítói járandóságra nagy hatást gyakorolt a lakóhely típusa is, hiszen a városi tanítók fizetése sok esetben a városi alkalmazottak jövedelmével összevetve is jelentősnek bizonyulhatott, bár erre az országban való területi elhelyezkedés is hatással volt.⁴²⁰

A tanítói fizetéseket szabályozó törvénykezés 1913-ban újból változott és az 1913. évi XV. és XVI. törvénycikk előírta, hogy a tanítók alapfizetése minden kategóriában, kivéve az egyesületi és magániskolákat, 1200 korona legyen.⁴²¹ A tanítók az első világháború végén hét kategóriába soroltattak az országban: állami tanító és tanítónő, államsegélyes nem állami tanító és tanítónő, államsegélyben nem részesülő községi vagy hitfelekezeti tanító és tanítónő, valamint társulati vagy magán elemi iskolai tanító. Az 1920-as években a tanítók járandóságait tekintve a legmeghatározóbb az 1922. évi 700. vkm eln. számú rendelet volt, mely először szabályozta a trianoni Magyarország tanítóinak fizetését és megszüntette a különféle iskolában dolgozó

⁴¹⁶ A pozsonyi mérő két vékéval volt egyenlő és 62,4984 litert tett ki. Magyar Néprajzi Lexikon. <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/3-1740.html> [Letöltés ideje: 2013. 08. 09.]

⁴¹⁷ MEGYESI, 2008: 30.

⁴¹⁸ Uo., 23.

⁴¹⁹ PETHŐ, 1991: 32.

⁴²⁰ Uo., 33.

⁴²¹ SIMONYI, 1928: 76.

tanítók fizetése közti különbségeket, mivel előírta, hogy bármilyen iskolánál működő tanítót ugyanaz a fizetés, lakáspénz és családi pótlék illesse meg, mint az ugyanannyi szolgálati idővel rendelkező állami tanítót.⁴²² A rendelkezés lényegében az 1920-as évek gazdasági helyzete és a világháború következményei ellenére megvalósította azokat a kéréseket, melyeket már az első világháború előtt megfogalmaztak a tanítók, így azok az állami rendszerű fizetési osztályokba soroltattak be.

Kerekes Géza az 1924-1925-ös tanévben, amikor Görcsönybe került, a következőket jegyezte fel naplójában fizetésére vonatkozóan:

„A Vallás és Közoktatásügyi Miniszter a tanító fizetésügyét a következőképp rendezi. A helyi javadalom 70%-os. 1% = 1.25 P, 6 értékegység, 1 értékegys. = 2.32 P. E szerint a tanító fizetése: a) helyi javadalom havonként 87.50 P, az állam 30%-os kiegészítése havi 68 P 50 fillér. Családi pótlék címén havi 27 P 20 fillér két családtag után.”

Ezt azonban később korrigálták, mivel elszámolták a tanító járandóságát és így 1927-ben visszamenőleg vonták le tőle az addig kifizetett többletjárandóságot:

„Koleszárits Géza görcsönyi kántortanítónak úgy helyi javadalma, valamint államsegélye 1925. november 1-től 1927. május 31-ig tévesen 4 értékegység és 50%-ban állapított meg, miután pedig a jelenleg betöltött állása után a helyi járandóság 6 értékegység és 70%, ennél fogva 1925. november 1-től 1927. május 31-ig terjedő időre többletként felvett 681.72 pengőt térítményként a nevezett tanító fizetésének teljes összege erejéig levonásba fogja hozni. A fentiek alapján Koleszárits Géza tanítónak az államsegélye volt tetemesebben magasabb a rendesnél, viszont a helyi javadalom jóval alacsonyabb a megállapítottnál. Az iskolaszék magáévá teszi a tanítón ért sérelmet és kimondja, hogy mind az ideig, amíg a fennen körülírt térítmény egyenlítődni nem fog, a hitközi pénztár terhére a havonként levonásba helyezett államsegélyt a tanító részére utaltatni fogják.”⁴²³

A járandóság minden iskolafenntartónál kevesebb lett az 1920-as évek végére, mint amennyi az a világháború előtt volt. A különbözetet az állam pótolta államsegély formájában és ez a Simonyi Kálmán által rögzített adatok szerint a világháború előtti segély mértékét tekintve megkétszereződött. A helyi jövedelem átlaga ugyanis 873

⁴²² Uo., 78-79.

⁴²³ KERÉKES, Aranykönyv, 1920-as évek.

pengőről 791 pengőre csökkent, míg az egy tanítóra eső államsegély átlaga 1095 pengőről 1447 pengőre emelkedett.⁴²⁴ Az egy tanítóra eső helyi javadalom átlagát pengőben kifejezve a következő táblázat⁴²⁵ mutatja:

Iskola típusa	I. vh. előtt	1927-ben
izraelita	1376 p	1048 p
községi	1072 p	745 p
görög keleti	1019 p	782 p
evangélikus	1012 p	930 p
református	951 p	895 p
unitárius	776 p	750 p
római katolikus	771 p	734 p
görög katolikus	715 p	638 p

28. táblázat: A tanítói jövedelmek átlaga az I. világháború előtt és 1927-ben

Az 1913. évi XVI. törvénycikk hatására csaknem minden tanítói állás államsegélyes lett, így a tanítók fizetése két részből állt az államsegélyes nem állami elemi iskolákban: az állam részéről biztosított államsegély mellett az iskolafenntartó által kapott jövedelem több részből adódott össze. A készpénzt kiegészítették a természetben szolgáltatott járandóságok, a termény, a földbirtok jövedelme és a szolgáltatások, melyek értékét, mennyiségét és minőségét a készpénzzel együtt az állás javadalmáról felvett javadalmi jegyzőkönyvben tüntették fel. Az államsegély nagyságát a tanító szolgálati éveivel kapcsolódóan előírt fizetés határozta meg, mivel a helyi javadalom értékét ezzel egészítették ki, hogy elérje az előírt éves összeget.⁴²⁶ Az 1920-as évek végére a helyi javadalom értékének megállapítása során az állandóan változó árak mellett már fenntarthatatlan volt az a rendszer, hogy az előző évi átlagárhoz igazodjanak, így a rendezés alkalmával a búza lett az értékmérő és ahány mázsa búzát ért a természetben szolgáltatott járandóságokból álló helyi javadalom, annyi értékegységet jelentett. Az 1927-ben biztosított tanítói helyi javadalom értéke nagyobb volt, mint az első világháború előtt, de ez abból is következett, hogy a természetbeni járandóságok értéke növekedett. Az alábbi táblázatból⁴²⁷ az egy tanítóra eső helyi

⁴²⁴ SIMONYI, 1928: 94.

⁴²⁵ Uo., 94. A táblázatot szerkesztette a disszertáció szerzője. A jövedelem mértéke pengőben (p) értendő.

⁴²⁶ SIMONYI, 1928: 89.

⁴²⁷ SIMONYI, 1928: 94. A táblázatot szerkesztette a disszertáció szerzője, a jövedelem mértéke pengőben (p) értendő.

javadalom és államsegély átlagát tekinthetjük át pengőbe kifejezve a nem állami fenntartású államsegélyben részesülő iskolák tekintetében:

Iskola típusa	Helyi javadalom átlaga	Államsegély átlaga
községi	745 p	1511.76 p
római katolikus	734 p	1441.76 p
görög katolikus	638 p	1406.17 p
református	895 p	1444.64 p
evangélikus	930 p	1448.68 p
unitárius	750 p	1440.64 p
görög keleti	782 p	1468.48 p
izraelita	1048 p	1400.80 p

29. táblázat: Az egy tanítóra eső helyi javadalom és az államsegély átlaga 1927-ben

A fiatal tanítónő, Olga első görcsönyi fizetéséhez nem teljes mértékben jutott hozzá, melynek történetét így örökítette meg emlékiratában:

„Jött a fizetés napja. Én csak az egyház részéről való fizetést kaptam, vagyis a fizetés felét. Mikor megkérdeztem, miért nem kapom a teljes összeget az esperes úr azt mondta, azt csak akkor kapom, ha eskütételre behívnak a tanfelügyelőségre, várjam ki. Már jó tavasz felé járt, még mindig csak a fél fizetésből éltem. Elpanaszoltam ezt Pécssett az egyik iskolatársam férjének, aki jogász volt. Azt mondta, nem gondolt engem ilyen szerénynek, hogy egy fizetés felével megelégszem. Ő mondta, keressem fel az állami tanfelügyelőséget s majd azok rendezik az ügyemet. A kollégám meg heccelt, hogy minek nekem több fizetés, mint a fizetésem fele, hiszen abból is remekül megélek. De azt senki nem tudta, hogy zsíros kenyéren is lehet éldegélni. Begorombultam egy csütörtöki napon, már jó március közepén jártunk, bementem a tanfelügyelőségre és ott előadtam a panaszom. Berze Nagy volt a tanfelügyelő, egy szigorú, de igazságos ember. Meghallgatott és jól megdorgált, hogy miért nem jöttem előbb. Azt mondta, majd értesít mindenről, menjek haza és tanítsak tovább. Negyedik nap kapok egy hivatalos értesítést, hogy április 5-én menjek be reggel kilenc órára eskütételre. Én senkinek nem szóltam, a jelzett időben, hivatalosan, sötét ruhában megjelentem. Három nap múlva megkaptam

*egy összegben a hátra maradt fizetésem. Ez igen szép összeg volt, ez volt az én megspórolt pénzecském.*⁴²⁸

Ebben az időszakban a nem állami iskolák 4/5-e részesült államsegélyben, melyet ha arányaiban nézünk, akkor az 1925-1926-os tanévre vonatkozó adatokból láthatjuk, hogy az elemi iskolák 71%-a különböző felekezetek fenntartása alá tartozott. A legnagyobb számban, az összes iskola 42%-át (2713 iskolát jelent) a római katolikus egyház tartotta fenn, a református iskolák aránya 17%, az evangélikusoké 6%, 3%-ot tesznek ki az izraeliták által működtetett iskolák és a görög katolikusok, ortodoxok, baptisták, valamint unitáriusok iskolái együttesen adják ki a 3%-ot.⁴²⁹ Az 1913-as fizetési osztályokba való sorolásnál még különbséget tettek az állandó tanítók és tanítónők között abban a tekintetben, hogy mennyi idő elteltével kerülhettek ugyanabba az osztályba, de fizetésük megegyezett. Amint a táblázatból⁴³⁰ is látható, az eltérés két évet jelent, így két egyidős, ugyanazon iskolában tanító oktató között is különbség alakult ki:

Fizetési osztály és fokozat	Tanító 1913	Szolgálati év	Tanítónő 1913	Szolgálati év
XI. f. o. 3. f.	1624 p	3.	1624 p	5.
XI. f. o. 2. f.	1856 p	7.	1856 p	9.
XI. f. o. 1. f.	2088 p	11.	2088 p	13-14.
X. f. o. 3. f.	2320 p	15.	2320 p	17.
X. f. o. 2. f.	2552 p	19.	2552 p	21.
X. f. o. 1. f.	2784 p	23.	2784 p	25.
IX. f. o. 3. f.	3016 p	27.	3016 p	29.
IX. f. o. 2. f.	3364 p	31.	3364 p	33.
IX. f. o. 2. f.	3712 p	35.	3712 p	37.

30. táblázat: A tanító(nő)k fizetési osztályonként kapott jövedelme

Mire azonban Koós Olga tanulmányait elvégezte, már létezett az 1922-es rendelet, valamint az 1924. július 1-től érvényes 5000/924. M. E. sz. rendelet és az 1927. november 1-től alkalmazott 9000/927. M. E. sz. rendelet, mely az elemi iskolai tanítók fizetését jellegkülönbség, tehát az iskola jellegére vonatkozó különbségtétel

⁴²⁸ KOÓS, Életem

⁴²⁹ ASZTALOS József (1928): A népoktatási statisztika újabb adatai. In: Magyar népoktatás. Kir. Magyar. Egyetemi Nyomda. Bp. 16.

⁴³⁰ SIMONYI, 1928: 82-83. Ez a rendelkezés 1913. január 1-től volt érvényben. A jövedelem mértéke pengőben (p) értendő. A táblázatot szerkesztette a disszertáció szerzője.

nélkül a következőkben állapította meg szolgálati idő alapján a tanítók évi járandóságát.⁴³¹

Fizetési osztály és fokozat	1924	Szolgálati év	1927	Szolgálati év
XI. f. o. 3. f.	1207.68 p	1-2. év	1728 p	1-3.
XI. f. o. 2. f.	1272.96 p	4.	1824 p	4-5.
XI. f. o. 1. f.	-	-	1920 p	6.
X. f. o. 3. f.	1403.52 p	6.	2040 p	7-9.
X. f. o. 2. f.	1468.80 p	9.	2160 p	10-12.
X. f. o. 1. f.	1550.40 p	12.	2280 p	13-15.
IX. f. o. 3. f.	1632 p	13-14.	2400 p	16-18.
IX. f. o. 2. f.	1795.2 p	16.	2580 p	19-21.
IX. f. o. 1. f.	1958.4 p	19.	2760 p	22-24.
VIII. f. o. 3. f.	2121.6 p	22.	3060 p	25-27.
VIII. f. o. 2. f.	2284.8 p	25.	3240 p	28-30
VIII. f. o. 1. f.	2448 p	28.	3480 p	31-33
VII. f. o. 3. f.	2744.40 p	31.	3960 p	31-33
VII. f. o. 2. f.	3019.20 p	34.	4380 p	34-37.
VII. f. o. 1. f.	3264 p	37.	4800 p	38-40.

31. táblázat: A tanítók szolgálati ideje alapján megállapított járandósága (1924, 1927)

Fizetési osztály és fokozat	Szolgálati év	1927/28 éves fizetés	Havi bontásban
XI. f. o. 3. f.	1-3. év	1728 p	144 p
XI. f. o. 2. f.	4-5 év	1824 p	152 p
XI. f. o. 1. f.	6	1920 p	160 p
X. f. o. 3. f.	7-9 év	2040 p	170 p
X. f. o. 2. f.	10-12 év	2160 p	180 p
X. f. o. 1. f.	13-15 év	2280 p	190 p
IX. f. o. 3. f.	16-18	2400 p	200 p
IX. f. o. 2. f.	19-20	2580 p	215 p
IX. f. o. 1. f.	22-24	2760 p	230 p
VIII. f. o. 3. f.	25-27	3060 p	255 p
VIII. f. o. 2. f.	28-30	3240 p	270 p
VIII. f. o. 1. f.	31-33	3480 p	290 p
VII. f. o. 3. f.	31-33	3960 p	330 p
VII. f. o. 2. f.	34-37	4380 p	365 p
VII. f. o. 1. f.	38-40	4800 p	400 p

32. táblázat: Tanítók fizetése szolgálati idejük alapján havi és éves bontásban az 1927-1928-as tanévben állami és államsegélyes iskoláknál.⁴³²

⁴³¹ SIMONYI, 1928: 82-83. A táblázatot szerkesztette a disszertáció szerzője. A jövedelem mértéke pengőben (p) értendő.

A tanítói fizetések és javadalmak rendezése különös fontossággal bírt az országban, még akkor is, ha a gazdasági helyzet az 1920-as években egyre fokozódó nehézséget jelentett. Az első világháború után kialakuló új állam a korábbi nemzeti vagyonnak csak 38%-ával rendelkezett, az infláció fokozódott, melynek utolsó szakasza 1924-re tehető, az új pénznem, a pengő pedig 1927. január 1-jén jelent meg.⁴³³ Az államnak Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter programját támogatva különösen fontos volt a tanítók jövedelmének szabályozása, mivel ezzel akarták hangsúlyozni az elemi oktatás fontosságát, valamint a fizetések emelésével akarták honorálni azt a munkát, amit a változó gazdasági és politikai helyzetben a tanítóktól elvártak, vagyis azt, hogy képzési idejük növekedett, ezen kívül pedig kiemelt szerepet szántak nekik az iskolán kívüli népművelés, leventeoktatás és testnevelés területén.⁴³⁴ Az 1930-as évekre tovább változott a fizetések és illetmények mértéke, a keresők arányával az ország területén. 1930-ban a keresők aránya a teljes népességen belül elérte a 46%-ot, míg az 1941-es adatok szerint meghaladta a 48%-ot. Ebben az esztendőben, 1941-ben adták ki a 8500/1941. M. E. sz. rendeletet, mely a kinevezéskor járó havi fizetésekről rendelkezett a különböző foglalkozási területeken, így összehasonlítási alappul szolgálhat számunka az állami elemi iskolai tanítók esetében, akik 163 pengő havi fizetéssel és emellett lakbérpótlékkal, valamint családi pótlékkal kiegészített jövedelemmel, falvak esetében pedig illetményfölddel is rendelkeztek, míg az állami középiskolai tanárok havi 226 pengőt, az egyetemi rendes tanárok 574 pengőt, a rangfokozat nélküli közrendőrök pedig 79,50 pengőt vihetek haza kezdő alkalmazottként.⁴³⁵ Az értelmiségi foglalkozások között a nők által leginkább preferált területeken találkozunk az alacsonyabb bérezéssel, mely több okra vezethető vissza, mint például arra, hogy egyes szakmák társadalmi megbecsültsége és ebből adódóan bérezése olyan mértékben csökkent, hogy a férfiak már nem vállalták a munkát ezeken a területeken, ezért ott a kisebb igénnyel fellépő, sok esetben alacsonyabb képzettséggel rendelkező nőket kezdték alkalmazni.⁴³⁶ A női alkalmazottak bére viszont sosem érte el

⁴³² KISS, 1929: 58.

⁴³³ ROMSICS, 2003

⁴³⁴ SIMONYI, 1928: 84.

⁴³⁵ L. NAGY Zsuzsa (1995): Életmód. In: Magyarország társadalomtörténete II. 1920-1944. Szöveggyűjtemény. Szerk.: Gyáni Gábor. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 362.

⁴³⁶ PAPP Barbara (2006): Nőoktatás és „képzett nők” a két világháború között. In: Kövér György (szerk.) Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok. Századvég Kiadó, Bp. 752-753.

a férfiak ugyanabban a pozícióban végzett munkájáért járó bért, mely egy öngerjesztő folyamat eredményeként jött létre számarányuk növekedésével.⁴³⁷

A disszertáció ezen fejezete ezt a folyamatot kívánta bemutatni, mivel a három tanító mindegyike megemlítette anyagi helyzetét, milyen problémákkal találkoztak ezzel kapcsolatban és így abba is betekintést engedtek, hogyan, milyen úton-módon jutottak hozzá valószínűleg nem csak ők, hanem a többi tanító is javadalmukhoz.

VI.3. Kerekes Géza, a görcsönyi kántortanító

Az „Aranykönyv”, melynek alcíme Görcsöny község története 1928-1950, négy részből áll és ezek mind eltérő írásmódot, szerkezetet követnek. Írásának a tanító adta címét, de az indokot, hogy miért Aranykönyvnek nevezte feljegyzéseit, nem írta meg és családjával sem osztotta meg. Talán azt az értéket akarta ezzel kifejezni, amit írásával az utókorra hagyott, mivel emberek életét, mindennapjait írta meg a legapróbb részletekig, ami a tudomására jutott, azonban az igazságot ezen a téren már sosem tudjuk meg. Az Aranykönyv első nagyobb egysége a görcsönyi iskola történetét és tanítóit mutatja be 1721 és 1924 között a Canonica Visitatiók alapján. Nem tüntet fel levéltári lelőhelyeket, nem írja le, honnan származnak ismeretei, ami teljesen természetes, hogyha azt vesszük alapul, a tanító nem tudományos igényű történeti összefoglalást készített a község és iskolája történetéről, hanem ismertetni akarta azt az időszakot, ami az ő tanítói tevékenységét előzte meg a faluban. A disszertáció a napló ezen részével nem foglalkozik, hiszen célja Kerekes Géza tanítói munkásságának és biográfiájának összeállítása a napló segítségével, amelyet az Aranykönyv ezt követő részeiben találunk meg.

Az írás második részétől ismerhetjük meg a fiatal tanító Görcsönybe kerülését és onnantól kezdődően tanítói tevékenységét is, amely nemcsak az iskolai oktatómunkára terjedt ki, hanem a falu kulturális eseményeinek, ünnepnapjainak szervezésére is.⁴³⁸ A község 1924-ben hirdette meg a kántortanítói állást a Néptanítók Lapjában és a

⁴³⁷ A témában kiemelten ld. még: MOLNÁR Olga (1938): Munkanélküliség a szellemi pályákon alkalmazott nők körében. MKKSH, Bp.; MAGYARYNÉ Techert Margit (1938): A diplomás nők helyzete Magyarországon. Magyar Szemle. 33. évf. 5. sz. 43-51.; GYÁNI, 1988; KISS, 1929.

⁴³⁸ A disszertáció nem foglalkozik részletesen Görcsöny község életének mindennapjaival, hiszen az terjedelmét tekintve egy külön kutatás témája, mely helytörténeti alap kutatásnak számít és következő kutatási témáim egyike. Jelen esetben azonban kimondottan a tanító és munkássága a disszertáció témája.

Dunántúl című pécsi lapban, melynek 1924. október 31-i számában jelent meg a hirdetés.⁴³⁹ A tanító így jegyzi fel naplójában életének ezt a fontos eseményét:

„Őméltósága gróf Zichy Gyula megyéspüspök a 84/ 1925 számú végzésével Koleszárits Géza magyarsarlósi osztálytanítót nevezi ki görcsönyi kántortanítóvá, kit az iskolaszék 1925. január 1-én választott meg. A kinevezési okmány kelte 1925. január 19., amikor is a nevezett tanító állását elfoglalta. Koleszárits Géza tanító született Lothárdon, Baranya megyében 1899. május 5-én. Képesítését a pécsi püspöki római katolikus tanítóképző intézetben nyerte el 1918-ban, melynek kézhez vétele után azonnal hadba vonult. 1918. október havában visszatérve Pécsudvardon lett helyettes kántortanító, majd 1921. október 4-től görcsönyi megválasztásáig Magyarsarlóson, mint osztálytanító működött. A megyéspüspök úr Őméltósága kinevezési okmánya szó szerint a következő: »A kerületi esperes tanfelügyelő hivatalos jelentése az Ön szakképzettségét és működési és egyéb viszonyait feltüntető okmányok s a görcsönyi r. kat. iskolaszék 1924. december 28-án kelt választási jegyzőkönyve alapján egyházmegyei főtanfelügyelőm előterjesztésére Önt jelen sorok erejével a görcsönyi róm. kat. kántortanítói állásra ezennel kinevezem. Óhajtom és elvárom, hogy nemes és szép feladatát az ártatlan gyermekek vallásos, erkölcsös és hazafias nevelését a felserdült ifjúság számára ifjúsági egyesületek és könyvtárak szervezését, valamint nevelőtársainak a szülőknél keresztény katolikus tanítóhoz illő példaadás és erkölcsi támogatás által való vezetését úgy fogja teljesíteni, hogy azzal a minden tanítók tanítómestere, az édes Üdvözítő meg legyen elégedve. Midőn e hitben és reményben működésére főpásztori áldásomat küldöm, egyben utasítom, hogy illetékes plébánosa kezébe a hitvallást és hűségesküit tegye. Pécs, 1925. január 19., + Gyula püspök s.k. P.H.« A Vallás és Közoktatásügyi Miniszter a tanító fizetésügyét a következőképp rendezi. Helyi javadalom havonként 87.50 pengő, az állam 30%-os kiegészítése havi 68 pengő 50 fillér. Családi pótlék címén havi 27 pengő 20 fillér két családtag után.»⁴⁴⁰

⁴³⁹ A hirdetés (4. mellékletben) szövege a következő: „A görcsönyi kántortanítói állásra pályázatot hirdet az iskolaszék. Javadalma: a be nem számítható szép lakáson kívül a hitközségtől természetben 6 egység, a kezdő fizetés 70%-a és államszegély. Választás november hó 23-án a próbaéneklés után. Kántori oklevél szükséges. Megjelenés önköltségen. Kérvények melléklettel a r.k. iskolaszék címére küldendők.” A korabeli tanítói álláshirdetéseket vizsgálta kutatásában Szabolcs Éva, aki felhívta a figyelmet a hirdetésekben rejlő plusz információkra, melyek szintén hozzájárulnak a tanítóság életvitelének jobb megismeréséhez. SZABOLCS Éva (2001b): „...tanítói állomásra pályázat hirdettetik...” A Néptanítók Lapja 1901. évfolyamában január-márciusban megjelent álláshirdetések elemzése. In: Baska Gabriella – Nagy Mária – Szabolcs Éva: Magyar tanító, 1901. Iskolakultúra, Pécs. 38-58.

⁴⁴⁰ KEREKES, Aranykönyv, 1925-ös év.

A tanítók alkalmazása a 20. század első felében az állami tanítók esetében kinevezés útján történt, a községi és felekezeti intézményeknél pedig választással⁴⁴¹, mely életfogytiglani érvényességgel bírt és csak a tanító/nő erkölcsi kihágása, büntett vagy fegyelmi vétség elkövetése esetén volt felbontható. Az állami tanítókat a vallás- és közoktatásügyi minisztérium nevezte ki, míg a községi és felekezeti fenntartású iskoláknál, így a görcsönyi tanító esetében is, a helyi iskolaszék választotta a tanító(nő)t, melyet az egyházak esetében az illetékes főhatóság erősített meg.⁴⁴²

Koleszáríts/Kerekes Gézá⁴⁴³ választotta meg a helyi római katolikus iskolaszék, ő lett a kántortanító, így innentől kezdődik az Aranykönyv második nagyobb egysége, amely már pontosabb leírás, de még nem napra pontosan jegyzi fel a falu eseményeit. 1931 és 1950 között íródott az Aranykönyv harmadik szakasza, ahol a görcsönyiek mindennapjait a legnagyobb részletességgel örökítette meg és az évek is jól láthatóan elkülönülnek egymástól. A napló utolsó szakasza a többtől teljesen különbözik, mivel több évnyi kihagyás után 1959-ben kezdte el írni, már nyugdíjas éveiben és 1965-ig saját életének eseményeit az eddigiektől eltérően egyes szám első személyben és a lehető legszemélyesebben örökítette meg. A tanító életrajzának és az iskola történetének összeállítása szempontjából a második és a harmadik rész a legérdekesebb, hiszen itt találjuk azokat a feljegyzéseket, melyek az oktatásügyre vonatkoznak, és a falu, valamint az iskola életében bekövetkező változásokat követhetjük általuk az 1920-as évektől 1950-ig. „Könyve”, ez az elsárgult füzet egy krónika, mely Pataki Ferenc meghatározásában egy nagyrészt külső vonatkoztatási keretekkel rendelkező eseménytörténet.⁴⁴⁴

Az „Aranykönyvben” nem találkozhatunk az emlékiratot író férfi, Kerekes Géza állandóan változó, élete során folyamatosan alakuló énjével. Kerekes egy olyan naplót, évkönyvet akart utódaira hagyni, amelyben teljesen objektíven, nagyon pontos, precíz bejegyzésekkel ellátva ismerteti a falu hétköznapjait és a könyv nagy részében az iskola történetét a középpontba állítva tett kísérletet Görcsöny község történetének

⁴⁴¹ Az állami kinevezés esetére láthatjuk majd a disszertációban Koós Olga tanítói pályájánál az alföldi Macs pusztára való kinevezését és a választás esetére is olvashatunk mind a tanítónő, mind pedig Megyesi János emlékirataiban erre vonatkozó feljegyzéseket.

⁴⁴² Magyarország közoktatásügye a világháború óta. Összeállította Kornis Gyula. Magyar Paedagogiai Társaság. Bp. 1927. 67.

⁴⁴³ A névhasználat tekintetében a dolgozat szövegében innentől a Kerekes vezetéknev jelenik meg, kivéve azon idézetek során melyek az általa írt naplóból vett részletet tartalmaznak. A névváltoztatásra az Aranykönyv feljegyzései alapján 1933. október 9-én került sor: „Október 9. a magy. kir. Belügyminiszter 43.806 III. sz. végzésével megengedte, hogy Koleszáríts Géza ktanító nevét Kerekesre változtathassa.”

⁴⁴⁴ PATAKI, 1997: 370.

feljegyzésére. Írása inkább sorolható a krónikák közé, mint az önéletrajzokhoz, de megtaláljuk benne az író magánéletében bekövetkező változásokat, valamint a tanítói munkásságát is követhetjük általa annak ellenére, hogy szövegezésében mindig a teljes tárgyilagosságra törekszik. Az „Aranykönyv” ezáltal azonban nem csak egyetlen személy emlékeit őrzi, nem az ő életét rögzíti a legapróbb eseményig bezárólag, hanem egy falu életének mindennapjait beszéli el, így a közösség számára is ugyanolyan fontosságú lett volna a saját múltjuk megtartása és megismerése/megismertetése miatt. Ez utóbbi azonban a mai napig nem történt meg, hiszen az emberek azon kis csoportja, amelynek élete e könyv lapjairól szól hozzánk, nem ismerte ezt az írást, mely számukra talán a közös identitás, a „görcsönyiség” tudatát alapozhatta volna meg.

VI.3.1. A település: Görcsöny

A település környéke már az őskorban lakott területnek számított, később a kelták hajtották uralmuk alá, majd a Kr. u. 1. század elején bekövetkezett római hódítást követően szintén megtelepedtek itt a birodalom különböző területeiről érkező emberek.⁴⁴⁵

Görcsöny legkorábbi említése Gurchun vagy Gurchen néven III. András uralkodása alatt, 1247-ből való, amikor is a lyoni zsinat pápai tizedfizetést elhatározó rendelete kapcsán került fel a falu a tizedfizetésre kötelezett plébániák közé, mivel „*ab immemoriali tempore ex solidis materialibus extracta est*”, vagyis „*emlékezetet messze meghaladó időben szilárd anyagból épült*” temploma volt.⁴⁴⁶ Valószínűleg, ahogy több, a település történetével foglalkozó szerző is említette, már Szent István uralkodása idejében templomot építettek Görcsönyben, ami a ma is parkertnek nevezett magaslaton állt a falu nyugati részén.⁴⁴⁷ A terület Kovázd birtokaihoz tartozott ekkor, majd halála után a győri püspök uralma alá került egészen 1335-ig, amikor Miklós győri püspök elcserélte a távoli vidéket Tamás ispánnal, vagyis Aladár fia Vörös Tamás ispán követtel. Erre az időre tehető, hogy a templom búcsú kiváltságban részesült, mert Tamás ispán, akit nagyra becsültek VI. Kelemen pápa avignoni udvarában, azt kérte a pápától jutalomképpen, hogy faluja Nagyboldogasszony-templomát, ahová egyre többen

⁴⁴⁵ SZ. KONCZ István (2000): Villa Gerechen. <http://www.gorcsony.hu/ujsag/villagerechen.htm> [Letöltés ideje: 2012. 08.13.]

⁴⁴⁶ DÉNES Gizella (1972): Görcsöny ékessége. Szent István Társulat, Bp. 4.

⁴⁴⁷ DÉNES, SZ. KONCZ

zarándokoltak a környékből, külön búcsúban részesítse. A pápai bulla 1345. szeptember 14-én kelt, a Szent Kereszt felmagasztalásának ünnepén: „*Kelemen püspök, Isten szolgáinak szolgája. Az összes szeretett, keresztény fiainknak, akik ezen írást olvassák, üdvöt és apostoli áldást. Az örök dicsőség fényessége, amely kimondhatatlan ragyogásával megvilágítja a világot, a reménykedő hívek jámbor óhajait, az Ő Felségének legkegyesebb jóindulatából különösen akkor teljesíti, mikor azoknak kegyes alázatát a Boldogságos Szűz Mária és más szentek imádsága és érdeme segítik. Azt óhajtuk tehát, hogy a Boldogságos Szűz Mária görcsönyi plébánia-temploma, mely a pécsi egyházmegyében, kedvelt fiunknak, nemes Aladár fia Tamás, újvári ispánnak örökölt családi birtokán áll, hozzáillő bőséges kitüntetésben részesüljön. (...) mindazoknak, akik a Boldogságos Szűz Máriának ezt a templomát akár az Ő mennybevitelének, akár a templom felszentelésének ünnepén áhítatos lélekkel felkeresik: minden évben egy évi és negyven napi búcsút engedélyezünk, ha őszinte bűnbánatot tartanak és megtérnek. Azoknak pedig, akik az Oltáriszentséget áhítatos lélekkel elkísérik, amikor viszik, vagy attól a templomba visszahozzák: kegyesen húsz napot elengedünk a rájukrótt vezeklésből.*”⁴⁴⁸ Így a plébániatemplomok között Baranya megyében a zalátai, nagyfalui, harsányi, villyói és a nagyhetényi templomok mellé Görcsöny is a búcsúval rendelkezők közé került, mi több, a külön búcsú kiváltságával a legjelentősebbek közé emelkedett.

Az elkövetkező évszázadokban a településre nyugalom, béke és gazdagodás köszöntött, de a török hódoltság idején is állt a középkori templom, védve a környező lakosságot. A település 1690 körül elnéptelenedett, de később a környező vidékre menekült magyar lakosság újra benépesítette.⁴⁴⁹ Ekkor a falu a domonkos rendhez tartozott, de a 18. század elején a jezsuiták vették meg, akik 1774-ig birtokolták⁴⁵⁰ a középkori templomot pedig, mely a török alóli felszabadító harcoknak esett áldozatul és égett le, felújították, valamint a plébániát 1713-ban újraalapították⁴⁵¹. A 18. század elejére már többnemzetiségű a település, Radonay Mátyás püspök hívására német, bosnyák, horvát és olasz lakosok érkeztek. Mihálovich József 1813 és 1832 között vármegyei alispáni tisztséget is betöltött és a faluban a jezsuita rendházból alakította ki

⁴⁴⁸ DÉNES, 1972: 14-16.

⁴⁴⁹ A görcsönyi Kisboldogasszony templom. In: Európai örökségünk: a pécsi és a djakovói egyházmegye bemutatkozik. Szerk.: Bojcsév András – Fazekas Orsolya – Fellnérné Gaál Rita. Pécsi Egyházmegye. Pécs, 2008, 180-183.

⁴⁵⁰ Uo.

⁴⁵¹ HORVÁTH, 2008: 94.

kastélyát, majd a család elszegényedése után a település új kegyura urbanói és benyói Benyovszky Lajos lett 1859-ben.⁴⁵²

A település az 1870-es évek elején még mezővárosi ranggal rendelkezett, azonban a század végére már kisközséggé vált. Görcsöny lakosságának változását mutatja a következő táblázat, melyben a településtípus is megjelölésre került.

Évszám	Településforma	Járasközpont	Lakosság	Ház (db)
1869	mezőváros	Pécs	773	-
1873	mezőváros	Pécs	773	121
1877	mezőváros	Pécs	773	121
1880	mezőváros	Pécs	771	-
1882	kisközség/mezőváros	Pécs	771	121
1888	kisközség	Pécs	771	121
1892	kisközség	Pécs	864	159
1895	kisközség	Pécs	864	159
1898	kisközség	Pécs	864	159
1900	kisközség	Pécs	864	159
1902	kisközség	Pécs	743	152
1910	kisközség	Pécs	730	-
1920	kisközség	Pécs	724	-
1926	kisközség	Pécs	724	147
1930	kisközség	Pécs	872	-
1941	kisközség	Pécs	872	-
1944	kisközség	Pécs	829	182
1948	kisközség	Pécs	872	-

33. táblázat: Görcsöny település lakosságának és településtípusának változása 1869 és 1948 között⁴⁵³

⁴⁵² Sz. KONCZ

⁴⁵³ Forrás: A Magyar Korona Országainak helységnévtára 1873-1907, valamint Magyarország helységnévtára 1926-1948 között megjelent kiadványainak adatai valamint az 1930-as népszámlálás III. adatai. A táblázatot szerkesztette a disszertáció szerzője.

VI.3.2. A tanítói pálya kezdete

A fiatal tanító, Kerekes Géza nagy lelkesedéssel kezdte meg tevékenységét a faluban, amihez minden valószínűség szerint az is hozzájárult, hogy szerette volna bizonyítani alkalmasságát. Sajnálatos módon írásában semmilyen utalást nem találunk arra, hogyan érezte magát a számára idegen környezetben, miként ismerkedett meg a faluban élőkkel és első napjairól sem számol be az iskolában. Naplójában a következő feljegyzéseket találjuk az első pár hét eseményeire vonatkozóan:

„A levente ifjak egyesületének elnökévé Horácsek Endre esperes-plébános választotta meg. Úgy a testi, valamint a szellemi oktatóvá Koleszárits Géza tanító neveztetett ki, ki a testnevelési tanfolyamot 1922. augusztus 16-i keltezéssel ellátott bizonyítványa értelmében eredményesen végezte el Pécsen. Az ifjak bár nehezen, de végtére is a fennálló törvények hatása folytán a kivonulási órákon megjelennek, erős, fagyos időben pedig az iskolában nyernek szellemi továbbképzést az oktató-tanító által.”⁴⁵⁴

A levente mozgalom egy speciálisan magyar oktatási, nevelési intézmény volt a Horthy-korszakban. Az 1921-ben elfogadott törvény⁴⁵⁵ a testnevelés fontosságára hívta fel a figyelmet és a 12 és 21 év közötti fiúk számára volt kötelező, akik már nem vettek részt iskolai oktatásban, vagy nem jártak rendszeres testnevelést biztosító iskolába, illetve nem vonultak be katonai szolgálatra.⁴⁵⁶ Kerekes Géza, nemcsak a testnevelési tanfolyam elvégzése miatt volt alkalmas a helyi levente egyesület oktatójának, hanem mert a tanítóképzőben a fegyvergyakorlatok során, majd az első világháborúban szerzett tapasztalatai is alkalmassá tették erre a feladatra. A kis csapat felszereléséhez és különféle feladatainak ellátáshoz szükséges eszközök beszerzéséhez a tanító felhasználta az általa oly nagyon kedvelt és a továbbiakban bővebben ismertetett színi előadásokat is, mint azt a következő idézet is bizonyítja:

„1926 év farsang utolsó vasárnapján az egyesület felszerelésének javára a tanító rendezésével előadják a leventék a „Toloncz” című három felvonásos

⁴⁵⁴ KEREKES, Aranykönyv, 1920-as évek

⁴⁵⁵ Az 1921. évi LIII. törvényekben találjuk a következő előírásokat: 2. § Evégre az állam 1. mindennemű iskolában gondoskodik mindkét nembeli tanulói ifjúság rendszeres testneveléséről, a főiskolák körében pedig ezt minden hallgató számára lehetővé teszi; 2. szervezi az iskolát elhagyó ifjúság testnevelését oly módon, hogy ebben 21-ik életévének betöltéséig a nemzetnek minden férfitagja kötelezően résztvegyen; 3. támogatja azokat a társadalmi alakulatokat, melyek testneveléssel komolyan foglalkoznak s működésük nemzeti irányával a támogatást megérdemlik. In: 1000 év törvényei. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7509> [Letöltés ideje: 2013. 01. 04.]

⁴⁵⁶ ROMSICS, 2003: 182.

népszínművet teljes erkölcsi és anyagi sikerrel. Az iskolai ünnepélyeken a leventék testületileg vesznek részt.”⁴⁵⁷

Ez az esemény jellegzetes momentuma volt a falu életének ezekben az években, viszont a tanító saját családjában történt eseményekről is hasonlóképpen írt. Példaként álljon itt egy feljegyzés az 1931-es évből:

„Május 22. Koleszáríts Géza kántortanító gyermeke „sarlach”-ban betegedett le, miért is a nevezett tanító nyolc napra úgy az iskolából, valamint az istentiszteletek ténykedései alól eltiltatott. Az iskolában Koós Olga tanítónő, a templomban Szilvási István ócsárdi kántortanító végezte a helyettesítést. Légrádi Ilona III. osztályos tanuló vörhenyben megbetegedvén az iskola nyolc napra hatóságilag lezárattott.”⁴⁵⁸

A „sarlach”, vagyis a skarlát abban az időben nagyon veszélyes betegségnek számított, de a teljes objektivitástól, az események tárgyilagos leírásától még saját gyermeke súlyos betegsége sem tudta eltántorítani Kerekest és ebből adódóan azt már nem tudjuk meg, mennyi idő alatt gyógyult meg a fia, akiről hogyha csak ezt az írást néznénk, azt sem tudnánk meg, hogy fiúgyermek volt. Ezzel ellentétben Koós Olga írásából megismerhetjük a kisfiút, Lacikát, akit többször bíztak rá szülei és kísért el a faluba különböző ünnepségekre. Kerekes László később így emlékezett vissza gyermekkorára:

„Édesapámnak ügyes keze volt a famunkák elkészítésére. Az iskolai szertár szemléltetőeszközei az ő munkáját dicsérték. (...) Hat éves koromban beirattak a görcsönyi elemi népiskola első osztályába (1932/33). Birtokomba került a palatábla, palavessző, szivacs, könyv, stb. Nagyon örültünk és érdekesnek tartottuk a palatáblát. Első osztályban Olga néni⁴⁵⁹ okított, majd 2. és 3. osztályba Sörös Máriához kerültem, a 4. osztályban pedig édesapám öntötte belém a tudást. Ma már szokatlan, hogy évente három alkalommal kaptunk osztályzatot: karácsonykor, húsvétkor és a tanév végén. Két tantermes iskolában összevontan folyt az oktatás.”⁴⁶⁰

Kerekes Géza Aranykönyve hitelesen és objektíven próbálta ismertetni egy falu mindennapjait, azonban ebből adódik, hogy így saját gondolatait, érzéseit nem osztotta meg azokkal, akik kézbe vették írását. Koós Olga memoárja viszont egy családjának és

⁴⁵⁷ KEREKES, Aranykönyv, 1920-as évek

⁴⁵⁸ KEREKES, Aranykönyv, 1931-es év.

⁴⁵⁹ Koós Olga tanította ekkor Kerekes Lászlót.

⁴⁶⁰ KEREKESNÉ, 2007: 34.

önmagának szóló írás, melyben egy olyan narratívát állít össze, ahol szubjektíven tárta fel kollégáihoz való kapcsolatát és az iskolához fűződő emlékeit.

VI.4. Koós Olga, a fiatal tanítónő

„Végre elvégeztem jó eredménnyel a tanítóképzőt és kikerültem a nagybetűs Életbe.”⁴⁶¹

A tanítónői oklevél megszerzése után, 1923-ban Koós Olga szembesült a kor másik kihívásával, mely a 21. század elejére sem változott, hogy tanulmányai végeztével nem tudott rögtön tanítói álláshoz jutni. Memoárjában így írt erről az időszakról:

„Ezekben az években irtó nehézségeket jelentett az elhelyezkedés. Egy évig sokat voltam a nagyanyáméknál és láttam, ez nem élet számomra. Én nem ezért tanultam, hogy falun legyek nagyleány. (...) jelentkeztem helyettesítésre a tanfelügyelőnél.”⁴⁶²

Annak ellenére, hogy az első világháború után a tanítók mindössze 42,8%-a maradt az új határokon belül és az 1921. évi XXX. törvénycikk megerősítette a tankötelezettséget, elindult a közoktatás újjászervezése, felmérték az iskolák tanítói ellátottságát és felszereltségét⁴⁶³, az 1920-as évek közepére a fiatal, kezdő tanítóknak nem jelentettek az intézkedések azonnali elhelyezkedési lehetőséget pályájukon. A szükségletek ellenére, olvashatjuk Pornói Imre írásában, az államháztartás zilált helyzete nem engedte meg az 1920-as évek második feléig népiskolák építését⁴⁶⁴ és valószínűleg a finanszírozás nehézségeiből adódóan a falusi elemi iskolák sem tudtak minden esetben több tanítót alkalmazni. A tanítók eloszlása ebből adódóan egyenlőtlen volt, a falvak többségében általában egy, esetleg két tanítót alkalmaztak, de például az 1925-26-os tanévben az iskolák 49%-a tartozott az egy tanítós és csak 24%-a a két tanítót foglalkoztató intézmények közé.⁴⁶⁵ Ha az álláskeresőket nézzük, akkor a nők

⁴⁶¹ KOÓS, Életem

⁴⁶² Uo.

⁴⁶³ PORNÓI Imre (1995): Az 1920-as évek népoktatása és a nyolcosztályos népiskola Magyarországon. Magyar Pedagógia. 3-4. sz. 316.

⁴⁶⁴ Uo., 318.

⁴⁶⁵ ROMSICS, 2003: 175.

nagyobb eséllyel számíthattak tanulmányaik befejezése után munkanélküliségre, mint a férfiak. Az összes szellemi munkát végző dolgozó esetében a munkanélküliek aránya 22% volt egy 1928-ban készült felmérés szerint és közülük is a nők aránya 32,3 % volt.⁴⁶⁶ Az 1920-as évek első felében is hasonló helyzettel szembesülhettek a tanítónői oklevelüket megszerző fiatal nők, így sokan közülük helyettesítői állást is vállaltak, hogy gyakorolhassák hivatásukat, így Koós Olga is ezzel próbálkozott. A fiatal tanítónő így emlékezett vissza első helyettesítői állására:

„Érdekes volt az első helyettesítő állásom. Legjobb barátnőm, Csizka állása volt. Ő Szederkénybe⁴⁶⁷ került és mindjárt férjhez ment az ottani kántortanítóhoz, Petz Ödönhöz. Kisbabát várt és kért, helyettesítem, hogy végre elkezdjem a tanítást. A végzésem után egy évvel kerültem Csizkáékhoz.”⁴⁶⁸

Szederkényben, sok más baranyai településhez hasonlóan, több nemzetiség⁴⁶⁹ élt. A magyarok mellett németek, ahogy itt nevezték őket, a svábok, nagy számban laktak a községben, így a német nyelvtudás szinte elengedhetetlen⁴⁷⁰ volt a tanítók számára, ugyanis a nemzetiségi területeken kisebbségi tanítási nyelvű népiskolákat hoztak létre. Az 1923. augusztus 24-én kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszter

⁴⁶⁶ PAPP, 2006: 745.

⁴⁶⁷ Szederkény (németül Surgetin) Baranya megyében, Pécestől 20 km-re DK-re fekszik. Első írásos említésre a 13. század végéről származik, a török hódoltság végére viszont teljesen elnéptelenedik. Az 1720-as években, a Fulda környékéről jött német betelepülők révén lett újra lakott település. 2001-ben lakosságának 24,6%-a német származásúnak vallotta magát. <http://hu.wikipedia.org/wiki/Szederk%C3%A9ny> [Letöltés ideje: 2010.01.29.]

⁴⁶⁸ KOÓS, Életem

⁴⁶⁹ Baranya megye lakosságának, mely az 1920-as népszámlálás szerint 240.170 főt jelentett 54,9%-a volt magyar anyanyelvű és az ezt követ legnagyobb csoportot alkották a német anyanyelvűek 37,8%-kal, de ezen kívül horvátok (2,6%), bunyevác-sokác népesség (2,2%), szerbek (1,9%) és tótok (0,1%) is laktak. Az 1930. évi népszámlálás, 1932:8.

⁴⁷⁰ Már az 1907. évi XXVII. tc. 18. §-a kimondja, hogy gondoskodni kell a magyarul nem tudó tanulók anyanyelvi oktatásáról. „Az 1868:XLIV. tc. 14. §-ának az a rendelkezése, mely szerint az egyházközségek iskoláikban az oktatásnak nyelvét tetszés szerint határozhatják meg, akkép értelmezendő, hogy szabadságukban áll oktatási nyelvű vagy az állam nyelvét, vagy a gyermekek anyanyelvét megállapítani, fenmaradán természetesen ez utóbbi esetben a magyar nyelvnek tanítására vonatkozó törvényes intézkedések feltétlen érvénye és hatálya. A hol magyar tanyelvű iskola nincs, ott az olyan hitfelekezeti elemi iskolákban, a melyekben állandóan vannak magyar anyanyelvű növendékek, vagy olyan nem magyar anyanyelvűek, a kiknek magyar nyelvű oktatását atyjuk vagy gyámjuk kívánja: a vallás- és közoktatásügyi minister elrendelheti, hogy ezek számára a magyar nyelv használtassék mint tanyelv; ha pedig a magyar anyanyelvűek száma a huszat eléri, vagy az összes beírt növendéknek 20%-át teszi: számukra a magyar nyelv, mint tanyelv okvetlenül használandó. Ha pedig a beírt tanulóknak legalább fele magyar anyanyelvű, a tanítási nyelv a magyar; de az iskolafentartók gondoskodhatnak arról, hogy a magyarul nem beszélő növendékek anyanyelvükön is részesüljenek oktatásban.” In: 1000 év törvényei. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6966> [Letöltés ideje: 2010.01.29.]

110478 VIII. a. sz. rendelete a 4800/1923.ME sz. rendelet 18. §-ában⁴⁷¹ foglalt rendelkezések végrehajtásáról három iskolatípust határozott meg: a kisebbségi tanítási nyelvű iskolát; a vegyes, kisebbségi és magyar tanítási nyelvű iskolát; valamint a magyar tanítási nyelvű iskolát, ahol a kisebbségi nyelv rendes és kötelező tantárgy, az írás és olvasás pedig mindkét nyelven tanítandó⁴⁷². Szederkény lakossága a három választható típus közül a harmadik típust, vagyis a magyar tannyelvű iskolát választotta⁴⁷³ annak ellenére, hogy az 1926-os adatok⁴⁷⁴ alapján a községben 840 német és 11 magyar nemzetiségű lakos élt.⁴⁷⁵ Koós Olga esetében gyermekkorának és elemi iskolai tanulmányainak helyszínéből adódóan hiányzott a német nyelv ismerete, de munkájában ez nem jelentett akadályt. Sőt, még előnye is származhatott ebből, mivel a településeken sok esetben azért választottak a felettes hatóságok ellenére is az iskolafenntartók olyan tanítót, aki németül nem tudott, hogy a magyar nyelvű oktatást ezzel is kikényszeríthessék.⁴⁷⁶ A tanulók a magyar tannyelvű iskolákban teljes jártasságot szerezhettek a német nyelvben, mivel a vallásoktatás ezen a nyelven történt, és ahogy Füzes Miklós írásában még olvashatjuk, egyenesen azért választottak magyar tanítót, hogy az ne tudjon a diákokkal németül beszélni.⁴⁷⁷ Koós Olga így emlékezett vissza a Szederkényben töltött időre:

*„Ott jó dolgom volt, tanítottam a felső tagozatban, mert nem tudtam olyan jól németül, hogy az alsó tagozatban taníthassak, mint a barátném tanított. Elboldogultam, szerettem is és örömmel tanítottam. Teljesen ingyen tanítottam.”*⁴⁷⁸

⁴⁷¹ A 4800/1923. ME számú kormányrendelet 18. §-ának első bekezdése: Az állami és községi népoktatási intézetekben oly községekben, illetőleg iskolai körzeteken, ahol egy és ugyanazon nyelvi kisebbséghez tartozó tankötelesek száma negyvenet eléri vagy ahol a magyar állampolgárok egy és ugyanazon nyelvi kisebbséghez tartozó része a lakosság többségét teszi, a helyi iskolai vagy közigazgatási önkormányzati szervek vagy a nyelvi kisebbséghez tartozó negyven tanköteles gyermek szülőjének (gyámjának) kívánságára az illető kisebbség anyanyelve – a magyar nyelv kötelező oktatására vonatkozó törvényes rendelkezések sérelme nélkül – megfelelő számú osztályban egészben vagy részben tanítási nyelvül alkalmazandó. BALOGH, 2002: 276

⁴⁷² BALOGH, 2002: 276.

⁴⁷³ FÜZES Miklós (1979): A nemzetiségi oktatás szervezési problémái a baranyai népiskolákban az 1923/24-1943/44 tanévben. In: Szita László (szerk.): Baranyai Helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve 1979. Pécs, 416.

⁴⁷⁴ A Rakovszky Iván belügyminiszter által kiadott 3900/1925. B.M. eln. számú körrendelet előírta közigazgatási adattárak létesítését, melyek melléklete, a „közigazgatási tájékoztató lapok”. Ezen lapok kitöltése 1925. szeptember 24-én kezdődött és Baranyában 1926 első felére készültek el az összeírások. TEGZES, 1979: 495-496.

⁴⁷⁵ TEGZES, 1981: 512.

⁴⁷⁶ FÜZES, 1979: 392.

⁴⁷⁷ Uo.

⁴⁷⁸ KOÓS, Életem

A kis faluban nem maradt sokáig, hamarosan újból Pécsre került és „...ott hol egyik, hol másik idősebb tanárnőt helyettesítettem. A zárdában is helyettesítettem, igen jó volt, mert teljesen belejöttem a tanítás ütemébe, aminek később hasznát vettem. Gürcöltem sokat.”⁴⁷⁹

A városi élet azonban nem csak a munkát jelentette a fiatal tanítónőnek, hanem a szórakozást, a bálakat:

„Közben színházba jártam és bálba is, ami külön élmény volt egy leány életében. De én nem igen bírtam a bálozó leányok stílusát, igen biztos voltam abban, hogy nekem oklevelem van, és nem szorulok a férjfogás mesterségére.”⁴⁸⁰

A Horthy-korszak nőideálja annak ellenére, hogy a női munka egyre elfogadottabb lett, a keresztény felfogásban, a családi közösségben gyökerezett és a középosztály tagjai számára meghatározó szempont volt a női függés tényének elfogadtatása és annak állandó igazolása, hiszen a családi szocializáció is a férfival szembeni alárendelt szerepre készítette fel a lányokat.⁴⁸¹ A munkaerőpiacon való részvétel általában a fiatalabb kor és a házasságot megelőző életszakasz idejére szorítkozott, így fizetett munkát végző nők korosztálya Magyarországon a 20. század elején 15 és 25 év közé esett.⁴⁸² Koós Olga eltérő gondolkodásmódjában valószínűleg meghatározó volt édesanyja határozottsága, önállósága és az eltérő családmódel, melyben felnőtt. Fiatal nőként ugyanolyan határozott elképzelései voltak életéről, az előtte álló feladatokról és arról az életről, ahol tanítónőként akarta elérni céljait, álmait. Egy idő után újabb lehetőség kínálkozott számára, hogy ne a városban, hanem falun vállaljon helyettesítői állást, melyről így ír:

„Elkerültem újra helyettesíteni Belvárdgyulára⁴⁸³. Ez egy igen önálló vállalkozás volt, az ottani tanítónőt operálták és azt helyettesíttem. Egy hatosztályos iskolában tanítottam. Három anyanyelvű község volt, magyarok, németek és sokákok

⁴⁷⁹ Uo.

⁴⁸⁰ KOÓS, Életem

⁴⁸¹ GYÁNI, 2006.

⁴⁸² GYÁNI Gábor (2009): Társadalmi nemek a munkaerőpiacon a polgári Magyarországon. Rubicon. 2009/4.

www.rubicon.hu/magyar/oldalak/tarsadalmi_nemek_a_munkaeropiacon_a_polgari_magyarorszagon/

[Letöltés ideje: 2012. 12. 13.]

⁴⁸³ Belvárdgyula Baranya megyében található község Moháctól 20 kmre Ny-DNy-ra. 1927-ben jött létre Belvárd és Kisgyula egyesítésével. MNL, 1994: 576. Koós Olga az 1970-es években írta visszaemlékezéseit, így ő már a mai elnevezést használta.

*lakták. A tanítási nyelv magyar volt. Ez az iskola egyházi volt. Rendes fizetést kaptam, s tanítottam szorgalmasan, még az orgonálást is elvállaltam a kis kápolnában. Ez nagy szó volt, mert én igen gyatrán orgonáltam, sokat kellett gyakorolnom. De ebbe is belejöttem, harcoltam azért, hogy önálló állásra tegyek szert.*⁴⁸⁴

Belvárdgyulán szintén egy többenemzetiségű település fogadta gyermekeivel, ahol már nagy hasznát vette a Szederkényben szerzett gyakorlatának. Azonban Koós Olga mindenekelőtt állami álláshoz szeretett volna jutni, hogy megmutathassa, nem hiába taníttatta édesanyja és ezért már egy évvel korábban kérvényt nyújtott be a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba és várta az értesítést, hol kezdheti meg teljesen önálló tanítói munkásságát.

*„A negyedik hónapja voltam ott [Belvárdgyulán – T. Zs. M.], amikor jött az utasítás, hogy kineveztek az államhoz, Hajdú megyébe, Macs nevű tanyasi iskolába. Ez nagy szó volt, kevesen jutottak álláshoz, pláne államihoz ebben az időben. Minden gondolkodás nélkül írtam a Debreceni Tanfelügyelőségnek és tíz nap múlva elfoglaltam az állást. Ez az állami kérvényem több mint egy éve bent volt a minisztériumban. Nelli nénim összeköttetése révén kaptam ezt az állást. Édesanyám nem örült neki, ő mindenáron haza akart édesgetni, hogy dolgozzam otthon. Én erre elmentem Macsra.*⁴⁸⁵

VI.4.1. A fiatal tanítónő Macs pusztán

A település, Macs, mely ma Debrecen Józsa nevű városrészéhez tartozik, a 20. század elején még egy kis különálló lakott terület volt a város környékén elterülő puszták és falvak között, ahová közvetlen vasúti összeköttetés vezetett a városból. Macs története az Árpád-korig nyúlik vissza, első említése egy 1285-ös adománylevélben található, melyben IV. László egy Macs faluról (villa Moch) szóló 1284. évi határozatát véglegesíti, hogy Macs falut (villa Moch) a király Alpra kun főúr fiaitól hűtlenségük miatt elvette és Debreceni Rofoyrn ispánnak (Comitem Rofoyrn) adományozta szolgálataiért cserébe.⁴⁸⁶ A terület az 1573-as török hadjárat és az 1594-ben betörő

⁴⁸⁴ KOÓS, Életem

⁴⁸⁵ KOÓS, Életem

⁴⁸⁶ LÉVAI Béla: Mihálylaka története. <http://www.debrecen-jozsa.hu/muloevek/mihalylaka-tortenete-1264-1416/> [Letöltés ideje: 2012. július 17. 10:11]

krími tatárok pusztításai nyomán teljesen lakatlanná vált, majd a 18. század közepétől a Debrecen városához tartozó zálogos puszták közé tartozott, ahol inkább béresföldek terültek el és gyéren lakott területnek számított.⁴⁸⁷ A település az 1907-es helységnévtár adatai szerint 982 lakossal rendelkezett és vasúti megállóhelye volt, ami biztosította az ott élők kapcsolatát Debrecennel és a környező településekkel.⁴⁸⁸ A századfordulón 982 lakossal rendelkezett⁴⁸⁹ és ez a szám az 1920-as évek végére nagy valószínűséggel csak növekedett és az 1926-os adatok⁴⁹⁰ szerint a tanyasi településen volt vasútállomás, postahivatal és ehhez kapcsolódóan vasúti távirda és távbeszélő hivatal is, így nem tartozott a teljesen elhanyagolható, jelentéktelen lakott területek közé⁴⁹¹. A Horthy-korban gyakran alakult ki a tanyák állandó lakófunkciója, főleg abban az esetben, amikor cselédcsaládoknak engedték át a paraszti gazdaságok üresen álló épületeit.⁴⁹² Erre a kis településre került Koós Olga az 1920-as évek közepén, mely a kormányzat azon céljait is szolgálta, miszerint a tanyai iskolahálózat fejlesztése a mezőgazdasági népesség érdekeit szolgálja, hiszen „a békebeli kormányok – olvashatjuk a Néptanítók Lapjában – nemzeti célból elsősorban a később elszakított területeken építettek iskolákat”, ezért az új határok között az Alföld területén jelentősen javítani kell az iskolaellátottságot és a tanítóhiányt.⁴⁹³

Egy fiatal, egyedülálló nő abban az időben nem utazott oly gyakran egyedül, még ha annyira önálló és határozott személyiség is volt, mint Koós Olga. Memoárjában hosszan ír az út fáradalmairól és azokról az élményeiről, melyek a rövidnek nem mondható út során érték:

„A pécsi állomáson felraktak a vonatra (...) elindultam. Egyedül ültem a kupéban, sírdogáltam. Egyszer megállt a vonat és felszállt egy idősebb bácsi, először nem is figyeltem rá, csak hüppögtem, sírtam, nemigen tehettem rá az önálló hölgyek benyomását. Szép kis fekete, karcsú lányka voltam. Egyszer csak felnéztek. Láttam, egy

⁴⁸⁷ LÉVAI Béla: Józsa nagyközség 100 éve 1872-1972. <http://debrecen-jozsa.hu/jozsa-nagykozseg-100-eve-1872-1972-szerkesztette-szucs-erno/538/> [Letöltés ideje: 2012. július 17. 10:23]

⁴⁸⁸ A Magyar Korona Országainak helységnévtára 1907. A Kereskedelemügyi M. Kir. Miniszter rendeletéből. A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság. Budapest. 633. http://konyvtar.ksh.hu/digitalizalt_anyagok/helysegnevtar/1907/index.html [Letöltés ideje: 2012. július 31.]

⁴⁸⁹ A Magyar Korona Országainak helységnévtára 1907. A Kereskedelemügyi M. Kir. Miniszter rendeletéből. A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság. Budapest. <http://konyvtar.ksh.hu/helysegnevtar/1907/index.html> [Letöltés ideje: 2010.12.06.]

⁴⁹⁰ Magyarország helységnévtára 1926. Szerk. és kiadja: a M. Kir. Statisztikai Hivatal, Budapest, 186.o.

⁴⁹¹ A Macsra vonatkozó adatok az előző fejezetben találhatóak meg bővebben.

⁴⁹² GYÁNI, 2006: 40.

⁴⁹³ A tanyai iskolahálózat kiépítése. Néptanítók Lapja. 1925. 27-28. sz. 12-13.

zsidó valaki, no gondoltam, ettől sírhatok. Egyszer csak narancsillat csapja meg az orrom, bontogat egy szép, nagy narancsot s igen kedvesen megkínál. (...) Elmondtam, hogy hová megyek, ki vagyok, és mit akarok. Nagyon helyes volt az öregúr, megnyugtató és azt mondta, az ilyen szép elhatározást nem sírva kell megtenni. (...) Már hajnalodott, kicsit aludtunk és arra figyeltem fel, hogy a kocsi folyosóján jönnek-mennek a fiatal emberek, be-benéznek, az egyik meg is jegyezte, nézzétek, ennek az öreg rabbinak milyen szép lánya van. Az öreg elmosolyodott, látja, még szerencséje is van, mert így azok a ficsúrok nem szemtelenkednek magával. Megérkeztünk Pestre, a Keleti pályaudvarra. Ott várnunk kellett a debreceni gyorsra. A rabbi Ceglédig velem utazott, ott elvált tőlem, igen jó tanácsokkal ellátva.”⁴⁹⁴

Annak ellenére, hogy már 1880-ban 3600 tanítónőt tartottak számon az ország területén és 20. század első évtizedeire a pedagóguspálya elemi iskolai tanítóságát lassan monopolizálták a nők⁴⁹⁵, mégsem volt olyan megszokott látvány, hogy egy fiatal, a pályája elején járó nő az ország egy távoli pontján, távol családjától vállaljon tanítói munkát. Megérkezésének körülményeit a fiatal tanítónő így meséli el:

„...fél 12 órakor megérkeztem Debrecenbe, sírva az állomásról bevergődtem. A tanfelügyelőségen már csak a portás volt. Ott álltam egy idegen városban egyedül. Elmentem egy szállodába, egy szobát kértem. Úgy néztek rám, mint egy hetedik csodára. Egy fiatal lány egyedül, de mivel igazoltam magam, ki vagyok és hova megyek, szó nélkül kaptam szobát. Igen féltem, mert abban az időben a lányok nem voltak olyan önállóak, mint most.”⁴⁹⁶

Az első napok Macson: „No én itt Macson megkavartam a dolgokat. Egy hatvan felé járó bácsi volt a tanító, egy zsupfedeles tanyasi iskola elhanyagolt állapotban. A tanító bácsi öreg, semmivel sem törődő ember volt. Mindjárt avval fogadott, hogy ő nem ad lakást. Én menjek a tisztartó úrhoz, mert az iskola az uradalomtól segélyezve van, és ott kell jelentkeznem. Felkerestem a tisztartó urat, ez hallani sem akart az én elhelyezésemről. Kijelentette, menjek oda, ahonnan jöttem. Jó, mondtam, elmegyek én vissza, az én jó állásomat nem hagyom. Igen határozottan és komolyan mondtam. Ha kapok helyette másik állást, akkor nem jövök vissza, de ha nem, akkor holnap újra itt leszek. No, vissza Debrecenbe, ott még megtaláltam a főtanfelügyelőt, éppen igyekeztek

⁴⁹⁴ KOÓS, Életem

⁴⁹⁵ GYÁNI, 2009.

⁴⁹⁶ KOÓS, Életem

*hazafelé. November vége volt, sötét volt már négy órákor, no, gondoltam, most hova megyek. A tanfelügyelő erélyes ember volt, ő tudta, miről van szó, kinek a részére akarja megszerezni a tisztartó úr az állást. (...) S most újra ki Macsra, de most küldte velem a segédtanfelügyelőt. Amikor Lajos bácsi, a tanító meglátott minket, kővé meredt. Elintézte a tanfelügyelő a dolgot, az állást azonnal elfoglaltam. A felső tagozatot tanítottam.*⁴⁹⁷

Koós Olgát édesanyja, testvére és rokonai is féltették ettől a munkától és főleg anyja szerette volna, ha otthon marad annak ellenére, hogy ő is azon kevés nők közé tartozott a 20. század elején Magyarországon, akik önállóan, munkájukkal teremtették elő a család megélhetését. A nők munkaerőpiacon való részvétele az ország területén az átlag körül mozgott⁴⁹⁸ és ha a családi állapot szerinti összetételt nézzük, akkor a hajadon lányok adják nagy részét (1900-ban 20%-uk, 1930-ban 30%-uk volt kereső), viszont az özvegy és az elvált nők között is nagy számban találjuk meg az állást keresőket.⁴⁹⁹ Koós Olga édesanyja válása óta a mezőgazdaságban dolgozott a családi gazdaság vezetőjeként, így lánya természetesnek tartotta, hogy felnőve ő is munkát keressen magának még akkor is, ha családja nem is értett ezzel teljesen egyet.

*„Tanítottam nagy lelkesedéssel. A tanítványaim igen szerettek. Érdekes gyerekek voltak. Voltak olyanok, akik csak télen jártak, 16-17 évesek voltak. Ezek igen komolyan vették a tanulást. Sokat foglalkoztam velük, könyveket szereztem számukra, hogy szeresség az olvasmányokat, könyveket. Volt, amelyik éppen csak betűzgetni tudott. Eljöttek vasárnap is és olvastunk, tanultunk. Az emberek kezdtek megismerni és megbecsülni. Én nagyon jól éreztem magam. Egy aggasztott, kinevezve voltam, de nem véglegesítettek még. A tanévet kitűnő eredménnyel zártam, dicséretet kaptam. Abban állapotunk meg a tanfelügyelőségen, hogy szeptemberben jelentkezem és a debreceni tanfelügyelőség visszavesz.*⁵⁰⁰

⁴⁹⁷ KOÓS, Életem

⁴⁹⁸ A női munkaerő participációs rátája Magyarországon 1900-ban 31%, 1910-ben 24,%, 1920-ban 31,1% és 1930-ban 27,9% volt, bár a népszámlálások során nem vették figyelembe a teljes aktív női lakosságot, hiszen kihagyták a sorból a részmunkaidős és a házimunkát végző nőket, így ezeket az adatokat nem tekinthetjük teljes értékűnek. GYÁNI Gábor (1988): Női munka és a család Magyarországon (1900-1930). Történelmi Szemle. 1987-1988. 30. évf. 3. sz. 368.

⁴⁹⁹ GYÁNI, 1988: 369.

⁵⁰⁰ KOÓS, Életem

VI.4.2. A görcsönyi tanítónő

„Az öcsém, Zoltán jött értem. Felcsomagoltam a holmimat, még maradt egy csomó ott is és elmentem haza, a nyári hónapokra. Azzal jöttem el, hogy szeptemberben visszamegyek. Egy igen öntudatos és komoly leány érkezett haza.”⁵⁰¹

A település újfent a Néptanítók Lapjában és a Dunántúlban, annak 1929. augusztus 2-i számában⁵⁰² tette közzé hirdetését az osztálytanítónői állásra. Az előnyösebb helyzetben lévő településeken a legtöbb esetben akár 30-40 pályázat is beérkezett⁵⁰³, amire Görcsönyben is számíthattak, hiszen a falu, kedvező földrajzi elhelyezkedésének (Pécshez való közelsége), valamint a településen átmenő vasúti forgalom következtében mindenképp nagy lehetőséget jelentett a fiatal tanítók számára. Ebből adódóan érthető módon egy ilyen hír nem maradt visszhang nélkül a környéken és így természetesen Koós Olga is hamar értesült róla:

„Egy nap a plébános úr, a jó Tillinger bácsi jött lelkendezve, hogy itt Görcsönyben, tőlünk tíz kilométerre állást hirdetnek, tanítói állást, amit meg kell nekem is pályáznom. Én nem akartam. Minden vágyam volt visszamenni Debrecenbe, az állami iskolákhoz. Már vége felé járt a pályázati határidő, mire rá tudott venni a család, hogy próbálkozzam meg, hátha sikerül. Beadtam, illetve elvittük a pályázati kérvényt a görcsönyi espereshez, mert államilag segélyezett egyházi iskola volt. A pályázatot ott kellett benyújtani.”⁵⁰⁴

Kerekes Géza, a görcsönyi iskola vezetője így jegyzi fel ezt az eseményt az Aranykönyvben:

„1929. augusztus 4-én az iskolaszék jegyzőkönyvileg kimondja a II. sorszámú tanítói állás betöltését, melyet a Néptanítók lapjában és a Dunántúlban tesz közhírré. Az előbbi lapban tett hirdetés 4.60 pengő, az utóbbiban 5 pengőbe került.”⁵⁰⁵

⁵⁰¹ KOÓS, Életem

⁵⁰² A hirdetés (5. melléklet) szövege a következő: „A görcsönyi (Baranya vm) róm. kath. iskolaszék osztálytanítónői állásra pályázatot hirdet. Fizetés a hitközségtől és államtól. Egy butorozott szobából és konyhából álló lakás, második szoba és kert helyett készpénz. Válaszbélyeggel ellátott kérvények augusztus 30-ig a görcsönyi plébánia hivatalhoz küldendők. A választás augusztus 31-én.”

⁵⁰³ PETHŐ, 1991: 56.

⁵⁰⁴ KOÓS, Életem

⁵⁰⁵ KEREKES, Aranykönyv

A két feljegyzésből ismerhetjük meg azt a folyamatot, melynek végén a tanítónő tölthette be az osztálytanítónői állást, viszont a kántortanító naplójából és az idős tanítónő emlékeiből egy igen érdekes kép áll össze, mely mutatja számunkra, hogyan került egy tanítói pályázat az iskolába a választás előtt, milyen események zajlottak a háttérben. Koós Olga testvérével tette meg az utat Siklósbodonyból, hogy a pályázatot a görcsönyi plébánián leadhassa.

„Nagy vígan megérkeztünk Görcsönybe. Akkor még csak nem is sejtettem – írja visszaemlékezése során –, hogy életre szólóan. Elmentünk a kántortanítóhoz, ott érdeklődtünk. Ő eljött velünk az Espereshez. No, ez egy külön szám volt. Udvariasan fogadott, egy 60-70 körüli ember volt. Úgy végig mustrált, mint a vásári lovat és elég barátságosan fogadott. Kétszer is megkérdezte, miért hagyom ott az állami állásomat. Mondtam, én csak a családom kedvéért pályázom, hogy ne legyek olyan messze az otthonomtól. Azt mondja, tudom-e, hogy előttem 39 pályázó van, s még két hét hátra van és nekem nem létfontosságú az állás. De én akkor már begurultam, s megkérdeztem, lehet-e pályázni vagy nem, van-e valami kikötés. Ő gondolta, hogy majd hajlongok és könyörgök. Azt nem, én már egy évet keresztülgüröltem, s tudtam, mindenért meg kell harcolni. Mondta a kis öreg, lehet, lehet, de nem biztosítja a sikert, az a szabály, hogy van tizenkét iskolaszéki tag, ők a választók, azokat személyesen keressem meg. Megköszöntem a jóindulatát, kezet fogtam vele (később tudtam meg, kezet kellett volna csókolnom), utána nyakunkba vettük a falut. A tizenkét tag igen kedvesen fogadott, volt, amelyik mondta, kisasszony, én magára szavazok.⁵⁰⁶

Kerekes Géza, a már a faluban élő fiatal kántortanító írásából ismerhetjük meg azt, amit Koós Olga nem tudhatott biztosan, csak hallomásból vált számára ismertté később: *„Az osztálytanítónői állásra 59, azaz ötvenkilenc pályázat érkezik be. A pályázók valósággal elárasztják a községet és végig kilincselik az iskolaszéket. Az ajánlólevelek garmadaszámra fekszenek a plébánia hivatalban. A kortesek egymásnak adják a kilincset. (...) Az augusztus 31-i választás eredménye az lett, hogy az iskolaszék egyhangúlag Demény Margit pécsi lakos tanítónőt választja meg, ki a templomban orgona és énekpróbát tartott. Említésre méltó még azon körülmény, hogy a pályázók között volt egy polgári iskolai tanárnő is és több érettségizett tanítónő. Demény Margit időközben Alexander (Somogy vm.) nevű pusztára is pályázott, hova szintén*

⁵⁰⁶ KOÓS, Életem

*megválasztatott, miért is görcsönyi megválasztásáról még az nap le is mondott. Az iskolaszék ezután újra választásra ül össze és titkos szavazással Koós Olga siklósbodonyi lakos tanítónőt választja meg. A szavazócédulák szerint nyolc mellette, három pedig ellene szól. A megválasztott tanítónő állását 1929. szeptember 4-én el is foglalta.(...) Koós Olga tanítónő megerősítési okmányának kelte 1930. február 11.*⁵⁰⁷

A nagy korteshadjáratról a tanítónő is értesült, ahogy fentebb már említettük, hisz emlékiratában találkozhatunk azzal a megjegyzéssel, hogy „*van olyan lány, aki kétnaponként járja a falut*”, de ismerősei tanácsa ellenére, akik mind javasolták számára is, hogy menjen el többször a faluba, hisz ez szokás, ő más elveket vallott: „*No, mondtam, ha nem választanak meg minden protekció nélkül, akkor nem lesz semmi az egészből, de én nem mászom a falut.*” Megválasztásáról pedig a következőket írta: „*...a pálmát Demény Margit vitte el (szegény már nem él). Ő volt az esperes jelöltje, igen sokat járt ki és kedveskedett az öregúrnak. Megválasztották egy szótöbbséggel. Elmentek a fiatal kollégák Pécsre, hogy megvigyék neki az örömhírt. Ő igen hidegen fogadta a hétagú küldöttséget, sajnálja, de ő már Somogyban, Somogyhárságyon⁵⁰⁸ tegnapelőtt elfogadta az állást. A kis hamis két vasat tartott a tűzben. Akkor az egész társaság igen lelombozódott. Ott volt a küldöttségben az állatorvos is, pedig ő érdekelve nem volt. Tanító sem volt, mégis neki jutott eszébe, hogy mondja, gratulálnak neki a hárságyi álláshoz, de jó volna, ha írásba adná, hogy lemond a görcsönyi állásról és akkor holnap új választást lehet tartani, mert az összes lányok iratai bent vannak. Ezt Margit meg is írta, s a küldöttség hazavonult. Az esperes le is hordta a tanítóit, hogy nem nekik jutott eszükbe az a jó ötlet. Másnap összehívta az iskolaszéki tagokat újbóli választásra. Másnap sok nép gyűlt össze mise után, az iskolaszék elment az esperessel választani. Jó fél óra múlva kijött a kántortanító és az összegyűlt népnek kijelentette, hogy az iskolaszék egyhangúlag megválasztotta Koós Olga siklósbodonyi lakos tanítónőt.*⁵⁰⁹

A település tanítónőjeként a falu lakosságának összetételét tekintve az értelmiség tagjává vált. A Horthy-kor értelmiségének meghatározó jellemzője, hogy egy csekély kivétellel szinte kizárólag közalkalmazottakból állt és döntő hányadát a pedagógustársadalom azon rétege, az elemi iskolai tanítók alkották (kb. 20.000 fő), akik

⁵⁰⁷ KERÉKES, Aranykönyv

⁵⁰⁸ A disszertáció célja nem az, hogy Demény Margit tanítónői tevékenységét feltárja, így a kutatómunka nem terjedt ki arra, hogy vajon Somogyhárságyon vagy Alexander-pusztán nyerte el a tanítónői állást.

⁵⁰⁹ KOÓS, Életem

még nem is voltak az értelmiség középosztályába sorolhatók. Nagy részüket ekkor már a tanítónők jelentették és jövedelmük a legtöbb esetben a IX-XI. fizetési osztályba sorolt kistisztviselőkkel állt egy szinten.⁵¹⁰ Ebből adódóan meghatározó volt számára, hogyan fogadják első nyilvános megjelenésekor:

„Az első bemutatkozás vasárnap volt, mert akkor a tanévnyitó a Veni sanctével kezdődött. Én egy sötétkék selyemruhában voltam, csinos voltam, tudtam, melyik 22 éves lány nem tudja, érzi. Sokan voltak a szülők, ahogy kijöttem a templomból a kisleányok nem akartak tőlem elválni. Nem tudom, mi volt a varázs, de egy csapásra megszeretett a sok gyerek. (...) Elkezdtem a tanítást. Nagyon szerettem a kicsiket, azokat tanítottam. Macson hozzá voltam a nagyokhoz szokva, eleinte furcsa volt az alsó tagozat. De mikor láttam a sok tudatlan, de tudásra szomjazó kis villogó szemeket, nagyon megszerettem őket, de ők is engem.”⁵¹¹

Erre a szerepre, melyet a tanítónő a korszakban egy kisebb közösség életében töltött be, többen is felhívták a figyelmet, nem egyszer a Néptanítók Lapja hasábjain, ahol Oszoly Jolán a következőket fogalmazta meg a tanítónőkkel szembeni elvárásokat illetően: *„A falusi tanítónő viselkedése már egy darabka népművelési tanfolyamot is jelent. [...] Első a tanítónő finom ízlése a ruházatban, viselkedésben, egész életmódjában. [...] Te vezeted be oda [templomba – TZSM] halk léptekkel a leánykákat és feléd fordul a sok-sok bazsarózsa arcoska, amikor meghajtod térdedet a kivilágított oltár előtt. [...] a te példád maga a népművelés.”⁵¹²* A tanítónők ruházatát illetően a korszakban legáltalánosabb viseletként a kosztüm, szoknya blúzzal, esetleg kardigánnal, valamint az egyszerűbb ruhák jelentek meg, melyet sok esetben díszítettek fehér gallérokkal, egyszerűbb gyöngysorral.⁵¹³

A női munkavállalók a tisztviselői és értelmiségi foglalkozásokon belül a 19-20. század fordulóján még kevesebb, mint 2%-ot jelentettek az arányokat nézve, amely az 1930-ig 7%-ra emelkedett. Azonban meg kell jegyezni, hogy korösszetételüket vizsgálva legnagyobb arányban a 20-30 év közötti hajadonokat találjuk meg és kimondottan a tanítónői hivatást tekintve a századfordulón a hajadonok aránya 70%

⁵¹⁰ Bővebben ld. a Tanító(nő)k Magyarországon a 20. század első felében c. fejezetnél. GYÁNI-KÖVÉR, 2006: 281.

⁵¹¹ KOÓS, Életem

⁵¹² OSZOLY Jolán (1934): A falusi tanítónők munkája a népművelés terén. Néptanítók Lapja. 13. sz. 501-502.

⁵¹³ SZENDI, 2002: 158. A 7. mellékletben található képen, Koós Olgán is hasonló ruházatot figyelhetünk meg.

volt, de az 1930-as adatok is 54,5%-ot mutatnak.⁵¹⁴ Koós Olga a 1930-as évek elején még szintén az egyedülálló, munkavállaló fiatal nők közé tartozott, édesanyja pedig, aki háztartásfőként irányította a család életét, még akkor is példaként állt előtte, még ha nem is ezt az életet szánta lányának. A tanítónő azonban a falu lakosságát megnyerve végezte munkáját, melyet szakmai téren is elismeréssel illettek:

„Eljött lassan az év vége. Egyszer reggel fél nyolckor jött a busz, akkor még csak reggel jött és este ment vissza Pécsre, megérkezett Berze Nagy⁵¹⁵ a tanfelügyelő. Nyolc óra után, már tanítottam, csak kopognak és bejött a tanfelügyelő. senki sem látta, mintha az égből pottyant volna le. Én kedvesen fogadtam, a gyerekeknek kedvesen elmagyaráztam, hogy ki a bácsi, és hogy miért jött, hogy őket meghallgassa, mit tudnak. Én tanítottam, ő hallgatta, a füzeteket böngészte, bele-bele kérdezett a tanításba. Úgy éreztem magam, mintha a gyakorló iskolában tanítanék. Nem voltam lámpalázás, tanítottam, ahogy szoktam. Tíz órakor szünet van. Mikor elérkezett volna a szünet, ő tovább taníttatott, nem mehettünk ki. A szünet elmúlása után a gyerekeket hazaküldte. S ő utána pár megjegyzést tett, s annyit mondott, nem csalódtam kislány magában, jó munkát végzett.” Ennek az eseménynek, ha követjük Kerekes Géza naplóját, 1931. április 15. az időpontja, amikor is ezt a bejegyzést találjuk meg a tanítónál: *„...iskolalátogatás dr. Berze Nagy János kir. tanfelügyelő által. Mindkét tanítónak szorgalmas munkásságukat nyilvánította.”*

Koós Olga memoárjának ezen része rávilágít azokra az eseményekre, melyek általánosak lehettek az egész országban, viszont a legtöbb esetben csak az oral history módszerével kutathatóak, amennyiben még élnek azok az idős tanító(nő)k, akikkel ezek az események megtörténtek. Megtudhatjuk belőle, milyen előzményei voltak egy településen a tanító(nő)k megválasztásának.

„Elkezdődött a második év Görcsönyben. Már otthonomnak tartottam. Veni sancte után az esperes meghívott egy kis ebéd előtti tereferére. (...) Én tanítottam, sokat foglalkoztam a gyerekekkel. Rengeteg szemléltető eszközt csináltam a tanítás könnyítésére, akkor kezdtek evvel a gondolattal foglalkozni. Vajszlóra mentünk kerületi

⁵¹⁴ A tanítónők korösszetétele a korszakban: 1900-ban 20-39 év közöttiek 72,7%-ot képviseltek, a 40-59 éves korosztály 14,6%-ot és a 20 évesnél fiatalabbak 11,9%-ot jelentettek, míg 1930-ban ez az arány a 20-39 év közöttieknél 63,4%, 40-59 év között 34,4% és a 20 év alattiaknál 1,3%. GYÁNI, 1988: 377.

⁵¹⁵ Berze Nagy János (1879, Besenyőtelek – 1946, Pécs) tanfelügyelő, néprajzkutató. 1905 és 1939 között tanfelügyelőként dolgozott, 1924-től nyugdíjazásáig a pécsi tanfelügyelőség vezetője volt. MKL. <http://lexikon.katolikus.hu/B/Berze%20Nagy.html> [Letöltés ideje: 2013. 08. 10.]

iskolagyűlésre. Ott bemutattam az új szemléltető eszközeimet egy kis előadás keretében. A fiatalabb korosztályú, velem egyforma idősöknek igen tetszett. Horvát Kálmán pellérdi plébános, szintén az iskolakerület egyik vezetője, igen megdicsért érte. Horvát tisztelendő tanárom volt a képzőben. Elmúlt a második tanév is.”

A tanítónő ezen bejegyzése mutatja számunkra, hogy amint azt Kerekes Géza és Megyesi János képzése esetében láttuk, a gyakorlati tanulmányok során nemcsak a tanítóképzőkben fektettek nagy hangsúlyt arra, hogy a leendő tanítók az általuk használt szemléltetőeszközöket el tudják készíteni, hanem a tanítónőképzők órarendjében is jelen voltak a kézimunka és a szlőjd⁵¹⁶ tantárgyak. Ha visszatekintünk a tanítónőképző órarendjére, akkor ott is tapasztalhatjuk, hogy a gyakorlati képzést képviselő órák az összóraszám 20-25%-át tették ki. A következő táblázatok mutatják számunkra, Koós Olga feltételezett órarendjében milyen arányban jelent meg képzése során a gyakorlati munkára való felkészítés a pedagógiai tárgyú és elméleti órák mellett:⁵¹⁷

	Összesen	Pedagógiai	Gyakorlatias
	36	2 (5,5%)	8 (22,2%)
II. osztály	36	3 (8,3%)	8 (22,2%)
III. osztály	37	5 (13,5%)	9 (24,3%)
IV. osztály	37	8 (21,6%)	9+3 (32,4%)

34. táblázat: Elméleti és gyakorlati órák számának aránya a Notre Dame tanítónőképzőjében

⁵¹⁶ Svéd eredetű kifejezés. Kézügyességi foglalkoztatás az iskolában, melynek során papírból, fából, agyagból és különféle fémekből önálló munkával meghatározott tárgyat készítenek a tanulók. Svéd- és Finnországban már a 19. sz. végétől kötelező tantárgy volt, Magyarországon a Kézimunkára Nevelő Országos Egyesület állított fel először műhelyeket az első világháború előtt. PEDAGÓGIAI LEXIKON, 1997: 392.

⁵¹⁷ Forrás: ÉRTESÍTŐ ND, 1917. A táblázatokat szerkesztette a disszertáció szerzője

	Gazdaságtan	Női kézim.	Szlöjd	Ének és zene	Kántoriak	Összesen
I. o.	2	2	1	3	-	36%
II. o.	2	2	1	3	-	36%
III. o.	2	2	1	3	1	37%
IV. o.	2	2	1	3	1	37%

35. táblázat: Gyakorlati munkára felkészítő órák aránya a Notre Dame tanítónőképzőjében

„Elkezdődött a harmadik tanév. Újabb újítás a tanítás terén. Klebelsberg Kunó lett a művelődési miniszter, akkor úgy mondtuk, közoktatásügyi. Kevesebb hatalmat adott a felekezetnek. Szeptember 5-én konferencia volt Pécsen, az új tanítási reformot emlegették. 300 tanító volt jelen. Akkor jött új tantárgyként alsó tagozatban környezetünk címmel egy mindennel foglalkozó tantárgy. Ebből új tantervet kellett tizenöt nap alatt beterjeszteni, ezen dolgoztam éjjel-nappal, nem akartam, hogy visszadobják.”

1932. március 31-én Koós Olga házasságot kötött és bár folytatta tanítónői munkáját, amelyet hivatásának tartott, mégsem tehetett olyan sokáig, ahogyan szeretett volna. Férje a település állatorvosa⁵¹⁸ lett, aki a 20. század elején főleg a kisebb településeken még erősebben jelenlévő szokásokat követve nem szeretett volna, ha felesége továbbra is tanítónőként dolgozik az iskolában.

„1932. március 31-e is elérkezett. A polgári esküvőm Pellérdén, a körjegyzőségen volt. Másnap volt az egyházi esküvőm Bodonyban, az egész falu eljött. (...) Májusban vettem észre, hogy állapotos vagyok. Elkezdtem a tanévet, de nem tanítottam végig. Én decemberben lemondtam az állásomról. Géza kívánsága volt. Sírva írtam meg a lemondásomat. Nagyon szerettem a hivatásomat...”⁵¹⁹

Ez a „kívánság” annak a középosztálynak az életmódjához tartozott, amelynek férje állatorvosként szintén a tagja volt, a település értelmiségi, vezető rétegének soraiba

⁵¹⁸ Az 1930-as népszámlálás szerint az ország területén 858 állatorvos tevékenykedett, a Dunántúlon összesen 305, ha pedig kimondottan Baranyát nézzük ez a létszám 31 főt jelentett. Az 1930. évi népszámlálás IV., 1936: 149.

⁵¹⁹ KOÓS, Életem

kerülve Koós Olga is ezt követve hagyott fel tanítónői munkájával, bár ahogy az emlékirat sorait olvassuk, láthatjuk azt is, minden bizonnyal más történelmi korszakban vagy esetleg csak egy más településtípuson élve már nem biztos, hogy megtette volna ezt. A társadalmi rétegek életkörülményeire ugyanis a két világháború közötti időszakban a legnagyobb mértékben a lakóhely volt hatással, annak minősége és társadalmi meghatározottsága is eszerint változott a legjelentősebben.⁵²⁰

Kerekes Géza ezekről az eseményekről így számol be naplójában: *„1932. november 15-től január 15-ig Koós Olga tanítónő családi okok körülmények folytán szabadságoltatott. Helyettese Spityer Ilona tanítónő, siklói lakos. (...) 1933. folyó évi január 30-án Koós Olga osztálytanító állásáról lemondott. Az egyházközségi tanács meghívására az állás betöltéséig Sörös Mária tanítónőt bizza meg az I-II. osztályok vezetésére.*”⁵²¹

A magyar középosztály esetében teljesen természetes folyamat volt az 1930-as években az, ami Koós Olgával is történt. Szinte szabályként jelent meg, ahogy Weis István írásában olvashatjuk, a középosztálybeli emberek számára a háztartási alkalmazott vagy legalább bejárónő tartása, valamint a feleség/családanya megkímélése a legdurvább munkáktól, ezen kívül pedig döntő jelentőségű volt a családfő iskolai végzettsége.⁵²² A női munkavégzés időtartamát nagyban befolyásolta a korszakban a házasságkötés, a családalapítás, így leginkább az ezt megelőző időszakra korlátozódott. A kutatások kimutatták, hogy főleg az egyházi alkalmazású nők között volt kimagasló a hajadonok aránya (98,5%), amelyet természetesen nagymértékben befolyásol, hogy köztük főleg szerzetesrendek tagjait és diakonisszákat találunk, azonban ha a különböző foglalkozási csoportokat nézzük, egyik területen sem emelkedett 50% fölé a házas nők aránya.⁵²³ 1930-ban, olvashatjuk Sipos Balázs írásában, a tanítónők 36%-a, az orvosnők 43,1%-a, míg a polgári iskolai tanárnők 35,8%-a volt férjezett.⁵²⁴ A tanítónői pálya az 1930-as évekre egyfajta átalakuláson ment végbe és egyre inkább összeegyeztethetővé vált a feleség szerepével, így az értelmiségi foglalkozásoknál és főleg a tanítónői pálya esetében kezdett kialakulni a családban betöltött női státus és a hivatását gyakorló,

⁵²⁰ L. NAGY Zsuzsa: Életmód. In: Magyarország társadalomtörténete II. 1920-1940. Szöveggyűjtemény. Szerk.: Gyáni Gábor. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.

⁵²¹ KEREKES, Aranykönyv

⁵²² WEIS István (1995): A mai magyar társadalom. In: Magyarország társadalomtörténete II. 1920-1940. Szöveggyűjtemény. Szerk.: Gyáni Gábor. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 28.

⁵²³ PAPP, 2006: 748.

⁵²⁴ SIPOS Balázs (2009): A nőkérdés a Horthy-korszakban. Rubicon.

www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_nokerdes_a_horthy_korszakban/ [Letöltés ideje: 2012. 12. 13.]

kereső nő képének összehangolása.⁵²⁵ Azonban ami egy városi közösség esetében lassan összeegyeztethetővé vált, az egy kisebb település esetében, azon belül is a közösség egyik vezető pozícióját betöltő lakosának feleségeként már nem volt elfogadható. Koós Olga a társadalmi elvárásoknak megfelelően felhagyott tanítónői hivatásával és élete következő évtizedeit gyermekei, később pedig unokái nevelésének szentelte.

VI.5. Megyesi János, Siklósbodony új tanítója

*„A mindennapi kenyeret
A mindenesti nyughelyet.
Nyáron a nyájas kék eget,
Télen a tűzhely meleget
Vizek jótévő hűvösét,
Tisztaság tiszta köntösét.
A harcban már kiméletet,
Hogy elbírjam az életet.”*
/Berde Mária/

Megyesi János (1913-2011) tanító harminchét éven át volt a kis baranyai település, Siklósbodony iskolájának vezetője és egyben a falu történetének, szokásainak, az ott élő emberek mindennapjainak hű krónikása 1937-től nyugdíjba vonulásáig, 1974-ig. A siklósbodonyi lakosok, kiváltképp az idősebb korosztály a mai napig szeretettel emlegetik a falu egykori Tanítóját, aki nemcsak az iskolások életében játszott meghatározó szerepet, hanem az egész község, közösség életében is.

Visszaemlékezése hasonlít Koós Olga írásához, viszont teljesen különbözik Kerekes Géza falukrónikájától. Ez abból is adódik, hogy míg Kerekes az eseményekkel egy időben, teljes tárgyilagossággal rögzítette a településen történt eseményeket, addig Megyesi nyugdíjas éveiben, már a rendszerváltás után írta le a faluhoz és annak lakóihoz kötődő emlékeit, melyek így nagyon személyes hangvételűek és egyáltalán nem követik a kronológiai sorrendet. Megyesi kisebb csoportokat alkotott emlékeiből az alapján, hogy azok az iskolához, a falusi gazdák munkáihoz, így az aratáshoz, szürethez, selyemhernyó tenyésztéshez, stb. kapcsolódnak. A falu hagyományai alkotnak egy

⁵²⁵ GYÁNI, 1988: 378.

másik nagyobb egységet, melyben megörökítette a nagy siklósbodonyi búcsúkat, milyen népcsoportok éltek a községben és nekik milyen szokásaik voltak. Megyesi nem egy objektív, mindent aprólékosan rögzítő falutörténetet írt, hanem összegyűjtötte minden emlékét, ami ehhez a faluhoz és korszakhoz kötődik, hogy saját maga és családja, unokái számára megörökítse életét és mindazokat az eseményeket, melyeket fontosnak tartott megörökíteni. Meg akarta magyarázni a most élő fiataloknak, hogy „milyen világ is volt akkor”, amikor ő fiatal tanítóként egy ismeretlen közösség tagjává vált, milyen volt az élet a huszadik században egy kis dél-magyarországi faluban.

Katolikus népiskolák kántortanítói voltak és a képzőben megalapozott katolikus-keresztény ideológiát követve tanították a két település gyermekeit, azonban a második világháborút követően egy teljesen más, szovjet-kommunista ideológián alapuló politikai erő ragadta magához a hatalmat. A kommunista párt nagyon fontos szerepet szánt Magyarországon a tanítóknak, mivel az új kommunista társadalom új pedagógiát is követelt. Ennek ellenére nem tudtak azonnal szakítani a régi rendszerrel, a pedagógia 1945 után is alapvetően a régi szakemberek tudásán és munkásságán alapult.⁵²⁶ Az oktatás intézményeinek strukturális átalakításával egy időben folyt a tartalmi átalakítás is a „demokratikus szellemű világnézeti áthangolás” jegyében.⁵²⁷ Görcsönyben és Siklósbodonyban szintén a régi kántortanítók maradtak az iskolák vezetői, azonban át kellett venniük a szovjet, szocialista pedagógia nevelési módszereit, elveit, mivel az 1948. évi XXXIII. törvénycikk alapján körülbelül 6500 községi és felekezeti iskolát államosítottak és ennek felét a katolikus egyháztól vették el.⁵²⁸ Golnhofer Erzsébet egyik tanulmányában olvashatjuk, milyen hatalmas identitásválságot hozott létre a pedagógusok között ez a fajta értékrombolás, melynek a hatása ma még nem teljesen ismert, hiszen nagyon kevés tanító vált igazi marxistává, voltak szövetségesek, elutasítók, ellenőrzöttek és olyanok is, akiket egyetlen kategóriába sem sorolhatunk be teljesen tisztán.⁵²⁹

A tanulmányait követő időszakra így emlékezett vissza: *„Nehéz idők jártak a fiatalokra. A nagy gazdasági válság (1929-33) évei voltak ezek. Akinek nem volt protekciója, összeköttetése, előkelő rokona, nemigen juthatott álláshoz, munkához. Én sem. Beküldtem kérvényemet a minisztériumba, de soha nem kaptam választ Ráadásul*

⁵²⁶ GOLNHOFER Erzsébet (2006): Rendszerváltások és egyéni élettörténetek. *Educatio*. 3. sz. 541.

⁵²⁷ ROMSICS, 2003: 324.

⁵²⁸ Uo., 326.

⁵²⁹ GOLNHOFER, 2006: 543.

csak 1935. augusztus 31-én tértem át az evangélikusról a római katolikus hitre. Ismerve családjunkat, a harkányi jegyző ínségmunkára alkalmazott a körjegyzőségen.”⁵³⁰

Ekkor készült kántor vizsgájára is, majd 1935 őszén bevonult katonának Pécssett a negyedik határőr kerületbe.⁵³¹ Azonban Siklósbodonyban 1937 nyarán megüresedett a kántor-tanítói állás. A húszas-harmincas években sokkal több elvárás nehezedett a falusi tanítókra, mint a városokban dolgozó pedagógusokra, hiszen ők nem csak a tanítói tisztséget töltötték be egy község életében. Többségben voltak a felekezeti iskolákban tanítók, akik iskolai feladataik mellett egyházi feladatokat is elláttak, legtöbbször kántorok is voltak, valamint a falu művelődéséért felelős emberek és sokszor a leventék oktatói is.⁵³² A falut ekkor a földdel rendelkező kisebb birtokosokon kívül tizenegy iparos és három kereskedő lakta, valamint a pap és a tanító. Még jelen volt az a tradicionális értékrendszer, melynek legfontosabb mércéje a család tulajdonában lévő földterület nagysága volt. A községnek ez az értékrendje és szokásai is óriási változáson mentek keresztül az alatt a hosszú idő alatt, amit Megyesi János 1937 augusztusától 1974 júniusáig ott töltött. Generációk nőttek fel és változtatták meg, sokszor tanítójuk kezdeményezésére, a körülöttük lévő kicsiny világot, amit Siklósbodonynak hívnak.

VI.5.1. Siklósbodony – a település és iskolája

Siklósbodony Siklóstól tizenöt kilométerre található település. Első írásos említése 1295-ből való, a 14. században egyházas hely, a török hódoltság ideje alatt is lakott település. A török alóli felszabadító háborúk során lakói a szomszédos Babarcszőlőstre menekültek és csak a 18. század első felében tértek vissza. A községet a 18-19. században a Battyhány család birtokolta.⁵³³ Ekkor épült ma is álló temploma, melyet a második világháború alatt díszített festményeivel Gebauer Ernő⁵³⁴, aki nemcsak a

⁵³⁰ MEGYESI

⁵³¹ MEGYESI, 2008: 8-9.

⁵³² KELEMEN, 2007:130.

⁵³³ MNL, 2003: 71.

⁵³⁴ Gebauer Ernő a stájerországi Hartbergben született, 1882. január 17-én. Tanulmányait Grazban kezdte, majd Pécssett tanult. Az érettségi vizsgáját (1901) követően Budapesten tanult, a Magyar Királyi Mintarajztanoda és Rajztanárképezde növendékeként és rajztanári képesítést 1905-ben szerezte meg. Ezután 1910-ig Székely Bertalan tanítványaként a művészeti mesteriskolán folytatta tanulmányait. Gebauer Ernő egész életét, freskók és seccók sokaságát alkotta. Vallási témájú faliképei és seccói 58, elsősorban pécsi, baranyai, tolnai és Bács-Kiskun megyei templomban csodálhatók meg. 1962. március 24-én hunyt el Pécssett. Pécs Lexikon I. k. Főszerk.: Romváry Ferenc. Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft. Pécs, 2010. 259.

siklósbodonyi, hanem a görcsönyi templom díszítését is ekkor végezte. Munkásságára a településeken így emlékeztek a tanítók:

„1939. augusztus 31. Gebauer Ernő pécsi festőművész érkezése, ki a szentély freskóit fogja megfesteni. E napon munkába is állott.” – írta Kerekes Géza, a munkálatok pedig egészen október 12-ig tartottak, amikor lebontották a templomban lévő állványzatot. Megyesi Jánosnál pedig ezt olvashatjuk: *„A templomot a cserevilág idején⁵³⁵ Gebauer Ernő művész úr festette át. (A cserevilág 1945 után kezdődött, amikor a pengő elvesztette értékét.) A művész úr egy aranyos ember volt, egyszerű, barátságos, szinte alázatos lelkű. Felesége szintolyan, norvég származású volt. Egy alkalommal meghívtam az iskolába, kértem, meséljen hazájáról, az éjjeli nap országáról. Nagyon érdekes dolgokat mondott el. A gyerekek tán még soha olyan jók nem voltak, szinte magukról feledkezve, szájatva hallgatták. A művész úr heteken át nagyon szorgalmasan festegetett. Átfestette a nagy oltárképet, aztán a plébános úr kívánságára újabb és újabb freskókat festegetett. Azt tudom, hogy nem értett a pappal ebben egyet, de hát mindent a pap utasítására, rendelésére festett.”*

Az 1902-es helységnévtárban Bodonyként szerepel a falu neve és az adatok szerint a településen 37 ház állt és 279 lakosa volt.⁵³⁶ Ezeket az adatokat találjuk meg az 1907-es összeírásban is, de ott már a település neve Bodony helyett Siklósbodonyként szerepel.⁵³⁷ Az 1910-es népszámlálás szerint a falu 272 lakosából 268 magyar származású és 269 római katolikus vallású volt.⁵³⁸ 1937-ben, Megyesi János közlése szerint, kétszáznegyvenegy lakosa volt, mind magyarok és római katolikus vallásúak.⁵³⁹

Évszám	Településforma	Járasközpont	Lakosság	Ház (db)
1869	falu	Szentlőrinc	270	-
1873	falu	Szentlőrinc	270	45
1877	falu	-	270	45
1880	falu	-	273	-
1882	falu	Szentlőrinc	273	52

⁵³⁵ A siklósbodonyi templom díszítését 1947 során végezte Gebauer.

⁵³⁶ A Magyar Korona Országainak helységnévtára 1902. A Kereskedelemügyi M. Kir. Miniszter rendeletéből. A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság. Budapest. 447. <http://konyvtar.ksh.hu/helysegnevtar/1902/index.html> [Letöltés ideje: 2010.11.28.]

⁵³⁷ A Magyar Korona Országainak helységnévtára 1907. A Kereskedelemügyi M. Kir. Miniszter rendeletéből. A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság. Budapest. 926. <http://konyvtar.ksh.hu/helysegnevtar/1907/index.html> [Letöltés ideje: 2010.11.28.]

⁵³⁸ Siklósbodony. <http://hu.wikipedia.org/wiki/Sikl%C3%B3sbodony> [Letöltés ideje: 2010.11.27.]

⁵³⁹ MEGYESI, 2008:12.

1888	kisközség	Szentlőrinc	273	52
1890	kisközség	-	273	-
1892	kisközség	Szentlőrinc	283	51
1895	kisközség	Szentlőrinc	283	51
1898	kisközség	Szentlőrinc	273	51
1900	kisközség	Szentlőrinc	273	51
1902	kisközség	Szentlőrinc	279	37
1907	kisközség	Szentlőrinc	279	37
1910	kisközség	-	272	-
1920	kisközség	-	237	-
1926	kisközség	Szentlőrinc	237	52
1930	kisközség	-	241	-
1941	kisközség	Szentlőrinc	241	-
1944	kisközség	Szentlőrinc	214	51
1948	kisközség	Szentlőrinc	214	-

36. táblázat: Siklósbodony település lakosságszámának és településtípusának változása 1869 és 1948 között⁵⁴⁰

Siklósbodony iskolájának utcai részén volt a tanterem és a tanító utcai lakószobája, déli részén pedig volt még egy konyha, közös bejárati folyosó, Megyesi János emlékei szerint végtelen rossz állapotú ajtóval, padlásfeljáróval, pinceajtóval. Ezen kívül volt még egy pince és egy kis kamra. A „klozet” az udvaron volt, a gyerekeké pedig a gazdasági épület mögött, ami párhuzamos volt a főépülettel, mely nyári konyhából, fészerből, istállóból állt. A déli oldalon egy kút és három részes sertésól volt. Az új tanító mindent romos és elhanyagolt állapotban talált. Az udvar is „borzalmasan” nézett ki. A szobák padlósak voltak, a konyha téglás, a kamra földes. A konyhában volt egy csikós tűzhely, az udvari szobában nagyon rossz állapotú rakott kályha, az utcai részen lévő szobában hengeres vaskályha.⁵⁴¹ A gyermeklétszám ebben az évben (1937) hetven körül volt, az ismétlő iskolásoké körülbelül harminc lehetett. Ezekbe az ismétlő osztályokba olyan tizenhárom-tizenöt éves fiatalok jártak, akik a hatodik osztály elvégzése után még három osztályos ismétlőbe kellett járjanak. Számukra hetente egyszer tartott oktatást a tanító. Egyik osztályban a lányok, a másikban a fiúk tanultak. A tanítás minden nap misével kezdődött. Kismisék voltak hétköznaponként, ami azt

⁵⁴⁰ Forrás: A Magyar Korona Országainak helységnévtára 1873-1907, valamint Magyarország helységnévtára 1926-1948 között megjelent kiadványainak adatai és az 1930-as népszámlálás III. adatai. A táblázatot szerkesztette a disszertáció szerzője.

⁵⁴¹ MEGYESI, 2008: 15.

jelentette, hogy az igehirdetés, a prédikáció elmaradt. „*A kis ministránsok latinul szinte fújták a szöveget*”- emlékszik vissza a tanító azokra a reggelekre.

Megyesi János a másik két tanítóhoz hasonlóan szembesült az iskolát érintő gondokkal, a berendezés hiányosságaival, emellett még számolniuk kellett azzal is, hogy a tanítói jövedelmek változásait hogyan tudták betartani az adott településeken, milyen tevékenységet folytathattak még az oktatás és a templomban folytatott kántori tevékenység mellett.

VII. A falvak és tanítóik életének eseményei

A disszertáció ezen nagyobb egysége a naplókából és memoárokból olyan eseményeket, élethelyzeteket kíván bemutatni, melyek a kor tanítói életében tipikusnak mondhatók a történelmi helyzetből vagy pedig a pedagógustársadalom életviteléből, a közösségben betöltött szerepéből következően. Ebből adódóan találkozhatunk a falvakban a két világháború közötti időben jellegzetes népszínjátszással, a falvakban megjelenő és a második világháború után egyre nagyobb számban letelepedő cigánysággal, a két tanító nyugdíjazásával, de az életpályájukat megszakító második világháború és az azt követő államosítás folyamatának ismertetése is ezen fejezet tárgya.

VII.1. Népszínművek és iskolai színjátszás

A 20. század első felében Magyarországon élő tanítók népművelő tevékenységéhez kapcsolódóan kívánja bemutatni a falusi, iskolai színjátszás néhány jellegzetes vonását. A három tanító két baranyai településen gyakorolta hivatását és ehhez kapcsolódóan alakították az ott élők művelődési és szórakozási lehetőségeit. Kiemelkedő szerepet töltött be a települések színjátszó csoportjainak megszervezése főként az iskola diákjainak részvételével, mely így kapcsolódott a 16. század óta jelenlévő, a felekezeti iskolák pedagógiai gyakorlatában gyökerező iskolai színjátszáshoz.

A falusi tanítók feladatai közé tartozott az 1920-30-as években, hogy gondoskodjanak a falvak kulturális életéről, szervezzenek különböző programokat, kirándulásokat, dalárdát és ezek mellett azokon a településeken, ahol a lakosság kellő támogatását és lelkesedését is maguk mellett tudhatták, ott kisebb színi előadások rendezésére is vállalkoztak, mikor is akkor oly kedvelt rövidebb népszínművek mellett hosszabb színdarabok, esetleg operettek is nem egyszer felkerültek a repertoárra a község lakosainak szereplésével. Kerekes Géza, Megyesi János és Koós Olga írásaiban szintén találkozunk az iskolai színjátszással tanítói tevékenységükhöz kapcsolódóan. A disszertáció jelen fejezete az általuk létrehozott gazdag forrásanyagnak azon részét kívánja bemutatni, mely a településeken rendezett színi előadásokra vonatkozik, és ezáltal bepillantást engednek e két település kulturális életébe. Képet kaphatunk a korszakban a falvakra jellemzően kialakuló, a népi művelődésre és szórakozásra lehetőséget biztosító színi előadások típusaira vonatkozóan is. A fejezet célja nem az általuk rögzített színművek elemzése, a próbafolyamatok ismertetése (erre vonatkozó feljegyzés nem is maradt a tanítók feljegyzései között), hanem annak bemutatása, hogy két egymáshoz közeli településen tanítóik munkássága által milyen előadások kerültek színpadra ezen időszak alatt, milyen rendszerességgel találkozunk új művekkel és kik voltak azok, akik szerepet vállaltak az előadások során.

VII.1.1. A magyarországi iskolai színjátszás és a népszínművek

Európában az iskolai színjátszás a 16. századtól van jelen, mikor is a protestáns iskolák rendelkeztek elsősorban iskolaszínpaddal, majd a 17. századtól már a katolikus oktatási intézményekben, főleg a jezsuita rend által fenntartott iskolákban találkozhatunk velük.⁵⁴² A felekezetek az iskolai színjátszást ebben a korszakban fontos pedagógiai eszközként használták. A jezsuiták iskoláikban az egységes tanrend részeként, a beszéd- és mozgáskultúra eszközeként, a közéleti szereplés gyakorlataként kötelezővé tették minden évfolyam számára a színjátékokat, melyek száma közel 7000-8000 előadást jelentett az 1581-től rendelkezésre álló források tükrében a magyar területeken lévő 44

⁵⁴² TAR Gabriella-Nóra (2004): A 18. századi magyarországi gyermekszínház társulattípusai. In: Uő.: Gyermek a 18. és 19. századi Magyarország és Erdély színpadjain. Erdélyi Tudományos Füzetek 244. Erdélyi Múzeum Egyesület.

iskolájukban.⁵⁴³ A későbbi időszakban a többi tanítórend, a piaristák, ferencesek, a pálosok, a premontreiek és a minorita rend is bekapcsolódott az iskolai keretek kötfolyó színjátszásba, akik azonban már a magyar nyelvű előadásokat preferálták szemben az évtizedes hagyományokat követő latin nyelven történő színjátszással a jezsuita kollégiumokban. A rendi tanintézmények mellett megtalálhatjuk a diákszínjátszás különböző formáit az egri, pozsonyi, győri, soproni és a pécsi papi szemináriumokban is. Az iskolai színjátszás viszont ebben az időszakban kimondottan a fiúk színészi megnyilvánulásának adott terepet az oktatási intézmények jellegéből adódóan, azonban a Notre Dame (Miasszonyunk Női Kanonokrend) pozsonyi leánynevelő intézetében is tartottak színi előadásokat a fennmaradt források szerint.⁵⁴⁴ Íróik és előadóik révén a piarista rend intézményei a hivatásos magyar színjátszás előkészítőivé váltak. A protestáns (evangélikus, református, unitárius) iskolai színpadok sok esetben a tananyag gyakorlását szolgálták, de a nevelési célok mellett megjelent a közönség szórakoztatásának igénye is. A protestáns iskoladramák pedig még a 18. század végén és a 19. században, a kialakuló hivatásos színjátszással egy időben is nagy népszerűségnek örvendtek.⁵⁴⁵ Az iskolai színi előadások témáikat, szerkezetüket, nyelvezetüket tekintve, olvashatjuk Bodó Márta írásában, minden iskola esetében meghatározó volt a diákság összetétele és a várható nézőközönség, a szülők társadalmi rétegződése.⁵⁴⁶ Ez a tanulmány szempontjából vizsgálandó időszakban, a 20. század elején különösen fontossá válik, hiszen az iskolai színjátszás a falvak esetében nemcsak a diákság részvételét jelentette, bár kétségtelenül ők adták a szereplők 80-90%-át, hanem a lakosság aktív részvételével jöttek létre az előadások és így a művelődés, a népművelés fontos, sok esetben egyedüli lehetőségét jelentették.

A településeken előadott színdarabok nagy része a népszínművek közé tartozott a rövidebb mesék, bibliai történetek és az időnként előforduló operettek mellett. A 19. század végén, de még a 20. század elején is nagy sikernek örvendtek magyar területeken a népszínművek, melyek a 19. első felében indultak hódító útjukra a hazai színjátszás terén. A népszínmű egy többjelentésű drámaforma, mely a nemzeti irodalom által

⁵⁴³ TAR, 2004: 29.

⁵⁴⁴ Iskolai színjáték Magyarországon. In: Székely György (1990, főszerk.): Magyar színháztörténet I. 1790-1873. Akadémiai Kiadó, Bp. <http://mek.oszk.hu/02000/02065/html/1kotet/4.html> [Letöltés ideje: 2014. 03. 14.]

⁵⁴⁵ TAR, 2004.

⁵⁴⁶ BODÓ Márta (2012): Az iskolai színjátszás évszázadai: élő forrás a manak. Keresztény Szó. 23. évf. 1. sz. http://epa.oszk.hu/00900/00939/00135/keresztenysz_o_EPA00939_2012_01_5.html [Letöltés ideje: 2014. 03.14.]

mindig az aktuális népfogalomnak megfelelően alakított és így társadalomtörténeti jelenség is, mivel a társadalmi légkör változásának megfelelően rugalmasan változik.⁵⁴⁷ Fogalmi meghatározásait tekintve a következőket találhatjuk: „*A népszínmű olyan színdarab, melyben népi alakok enyhébb drámai mese keretében népdalokat énekelnek.*” – írja Szerb Antal⁵⁴⁸, vagy pedig „*tágabb értelemben a legtöbb nemzeti drámairodalomban megtalálható, a koronként változó népfogalom alapján népről vagy népnek szóló színpadi művek összefoglaló műfajneve*”.⁵⁴⁹ A népszínművek társadalomkritikai hangvétele már a kezdeteknél megjelent, amelyet az első népszínmű írója, Szigligeti Ede erre vonatkozó megjegyzéséből is kiolvashatunk: „*A népszínművek némileg iránydarabok voltak, mert egy-egy társadalmi fájó sebet érintenek: a katonáskodást, a börtönrendszert, az ősiséget, az emancipációt.*”⁵⁵⁰ A magyar színjátszást tekintve a népszínművekben a 19. század második felétől kezdődően mindig a stilizált, vágyott paraszti világ elevenedett meg és bár a kiegyezés után a társadalomkritikus hangvétel erősödött a szabadságharcot követő időszakhoz képest, viszont azt a jellegét, melyet azt megelőzően képviselt, már nem tudta visszaszerezni és így az önvigasztalás eszközévé vált. Az előadott darabok alkalmasak voltak a nemzeti lét megőrzésének, a nemzeti tudat ébrentartásának és az idegen hatalmakkal szembeni, ha csak a színpadon is megvalósuló, ellenállás szemléltetésére.⁵⁵¹ Ez lesz az a vonzerő az 1920-as, 1930-as években, mely a falvak lakói számára újra népszerűvé teszik a népszínműveket és az előadásokon való részvétel vagy azok létrehozásának anyagi támogatása a közösség összetartozását is szolgálta a tanítók népművelő tevékenysége mellett.

⁵⁴⁷ CSEH Gizella (2009): A népszínmű tündöklése és bukása. Magyar művelődéstörténeti pillanatképek. Zempléni Múzsza. 9. évf. 4. sz. 28-34. http://www.zemplenimuzsa.hu/09_4/cseh.htm [Letöltési ideje: 2014.02. 20.]

⁵⁴⁸ SZERB Antal (1991): Magyar irodalomtörténet. 11. kiadás. Magvető, Bp. 400.

⁵⁴⁹ SZÉKELY György (1994, szerk.): Magyar Színházművészeti Lexikon. Akadémiai Kiadó, Bp. <http://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz16/202.html> [Letöltés ideje: 2014. 03. 13.]

⁵⁵⁰ CSEH, 2009.

⁵⁵¹ GRÁFIK Imre (1996): A népszínmű szerepe a nemzet tudat őrzésében. In: Diószegi László (szerk.): Magyarság kutatás 1995-96. Teleki László Alapítvány, Bp. 39-51.

VII.1.2. Színjátszás a két településen

A falusi színjátszás gyökerei a kutatók szerint visszanyúlnak a honfoglalás előtti időkig, hiszen a regös énekek előadása, a közösségekben élő mesélők „színészi” előadasmódja, majd a kereszténység felvételével terjedő misztériumjátékok és a paraszti társadalomra jellemző pásztorjátékok, jeles napokhoz köthető dramatikus szokások évszázadok óta megtalálhatóak a falusi, paraszti társadalom életében. A falusi, népi színjátszás közösségi esemény és célja csak nagyon ritka esetben volt egyszerűen a szórakoztatás, hiszen azok egy részének erkölcsi nevelő hatása volt, társadalombíráló funkcióval rendelkeztek. Az előadásban részt vett szereplőként, nézőként az egész közösség, a falu értelmisége pedig sok esetben az irányító, rendező szerepet vállalta, mely során minden korban a településen élő tanítók szerepe kiemelkedő volt.⁵⁵²

Kerekes Géza naplójának szinte minden oldalán találunk egy bejegyzést, amely egy újabb színdarab vagy kisebb jelenet bemutatásáról számol be. Megyesi János emlékirataiban azonban ritkábban találkozhatunk színdarabokkal, mint amennyit a görcsönyi tanító évkönyvében olvashatunk, de ennek okát is megtaláljuk a sorok közt. Megyesi még csak két éve végzett a tanítóképzőben, mikor idős tanítója megkérte, segítsen betanítani egy színdarabot falujukban, Drávaszabolcson. A próbák adtak alkalmat a fiataloknak az ismerkedésre, de egyben egy-egy szerep megszerzése is komoly presztízst jelentett a falusiak körében. Dömötör Tekla írásában olvashatjuk, hogy a falvak esetében a közösségek zárt rendje, hierarchiája sok esetben előírászerűen eredményezte a közösség minden tagjára vonatkozóan azokat a szerepeket, melyeket játszaniuk kellett.⁵⁵³

„Nehéz volt a szereplőket megválasztani – írja az idős tanító –, a sokféle kívánságnak eleget tenni. Végül összejött minden. Az előadás jól sikerült. Annyira jól, hogy az egyik lánykának még azon a nyáron kislánya született. A tettes is megvolt, illetve meglett, de házasság nem lett, így lakodalom sem...”⁵⁵⁴

Siklósbodonyban, ahol már nem kiegészítő, hanem az iskola vezetője volt Megyesi János, nem kockáztatta meg, hogy ilyen „végeredménye” legyen a színi előadást

⁵⁵² DÖMÖTÖR Tekla (1960): A színjátszás funkciója falun. Színházi tanulmányok. Színháztudományi Intézet, Bp

⁵⁵³ DÖMÖTÖR, 1960.

⁵⁵⁴ MEGYESI, 2008: 8.

megelőző próbáknak, így itt először a gyerekekkel adott elő egy karácsonyi színdarabot, meglepve ezzel szüleit:

„Nagy volt a készülődés... Hetekkel előbb kis mesejátékokkal, angyali történetekkel készültünk a gyerekekkel. Székeket, mosódeszkákat hordtunk össze, színpadot varázsoltunk a terembe, mely zsúfolásig megtelt. Fuldoklott a petróleumlámpa! Örültek a szülők a kis ördögöknek.” – olvashatjuk az idős tanító memoárjában.⁵⁵⁵

Az 1950-es évek közepén, ahogy a technika is egyre fejlődött és már a politikai rendszer számára sem az operettek és a vallásos színdarabok előadása volt az elvárt tanítói feladat, valamint amúgy is vonzódott mindenféle technikai újításhoz, mozi üzemeltetői képesítést szerzett. Megnyitotta a környék első moziját és minden héten, vasárnap estéként vetítést tartott az iskolában, melyre a mai napig emlékeznek azok, akik akkor a településen éltek.

Kerekes Géza azonban teljesen másképp közelített a színi előadások rendezéséhez. Nagyon kedvelte őket és a Görcsönyben előadott színdarabok száma is erről tanúskodik. 1925 karácsonya és 1950 áprilisa között 124 alkalommal 135 előadásról olvashatunk az Aranykönyvben, melyből kiderül, hogy volt olyan nap, amikor több előadásra is sor került. A legtöbb színdarab szerzőjét nem ismerjük, egyszerűbb népszínművek, mesék, pásztorjátékok, bibliai történetek voltak, de a falu lakói és gyermekei örömmel vettek részt az előadásokon szereplőként és nézőként is. Mindössze nyolc színdarab szerzője ismert: Csepreghy Ferenc Piros bugyelláris (1931), Szigeti József A vén bakancsos és fia a huszár (1932), Fodor László Érettségi (1935), Herczeg Ferenc A Gyurkovics-lányok (1936) című darabja mellett színre került Mikszáth Kálmántól A Noszty-fiú esete Tóth Marival (1938), Csiky Gergely Nagymama (1935) és Gárdonyi Géza A bor (1935, 1945, 1946), valamint Ida regénye (1937) című műve, valamint a Tolonc címen feljegyzett darab, mely minden bizonnyal Tóth Ede a korban kedvelt A tolonc című népszínművét takarja és előadására 1926 farsangján került sor.⁵⁵⁶ Az előadott darabok címeit tekintve elmondható, hogy a „magyar érzület” erősítését szolgálták, valamint a háborús időszakokban a katonák életét és annak szépségét, valamint keserűségét állították a középpontba: Becsületszó,

⁵⁵⁵ Uo., 28.

⁵⁵⁶ A színdarabok mögött zárójelben közölt évszámok a faluban történt színi előadások dátumát jelzik. KEREKES, Aranykönyv

Ha majd a Kárpátok megindulnak, Kassai rózsák, Magyar zászló, Március 15. Erdélyben, Magyar a magyarért, Szökevények, Az öreg honvéd karácsonya, Karácsony a leventéknél, A légmentesített riadó, A bíró előtt, A kis hősök, stb. A másik nagy csoportba az egyházi ünnepekhez, főleg a karácsonyhoz kapcsolódó darabok előadására vállalkoztak, valamint kedveltek voltak a mulatságos, szórakoztató történetek és a mesék.⁵⁵⁷

Kerekes Géza írásában nagyon pontosan feljegyezve találjuk meg a szereplők listáját, a bevételt és a kiadást egy-egy előadás során, viszont a szereplők kiválasztásának folyamatáról, a próbákról, arról hogyan készültek a jelmezek nem olvashatunk.

„Január 16-17. Levente egyesület által rendezett műkedvelő előadás – írja például az 1935-ös évben Kerekes – Színre került Gárdonyi Gézától A bor című három felvonásos falusi vígjáték, rendezte Kerekes Géza tanító. Szerepeltek: Sasvári Géza levente segédoktató, Rüll Lajos, Bernhardt Lajos, Mikó Lajos, Csike József, Ferencz József, Márton Lajos, Bodai József, Garé Anna, Tóth Ilona, Marton Mária, Szabó Mária, Pety Antal, Lankovics Anna, Vas Anna, Garé Nándor, Kelemen Antal, Gombocz István és Ferenc. A zenét a pécsi cigányzenekar szolgáltatta. Bruttó bevétel 97.80 pengő.”⁵⁵⁸

Ebből a kis bejegyzésből is láthatjuk, milyen pontossággal rögzítette az egyes eseményeket és azok minden részletét, mint például azt, hogy mennyi bevétel származott az előadásból és kik voltak annak szereplői, rendezője, azonban arról, hogy a próbák mennyi ideig zajlottak, milyen hangulatban, mi volt a szereposztás, tehát azokról a dolgokról, melyekre joggal lehetne kíváncsi az utókor, említést sem tesz. A tanító a falu fiataljait gyűjtötte össze rendezőként a színdarabok előadásához, sokszor megmozgatva az egész falut, de Megyesihez hasonló problémáiról sosem írt, bár valószínűleg ugyanúgy előfordultak Görcsönyben is és a 21. században élő kutató számára talán érdekesebb is lenne, mint az, hogy a falu melyik lakosa hány pengőt, fillért, forintot adott egy belépőért, amit általában az iskola fejlesztésére fordítottak. A

⁵⁵⁷ A színdarabokat áttekintve megemlíthetjük, hogy nem találhatunk köztük olyanokat, melyek a tanító(nő)t állítanák a középpontba, bár a korszakban több, a tanító(nő)k életével foglalkozó mű született. Példaként álljon itt a teljesség igénye nélkül: Bródy Sándor A tanítónő c. műve 1908-ból, melyet Keleti Márton filmesített meg 1945-ben és a II. világháború utána magyar filmgyártás első játékfilmje lett (SIMONYI, 2011), de a 20. század első felében íródott Másik Andor A kis tanítónő (1931), Kincs István A tanítónő (1925) és K. Pap János A tanító (1935) c. vígjátékai, valamint Zsigmond Kálmán A tanító álma (1936) c. színjátéka.

⁵⁵⁸ KEREKES, Aranykönyv

színdarabok rendezésében nemcsak Kerekes Géza és Megyesi János vállalt szerepet, hanem Koós Olga is, aki az általa vezetett osztályokban tanuló gyerekekkel készült kisebb darabokkal vagy vállalta a segítséget Kerekes mellett a színdarabok betanításában. A tanítónő emlékiratában nem találunk feljegyzést erre vonatkozóan, azonban az Aranykönyv ezzel kapcsolatosan is szolgál forrásanyaggal:

„1931. március 15. Este ötórai kezdettel a község lakói vették ki részüket a szabadság ünnepléséből. A tantermet mintegy 150 főnyi közönség töltötte meg a szorongásig. Ez alkalommal Koós Olga tanítónő által rendezett hazafias színdarabok kerültek előadásra a Sasfűk és az Álomtündér játékaiban. (...) A bevétel az első és a második számú tanterembe helyezett mosdókra fordított.”⁵⁵⁹

A színdarabok, a különféle előadások több esetben nem csak egyetlen falu lakosságát mozgatták meg. Görcsöny és a szomszédos Baksa tanítói évente legalább egyszer, de van rá példa, hogy többször is, összefogva a két település fiataljait, közösen készültek egy-egy ünnepségre, melybe a falvak teljes lakosságát is bevonták. Egy ilyen alkalomról olvashatunk Váron Irén emlékiratában, amelyben utalást találunk arra is, hogy a tanítók feleségei, ebben az esetben a baksai tanító felesége⁵⁶⁰, milyen fontos szerepet tölthettek be férjeik mellett a közösség életében:

„Édesanyám segítségével szerveződött a leányegyesület. A népi játékok felelevenítése, népdalok, táncok tanítása az ő nevéhez fűződnek. Apának nagyon kellett a segítség, hisz ezt a sokirányú tevékenységet egyedül nem is tudta volna megoldani. (...) legsikeresebb rendezése a baranyai-ormánsági lakodalmas. Vidékre is el kellett menni bemutatni. Hasonló sikert hozott a Pünkösödölő, amit Görcsönyben a plébánia kertben mutattak be. A lakodalmas is Görcsönhöz fűződik, mert onnét jött a násznép Baksára, hogy kikérje a menyasszonyt. A vőlegény görcsönyi volt, a menyasszony baksai, persze csak játékból.”⁵⁶¹

A tanítók népművelő tevékenységén belül kiemelkedő szerepet játszottak a településen előadott mesék, vallásos vagy éppen vicces történetek, népszínművek. Az iskolai színjátszás már több évszázaddal rendelkező hagyománnyal került a 20. századi tanítók pedagógiai eszköztárába és ehhez csatlakozott a falvak lakosságának szintén ősi

⁵⁵⁹ KEREKES, Aranykönyv

⁵⁶⁰ Kerekesné Váron Irén édesapja, Váron Kálmán a baksai iskola igazgatója volt, így a Görcsönnyel szomszédos településen élt és tanított 1921-től egész nyugdíjba vonulásáig, 1956-ig. KEREKESNÉ, 2007.

⁵⁶¹ KEREKESNÉ, 2007: 23.

népi hagyományokra visszatekintő játéka. A két baranyai településen hivatásukat gyakorló tanító(nő)k munkássága során a 20. század elején így találkozott a közösség, valamint az állami kultúrpolitika igényeit kielégítő népművelő tevékenység a pedagógiai gyakorlatban jól alkalmazható iskolai színjátszással. A tanulmányban ismertetett három tanító, Koós Olga, Kerekes Géza és Megyesi János különböző mértékben, de mind kedvelték a színdarabokat, rendezői tevékenységükkel a települések életének kulturális mozgatórugóivá váltak, mely a korszakban teljes mértékben a tanítói pályához illeszkedő és elvárt tevékenység volt. A tanítónő megvalósíthatta gyermekkori álmának egy kicsiny szeletét, mivel színésznő nem tudott lenni, de így a színdarabok rendezése során, az iskola tanulóival foglalkozva átélhette a siker élményét, melyet a közönség, a falu lakosságának lelkesedése jelentett. A két tanító pedig bár eltérően viszonyultak a darabokhoz és a rendezői szerephez, mégis a két település idősebb lakosai a mai napig mesélik azokat a történeteket, melyeket gyermekkorukban átéltek, milyen szerepeket játszottak és mit jelentett számukra ez a közösségi élmény.

VII.3. A siklósbodonyi mindennapok

Megyesi visszaemlékezései között nagy szeretettel emleget olyan történeteket, amelyek a falusiakkal történtek, szokásaikhoz kapcsolódtak. Ilyen történet a következő, melyben az öreg falusiak hiedelmeinek egyikét említi meg:

„1938-ban történt, hogy kora délután Tengeri felől vészes fekete felhő közeledett. Morgott az ég. Kint voltam az udvaron, egyszer látom, hogy kis Mojzes bácsi szalad a templom felé. Annus nénitől elkérte a kulcsot s megkongatta a harangokat. Így akarta eloszlatni a vést. Mások meg a fejszét vágták a küszöb tájékán a földbe. Aztán elült a szél, csak az ég morgott, vészesen hengergőztek a sötét felhők. A sárkánygyíkot nem tudtam kilesni, pedig az öregek mondták, hogy ott tekerőzik valahol mindig félelmetesen. Aztán kiborult a vihar. Lesodort néhány cserepet, kitört néhány fát s özönlött a felhők könnye a cserepes földre.”⁵⁶²

Itt is láthatjuk azt, hogy bár az évszázadok során a parasztság világképe egyre veszített mágikus hiedelmeiből, de még a 20. század elején is érezhető volt szerepe és a

⁵⁶² MEGYESI

múltban való jelentősége az emberek magatartásában. A falvakban, főleg ott, ahol a legtöbb család mezőgazdasággal foglalkozott, a nyári időszakban volt a legtöbb munka. Abban az időben Siklósbodonyban majdnem minden háznál volt istálló, néhány háznál akár több ló, tehének, tinó és sok disznó. Kanászok őrizték a nagy legelőkön az állatokat, de volt csordás és néha csikós is. A nyári időszak egyik, ha nem a legnagyobb munkája az aratás volt. A legtöbb család egymaga aratta le gabonáját. Az apa, vagy néhol a szolga vágta a rendet, az asszonyok és a nagyobb lányok voltak a marokszedők, a gyerekek meg a kötelet terítették. Valósággal belenőttek a munkába, hiszen utánzási ösztönükből fakadóan szinte mindenféle munkával próbálkoztak, ellesték a felnőttektől a munkavégzés technikáját).⁵⁶³ A felső kévét „papnak” nevezték, mert ezeket régen a pap szedte össze. A szegény családok hamar végeztek, ezért részes aratást is vállaltak, mivel a 20-30 holdasok napokig arattak. Ezzel még nem fejeződött be a tarlón a munka. Jó széles gereblyével felgereblyézték az elhullott szálakat, kalászokat. A falu szegényei ezután kalászokat gyűjthettek. Minden gazda udvarának hátsó részén volt a szérűhely, ahová a gabonát kazlakba hordták a határból. A földjeik – minthogy nem volt tagosítás – szétszórtan voltak a határban és a szomszéd falvakban. A behordást gyorsan kellett elvégezni, nehogy megázzék a gabona, így összeálltak a sógorok, rokonok. A mezőre induló kocsisokkal egy-egy kévedobáló ment, akinek nem volt könnyű a nagyobb, néha még vizes kévék feldobása. A falu lakosságának szemében „csúfság” volt, ha ledőlt hazafelé a rakomány, vagy nem voltak a kévék szépen fölrakva a kocsira.⁵⁶⁴ A legtöbb gazdának a faluban volt egy darab kenderese is. A kendert a falu határában folyó patakban áztatták, majd mikor kivették, megmosták, és a patak partján megszáritották, kúpokba rakták, majd hazahordták. A többi munkát a kender törését, tilolását az asszonyok végezték. Lábbal taposott rokkán fonták a fonalat, amiből szövőszéken szötteket, lepedőt, stb. készítettek. Ezekből gazdagabb temetéskor a papnak és a kántornak is adtak hol nagyobbat, hol kisebbet, attól függően, hogy a család milyen vagyonos volt. A kender feldolgozásában már egész kicsi koruktól kezdve részt vettek a lányok. Érdekes megfigyelni, hogy az ország két eltérő, egymástól igen távol eső vidékén, a baranyai Siklósbodonyban és az erdélyi Kalotaszegen, milyen hasonló volt a munkamegosztás és a tanulás folyamata ebben a tevékenységben. Mindkét településen és így nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy az ország egész területén, ahol a kender

⁵⁶³ VASAS Samu (1993): A kalotaszegi gyermek. A személyiségfejlődés néphagyományai Kalotaszegen. Kráter Kiadó 36.

⁵⁶⁴ MEGYESI, 2008: 63-64.

megtalálható volt, a feldolgozás és a szövés tipikusan a női munkák közé tartozott és a fiúk is csak addig vettek részt a munkában, amíg a kender mosása tartott.⁵⁶⁵ Bodonyban a szegényebb családok még selyemhernyó tenyésztésével is foglalkoztak, így próbáltak többletbevételhez jutni. A gubókat a mohácsi selyemgyár vásárolta fel, de a műselyem megjelenésével ez a foglalkozás is megszűnt számukra.

A falvak életébe, a paraszti világ értékrendszerébe a legnagyobb változást a második világháború utáni időszak hozta. A föld a természetes megélhetés forrásaként generációkon keresztül az egyik, ha nem a legnagyobb értékhordozóvá vált, amely ez által az emberek társadalmi besorolásának és megítélésének alapja lett.⁵⁶⁶ A második világháború után kialakult új társadalmi, politikai és gazdasági rendszer már nem az egyéni birtokra, a családok vagyoni helyzetére alapozott. A kommunista gazdaságpolitikának két fő célja volt. Az egyik az erőteljes iparosítás, ezen belül is a nehézipar fejlesztése, a másik pedig a mezőgazdaság tulajdonviszonyainak megváltoztatása, a szövetkezetek kialakítása.⁵⁶⁷ A község módosabb gazdái kulákok lettek. Tizenhét család került a kulák listára, köztük a tanító feleségének családja is, így „fekete báránnyá” vált, ahogy ő fogalmazott. Akinek 250 aranykoronánál nagyobb birtoka volt, vagy cselédet tartott, kulák lett. Ezeket a családokat zaklatták a városból jött kétes alakok.

„Elég volt, ha csak egy szalmaszál volt az udvaron, vagy levágott egy birkát, egy-két hónapi lezárással büntették.” – mesélte Megyesi János.

Jelentős mennyiségű gabonát, bort is kellett beszolgáltatniuk, gyerekeik nem tanulhattak főiskolán, egyetemeken. Megalakult a kommunista párt is a faluban. Az első termelőszövetkezetet, a Vörös Csillagot, a falu szegényebb lakosai alapították, ami nem sokáig működött, de később újból megalapították Aranykalász néven.⁵⁶⁸

⁵⁶⁵ VASAS, 1993: 44.

⁵⁶⁶ VÁGVÖLGYI András (1976): Változó elemek a falusi értékrendszerben. In: Kulcsár Viktor (szerk.): A változó falu. Gondolat Kiadó, Bp.

⁵⁶⁷ ROMSICS, 2003: 346.

⁵⁶⁸ MEGYESI, 2008: 72.

VII.4. Korszakváltás

A második világháborút követő korszak oktatással foglalkozó politikusai is határozott elképzelésekkel rendelkeztek. Elsősorban a felsőbb társadalmi rétegek privilégiumait és az erőteljes egyházi jelenlétet akarták felszámolni, bár a tanügyigazgatás 1935-ös rendszere lényegében 1949-ig érintetlen maradt.⁵⁶⁹ 1947-48 folyamán, az iskolák államosítása, valamint a hitoktatás fakultatívvá tételével, egyházi ünnepek eltörlésével, amivel szintén az egyházak befolyását akarták gyöngíteni.⁵⁷⁰ A falusi tanítók esetében az államosítás abból adódóan jelentett fokozott nehézséget, mivel a legtöbb kistelepüléseken működő iskolák az egyházak tartottak fent és ezt követően a tanítók sok esetben egzisztenciális gondokkal is küzdöttek, hiszen a tanítók alapjövedelmét nagymértékben kiegészítették a kántorként végzett egyházi tevékenységért járó illetmény, valamint az eddig kiegészítő jövedelemként megjelenő földterület.⁵⁷¹

Erre az időszakra így emlékszik vissza Megyesi János: „1949 (sic!) decemberében beidéztek a körjegyzőségre a baksai, tésenyi és bodonyi tanítókat (...) A jegyző úr kérte, hogy írjuk alá az államosításra vonatkozó jegyzőkönyvet. Az államosítás után állami fizetést kaptam, amiből szépen meg lehetett élnünk. Ám jó néhány egyházi ünnepet eltöröltek, sőt megtiltották a kántorizálást, meg a családnak is a templomozást. Ellenem fordult a falu. Nagyon megharagudtak rám. Kommunista iskola lettem, lettünk. Elvitték a monyorósi gyerekeket... Így akartak bosszút állni. Aztán csalódtak, amikor a környéken mindegyik iskolában az egyházi ünnepeken tanítani kellett. Nekünk jól jött, kisebb lett a létszám, eredményesebben tudtam dolgozni (...) Az iskola helyzete megváltozott. Új kályha, új padok, sok szemléltető eszköz érkezett”⁵⁷²

Amint látjuk, az 1945 utáni időszakban és még sokáig nagyon erős volt az egyház befolyása az itt élők gondolkodásmódjára. Lényegében ebben a kis faluban azáltal, hogy az iskola állami fennhatóság alá került, még nem változott meg különösen semmi azon kívül, hogy a tanító nem vállalhatta el a kántori munkát és a gyerekeknek nem kellett minden egyházi ünnepen a templomba menni. A tanító a helyén maradhatott és még jobb felszereléshez is jutott. Ennek ellenére a lakosság ellene fordult és

⁵⁶⁹ KELEMEN, 2007: 131.

⁵⁷⁰ ROMSICS, 2003: 359.

⁵⁷¹ PETHŐ, 1991: 76.

⁵⁷² MEGYESI, 2008: 68-70.

elmondása szerint a gyerekek más iskolába járatásával úgy gondolták, hogy a jövedelme is kevesebb lesz, így rá fog kényszerülni arra, hogy visszatérjen a régi rendszerhez. 1948-tól kezdődően a hatalom legitimációs szükségleteit követve a lakosság teljes átszocializálására törekedett, az új politikai rendszer egy osztályok nélküli társadalom kialakítását tűzte ki célként és a kívánatos állampolgári modell, a „szocialista ember” eszményét fogalmazta meg, melyben elutasította a polgári magatartásformákat és az egyéni érdekeket alárendelte a társadalmi, közösségi érdekeknek.⁵⁷³ Bár ez a folyamat már korábban elkezdődött, a falvak lakossága számára az elemi oktatás területén az iskolát az 1948-as államosításokig a felekezeti, legtöbbször római katolikus iskola jelentette. Ebben az esetben végleg kettévált az egyház és az iskolarendszer századok óta tartó szimbiózisa. Az oktatás és a pedagógusok szerepe az új politikai és társadalmi rend kialakítása során alapvető fontosságú volt az állam vezetése számára. A politikai (át)nevelésben játszott szerepük kiemelkedő súllyal bírt a politika irányítói számára. Minden politikai rendszer arra törekszik, olvashatjuk Szabó Ildikónál, hogy a szocializációs folyamatok a politikailag kívánatosnak tartott modell kövessék és így a fiatal generációk politikai identitásában a rendszer iránti lojalitás domináljon, aminek kialakításában az iskola jelentősége megkerülhetetlen, hiszen az oktatási intézmények, annak is alapszintje a szocializáció legszisztematikusabban szervezett intézményrendszere.⁵⁷⁴

A görcsönyi iskola államosítására vonatkozó konkrét bejegyzést nem találunk 1948-ból Kerekes Géza naplójában, azonban több feljegyzésből következtethetünk a változásokra. A legpontosabban az 1948. decemberi iskolalátogatási jegyzőkönyv másolatában jelenik meg: *„Rónaszéki Nándor körzeti iskolafelügyelő által felvett jegyzőkönyv másolata: Jegyzőkönyv készült a tanfelügyelőség 5350/1948. sz. rendeletére megállapított görcsönyi állami általános fiókiskola körz. iskolafelügyelői látogatása alkalmával a Görcsönyben 1948. december 7-én. Jelen vannak Rónaszéki Nándor körz. isk. felügyelő és Kerekes Géza áll. tanító.”*⁵⁷⁵ Az 1948/1949-es tanévre vonatkozóan készült feljegyzés szerint pedig. *„[E]ladtam 18 darab úttörő jegyet. Postára adtam 1948. július 18-án. Megrendeltem a „Pajtás” című ifjúsági lapot öt*

⁵⁷³ SZABÓ Ildikó (2000): Az ember államosítása. Politikai szocializáció Magyarországon. In: Uő.: A pártállam gyermekei. Tanulmányok a magyar politikai szocializációról. Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum Kiadó, Bp. 36.

⁵⁷⁴ SZABÓ, 2000: 66.

⁵⁷⁵ KEREKES, Aranykönyv, 1949-es év.

*példányban szeptember 1-től.*⁵⁷⁶ 1950 januárjából származik a bejegyzés, mely már konkrétan az államosítást említi: „Január 17. Az államosító kéttagú bizottság megjelenése az iskolában. A bizottság tagjai voltak dr. Cserdi Ferenc és Szilágyi Géza. A bizottság tagjai közül Szilágyi Géza kaposszekcsői tanító Görcsönyben Kerekesnél maradt éjjeli szálláson. 18-án Aranyosgadányba mentek.”⁵⁷⁷

Az 1948. júliusi bejegyzés azért is figyelemre méltó, mivel a napló írása során először találkozhatunk azzal, hogy Kerekes Géza egyes szám első személyben szólal meg. Minden bizonnyal az ebben az időszakban történő események olyan mély hatással voltak a tanítóra, hogy egy rövid időre kiesett abból a szerepből, melyet az 1920-as évek közepétől kezdődően konzekvensen tudott tartani, tehát teljesen objektívnek kívánta naplóját feltüntetni, azonban itt olvashatjuk először, hogy a tanító maga írja naplóját. 1945-től kezdődnek azok a részek, ahol nevelők világnézeti átképző tanfolyamairól ír, bár arról, hogy azok a valóságban hogyan zajlottak, már nem tőle, hanem Kerekesné Váron Iréntől származó információk szolgálnak alapul. Az első erre vonatkozóan 1946-ból származik:

*„November 15-16. Baranya vármegye tanfelügyelősége »Nevelők világnézeti átképző tanfolyamá«-nak megszervezésével Kerekes Gézát bízta meg a baksai körzetben. Ide tartozó iskolák a következők: Baksa, Görcsöny, Regenye, Szőke, Téseny, Kisasszonyfa, Magyarmogy tecske, Gilvánfa, Gyöngyfa, Ózdfalu, Bogádmindszent, Hegyszentmárton, Siklóbodony. Nevelők világnézeti átképző tanfolyama Baksán. Előadó Kerekes Géza volt, míg az elnöki tisztséget Bérczy József hegyszentmártoni ig.tanító vállalta.”*⁵⁷⁸

A napló bejegyzései, melyeknél a világnézeti tanfolyam szerepel, mind ilyen rövidek és nem tájékoztatnak arról, hogy vajon mit is csináltak ezalatt az idő alatt a megjelenő tanítók. A Kerekesné Váron Irénnel készített interjú során mondta el az idős tanítónő, aki a baksai tanító lányaként, kisgyermekként ott volt a „tanfolyamokon”, melyek elmondása szerint inkább hasonlítottak baráti beszélgetésekre, borozgatásra és pipázásra, ahol a környék tanítói összegyűlve megbeszélték az éppen aktuális eseményeket.⁵⁷⁹ Ha pedagógusok politikai magatartását vizsgáljuk az adott időszakban, látnunk kell, hogy a társadalom azon rétegét képviselik, akik a második világháborút megelőző ideológia közvetítői voltak, viszont egyfajta apolitikus gondolkodás is

⁵⁷⁶ KEREKES, Aranykönyv, 1948-as év.

⁵⁷⁷ Uo., 1950-es év.

⁵⁷⁸ Uo., 1946-os év.

⁵⁷⁹ Az interjú 2012. augusztus 10-én készült Kerekesné Váron Irénnel.

jellemezte őket Knausz Imre szerint, mivel még 1947-ben is nagy többségük (70%) nem volt tagja politikai pártnak és csak 6% tartozott az MKP felmérése szerint a kommunista párthoz.⁵⁸⁰ A politikai törekvésekre, írja Szabó Ildikó⁵⁸¹, melyek az értékrendek megváltoztatására irányulnak, a társadalmi tudat általában ellentmondásosan reagál, a különböző értéktartalmak keverednek egymással, amit ebben ez esetben minden bizonnyal egy a korszakra jellemző példával is alátámaszthattunk a pedagógiai szemináriumok valós jellegét tekintve, de természetesen nem jelenthetjük ki a fenti példa alapján, hogy az egész ország területén és minden alkalommal hasonló beszélgetésekre került sor.

Siklósbodony és Görcsöny lakosainak tudatában mélyen élt az a generációk óta apáról fiúra hagyományozódott szokásrendszer, mely szerint az iskola egyet jelent a templommal és a mindenkori tanító egyben kántori szolgálatot és más egyéb egyházi feladatot is ellát. Az első hirtelen cselekedetek és megnyilatkozások, mint például „a kántor a pap kutyája” után a lakosságnak azon része, amely a rendelkezések ellen hadakozott, megnyugodott és hallgatott a már addig is józanul gondolkodó kisebbségre. Vajon mi okozta ezt a fajta ellenállást? Mi volt az oka annak, hogy a lakosság így a tanító ellen fordult? Maga az a tény, hogy az iskola állami fennhatóság alá került, nem válthatta ki ezt a reakciót a lakosságból, hisz nem is mindenki állt az ellenkezők táborába. Megyesi János a választ a helyi plébános személyében találta meg. Visszaemlékezéseiben feljegyezte, hogy a pap arról prédikált a vasárnapi miséken, hogy választani kell az állam és az egyház között, többet nem lesz ministráns a templomban és megszüntetik az összes egyházi ünnepet.⁵⁸² De talán érezték, a tudatuk legmélyén megjelent az a gondolat, hogy az iskolák államosítása és a kommunista ideológia beszűrődése gyermekeik életébe, később azoknak a hagyományoknak, annak a szokásrendszernek a lassú eltűnéséhez fog vezetni, amiben ők és nagyapáik, nagyanyáik éltek. Számukra eddig az iskola elsősorban nem a felsőbb társadalmi rétegekbe való jutás lehetőségét rejtette magában, hiszen a parasztság számára a föld és annak megművelése jelentette az anyagi gyarapodást és ez által az egyre növekvő társadalmi megbecsülést és rangot. Valószínűleg a válasz az akkor élt emberek gondolkodásmódjában keresendő. Abban, hogy egy olyan korban éltek, amikor a falusi, paraszti identitást, mely szorosan a földbirtokhoz kötődött, elvesztették, vagy ha nem is

⁵⁸⁰ KNAUSZ Imre (1994): Magyarország közoktatása 1945-1956. Kandidátusi értekezés. 30.

<http://mek.oszk.hu/10000/10080/10080.pdf> [Letöltés ideje: 2013. 08. 13.]

⁵⁸¹ SZABÓ, 2000: 36.

⁵⁸² MEGYESI, 2008: 68.

teljesen elvesztették, de a termelészövetkezetek megalakulásával és a földbirtokok közös tulajdonná válásával ez az identitás jelentősen megváltozott, vagy változni kezdett. Sok család főleg azok, melyek felkerültek a kulákok listájára, elköltöztek a faluból. Több család más településre költözött, vagy a városba, mivel földjük elvétele után nem tudtak mind a termelészövetkezetben munkát találni. Voltak, akik gyermekeik továbbtanulása érdekében a városi életet választották és ezért az iparban, például a pécsi szén- és uránbányában kerestek és találtak munkát. A faluban lakó idősebb emberek közül viszont voltak, akik nem tudták elviselni birtokuk elvesztését és az öngyilkosságot választották. Megkezdődött a település lakosságának lassú átalakulása, ami a mai falukép kialakulásához vezetett.

VII.5. A második világháború után az új siklósbodonyi iskolában

Az 1950-ben bevezetett tantervekben a vallásos és a nemzeti eszméket felváltották a marxizmus-leninizmus tételeivel. Az iskolákban viszont már korábban megjelentek a pártok jelvényei a különböző iskolai foglalkozásokon. Így alakulhatott ki az a helyzet, hogy 1947-ben egy cikk jelent meg a Dunántúli Népszava hasábjain „A siklósbodonyi tanító politikai agitációt folytat az iskolában” címmel és ez állt benne: „...*két nagyobbacska lány, akik a napokban bohócot rajzoltak a táblára és azt írták alá: Szociáldemokrata Párt. A több igyekezettel, mint tehetséggel alkotott „mű” két napig volt a táblán. Fel kell tételeznünk, hogy a tanító tudtával és hozzájárulásával...*”⁵⁸³ Erre az esetre még ma is élénken emlékszik az idős tanító. Feladatként kapták a gyerekek, hogy rajzolják föl a táblára a pártok jelképeit. A kiscigányok búzakaralásza szépen sikerült, de a szociáldemokraták kalapácsos emberalakja már nem volt olyan jól kivehető, és amikor az egyik apuka, aki az utóbbi párt szimpatizánsai közé tartozott, meglátta a „művet”, feljelentette a tanítót. Ha összevetjük ezt a történetet és a nem sokkal később, az iskolák államosítása után lezajló eseményeket, láthatjuk, hogy a település lakosai között már ekkor érezhetőek voltak azok a nézetbeli különbségek, melyek akkor vagy az egyház, vagy az állam és így a tanító oldalára állította a falusiakat. Az általános

⁵⁸³ DUNÁNTÚLI NÉPSZAVA, 1947. szeptember 12. szombat.

iskola funkciói és így az ott dolgozó tanárok feladatai kibővültek a második világháború után. Már nemcsak az írás, olvasás és számolás elsajátítása volt a gyermekek feladata, hanem felső tagozaton a természet- és a társadalomtudományok megismerése is.⁵⁸⁴ Megyesi János nagy lelkesedéssel kezdett főleg a természettudományok szélesebb körű megismertetéséhez. Legtöbbször a Pécsről hozta az ottani iskolák számára már nem szükséges felszereléseket, de nagyon sokszor készített ő maga, vagy idősebb, tehetségesebb diákjai segítségével kísérleti eszközöket a fizika és kémia órákra. Elmondása szerint tanítói pályájának végére már nem is fért az iskola szekrényeibe a sok szemléltető eszköz. Valószínűleg ennek a szemléltető oktatási módszernek és a kísérletek során felhasznált eszközök közös előállításának köszönhetően érte el 1966-ban a siklósbodonyi iskola a legjobb eredményt egy felmérésen, amely során három osztatlan, egy tanulócsoportos iskolában és két pécsi, több osztályos iskolában, ahol szaktanárok tanítottak, figyelték meg a fizika tanításának eredményességét. A falusi kisiskolák mind dicséretben részesültek. Megyesi János szerint ezekben az iskolákban azért értek el jobb eredményeket a gyerekek, mert családi háttérüktől és korosztályuktól függetlenül tanultak a falusi gyermekek ezekben az iskolákban. Siklósbodonyban a fizika és kémia órákon nemcsak a felső tagozatos tanulók vettek részt, hanem minden kisgyerek, aki az iskolában volt. A „Mester” még ma is azon a véleményen van, hogy azért volt számára olyan „könnyű” jó eredményt elérni, mivel az osztatlan iskolákban az állandó ismétlés révén az ismeretek könnyebben megszilárdultak. Minden tanuló részt vett a felsőbb osztályokba járó gyerekek óráin is, és akarva-akaratlanul megtanulta, az évek során szinte észrevétlenül sajátította el a legnehezebb természettudományos ismereteket is.

Az 1950-es évek közepére a faluban megalakult termelőszövetkezet, a Vörös Csillag megszűnt és az új szövetkezetbe már nem léptek be annyian. A termelés minden téren veszteségesen működött és a sokszor értelmetlennek tartott intézkedések nemhogy javítottak, hanem inkább rontottak a parasztság anyagi helyzetén. Az előírások közt megjelent, hogy Magyarországon gyapotot kell termeszteni. Siklósbodonyban is gyapotot kezdett termelni a szövetkezet.

„Nincs tudomásunk arról, kinek az agyában született meg, hogy ezzel kéne foglalkoznunk” – meséli Megyesi János – „A magvak szépen kikeltek, virágozott is a tábla. Csak a gubók... Már bokáig ért a hó, amikor érni kezdtek. Nem volt elég kéz a

⁵⁸⁴ ROMSICS, 2003: 321.

munkához, tehát az iskolásokat is kirendelték. Hogy hányszor, már nem tudom, de nem sokszor, mert a hidegben a termés tönkre ment. Hogy mekkora volt a veszteség, elhallgatták.”⁵⁸⁵

Az ehhez hasonló rendeletek csak rontottak a már úgyis reménytelennek látszó helyzeten. A legnagyobb baj az volt, hogy a faluból elköltöztek azok az emberek, akik értettek a föld megműveléséhez és az állattenyésztéshez. Legtöbbjük kulák-listára került, földjüket elvették és így a település elhagyása mellett döntöttek. A termelősövetkezet tagjai viszont nem értettek úgy a gazdasághoz, így az minden területen veszteségessé vált. Az állam célja továbbra is a mezőgazdaság kollektivizálása maradt, de világossá vált, hogy a parasztság nagy része sosem fog önként belépni a termelősövetkezetekbe. Erre csak a nagyon kis területtel rendelkező gazdák és a korábban napszámban dolgozók voltak hajlandók. 1956 végére a parasztság alig hat százaléka lépett be a téészekbe.⁵⁸⁶ Agitátorok jelentek meg a faluban. Eleinte rábeszéléssel, ígéretéssel, majd erőszakos módon, ami általában megfélemlítést jelentett, így a parasztság nagy rész „önként” lépett be az újból megalakult termelősövetkezetbe. Ekkor költöztek el a faluból az utolsó kuláknak bélyegzett családok, így ekkortól számíthatjuk a település lakosságának etnikai arányaiban végbemenő változások újabb nagyobb lendületét. Az elköltöző családok helyére legtöbbször a még hátrányosabb helyzetben lévő falvakból költöztek ide, vagy amint már említettem a környező falvak határaiban, telepekben élő, vagy vándorló életmódot folytató cigány lakosságot telepítették be a faluba. Már nem dolgozott mindenki a földeken, így a településen élők foglalkozási arányai is megváltoztak. A falu lakóinak igényei is változtak, már nem volt elég a petróleumlámpa és földes út. Megyesi János élen járt az újítások és a fejlesztések terén is. A lakosság hozzá fordult, hogy segítsen számukra, mint a falu „írástudója”, a különböző kérvények megírásában. A néptanítók második világháború előtti feladatai, mint például a végrendeletek megírása, átalakultak, de funkciójukat megtartották. A kommunizmus idején már nem a karácsonyi előadások rendezői, a kántori és különböző egyházi feladatok ellátói, hanem a nép érdekeinek képviselői és szószólói a járási és megyei, vagy akár országos jogkörrel rendelkező bizottságoknál. Legtöbbször a tanács tagjai közé is választották, ahogyan Megyesi Jánost is. Siklósodonyban először az áramot vezették be, amiben a

⁵⁸⁵ MEGYESI, 2008: 77.

⁵⁸⁶ ROMSICS, 2003: 418.

falu lakossága is kivette részét, hiszen a vezetékeket tartó oszlopokat a falu erdőbirtokossága ajánlotta föl és társadalmi munkában ásták ki a gödröket. Ekkor lett a tanítóból mozi üzemeltető, de ő kezdeményezte a falut és a Harkány felé vezető főútnak betonúttal való összekötését.

„Ebben az időben ötéves tervek alapján épülhetett út, híd, üzem: minden. Még reményünk sem lehetett, hogy egyszer bekerülünk. Javasoltam, készítsük el a földmunkát, aztán majd csak megy már a többi. Kivétel nélkül mindenki benne volt.”- emlékszik vissza erre az időre.⁵⁸⁷

A kezdeti nagy lelkesedés ellenére sem haladtak azonban a munkák olyan gyorsan, ahogyan szerették volna. A földmunka elkészülése után, amit szintén társadalmi munkában végzett a falu apraja-nagyja, abbamaradtak a munkálatok, de a tanító nem hagyta, hogy munkájuk kárba vesszen. Ennek köszönhetően hamarosan elkészült a betonút és elindulhatott az első buszjárat Siklósbodonyból Pécsre.

VII.6. Siklósbodony lakói

Siklósbodony lakosságának nagy része ma cigány származású, de a huszadik század elején még a módos, gazdag települések közé tartozott és volt egy tanítója, aki hű krónikása lett a falu mindennapjainak, hiszen az alatt a csaknem negyven év alatt, amit a településen töltött generációk formálódtak munkássága során. A disszertáció ezen fejezete nem a falu lakosságának életét kívánja bemutatni, hanem a cigányság megjelenését és betelepülését a faluba, amiről Megyesi János hű képet festett emlékirataiban. Írása egy különleges az ott élő cigányság történetéhez kapcsolódóan is, mivel történetei nem egy kívülálló személy vizsgálódása, megfigyelése révén születtek, hanem a tanító életének is szerves részét képezték. Nem kívánok kitérni a cigányság eredetének, csoportjainak, hagyományainak bővebb ismertetésére, a disszertációnak nem ez a célja. Egy közösség, Siklósbodony lakossága, a betelepülő cigány népesség és a tanító hozzájuk fűződő emlékei állnak az értekezés jelen részének középpontjában.

⁵⁸⁷ MEGYESI, 2008: 85.

A tanító emlékirataiban külön fejezetet szentelt az eleinte a falu határában élő, majd később a faluba betelepülő cigányok mindennapjainak, azoknak a történeteknek, melyek ehhez a népcsoporthoz kötődtek emlékezetében. Ebből is adódik, hogy nem néprajzkutatóként vagy szociológusként közelített hozzájuk, hanem egyszerűen leírta életének azon eseményeit, melyek a siklósbodonyi cigányokhoz kötődtek, így egy nagyon kevert, sokszor akár csapongónak is nevezhető rövid leírást kapunk arról, milyen módon éltek e kis faluban az 1940-es évek elejétől a cigány származású lakosok.

A falut ekkor a földdel rendelkező kisebb birtokosokon kívül tizenegy iparos és három kereskedő lakta, valamint a pap és a tanító. Még jelen volt az a tradicionális értékrendszer, melynek legfontosabb mércéje a család tulajdonában lévő földterület nagysága volt. A községnek ez az értékrendje és szokásai is óriási változáson mentek keresztül az alatt a hosszú idő alatt, amit Megyesi János 1937 augusztusától 1974 júniusáig ott töltött. 1937, a Horthy-korszak a végéhez közeledett, a második világháború kitörésének előszele már érződött a politikai életben, de a falusi emberek ebből még semmit sem éreztek. 1945 után egy új állam, új társadalom kiépülése, kiépítése kezdődött, mely a társadalom teljes átrétegződését is magával hozta.

1950 januárjában tartott népszámláláson Megyesi János végezte el a településen lakók összeírását. Feljegyzése szerint mindenki magyarnak vallotta magát, pedig voltak, akik más nemzetiséghez tartoztak. A második világháború utáni kitelepítések során néhány sváb család magyar településeken keresett menedéket, így voltak, akik Siklósbodonyba kerültek. A falu lakosságának nemzetiségi eloszlását a legnagyobb mértékben viszont a környékben lakó cigányság betelepülése változtatta meg. A cigányság meghatározása, magának a fogalomnak a tisztázása még ma is vitákat vált ki a témával foglalkozó kutatók között. Ladányi János és Szelényi Iván szerint a „ki a cigány” kérdésre adandó válasz olyan kell, hogy legyen, mint a „ki a magyar” kérdésre adott válaszok.⁵⁸⁸ Ez a kérdés viszont még nem vetődött fel a 20. század első felében egy kis baranyai faluban.

„A cigányok akkor telepekben Ócsárd és Bogádmindszent határában éltek. Mikor késő esténként az ócsárdi völgyön haladtunk át, a telepések tüzei égtek és világítottak, mint égen a csillag. Koldulásból éltek. Asszonyaik járták a környék falvait. Hátukon valami rossz zsák, puttony és abba gyűjtötték, amit nekik dobtak, mindenféle dögöt, miegymást... Néha egy-egy rossz ruhát. A dögöket elásták, majd néhány nap

⁵⁸⁸ LADÁNYI János – SZELÉNYI István (2000): Ki a cigány? In: Forray R. Katalin (szerk.): Ciganológia – Romológia. Dialóg Campus Kiadó, Bp.-Pécs, 14.

múlva felvették. Elmondásuk szerint a húsféle porhanyós lett, a mérge hatása sem érződött. A férfiak fát vágtak a házaknál, teknőket, fakanalakat, lapátot, szerszámnyeleket faragtak. Asszonyaik árulták őket. A putrikban sok volt a gyerek. Rongyosak, koszosak, de eleven és ravasz, edzetek majd mindenik. Iskolába nem igen jártak...” – emlékezett vissza életvitelükre az idős tanító.⁵⁸⁹

Telepeiket az 1950-es években felszámolták és lakóikat betelepítették a környező falvakba. A cigányság letelepítésére azonban nem ez volt az első kísérlet a magyar történelemben. Mária Terézia már 1768-ban elrendelte, hogy a cigányok állandó lakásba költözzenek, majd fia, II. József megerősítette ezt a rendelkezést.⁵⁹⁰ Mindkét uralkodó célja a cigányok „civilizálódása” volt a letelepítés, a nyelvük használatától való eltiltás és gyermekeik elvétele és mások által való neveltetése által, hogy így olvadjanak be a környező népességbe.⁵⁹¹ A 19. században folytatódott a cigányok letelepítésére tett kísérlet, amikor Habsburg József főherceg létrehozta a kisjenői, bánkúti, hatvani és a Göböl járási cigánytelepeket.⁵⁹² Életmódjuk ekkor még nem tért el annyira a nem cigány népesség nagyobb részének életmódjától, mint amilyen mértékben az a következő évszázadban különbözött.⁵⁹³ A 20. század során, a második világháború után következett be a cigányság letelepítésének és életmódjuk megváltoztatásának kérdésében a legdrasztikusabb lépés. A kommunista rendszer diktatórikus politikája ugyanis nem tűrt meg semmiféle kisebbséget, így mindegyik, tehát a cigányság erőszakos asszimilációjára, „civilizációjára” is törekedett, hogy kialakítsa az ideáljának megfelelő szocialista dolgozó modelljét.⁵⁹⁴ Ennek hatására született meg 1961 júniusában az MSZMP Központi Bizottságának Politikai Bizottsága által hozott határozat „A cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról”, mely a cigányság életkörülményeinek javítását három területen, az oktatás, a munka és a lakásproblémák megoldásával akarta véghezvinni.⁵⁹⁵ A határozat előírta a cigánytelepek felszámolását és az ott élők beköltöztetését a telepek melletti

⁵⁸⁹ MEGYESI, 2008: 73.

⁵⁹⁰ HUSZÓCZY Miklós (1983): A cigány lakosság lakásgondjainak megoldásával kapcsolatos feladatokról és intézkedésekről. In: Szegő László (szerk.): Cigányok, honnét jöttek – merre tartanak? Kozmosz Könyvek, 270.

⁵⁹¹ DUPCSIK Csaba (2009): A magyarországi cigányság története. Osiris Kiadó, Bp. 51.

⁵⁹² HUSZÓCZY, 1983: 271.

⁵⁹³ DUPCSIK, 2009: 60.

⁵⁹⁴ Uo., 153.

⁵⁹⁵ A cigánykérdés szabályozása Magyarországon.

<http://www.amarodrom.hu/archivum/2000/01/jogi.html>. [Leöltési ideje: 2010.05.15]

községekbe, mivel a cigánykérdést pusztán szociális problémának tekintették.⁵⁹⁶ Ilyen határozatokkal és a cigányság letelepítésére tett kísérletekkel nemcsak Magyarországon találkozhatunk, hanem a keleti blokk, tehát a Szovjetunió befolyási övezetének országaiban is, ami teljesen egyértelműen mutatja a szovjet-kommunista diktatúra minden népcsoport asszimilációjára való törekvését országoktól függetlenül. Ennek szellemében minden országban megjelent, hogy a cigányság nem etnikum, fel kell számolni közösségi identitását és az ideológia szinte mindenhol a cigányokat „a kapitalizmus áldozatainak” tekintette.⁵⁹⁷ Az 1950-es évektől kezdődően találkozhatunk Lengyelországban, Csehszlovákiában, Romániában és Bulgáriában a cigányságot erőszakosan letelepítő és teljes asszimilációjukra törekvő rendeletekkel és határozatokkal.⁵⁹⁸

Siklósbodonyban két család telepedett le, de már korábban is élt egy család a faluban:

„Az első cigány család Orsós Feri bácsi és Kati néni volt... patakhoz közel vertek kunyhót. Kati néni bejáratos volt a gazdagabb házakhoz, Feri bácsi meg a fejszéknek volt nagy mestere. A falusiak megkedvelték őket...”⁵⁹⁹

Feri bácsi és Kati néni eleinte még nem a faluban laktak, hanem az úgynevezett Szittyolás, egy mocsaras terület szélén a település mellett, a patak partján és csak a második világháború idején költöztek be faluba, a paplak közelébe, ahol „Feri bácsi megépítette ősi módon kunyhójukat. Oszlopokat ásott le, vesszővel befonta, sárral betapasztotta, aztán Kati néni kimeszelte.” Gémes Balázs írásában olvashatunk arról, hogy szokás volt a beás cigányok körében párválasztásnál a leányokat pénzért eladni.⁶⁰⁰ Tanulmányában olvashatjuk egy Zala megyei beás asszony visszaemlékezését, mely szerint szülei tizennégy éves korában eladták „akár egy háziállatot, százötven pengőért”. Megyesi János is leírja, hogy amikor Feri bácsi lánya férjhez ment, akkor egy szomszéd településen, Babarcszölösön lakó fiú vette meg hétszáz forintért.⁶⁰¹ De előfordult a faluban az is, hogy egyik nap már többen éltek a családban és egy ilyen esetet megemlített az idős tanító is:

⁵⁹⁶ Uo.

⁵⁹⁷ FRASER, Angus (1996): A cigányok. Osiris, Kiadó, Bp. 254.

⁵⁹⁸ Uo., 251-257.

⁵⁹⁹ MEGYESI, 2008: 74.

⁶⁰⁰ GÉMES Balázs (2000): Adatok a Tolna megyei cigányság néprajzához. In: Forray R. Katalin (szerk.): Ciganológia – Romológia. Dialóg Campus Kiadó, Bp.-Pécs, 82.

⁶⁰¹ MEGYESI, 2008: 75.

„Vilma néni egyik reggel sokallotta már, mennyire elaludt a fia, hiszen legényke volt már, dolgoznia kellett volna. Benézett a szobába. Látja, hogy egy fehér és egy fekete fejecske van az ágyban, pedig este csak a fekete volt. Hirtelen villant az esze. Rájött a fiatalok turpisságára... Úgy tudom, hogy a család befogadta a lánykát...”⁶⁰²

A betelepítésre így emlékezik Megyesi János: „A hatóság megkezdte a cigány telepek felszámolását. Betelepítették őket a falvakba. A cigányság védnöke, Palkó elvtárs⁶⁰³, a megyei tanácselnök és Nagy Ferenc, ócsárdi tanácselnök lett. Ócsárdon az utolsó putrit is lerombolták. Bodonyba ekkor telepedett be az Orsós és a Kalányos család. Az előbbi három, utóbbi két gyermekkel. Szép, egészséges gyermekeik voltak.”⁶⁰⁴

Az 1950-es években betelepített cigány családok integrálódtak a falu lakóinak közösségébe. A férfiak az ócsárdi vagy a baksai központú termelészövetkezetben kaptak munkát, traktorosok, kombájnosok lettek, az asszonyok, nagyobb lányok pedig a sertéstelepen, a majorban, a tyúktelepen vagy a tehenészetben dolgoztak. Siklósbodony lakosai befogadták az oda települő cigány családokat és sokszor szerveztek közös programokat, ünnepeket például gyermeknapi, nőnapra ünnepeket, amikor a település férfi lakossága vacsorával ünnepelte meg asszonyait.⁶⁰⁵ Ahogy azt a falu tanítója megfogalmazta, „összekovácsolódott a nép”. Ebből következik az is, hogy a cigány családok lánygyermekai sokszor nem saját nemzetiségükön belül találtak férjet, hanem a falu más etnikumú, legtöbbször magyar családjainak tagjai választottak maguknak feleséget közülük. Például a falu korábbi tanítójának fia is cigánylányt, „a szép Orsós Pankát” vette feleségül és leszármazottaik a mai napig Siklósbodonyban élnek. Ladányi és Szelényi fogalmazta meg, hogy a cigány közösségek esetében ez a nemzetiségek közötti keveredés szükségszerűen alakult ki, mivel a cigányság az évszázadok során folytatott vándorló életmódja miatt állandóan alkalmazkodni kényszerült a környezetében lévő népcsoportokhoz.⁶⁰⁶ Ezen a településen pedig az integráció talán leggyorsabb formáját választották az által, hogy nem csak saját népcsoportjukon belül házasodtak. Annak ellenére, hogy a cigány családokat

⁶⁰² MEGYESI

⁶⁰³ Palkó Sándor (1911-2001) a Baranya megyei Tanács elnöke volt 1957 és 1971 között, 1966-tól az MSZMP Központi Bizottságának tagja. Jelentős érdemei voltak a megye idegenforgalmának fejlesztésében, a cigányság társadalmi beilleszkedésében, a kultúra, a múzeumügy és a régészeti kutatások fellendítésében, az orfűi tavak és üdülőcentrum megteremtésében. TAKÁCS, 2001: 132-133.

⁶⁰⁴ MEGYESI

⁶⁰⁵ MEGYESI, 2008: 75.

⁶⁰⁶ LADÁNYI-SZELÉNYI, 2000: 23.

betelepítették a falvakba, néha előfordult, hogy a falu határában megtelepedett egy-egy vándorló életmódot folytató család. Legtöbbször a falu és a környező falvak búcsújának idejére, amikor több munkát és adományt reméltek, de a téli időszakban is megjelentek elvértve a falu melletti nagy legelő és az erdő találkozásánál.

A cigány gyermekek oktatása kulcsfontosságú volt a politika szempontjából is, amint ezt az 1961-es határozatban is olvashatjuk, de a letelepítések első kezdeményezésétől megjelent a gyermekek oktatásának hangsúlyozása. Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter már 1870-ben körlevélben fordult az ország valamennyi tanfelügyelőjéhez, hogy felhívja figyelmüket a cigány származású tanköteles gyermekek beiskolázására, majd az 1890-es évektől a pedagógiai szaksajtó is élénkebben kezdett foglalkozni a cigánykérdéssel.⁶⁰⁷ A „Mester”, ahogy a faluban Megyesi Jánost nevezték, mindig nagy gondot fordított a cigány gyermekek és sokszor a felnőttek oktatására is. Első cigány tanulói közé tartozott Orsós Feri bácsi és Kati néni is, de velük kapcsolatban nem tudott sikeres eredményekről beszámolni.

„Feri bácsi és Kati néni analfabéták voltak, nem jártak iskolába. Egyszer jött egy rendelet, vagy törvény és kötelezett az analfabéták beiskolázására. Meg kellett tanítani őket írni, olvasni. Kati néni jött csak el. Annyit tudott csak néhány este alatt megtanulni olvasni, hogy ló. Többre nem mentem vele...”⁶⁰⁸

Minden bizonnyal a két idős embernek már korából adódóan sem volt érdeke, hogy megtanuljon írni és olvasni, de a tanító számára óriási kudarcélményt jelentett. Sokkal nagyobb örömmel emlékezett vissza azokra a cigány származású gyermekekre, akiket az iskolában tanított. Nagyon büszke volt és a mai napig büszke arra, hogy az iskolában sosem tett és nem is kellett sohasem különbséget tennie a cigány és nem cigány származású tanulók között. Számára minden gyermek egyforma volt és egyformán fontos volt az, hogy a lehető legtöbbet tanítsa meg számukra. A falu gyerekei az iskolában együtt nőttek fel és tanultak sokszor egymástól is. Sokszor a cigány gyermekek már egészen jól beszélték a magyar nyelvet, amikor az iskolába kerültek, de ott nagyon gyorsan fejlődött már meglévő szókincsük. A magyar anyanyelvű tanulók pedig tanultak tőlük és ismerkedtek az ő anyanyelvükkel és természetesen a legtöbbször, ahogyan Megyesi János mosolyogva mesélte, nem a legszebb szavakat tanulták meg egymástól. Jó kapcsolatot ápolt a szülőkkel is, hiszen,

⁶⁰⁷ KOTNYEK István (1983): A cigány gyermekek oktatása Magyarországon. In: Szegő László (szerk.): Cigányok, honnét jöttek – merre tartanak? Kozmosz Könyvek, 301.

⁶⁰⁸ MEGYESI, 2008: 76.

ahogy mondja, „ismerték bogaraimat és tudták, hogy mindenkinek, a gyerekeknek is jót akarok.” Legtöbbször, ha valamelyik gyerekkel baj volt, a szülők egymás között intézték el a problémás helyzeteket, amelyek csak ritkán fordultak elő, mint például, amikor az egyik kislány fejében a védőtetőt talált. Tanítóként neki kellett intézkedni, de sosem akart a cigány családok hétköznapi életébe beleszólni, ezért más eszközöz folyamadott. Visszaemlékezéseiben így ír erről: „szóltam két-három anyukának, ők aztán elrendezték a lusta asszonyt...”⁶⁰⁹ Ma is büszkén emlegeti azokat a cigány származású tanulóit, akik továbbtanultak, érettségiztek, vagy szakmát szereztek. Viszont arról sem feledkezett el, hogy sokszor keményen meg kellett dolgoznia mindkét félnek, a tanárnak és a diáknak egyaránt, hogy a tizenéves kisdíákából majdan tanár, kőműves, orvos, mérnök, szakács, vagy olyan szakember váljon, amivé válni szeretett volna. Erről a „küzdelemről” így vall:

„Az utolsó években a legjobb tanulóim cigánygyerekek voltak. Egyszer egyik nem tanulta meg a leckéjét. Mondtam neki, hogy hazamegy, megebédel, majd utána visszajön és én is itt leszek, együtt fogunk elkészülni másnapra. A többit már az apjától hallottam. Mondta, hogy észrevette a gyereken, hogy valami nincs rendben. Kérdezte tőle: mi baj, fiam? Bezárt a tanító bácsi. Ebéd után mondtam a gyereknek, hogy gyere, most visszamegyünk az iskolába, aztán úgy elverem a tanító bácsidat, hogy csak na! Erre sunnyogja a gyerek: Nem ő a hibás! Én nem tanultam meg a leckémet. Erre aztán otthon is kitört a balhé...”⁶¹⁰

Azonban volt olyan szülő is, Megyesi elmondása szerint csak egyetlen egy, aki nem akarta, hogy gyermeke tanuljon és azt az elvet vallotta, hogy „majd csak lesz belőle valami”. A szülők többsége a tanító mellett állt és segítette őt munkájában, hogy gyermekeik a kicsi falusi iskolából indulva eljuthassanak odáig, ahova szerettek volna.

A második világháború után a falu módosabb családjai mind kulák-listára kerültek, földjüket elvették és így lassan mind a település elhagyása mellett döntöttek. A termelősövetkezet tagjai viszont nem értettek úgy a gazdasághoz, így az minden területen veszteségessé vált. Az állam célja továbbra is a mezőgazdaság kollektivizálása maradt, de világossá vált, hogy a parasztság nagy része sosem fog önként belépni a termelősövetkezetekbe. Erre csak a nagyon kis területtel rendelkező gazdák és a korábban napszámban dolgozók voltak hajlandóak. 1956 végére a parasztság alig hat

⁶⁰⁹ Uo., 75.

⁶¹⁰ MEGYESI

százaléka lépett be a téeszekbe.⁶¹¹ Agitátorok jelentek meg a faluban. Eleinte rábeszéléssel, ígéretéssel, majd erőszakos módon, ami általában megfélemlítést jelentett, így a parasztság nagy számban „önként” lépett be az újból megalakult termelőségbe. Ekkor költöztek el a faluból az utolsó kuláknak bélyegzett családok, így ekkortól számíthatjuk a település lakosságának etnikai arányaiban végbemenő változások újabb nagyobb lendületét. Az elköltöző családok helyére legtöbbször a még hátrányosabb helyzetben lévő falvakból költöztek ide, vagy amint már említettem a környező falvak határaiban, telepekben élő, vagy vándorló életmódot folytató cigány lakosságot telepítették be a faluba. Már nem dolgozott mindenki a földeken, így a településen élők foglalkozási arányai is megváltoztak.

A tanító is megöregedett az évek alatt és nyugdíjazásával egy időben bezárt a falu iskolája is. Az 1974 óta eltelt időben a lakosság aránya teljesen átalakult és a kezdeti egy-két cigánycsaládból mára a falu lakosságának kb. 80%-a cigány származású lett. Megyesi János emlékeiben azonban ott élnek szokásaik, hagyományaik, melyeket akkor még őriztek és az emberek, akiket oly nagy szeretettel emlegetett élete végéig Megyesi János.

VII.7. Az Aranykönyv vége – Kerekes Géza nyugdíjazása

A világháborút követő évek eseményeinek ismertetése után az 1950-es évvel ér véget a napló legnagyobb terjedelmű része és nem tudjuk, miért a nyári, két hetes természettudományi tanfolyamon való részvétellel záródik. A következő bejegyzés már 1959-ben íródik és a könyv hangneme megváltozik, a kívülálló szemlélő írásából a tanító személyes naplója lesz:

„1959. február 4-ét írjuk. Itt ülök a Sasvári-féle ház egyik szobájában, mint lakó. Kezembe veszem az iskola történetét és látom, hogy az írást 1950-ben abbahagytam. Elhatároztam, hogy legjobb tudásom és visszaemlékezésem szerint folytatom a történet írását. Egész bizonyos, hogy korhű nem lesz, mint 1950-ig, mégis megpróbálkozom azt megközelíteni.”⁶¹²

⁶¹¹ ROMSICS, 2003: 418.

⁶¹² KERESKES, Aranykönyv, 1959-es év.

Kerekes Géza fenti naplóbejegyzése megtöri az addigi objektív szemszögből rögzített események sorát és itt fogalmazza meg azt, miért is találkozunk írásában azokkal a nagyon pontos és precíz, minden adatot közlő bejegyzésekkel. „Korhú” akart lenni, mindent úgy rögzíteni, ahogyan azok valójában történtek és pár év kihagyást már úgy élt meg, hogy naplója többé már nem fogja hüen visszaadni az eseményeket, melyek a településen történtek. A gazdasági és társadalmi változásokat, amit az ország gyors szovjetizálásnak következményeként éltek át a falu lakói, nem találjuk meg a naplóban, csak a tanító életére vonatkozó eseményeket rögzítette. Megtudhatjuk, hogy a tanító és felesége el kellett hagynia a tanítói lakást és a település egy módosabb, kuláklistára⁶¹³ került családjánál, szállásolták el őket, mely sok konfliktushoz is vezetett a két család között.

„Kerekes Géza 1955. július 4-én a legnagyobb kitüntetést kapja, az oktatásügy kiváló dolgozója címet és vele járó 1500 forint pénzjutalmat. Mindezeket személyesen már nem vehette át, mert a jelzett napon kórházba került súlyos szívbajjal⁶¹⁴”

Érdekes megfigyelni a napló ezen részében, hogy azok a bejegyzések, melyek tanítói tevékenységére vonatkoznak, újból az objektivitást szem előtt tartva E.sz/ 3. személyben íródtak és csak ott tér vissza újra az első személyben való fogalmazáshoz, mikor már nem a munkásságához kapcsolódó eseményekről tájékoztat.

„1957. szeptember 27-tel rokkantsági nyugdíjba helyeztettem. Nyugdíjam 1542 forint volt. Amióta az első kórházi gyógykezelést kaptam, azóta a mai napig négy év telt el, s még mindig beteg vagyok. Legalább hétszer-nyolcszor feküdtem már a különböző klinikákon, míg 1959. január 9-től 28-ig az elmeklinikán kaptam ápolást⁶¹⁵.”

Az utolsó iskolára vonatkozó bejegyzést is ekkor írja le, mely az új iskolaépület átadására vonatkozik:

„Az új iskola avatása 1958 év november havában volt nagy ünnepély keretében, melyre mi is hivatalosak voltunk. Én azonban nem vettem részt, mert ugyanakkor a

⁶¹³ 7 4113/1949. Korm. r. az 1949. évi mezőgazdasági fejlesztési hozzájárulás kivetéséről. Magyar Közlöny,

1949. június 26. 384–386. Kuláknak számított az, akinek a kataszteri tiszta jövedelme elérte vagy meghaladta a 350 aranykoronát vagy földterülete a 25 kt. holdat.

⁶¹⁴ Az idős tanító két alkalommal kapott szívinfarktust, ezért szorult kórházi kezelésre. A bejegyzés értelmezését köszönöm Kerekesné Váron Irénnek.

⁶¹⁵ Kerekes Géza idegösszeroppanás miatt került a pécsi ideggyógyászati klinikára. A bejegyzés értelmezését köszönöm Kerekesné Váron Irénnek.

*belklinikán feküdtem. Az új iskola gyönyörű épület, csak az igazgatói lakás kényelmetlen, szűk. Négy tanterme van, ezen kívül fizikai-kémiai előadó, úttörőszoba, nevelői szoba, igazgatói iroda. A tervek szerint ez az épület 1960-ban került volna felépítésre, azonban a régi iskola közveszélyes lévén. Különös érdekessége az épületnek az alagsor, mely légvédelmi célokat is szolgál. Ez az épület alatt húzódik, mely számos helyiségből áll, több kijáráttal.*⁶¹⁶

Az Aranykönyv bejegyzései az 1961-es évben folytatódnak néhány családi eseményről való megemlékezéssel és a tanító hétköznapijaira vonatkozóan, azonban éppúgy egyik napról a másikra szakad meg, ahogyan 1950-ben történt és ezt követően már nem is folytatódik. Kerekes Géza éppoly titokzatosan és indokolatlanul vetett véget évtizedeken át írott naplójának, ahogyan írását elkezdte. Nem tudjuk, gyermekei sem tudták, mi vezette őt ezen évek alatt és milyen indok készítette arra, hogy írjon, majd pedig váratlanul befejezze azt, azonban ezáltal egy olyan forrásanyagot hozott létre társadalomtörténettel, helytörténettel, valamint neveléstörténettel foglalkozók számára, mely során egy közösség életét követhetik napról napra évtizedeken keresztül. A falu mai lakói számára pedig betekintést nyújthat szüleik, nagyszüleik, dédszüleik hétköznapijaiba.

VII.8. Megyesi János nyugdíjazása

Az 1970-es évek elején már felvetődött az iskola bezárásának gondolata, mivel egyre kevesebb lett a tanulók száma. Az iskolát az egyik környékbeli település, Baksa iskolájához csatolták már az 1950-es évek végén és a felső tagozatos gyerekeket is már többször akarta a megyei vezetőség egy nagyobb, osztott tantermű iskolába helyezni, de a szülők ragaszkodtak az öreg „Mesterhez”. Végül megoldásként azt a javaslatot tették, hogy Siklósbodonyban marad az iskola Megyesi János nyugdíjazásáig, ami 1974 nyarán be is következett. A településen ettől az évtől megszűnt az iskola, ami az ott élők tanulmányi eredményeire és későbbi életükre óriási hatással volt. Az alatt a harminchét év alatt, amit a településen töltött, mindig igyekezett tovább tanulásra ösztönözni tanítványait. Az első években ez nehezen ment, mivel a szülők nem akarták

⁶¹⁶ KEREKES, Aranykönyv, 1959-es év.

gyermeküket a faluból elengedni, hiszen a gyermekeknek kellett a családi gazdaságot továbbvinni. *„Ki művelné meg a földeket, ha gyermekeik a városokba mennének tanulni?”* – kérdezték a tanítótól. A lányokat pedig gyakran már az iskola befejezésekor, vagy nem sokkal utána férjhez adták. A második világháború után ezen a téren is változás következett be, mivel a családok nagy része elvesztette földbirtokát és gyermekeik nem tudtak mind a falu termelőszövetkezetében munkát találni. Sokan mentek a városokba és kerestek munkát a különböző ipari vállalatoknál. Az ehhez szükséges képzettséget pedig csak az iskoláztatás révén tudták megszerezni. Utolsó tanítványai még mind továbbtanultak, szakmát szereztek, vagy érettségiztek.

Az utóbbi harminc évben, amióta nem működik a faluban iskola, az ott élő gyermekek közül egyetlen jutott el az érettségiig, de a legtöbben még egy szakmát sem tudtak elsajátítani. Legtöbbször kimaradnak az iskolából, vagy csak nagy nehézségek árán tudják befejezni, ezért a település lakóinak nagy része munkanélküli. Történelemszempontból jelen esetben céлом nem a mai viszonyok és annak okainak feltárása, hanem Siklósbodony életének és azon belül is tanítójának, Megyesi Jánosnak az ott élő lakossággal való kapcsolatának, ha nem is teljes egészében, hanem csak részben való bemutatása volt. A „Mester” tanítóként egyetlen településen dolgozott, generációk tanultak meg tőle írni, olvasni, számolni. Számos szakmai elismerésben részesült és az elmúlt húsz év valamennyi kormányától kapott kitüntetések, de a legbüszkébb ma is tanítványai sikereire, hogy mind elérték azt, amit gyermekként célul tűztek ki maguk elé.

VIII. Összegzés – a kutatás eredményei

„A falusi tanítónak olyannak kell lennie, aki mindenk fölé helyezi az otthont, szereti szülőföldjét, a vidéket, a természetet, az egészséges életet.”

/Kőrösi Henrik/

„Legelőször történeti lények vagyunk, mielőtt még a történelem szemlélői lennénk, és mivel történeti lények vagyunk, azért leszünk a történelem szemlélői.” – olvashatjuk a disszertáció első oldalán.⁶¹⁷ A Wilhelm Diltheytől származó idézethez visszatérve szolgálnánk magyarázattal ezen sorok jelenlétére disszertáció első oldalán. Történeti lényekként és a történelem szemlélőiként állítottuk a disszertáció középpontjába a három baranyai tanítót. A három eltérő szövegtörzset alapján tett kísérletet a kutatás életrajzaik összeállítására, annak bemutatására, milyen volt az a társadalmi közeg, ahol gyermekkorukat töltötték, tanulmányaikat folytatták és később hivatásukat beteljesítették. Nem állítható, hogy Koós Olga, Kerekes Géza és Megyesi János különös, a többi tanítótól teljesen eltérő életúttal rendelkezett, hiszen munkásságuk során nem publikáltak, nem jelentek meg írásaik pedagógiai lapokban, cselekedeteikben nem találhatunk különleges eseményeket, nem álltak helyi politikai pártok élére, Olgából nem vált harcos feminista tanulmányai befejezése után. Mégis életük és munkásságuk hatással volt két település, Görcsöny és Siklósbodony lakosainak életére.

Célunk nem a naplók, memoárok analitikus elemzése, így nem szövegelemzést olvashatunk, hiszen esetükben az életrajzok felépítése, társadalomtörténeti beágyazása volt az elsődleges szempont és írásaik egy következő szinten való vizsgálata során történhet meg azok mélyebb szintű elemzése. A három életút társadalomtörténetbe ágyazott bemutatására vállalkozott a disszertáció. A kor eseményeit, a tanítók életére ható változásokat követve kíséreltük meg felépíteni azt a narratívát a makro- és mikroperspektíva (II.3. fejezet), valamint a dokumentatív-elbeszélő módszer (I.2. fejezet) alkalmazásának segítségével, melyet Koós Olga, Kerekes Géza és Megyesi János írtak. A 20. század során pedagógus társadalom és szakma nagy változásokon ment át és bár a 21. század elejének pedagógusai már más kihívásokkal, feladatokkal, célokkal rendelkeznek, azonban az elmúlt korok – magyar történelmének nagy

⁶¹⁷ DILTHEY, Wilhelm (1974): A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban. 2., átdolgozott kiadás. Gondolat Kiadó, Budapest, 2004, 278.

átalakulásaival teli időszakait megélt – tanítóinak élete is például szolgálhat számukra. A jövő pedagógusai számára adhatnak életükkel egy olyan mintát, melyből megismerhetik, milyen volt egy olyan korszakban tanítóként élni, amikor egy közösség számára ők sok esetben „kultúrhéroszként”⁶¹⁸ jelentek meg, tehát az adott település lakosainak szemében a közösség kulcsfiguráiként, a kulturális élet mozgatórugóiként, a kor legújabb vívmányainak (pl. rádiózás, villanyvilágítás, mozi üzemeltetés, stb.) megismertetőiként tűntek fel.

A kutatás kezdetén megfogalmazott kérdésekre, elérendő célokra az alábbi kérdéscsoportokhoz kapcsolódóan kísérünk meg választ adni:

❖ Találhatunk-e olyan csomópontokat a tanító(nő)k naplóiban és visszaemlékezéseiben, melyekből ráismerhetünk a tanításág közös jellemvonásaira a 20. század első felében a magyar társadalomban betöltött szerepüket illetően?

A tanításág a 20. század elejére, mint „*az intézményesülő tömegoktatás és a hozzá kapcsolódó közművelődés hivatásos és elhivatott*” képviselői és közvetítői, Kelemen Elemér megfogalmazásában, sajátos pedagógusmodellt jelentett.⁶¹⁹ A tanítók, mint az adott település értelmiségi elitrétegéhez tartozó személyek jelennek meg, vezető szerepet játszanak a közösség művelődésében, amelynek egyik formáját láthattuk a falvakban zajló színjátszást ismertető fejezetben (VII. 1. fejezet), valamint életmódjuk példaként szolgált diákjaik és azok szülei számára. A disszertáció a képzőintézmények fejlődéstörténete, az azokban folyó oktatás bemutatása mellett, kísérletet tett a 20. század első felében élő tanításág magyar társadalmi rétegeiben történő elhelyezésére, érzékeltetve az értelmiség soraiban betöltött szerepét, valamint a tanítónők egyre nagyobb arányban való megjelenésének hatását (VI. 1. és 2. fejezet). A Horthy-korszak jellemző társadalmi rétegzettségének⁶²⁰ a pedagógus társadalomra, azon belül is tanításágra vonatkozó sajátosságai szintén kimutathatóak a három tanító életpályájának vizsgálata során. Az alapfokú elemi oktatásban dolgozó tanító(nő)k társadalomban

⁶¹⁸ BASKA, 2011: 118.

⁶¹⁹ KELEMEN, 2007: 15

⁶²⁰ GYÁNI-KÖVÉR, 2006: 281.

betöltött szerepe és aránya is egyre nőtt a második világháború időszakáig a magyar értelmiséget alkotók társadalmi rétegén belül. A magyar tanítóság a két világháború közötti idősakra az értelmiség legnagyobb számú rétegévé vált, a falvakban és kisebb városokban a közösség vezető, elit rétegéhez tartoztak. Azonban az országra jellemző viszonyokat tekintve elmondhatjuk, hogy nem tartoztak a társadalom középrétegéhez, mivel sem az iskolai cenzus, sem jövedelmük folytán, nem jelenthetjük ki, hogy a kispolgári létnél magasabb életszínvonalat sikerült volna elérniük, sokaknak pedig még ez sem adatott meg. Jövedelmi téren a IX-XI. fizetési osztályba sorolt kistisztviselőkkel álltak egy szinten – az egyházi alkalmazottak (jelen esetben mindhárom tanító) általában még ezt a szintet sem ütötték meg, valamint a fizetés kézhez vétele – mint a fenti fejezetekben láthattuk – is gondot okozott. A tanítók működésének színtere szintén meghatározó abban a tekintetben, hogy mely társadalmi osztály tagjai közé sorolhatjuk őket, hiszen más pozíciót töltött be egy nagy, illetve kisvárosban, vagy éppen egy faluban, olykor a tanyavilágban hivatását végző tanító(nő). A népszámlálások adatai alapján⁶²¹ megvizsgálva az értelmiség területi eloszlását megállapítható, hogy a falvak esetében az értelmiségi foglalkozásúak aránya erősen redukálódott, legtöbb esetben a jegyző, a lelkész, az orvos, esetleg a településen élő gazdatiszt, valamint a tanító személyére, mely tendenciát mindkét település Görcsöny és Siklósbodony esetében is megfigyelhetjük.

A tanítói pálya a polgárosuló parasztság, a települések iparosai, kereskedői, valamint az alacsonyabb beosztású hivatalnoki (vasutas és postai alkalmazott) családból származók számára, ahogyan azt a Megyesi- családnál láthatjuk, de a tanítódinasztiának számító Kerekes-családból származó gyermekeknek is a társadalmi mobilizáció, a felemelkedés lehetőségét nyújtotta, mely legtöbb esetben az unokák esetében mutatható ki – többen lettek orvosok, főiskolai/egyetemi tanárok, de a pedagóguspálya minden területén megtaláljuk⁶²² őket –, azonban a disszertáció jelen esetben nem a három tanító családtörténetét, és a családhoz tartozók életpályájának kutatását tűzte ki céljául, viszont kiindulási alapot nyújthat egy későbbi kutatás számára. A tanítónők esetében inkább az alsó középosztály gyermekeit találhatjuk meg, mint például Koós Olga esetében is, akinek szülei a kisbirtokos és hivatalnoki réteghez tartoztak.

⁶²¹ MAZSU, 2012: 129.

⁶²² KERESKESNÉ, 2007.; valamint Kerekesné Váron Irén szóbeli közlése nyomán.

❖ **A nők munkába állása kapcsán milyen nehézségek merültek fel egy fiatal tanítónő pályáját tekintve?**

Az általunk vizsgált falvak tanító(nő)inek társadalmi háttere nem különbözött az ország egyéb településein szintén e pályát választóktól. A tanítói hivatást választók nemek szerinti megoszlását és életpályáját tekintve/vizsgálva, naplóírónk Koós Olga tanítói pályája is tipikusnak mondható, szerepe a település lakóinak életében a gyermekekhez kötődik, családi és közösségi ünnepek alkalmával, mint a „gyermekek őre” és „játzópajtása” jelenik meg, miközben másik oldalon a fiatal egyedülálló nő számára a lakosság részéről sok esetben fogalmazódott meg a párválasztás gondolata. Tanítónői kinevezéséhez kapcsolódóan jegyezte fel emlékiratában: *„Az egyik iskolaszéki tag, Bence bácsi, ahogy jött ki a választásról, ott látja a fiatal állatorvost, azt mondja neki, na doktor úr, választottunk magának egy szép asszonyt.”*⁶²³

A 19. század második felétől a tanítónők létszámának növekedése a 20. század első felére a tanító pálya feminizálódását eredményezte, hiszen amíg 1882-ben még csak 9,78% a tanítónők aránya, addig Koós Olga tanulmányinak idején (1919-1923) a korabeli népszámlálási adatok szerint 1920-ban 10.905 tanító mellett 8643 nő választotta ezt a hivatást, azaz a tanítók 44,2%-a nő volt és arányuk az 1930-as években is tovább növekedett.⁶²⁴ Azonban az is elmondható, hogy a tanítónőképzőbe tanulmányaikat folytatni óhajtó lányok egy része nem készült ténylegesen a tanítónői pályára, hanem az iskola után általában férjhez mentek és családanyai feladataikat helyezték előtérbe, mivel a középréteghez tartozó családok elsősorban nem a munkaerőpiacra való kilépés céljából küldték leányaikat a képzőbe, hanem általános műveltséget és az iskola nyújtotta gyakorlati ismereteket szerettek volna adni számukra, melyeket családanyaként is hasznosítani tudnak. Ráadásul az 1920-as években a már pályára lépő tanítónőktől el is elvárta a társadalom, hogy házasságkötésük után, elhagyva a tanítói hivatást feleségként kamatoztassák a megszerzett tudásukat. A tanítónői pálya az 1930-as évekre egyfajta átalakuláson ment végbe és egyre inkább összeegyeztethetővé vált a feleség szerepével, így az értelmiségi foglalkozásoknál és főleg a tanítónői pálya esetében kezdett kialakulni a családban betöltött női státus és a hivatását gyakorló, kereső nő képének összehangolása.⁶²⁵ Azonban ami egy városi

⁶²³ KOÓS, Életem

⁶²⁴ KISS, 1929: 45-47; Az 1920/III-IV., 1926: 472.; Az 1930/III., 1935: 124.

⁶²⁵ GYÁNI, 1988: 378.

közösség esetében lassan összeegyeztethetővé vált, az egy kisebb település esetében, azon belül is a közösség egyik vezető pozícióját betöltő lakosának feleségeként már nem volt elfogadható. Koós Olga a társadalmi elvárásoknak megfelelően felhagyott tanítónői hivatásával és élete következő évtizedeit gyermekei, később pedig unokái nevelésének szentelte.

❖ **Milyen jellegű képzésben vettek részt a tanítók és milyen értékrendet hoztak magukkal, illetve vajon milyen közvetített és várt el tőlük az állam a 20. század első felében? Hogyan jöttek létre azok a mintaintézmények, melyek a kutatás során a vizsgálat tárgyává váltak (a Pécsi Püspöki Tanítóképző, a Miasszonyunk Női Kanonokrend pécsi tanítónőképzője, valamint a Jászberényi M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző Intézete)? Milyen oktatási tevékenység folyt ezen római katolikus és állami tanító(nő)képzőkben, kellően felkészítette-e az igencsak sok elvárásnak megfelelni „kényszerülő” falusi tanítókat?**

A tanítók, tanítónők felé elvárásként jelent meg a társadalom részéről, hogy mint a „kódátadó alrendszerek működtetői”⁶²⁶ koruk polihisztoraiként álljanak egy közösség szolgálatára és formálják azt arra a képre, melyet az állam célul kijelöl számukra, ezért elengedhetetlenül fontossá vált a tanítóság képzése során a megfelelő vallás-erkölcsi nevelés és a növendékekben kialakítandó értékrend középpontba állítása, mely Magyarország területén elsősorban a keresztény ideológián alapuló nevelési formát jelentette, amit pályájuk során az általuk tanított gyermekeknek is át kellett adniuk. A tanító(nő)k képzése során ebből fakadóan meghatározó jelleggel bírt későbbi pályájuk során azon intézmény, ahol tanulmányaikat folytatták. Így került a kutatás egyik fókuszpontjába a magyar tanítóképzés fejlődéstörténete és jelen esetben azok az intézmények, a Pécsi Püspöki Tanítóképző, a Miasszonyunk Női Kanonokrend pécsi rendházának tanítónőképzője, valamint a jászberényi állami elemi iskolai tanítóképző, ahol a három tanító tanulmányait végezte (IV. 1., 2, 3. fejezet). Koós Olgánál pedig még ennél is hangsúlyosabban jelent meg a rend által fenntartott iskolákban zajló képzés és annak hatása nemcsak az ő, hanem diáktársai életére is, mivel polgári iskolai tanulmányait – mely a tanítónői pályára lépők tanulmányainak másik, tipikus

⁶²⁶ BAKACSI-CSÁKÁNY, 2010.

iskolatípusa a korszakban – is ezen iskolakomplexum falain belül végezte, így életének meghatározó éveit töltötte a rend tagjai által vezetve a legnagyobb pécsi leánynevelő intézetben. A három képzőről elmondható, hogy a kor rendelkezéseinek megfelelően változott képzésük mind az időintervallum, mind a tantárgyak jellegét és óraszámát tekintve, mely így jól szemlélteti a 19. század végének – 20. század elejének magyar pedagógus-, azon belül is a tanítóképzés profiljának változásait.

❖ **Képet kaphatunk-e arról a tanító(nő)k szemszögéből ezen források által, hogy mi jellemezte a tanítóság mindennapjait, valamint mi módon hatottak saját közösségük életére a vizsgált korszakban? Helyezhetik-e a naplók és memoárok „új” megvilágításba a tanítói tevékenységet és az azzal szorosan összekapcsolódó mindennapi falusi életet?**

A tanítók naplóinak, memoárjainak vizsgálata segítségünkre lehet a korszak falusi életmódjának megismerésében. Sok esetben találhatunk példát arra, hogy egy-egy közösség miként fogott össze, segítette egymást, milyen kulturális programokat szerveztek, de természetesen olvashatunk olyan eseményekről is, melyek vitát szítottak, ellentétet váltottak ki a falvak lakói között. Amennyiben visszaemlékezéseik, naplók teljes szövegét vizsgálánk, több száz ember életét követhetnénk nyomon akár több generáción keresztül is, viszont a disszertáció célja nem Görcsöny és Siklósbodony 20. századi történetének feldolgozása volt. A települések története azért vált bizonyos mértékben fontossá a kutatás során, mivel elkerülhetetlen bemutatni azoknak a községeknek a létrejöttét, fejlődését, ahol a három tanító élt és dolgozott. Ismernünk kell azt, hogy milyen volt a társadalmi összetételük, hány lakosuk volt, milyen távol találhatóak egy nagyobb regionális központtól. Ezek a szempontok mind meghatározóak abban, milyen mértékben tudtak tanítóik hatni a közösség életére, tudtak-e változást hozni az ott élők számára és azok engedték-e, segítették-e őket abban, hogy munkájukat minél eredményesebben tudják végezni. Mindhármuk esetében megfigyelhetőek olyan életesemények – baráti kapcsolatok, meghívások (ebéd, vacsora), lányok esetében a tanítónő vagy a tanítók feleségeinek öltözködése stb. – melyek feltehetően a 20. század elején hivatásukat gyakorló tanító(nő)k esetében a települések többségében előfordultak. A tanítóság mindennapjainak feltárását tüzték ki

célul a disszertációnak a tanítók munkásságára és életvitelére fókuszáló fejezetek (VI.3.4.5., valamint VII. 1-8. fejezet), azonban ezek nem vállalkozhattak mindenre kiterjedően a három tanító hétköznapijainak rekonstruálására a fennmaradó memoárok és naplók hiányosságaiból fakadóan, így azon eseményeket állította a vizsgálat középpontjába, melyek mindhárom esetben megjelentek. Hatásuk ebből adódóan a falvak, Görcsöny és Siklósbodony életére a disszertáció kutatásait tekintve szintén ezen kiragadott események révén figyelhető meg. Ahogy Kőrösi Henriknél olvashattuk a fejezet bevezető mottójában, a tanító számára a kor gondolkodásmódja szerint a legfontosabb jellemvonás, hogy szereti szülőföldjét és otthonát, valamint az, hogy „*a jó falusi tanító (...) el tud szakadni sok örömtől, ami méltán megilleti, le tud mondani kényelemről, művelődési és továbbképző alkalmakról*”.⁶²⁷ Kerekes Géza, Megyesi János és Koós Olga munkássága során is megtaláljuk azokat a tevékenységi köröket, melyek a kor tanítói társadalmát szintén jellemezték és így a korszakban élő többi tanító esetében is érvényesnek mondhatóak. Például színdarabok rendezése, dalárda szervezése, levente egyesület vezetése, sportversenyek, kézimunka szakkör, mozi üzemeltetése, kántori tevékenység és hitoktatás, méhészkedés, stb. Valamint azok a jelzők esetükben is többször említésre kerülnek, mely alapján a Baska Gabriella által alkalmazott „kultúrhérosz”⁶²⁸ kifejezést rájuk is vonatkoztathatjuk, mint például a Megyesi János által gyakran említett „pedagógia zsonglőre”, mely jelzőt az idős tanító előszeretettel alkalmazta magára és pályatársaira. Megszólításuk tekintetében is találkozunk a 20. század elején még használatos és a korábbi évszázadokban meggyökeresedett „Mester” kifejezéssel, melyet például Megyesi János többször is használ saját maga megjelölésére emlékirataiban, viszont nála találjuk meg a tanítókat pejoratív kicsengéssel illető jelzőt is, miszerint „a kántor a pap kutyája”.

⁶²⁷ KÖRÖSI, 1930: 2.

⁶²⁸ BASKA, 2011: 118.

❖ **Miért fontos a neveléstudomány, a neveléstörténet számára, hogy falusi tanítók mindennapjaiba próbálunk betekintést nyújtani? Milyen képzési lehetőségeket nyújthat a 21. század elején a tanárképzés során a neveléstörténeti kutatások közé beemelt forrástípus?**

Ezekre a kérdésekre Kéri Katalin által megfogalmazott gondolatban találhatjuk meg a választ. A neveléstörténet hasznát a tudomány számára ugyanis így fogalmazta meg: „...feltárja a pedagógiai múlt jelenlétét és működését a jelen valóságában”, valamint „megvilágítja és megmagyarázza a jelenlegi nevelési valóságot, leírja azokat a képzeteket, amelyek ennek az alapját adják, mert a jövő tervezéséhez szükséges a történeti gyökerek ismerete” és „[L]ehetőséget nyújt ahhoz, hogy a nevelés elmélete és gyakorlata megszabaduljon a múlt hibáitól”.⁶²⁹ A 20. század első felében, majd a második világháború utáni változásokat is átélt tanítók életéből, munkájukhoz, hivatásukhoz való viszonyukból, kapcsolatrendszereikből és az életük fontosabb fordulópontjaihoz, az országban történt eseményekhez fűzött megjegyzéseikből, az oktatási rendszerről alkotott véleményükből egy olyan kép alakítható ki az elmúlt századra vonatkozóan, melyet a történelemkönyvek lapjairól nem ismerhetünk meg például az általunk vizsgált naplók, visszaemlékezések révén. Történeteik értékeit, erkölcsi példákat közvetítenek olvasóik számára és a disszertáció így bővítheti azt a tudást, melyet a népiskolai tanítók életére vonatkozóan a három bemutatott életút által kiterjeszthetünk a többi falusi elemi iskolai tanítóra is, bár természetesen eltérések vannak a különböző életpályák esetében. Emlékirataik, naplóik betekintést engednek a 20. század első felének falusi életmódjába, a lakosság társadalmi rétegződésébe, az egyes osztályokba tartozók munkamegosztásába, hogyan vettek részt a közösség életében, milyen pozíciókat töltöttek be. Ezen témák a disszertáció bővítésének⁶³⁰ lehetőségét rejtik magukban, mely a további évek kutatásaihoz ad kiindulópontot.

A tanítóképzők működésének története és ott tanulmányaikat folytató leendő tanítók későbbi életútjának vizsgálata azért is lehet fontos a neveléstudománynak, mivel

⁶²⁹ KÉRI, 2001: 15.

⁶³⁰ A téma bővítésének lehetősége pedig nemcsak kutatói téren értelmezhető szerintünk, hanem az oktatás tekintetében, annak egy játékos formája is kialakítható lenne a digitális eszközök segítségével. Ugyanis a naplók, memoárok révén megalkotható lenne egy virtuális világ, melyben a hallgatók (érdeklődők) egy interaktív játék részeseként ismerhetnék meg a kor pedagógustársadalmának életvitelét és munkásságát (természetesen nem csak a tanítókra értelmezve). A történeti tudat digitalizálására, videojátékok alkalmazására vonatkozóan ld. FOGU, Claudio (2011): A történeti tudat digitalizálása. Aetas. 26. évf. 176-193.

a neveléstörténet, olvashatjuk Kadriya Salimova gondolatát, azon tárgyak közé tartozik, amely a leginkább befolyásolni tudja a jövő tanárainak magatartását, értékválasztását és azáltal, hogy a nevelés elméletének és gyakorlatának forrásait képezi, fejlődésüket kutatja, hozzájárul az oktatás modernizációjához is.⁶³¹ Ebből a gondolatból következik, hogy a leendő tanárok képzése során elengedhetetlenek azok az ismeretek, melyek arra vonatkoznak, hogyan alakult ki a pedagógus szakma és milyen fejlődésen ment keresztül intézményrendszere, milyen oktatási tevékenység folyt ezen iskolák falai között és mi történt a növendékeikkel, hogy tanulmányaikat befejezve a fiatal tanító(nő)k elkezdték pedagógusi pályájukat. „[S]zükség van arra – olvashatjuk Kéri Katalin egyik tanulmányában a világméretű perspektívára vonatkoztatva –, hogy bolygónk gazdasági, politikai, ökológiai, társadalmi és egyéb problémáit ne csupán helyi szinten ismerjük és kezeljük, hanem rendelkezünk az ezeket illető átfogó szemlélettel. (...) egyetemes neveléstörténet művelése ugyanis segít közös szellemi kapcsolódásokat, összekötő kulturális elemeket keresni különböző népek között, rámutatva ugyanakkor az egyediségekre, amelyek mind-mind az emberiség nevelési múltjának, nevelési örökségének részei”⁶³² Ahhoz viszont, hogy átfogó szemlélettel rendelkezünk, elsősorban saját országunkról és annak (nevelés)történetéről kell ismereteket felhalmozunk. Itt jelentkezik az egyediség, hisz csak így tudjuk összehasonlítani a különböző országok, kontinensek, eltérő kultúráiban élő (a jelen disszertáció témáját tekintve) pedagógusok élethelyzeteit, társadalmi problémáit, melyek minden bizonnyal megtalálhatóak nemcsak Görcsöny és Siklósbodony települések, hanem Baranya megye, az ország más részein, de egy osztrák, német, angol, kanadai vagy akár indiai tanító/tanítónő életpályáját vizsgálva is.

⁶³¹ ESCOLANO, Augustín (2007): Posztmodern vagy későmodern? Új megközelítésmódok az utóbbi évtizedek neveléstörténet-írásában. In: Posztmodern kihívások a pedagógiatörténet-írásban. Szerk.: Bíró Zsuzsanna Hanna – Pap K. Tünde. Gondolat, Bp. 134.

⁶³² KÉRI Katalin (2010): Az egyetemes neveléstörténet tág értelmezése. Magyar Pedagógia. 110. évf. 3. sz. 265-266.

❖ **Hogyan válhat a biográfia-kutatás a neveléstörténet számára hasznosítható kutatási területté, szolgálhatja-e az elméleti és gyakorlati neveléstudományt?**

A biográfiai kutatások legfontosabb eleme, miként a disszertáció elején is Szabolcs Évát idézve megfogalmazódott, a tapasztalat ábrázolása az egyén perspektívájából.⁶³³ Három tanító, három perspektíva, mely alapján feljegyezték mindennapjaikat, visszatekintettek munkásságukra és ehhez társult a kutató szubjektivitása, melynek segítségével válogatott az emlékek és a naplóbejegyzések közül. „*A történetíró – idézhetjük újból – nem új ismeretekhez akar jutni, hanem a már meglevőkből komponál valami minőségileg mást: egy »sztorit«.* (...) *Többé-kevésbé önkényesen válogat a tények között: egyesek szerinte a »sztorihoz« tartoznak, ezért hivatkozik rájuk, másokat mellékesnek lát, ezeket figyelmen kívül hagyja.*”⁶³⁴ A kutatás a tanítók tanulmányaihoz kapcsolódóan Pécs és Jászberény tanítóképzőinek történetéhez, valamint két baranyai település, Görcsöny és Siklósbodony egy bizonyos időszakához és az ott élő tanítók munkásságához kapcsolódó „sztorit” állít a középpontba. Megkíséreltük a neveléstörténeti és a magyar társadalomtörténeti kutatás részévé tenni az így kialakult narratívát, hogy a jövő tanítói, tanárai megismerhessék azt az életformát, mely a 20. század első felének tanítói munkásságát jellemezte. A tanítók élettörténeteivel nem csak az ő életük sajátosságainak bemutatása volt a disszertáció célja, hanem kiemelni életük fontosabb eseményeit, hanem rávilágítani arra, hogy ezek az események minden bizonnyal sok hasonlóságot mutatnak más tanítók életének történéseivel ebben az időszakban. Azonban a biográfiai kutatások egyik alapeleme, hogy az egyén perspektívájából jeleníti meg a tapasztalatokat, melyek közül elsősorban a belső, szubjektív tapasztalatokra fókuszál.⁶³⁵ Ebből adódik, hogy a tanítók életpályájának felvázolásakor elsősorban azokra a területekre koncentráltunk (V-VI. fejezet), melyek másokkal ugyanúgy megeshettek, mint például a tanítói állások meghirdetése és azoknak betöltéséig zajló események, a tanító leváltásának okai egy-egy településen, milyen jövedelemmel rendelkeztek a tanítók és hogyan jutottak hozzá, milyen kulturális programok szervezésében vettek részt, stb. A tanítók által írt memoárokból, naplókban azokat a töredékeket találhatja meg a kutató, melyeket a közösségek feltehetően legaktívabb tagjai, a közösség életének sokszor formálói, (át)alakítói hagytak maguk

⁶³³ SZABOLCS, 2001a: 41.

⁶³⁴ HEGEDŰS, 2003: 42.

⁶³⁵ SZABOLCS, 2001a: 41.

után, és a legtöbb esetben nem a széles közönség számára írtak, hanem maguknak, esetleg családjuknak szeretnék volna megörökíteni és megmutatni életük örömeit és nehézségeit. A kollektív identitás, amely az egyéni identitásnak is alapja, Jan Assmann értelmezésében tudatosult társadalmi hovatartozás, tudatos részvétel valamilyen kultúrában és ez a közös tudásban és emlékekben való osztozáson alapul.⁶³⁶ A történeti tudat, valamint a történelmi tudás – olvashatjuk F. Dárdai Ágnes írásában – igen szelektív, a történelmi tanulás pedig ebből adódóan azoknak a képességeknek a birtoklása, hogy elsajátítjuk a történelmi gondolkodást a múlt megismeréséhez szükséges kompetenciák által és a történeti források révén rekonstruáljuk a múltat.⁶³⁷ Ezek a történetek, melyeket a tanítók saját, valamint közösségük életéről írtak, a pedagógustársadalom saját professziójához kapcsolódó történelmi gondolkodás részeivé válhatnak. Emellett pedig az adott közösségek most élő tagjai, az akkor élt emberek leszármazottai számára csoportidentitásuk meghatározó elemei, akár mint egy új közösség felépítésének alapjai, válhatnak Görcsöny és Siklósbodony lakosságának kollektív emlékezetévé.

Az emberek élete azonban nem állandó, cselekedeteik vagy hirtelen döntések, vagy hosszas gondolkodás eredményeként jönnek létre. Életrajzaik megalkotása során egy „illúziót”⁶³⁸ próbált a disszertáció megteremteni. Ugyanis tudvalevő, hogy még egy igen részletes naplóból sem feltétlenül lehet egy minden apró részletre kiterjedő élettörténetet/életutat összeállítani. A történet- és a neveléstudomány, azon belül is a neveléstörténettel foglalkozók számára a tanítói emlékiratok, naplók és így élettörténetek kutatása fontos forrásanyagként szolgálhatnak a 21. század elején, melyekkel egy korszak hétköznapjaiba, társadalom-, gazdaság-, valamint oktatástörténetébe nyerhetünk bepillantást. Az emlékezetkutatás forrásai (önéletrajzok, memoárok, levelek, stb.) „közvetlenül az egyediről, az esetlegesről”⁶³⁹ szólnak, olvashatjuk Romsics Ignácnál és ebből adódóan azok minden szubjektívizmusa és egyéb tulajdonságai megtalálhatóak bennük. Viszont „[T]ény, hogy az emlékezet és a történelem – amennyiben az emlékek töredékeire épül – válogat. A nyomok (...)

⁶³⁶ ASSMANN, 1999: 133., 138.

⁶³⁷ F. DÁRDAI Ágnes (2006): Történelmi megismerés – történelmi gondolkodás. I-II. ELTE BTK – Magyar Történelmi Társulat, Bp. <http://digitalia.lib.pte.hu/books/f-dardai-agnes-tortenelmi-megismeres-tortenelmi-gondolkodas-1-2-pecs-2006/htm/index.html> [Letöltés ideje: 2014. 08. 30.] A történelem rekonstrukciós tevékenységével, a történelmi dekonstrukcióval, valamint a történelmi tanulás sajátosságaival kapcsolatban ld. bővebben az I. kötet fejezeteit.

⁶³⁸ Ezen „illúzió” magyarázatát a Biográfia és történetírás című fejezetben találjuk meg bővebben.

⁶³⁹ ROMSICS Ignác (2011): Clio bővületében. Magyar történetírás a 19-20. században – nemzetközi kitekintéssel. Osiris, Bp. 235.

nincsenek egységesen elosztva: az emlékezet szövete lyukas. A lyukak azonban nem véletlenül keletkeztek, az idő, az emlékezetromlás nem felelős valamennyiért. Hiányos ismereteink egy része abból adódik, hogy a múlt bizonyos mozzanatairól kevésbé időtálló nyomok maradtak fenn, mint másokról.”⁶⁴⁰ – mondta a vele készült interjúban Georges Duby. A kutatás ebből a szempontból szintén olyan nyomokat tár a disszertáció olvasói elé, melyekben lyukak találhatóak, vannak olyan kérdések, melyek megválaszolatlanok maradtak, hisz nem találtunk rá megfelelő magyarázatot, az adott esemény nem lett bővebben kifejtve a három narratívában, melyet a tanítók létrehoztak, viszont e nyomok révén is közelebb juthatunk a korszak tanítóinak mindennapjaihoz.

❖ **Milyen értéket közvetítenek a tanítói élettörténetek, esetleg állhatnak-e a modern kor pedagógusai számára példaként? Tanulhatunk-e a kutatás eredményeként létrejött biográfiákból?**

Mindannyian tanulhatunk élettörténetükből és nevelhetünk is segítségükkel. A biográfiai kutatások legfontosabb eleme Szabolcs Éva szerint a tapasztalat ábrázolása az egyén perspektívájából.⁶⁴¹ Már a 16. században hangsúlyozta Sir Philip Sidney⁶⁴² a történetek pedagógiai értékét, mivel olvasóiknak, hallgatóiknak erkölcsi leckéket adnak, milyen is kellene, hogy legyen a világ és az emberi kapcsolatok, majd a 17. században ezt a nézetet erősítette meg John Dryden⁶⁴³, aki szerint a történetek útmutatást adnak

⁶⁴⁰ DUBY – LARDREAU, 1993: 62.

⁶⁴¹ SZABOLCS, 2001a: 41.

⁶⁴² Sir Philip Sidney (1554-1586) angol költő, író, államférfi. Oxfordban szerezte diplomáját. A költészet védelme (The Defence of Poetry) című műve a reneszánsz irodalom egyik legjelentősebb tudományos munkája, amelyben az irodalmi alkotások társadalmi hasznossága mellett érvel és a művészetek teremtő jellegét hangsúlyozza. (MNL, 2003: 55.) Esszéjében a következőket találhatjuk a történész munkájáról:

„És még a történetírók is, bár ajkuk csak megtörtént dolgokról szól és homlokukra az igazság van felírva, szívesen vették kölcsön a költők stílusát és meggyőző erejét. (...) Így hát nyilvánvaló, hogy sem a filozófus, sem a történetíró nem léphetett be a népszerűség kapuján annak a költészetnek a nagy útlevél nélkül, amely napjainkban jelentős szerepet játszik minden olyan országban, ahol nem virágzik a tudomány: mindenütt, ahol van némi költői érzés. (...) De ha azt állítjuk, hogy az elképzelhető dolgok jobban megfelelnek a képzeletnek, akkor a történésznek szükségképpen felül kell múlnia a költőt, hiszen igazi események képét állítja elé, olyanokat, amelyek valóban megtörténtek, és nem olyanokat, amelyekről hamis vagy fantasztikus úton-módon elhiteljük, hogy valóban megtörténtek.”
http://mmi.elte.hu/szababolcsesz/mediatar/antik_es_reneszansz_esztetikatornenet/sidney_a_kolteszet_vedelme.htm [Letöltés ideje: 2013. 01. 02.]

⁶⁴³ John Dryden (1631-1700) angol költő, irodalomkritikus, műfordító. A modern angol kritika megteremtője. MNL, 1998a: 803.

számunkra a valósághoz és az erkölcsi értékekhez.⁶⁴⁴ McAdamsnél olvashatjuk, hogy a történetek elsődleges funkciója már Arisztotelésztől kezdődően az integráció, hiszen bepillantást engednek az olvasónak az emberi természetbe.⁶⁴⁵ Diderot szintén azt vallotta, hogy az életrajzok, bár nem lehetnek realistikák, mégis pedagógiai szerepet töltenek be, ha híres embereket ábrázolnak és bemutatják azok közéleti erényeit és magánéleti gyengeségeit.⁶⁴⁶

Ha a történetek viszont értékeket, erkölcsi példákat közvetítenek olvasóik számára, akkor a népiskolai tanítók életét megismerve bővíthetjük tudásunkat nem csak hármuk történetével, hanem nyilvánvalóan még több száz, több ezer tanítóra vonatkoztatva is felvázolható egy kép, melyet általános képként értelmezhetünk, azonban nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a hasonlóságok ellenére minden tanító élete különbözik egymástól. Levi felhívja a figyelmet arra is, hogy az életrajzoknak a történészek érdeklődésének középpontba kerülésével együtt azok kétértelmősége is megjelenik, mivel egyes esetekben a megélt tapasztalat előtérbe helyezésével annak bizonyítására használják, hogy az egyének és viselkedésük nem vezethető vissza az általános normatív rendszerekre, vagy pedig pontosan a társadalmi szabályok tényleges működéséről alkotott hipotézisek alátámasztását szolgálják általuk.⁶⁴⁷ A tanítók történeteiből megismerhetjük értékválasztásukat is, amely meghatározta mindennapjaikat és természetesen nevelő munkájukat is. Az értékek – olvashatjuk Bábosik Zoltán írásában –, „*eszmei objektívációk, amelyekben a dolgoknak az emberi létben betöltött szerepére és jelentőségére vonatkozó emberi tapasztalatok és ismeretek, vágyak és érzelmek sűrűsödtek be valamiféle közmegegyezés eredményeként*”.⁶⁴⁸ Az emberek értékválasztásából következik az általuk a gyakorlatban követett értékrendek, melyek mindegyike jellegzetes mentalitást alakít ki konkrét személyiségjegyekkel, arra az értékrendre jellemző értékítéletet, állásfoglalást hoz létre.⁶⁴⁹ A gyakorlatban három eszmei-ideológiai értékrendet fogalmaz meg Bábosik: a konzervatív-keresztényt, melyet a hagyományörzés jellemez és a hazafias értékeket

⁶⁴⁴ MCADAMS, Dan P. (2001): A történetek jelentése az irodalomban és az életben. In: Narratívák 5. Narratív pszichológia. Szerk.: László János – Thomka Beáta. Kijárat Kiadó, Bp. 160.

⁶⁴⁵ Uo. 160.

⁶⁴⁶ LEVI, Giovanni (2000): Az életrajz használatáról. Korall. 1. évf. 2. sz. 83.

⁶⁴⁷ LEVI, 2000: 81.

⁶⁴⁸ BÁBOSIK Zoltán (2001): Értékközvetítés napjainkban. Új Pedagógiai Szemle. 51. évf. 12. sz. 3-10. www.ofi.hu/tudastar/ertekkozvetites [2013. 01. 04.]

⁶⁴⁹ BÁBOSIK, 2001.

összekapcsolja a keresztény valláserkölcscsel; a liberálist és a szocialista értékrendet.⁶⁵⁰ Koós Olga, Kerekes Géza és Megyesi János élettörténetét nézve gyermekkorukra és így tanulmányaik idejére vezethető vissza gyakorlati értékrendjük megszilárdulása, így szükséges bemutatni azon intézményeket (a Miasszonyunk Női Kanonokrend pécsi iskoláinak, a pécsi püspöki tanítóképzőnek és a jászberényi állami tanítóképző intézetnek a történetét), ahol a három tanító képesítését szerezte, ahol tudásukat és emellett a korszakra jellemző konzervatív-keresztény értékrendjüket megalapozták. Ez az értékrend sokszor ki nem mondva is megtalálható írásaikban, egy-egy megjegyzés, utalás formájában. Az életrajzi kutatások a szubjektív tapasztalatokra koncentrálnak és a közösségi élet, az identitás, a személyes választások kérdéseit célozzák meg.⁶⁵¹ A közösséggel, egy társadalmi csoporttal való azonosság azért is fontos, mivel az egyén azonosulva egy csoporttal átveszi annak értékeit és normáit és így attól biztonságot és önbecsülést kap cserébe.⁶⁵² „A történész – írja Edward H. Carr –, a tény és az értelmezés, a tény és az érték között egyensúlyoz. Nem választhatja szét őket. [ugyanis – T. Zs. M.] a történelem értelmét veszi egy statikus világban.”⁶⁵³ Ezen kívül pedig minden vizsgálat maga is értékhordozó, nem tudjuk elkülöníteni az értékválasztásoktól, a kutatást végző személy előzetes ismereteitől, tudásától és preferenciáitól sem.⁶⁵⁴

Kerekes Géza, Koós Olga és Megyesi János évtizedeket töltöttek életükből ezen közösségek tagjaiként. Bár Olga tanítónői pályája jóval rövidebb volt, azonban élete végéig „tanítónő” maradt azok számára, akik ismerték, hiszen házasságkötése után is a településen élt. A „pedagógia zsonglőrei” (idézve újból a Megyesi Jánosról szóló cikket) vagy ahogyan már korábban megfogalmaztuk, „hangyák” abban a hatalmas „hangyabolyban”⁶⁵⁵, melyet az ország tanítói és lakossága alkotnak. Mindkét jelző elmondható esetükben, de nemcsak a kutatás során vizsgált három tanító, hanem az ország területén ebben az időszakban tevékenykedő tanítók esetében is alkalmazva. A pedagógia valódi zsonglőrei voltak ők, Koós Olga, Kerekes Géza és Megyesi János, valamint a 20. század során a magyar településeken tanító pedagógusok többsége, akik

⁶⁵⁰ Uo.

⁶⁵¹ SZABOLCS, 2001a: 41.

⁶⁵² LÁSZLÓ János (2005): A történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszichológiába. Új Mandátum Kiadó, Bp. 182.

⁶⁵³ CARR, Edward H. (1995): Mi a történelem? Osiris Kiadó, Bp. 126.

⁶⁵⁴ SZABOLCS, 2001a: 16.

⁶⁵⁵ A Lewis B. Namier-től származó idézet és a hozzá kapcsolódó gondolatok a disszertáció Biográfia és történetírás című fejezetében találhatóak.

hivatástudatuknak, sokszor újító, alkotó gondolkodásmódjuknak köszönhetően maradtak meg a mai napig azon közösségek emlékezetében, melyek otthont és lehetőséget biztosítottak nekik arra, hogy terveiket, álmaikat valóra válthassák.

Irodalom

Elsődleges források

A Jászberényi M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző-Intézet I. Értesítője az 1917-18. iskolai évben. Szerk.: Pinkert Zsigmond rendes tanár, megbízott igazgató. Pest Péterné Könyvnyomdájában. Jászberény, 1918. (ÉRTESÍTŐ JT, 1918)

A Jászberényi M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző-Intézet Értesítője az 1918-19 = 1929-30. iskolai évekről (2~13. tanév.) Szerkesztette Móczár Miklós megbízott igazgató. Kovács és Baranyi Könyvnyomdája. Jászberény, 1930. (ÉRTESÍTŐ JT, 1930)

A Jászberényi M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző-Intézet Értesítője az 1930-31. isk. évről (14. tanév). Szerkesztette: Móczár Miklós megbízott igazgató. Kovács és Baranyi Könyvnyomdája. Jászberény, 1931. (ÉRTESÍTŐ JT, 1931)

A Jászberényi M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző-Intézet értesítje az 1931-1932. isk. évről. (15. tanév) Szerk.: Móczár Miklós. Kovács és Baranyi Könyvnyomdája. Jászberény, 1932. (ÉRTESÍTŐ JT, 1932)

A Jászberényi M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző Intézet Értesítője az 1932-33. isk. évről. (16. tanév.) Szerk.: Móczár Miklós. Kovács és Baranyi Könyvnyomdája. Jászberény, 1933. (ÉRTESÍTŐ JT, 1933)

A Magyar Korona Országainak helységnévtára 1902. A Kereskedelemügyi M. Kir. Miniszter rendeletéből. A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság. Budapest.
<http://konyvtar.ksh.hu/helysegnevtar/1902/index.html> [Letöltés ideje: 2010.11.28.]

A Magyar Korona Országainak helységnévtára 1907. A Kereskedelemügyi M. Kir. Miniszter rendeletéből. A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság. Budapest.
<http://konyvtar.ksh.hu/helysegnevtar/1907/index.html> [Letöltés ideje: 2010.11.28.]

A „Miasszonyunk”-ról nevezett rend püspöki tanítónőképző-intézetének értesítője az 1901-1902-iki tanévről. Közli: Döbrössy Alajos pécsi székesegyházi t. kanonok, ideigl. egyházmegyei tanfelügyelő, s igazgató. Pécs, Püspöki Lyc. Könyvnyomda (Madarász B.) 1902. (ÉRTESÍTŐ ND, 1902)

A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda nevelő- és tanintézetének értesítője az 1907-1908. iskolai évről. Közli: az igazgatóság. Nyomatott Taizs József Könyvnyomdájában. Pécs, 1908. (ÉRTESÍTŐ ND, 1908)

A Miasszonyunkról nevezett női rend pécsi nevelő- és tanítóintézeteinek értesítője az 1915-1916. iskolai évről. Közli: az igazgatóság. Nyomatott a „DUNÁNTÚL” nyomda r.t.-nál. Pécs, 1916. (ÉRTESÍTŐ ND, 1916)

A Miasszonyunkról nevezett női rend pécsi nevelő- és tanítóintézeteinek értesítője az 1916-1917. iskolai évről. Közli: az igazgatóság. Wessely és Horváth könyvnyomdájában. Pécs, 1917. (ÉRTESÍTŐ ND, 1917)

A Miasszonyunkról nevezett női rend pécsi nevelő- és tanítóintézeteinek értesítője az 1917-1918. iskolai évről. Közli: az igazgatóság. Dunántúl (Wessely és Horváth) R. T. Pécs, 1918. (ÉRTESÍTŐ ND, 1918)

A Miasszonyunkról nevezett női rend pécsi róm. kath. tanítónőképző-intézetének értesítője az 1918/19-1926/27-iki iskolai évekről. Közli: az igazgatóság. Haladás Nyomdarészvénytársaság. Pécs, 1927. (ÉRTESÍTŐ ND, 1927)

A Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet értesítője az 1898-99-iki tanévről. Közli: Döbrössy Alajos, pécsi székesegyházi t. kanonok, igazgató. Püsp. Lyceumi Nyomda. (Madarász Béla). Pécs, 1899. (ÉRTESÍTŐ PPT, 1899)

A Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet rendtartásának tervezete. Kidolgozta Döbrössy Alajos. In: A Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet értesítője az 1898-99-iki tanévről. Közli: Döbrössy Alajos, pécsi székesegyházi t. kanonok, igazgató. Püsp. Lyceumi Nyomda. (Madarász Béla). Pécs, 1901. 3-65. (ÉRTESÍTŐ PPT, 1901)

A Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet értesítője az 1909-10-iki tanévről. Közli: Dr. Gyömöreý Zsigmond igazgató. Dunántúl-nyomda R.-T. Pécs, 1913. (ÉRTESÍTŐ PPT, 1910)

A Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet értesítője az 1912-13-iki tanévről. Közli: Dr. Gyömöreý Zsigmond igazgató. Dunántúl-nyomda R.-T. Pécs, 1913. (ÉRTESÍTŐ PPT, 1913)

A Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet értesítője az 1913-14-ik tanévről. Közli: Dr. Gyömöreý Zsigmond igazgató. Dunántúl-Nyomda R. T. Pécs, 1914. (ÉRTESÍTŐ PPT, 1914)

A Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet értesítője az 1914-1915-ik tanévről. Közli: Dr. Gyömöreý Zsigmond igazgató. Nyomatott a „Dunántúl” Nyomda R.T.-nál. Pécs, 1915. (ÉRTESÍTŐ PPT, 1915)

A Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet értesítője az 1915-16-ik tanévről. Közli: Dr. Gyömöreý Zsigmond igazgató. Nyomatott a „Dunántúl” Nyomda R.T.-nál. Pécs, 1916. (ÉRTESÍTŐ PPT, 1916)

A Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet értesítője az 1916-17-ik tanévről. Közli: Dr. Gyömöreý Zsigmond igazgató. Nyomatott a „Dunántúl” Nyomda R.T.-nál. Pécs, 1917. (ÉRTESÍTŐ PPT, 1917)

A Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet értesítője az 1917-18-ik tanévről. Közli: Dr. Gyömöreý Zsigmond igazgató. Nyomatott a „Dunántúl” (Wessely és Horváth) R.T.-nál. Pécs, 1918. (ÉRTESÍTŐ PPT, 1918)

ASZTALOS József (1928): A népoktatási statisztika újabb adatai. In: Magyar népoktatás. Kir. Magy. Egyetemi Nyomda. Bp. 15-40.

A tanyai iskolahálózat kiépítése. Néptanítók Lapja. 1925. 27-28. sz. 12-13.

AZ 1777-IKI RATIO EDUCATIONIS. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta dr. Friml Aladár. Kiadja a Kath. Középsiskolai Tanáregyesület. 1913. (Ratio Educationis, 1913) <http://mek.oszk.hu/06500/06559/06559.pdf> [Letöltés ideje: 2012. 12. 15.]

Az 1920. évi népszámlálás. III. rész. A népesség foglalkozása részletesen és a vállalati statisztika. IV. rész. A népesség foglalkozása a főbb demográfiai adatokkal egybevetve s a népesség ház- és földbirtokviszonyai. Szerkeszti és kiadja: A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomda R.-Társulat Nyomása. Bp. 1926. (AZ 1920./ III-IV., 1926)

Az 1930. évi népszámlálás. III. rész. A népesség foglalkozása részletesen és a vállalati statisztika. Szerkeszti és kiadja: A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Stephaneum Nyomda Részvénytársaság. Bp. 1935. (AZ 1930./ III., 1935)

Az 1930. évi népszámlálás. IV. rész. A népesség foglalkozása a főbb demográfiai adatokkal egybevetve s a népesség ház- és földbirtokviszonyai. V. rész. Részletes demográfia és a lakóházak és lakások adatai. Szerkeszti és kiadja: A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Stephaneum Nyomda Részvénytársaság. Bp. 1936. (AZ 1930./IV., 1936)

Az 1941. évi népszámlálás. 4. Demográfiai és foglalkozási adatok törvényhatóságok szerint. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. Magyar Országos Levéltár. Bp. 1979. (AZ 1941./4., 1979)

Az 1848. évi V. törvénycikk. In: 1000 év törvényei. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5273> [Letöltési idő: 2014. 07. 15.]

Az 1868. évi XXXVIII. tc. In: 1000 év törvényei. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5360> [Letöltési idő: 2013. 07. 06.]

Az 1893. évi XXVI. törvénycikk. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6509> [Letöltés ideje: 2013. 07. 08.]

Az 1907. évi XXVII. törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól. In: 1000 év törvényei. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6966> [Letöltés ideje: 2013. 07. 06.]

Az 1921. évi LIII. törvénycikk. In: 1000 év törvényei. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7509> [Letöltés ideje: 2013. 01. 04.]

BANGHA Béla S. J. (1921): Mi a kongregáció? Rövid kalauz a Mária-kongregációk számára. A Mária-kongregáció kiadása. Bp.

BENKÓCZY Emil (2013): Pyrker első magyar tanítóképzője. Eger, 1928. Líceum Kiadó, Eger

BERDE Károly (1932): Beköszöntő. Különlenyomat az „Orvosképzés” 1931. Évi 6. Füzetéből. Kir. M. Egyetemi Nyomda. Bp.

CONSTITUTIONS 1617. Estat, Règlement et Statut des Religieuses et autres Filles de la Congrégation de la Bienheureuse Vierge Marie. http://congregation-notredame.cef.fr/cnd/index.php?option=com_content&view=article&id=196:constitutions-1617&catid=46:chronologie&Itemid=56 [Letöltés ideje: 2011.03.31.]

DÖBRÖSSY Alajos (1896): A pécsi püspöki tanítóképző-intézet történelmének rövid vázlatja. Hazánk ezredéves fennállásának emlékére. Nyomatott a Püspöki Lyc. Nyomdában (Madarász Béla). Pécs

DUNÁNTÚLI NÉPSZAVA, 1947. április 12., szombat

FRANK Antal (1925): Az igazi pedagógia útja. Néptanítók Lapja. 47-48. sz. 14-18.

KISS József (1929): Nők a tanítói pályán. Dunántúl Egyetemi Nyomdája, Pécs.

KEREKES Géza: Aranykönyv. Görcsöny község története 1928-1950. Kézirat. A disszertáció szerzőjének tulajdonában.

KEREKESNÉ Váron Irén (2007): Egyenes úton hazafelé. Kerekes László és Váron Irén visszaemlékezései. Kézirat. Dombóvár. A disszertáció szerzőjének tulajdonában.

KOÓS Olga: Életem. Kézirat. 1970-es évek. Az ide vonatkozó részek másolata a disszertáció szerzőjének tulajdonában.

KŐRÖSI Henrik (1929): A falusi tanító. Néptanítók Lapja. 37-38. sz. 1-2.

KŐRÖSI Henrik (1930): A falusi és tanyai tanítókhoz. Néptanítók Lapja 17-18. sz. 1-2.

Magyarország közoktatásügye az 1912. évben. Különlenyomat „A m. kir. kormány 1912. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv” című, a m. kir. miniszerelnök által az 1897. évi XXXV. t. cz. 5. §-a értelmében az országgyűlés elé terjesztett műből. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Bp. 1914. (MAGYAROKÖZOKTATÁSÜGYE, 1914)

Magyarország közoktatásügye a világháború óta. Összeállította: Kornis Gyula. Magyar Paedagogiai Társaság, Bp. 1927. (MAGYAROKÖZOKTATÁSÜGYE, 1927)

Magyar Statisztikai Évkönyv. Új Folyam. XVIII. 1910. A kereskedelemügyi magyar kir. miniszter rendeletéből. Szerk. és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája. Bp. 1911. (MSTÉ, 1911)

Magyar Statisztikai Évkönyv. Új Folyam. VIII. 1900. A kereskedelemügyi magyar kir. miniszter rendeletéből. Szerk. és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája. Bp. 1900. (MSTÉ, 1900)

MAGYARYNÉ Techert Margit (1938): A diplomás nők helyzete Magyarországon. Magyar Szemle. 33. évf. 5. sz. 43-51.

MEGYESI János (2008): Éjjelente emlékezem... Szerk.: Takács Zsuzsanna. Görcsönyért közalapítvány.

MEGYESI János kéziratban és hangfelvételen lévő visszaemlékezései. A disszertáció szerzőjének tulajdonában.

MOLNÁR Olga (1938): Munkanélküliség a szellemi pályákon alkalmazott nők körében. MKKSH, Bp.

OSZOLY Jolán (1934): A falusi tanítónők munkája a népművelés terén. Néptanítók Lapja. 13. sz. 501-502.

RÉGLEMENT PROVISIONNEL (1598)

http://congregation-notredame.cef.fr/cnd/index.php?option=com_content&view=article&id=195:qreglement-provisionnelq-1598&catid=46:chronologie&Itemid=56 [Letöltés ideje: 2011.03.31.]
SZENTKIRÁLYI István (1908): A pécsi Notre-Dame Nőzárda és iskolái. Történeti és Leíró ismertetés. Alapításának hatvanadik évfordulója alkalmából közzéteszi a pécsi Notre-Dame Nőzárda. Pécs: Taizs József Könyvnyomdája.

Másodlagos források

A görcsönyi Kisboldogasszony templom. In: Európai örökségünk: a pécsi és a djakovói egyházmegye bemutatkozik. Bojcssev András – Fazekas Orsolya – Fellnerné Gaál Rita (szerk., 2008): Pécsi Egyházmegye. Pécs, 180-183.

ANGELUSZ Róbert – TARDOS Róbert (1998): Középrétegesedés és polgárosodás – fogalmi dilemmák. Szociológiai Szemle. 4. sz. 113-117.

ANKERSMIT, Frank R. (2000): Hat tézis a narrativista történetfilozófiáról. In: Narratívák 4. A történelem poétikája. Szerk.: Thomka Beáta. Kijárat Kiadó, Bp. 111-120.

ANKERSMIT, Frank R. (2004): A történelmi tapasztalat. Typotex, Bp.

ASSMANN, Jan (1999): A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Atlantisz Könyvkiadó, Bp.

AUSTEN, Jane (2001): A mansfieldi kastély. Ford. Rév Ádám. Magyar Könyvklub, Bp.

BÁBOSIK Zoltán (2001): Értékközvetítés napjainkban. Új Pedagógiai Szemle. 51. évf. 12. sz. 3-10. www.ofi.hu/tudastar/ertekkozvetites [Letöltés ideje: 2013. 01. 04.]

BAKACSI Géza – CSÁKÁNY Béla (2010): Egy szegedi néptanító emlékezete. Portrévázlat Gáspár Dezsőről. Ponticulus Hungaricus. 14. évf. 7-8. sz. Eredeti megjelenés: Szeged 2003. 2. sz. 22-27.

http://members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/limes/gaspar_dezso_elete.html

[Letöltés ideje: 2014. 06. 30.]

BÁLINT Dezső – KOVÁCS Piroska – BALÁZSI Dénes (2009): Lámpások voltunk... Udvarhelyszéki pedagógusok élettörténete. Sajtó alá rendezte és a kísérő tanulmányt írta Ozsváth Imola. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

BARTLETT, Frederic Charles (1985): Az emlékezés: Kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány. Gondolat, Bp.

- BASKA Gabriella – NAGY Mária – SZABOLCS Éva (2001): Magyar tanító, 1901. Iskolakultúra, Pécs.
- BASKA Gabriella (2011): Iskola, gyermek és tanítói ideál a 19. és 20. század fordulóján. Gondolat Kiadó, Bp.
- BERKHOFER, Robert F. Jr. (2000): Nézőpont a történetírói gyakorlat nézőpontjairól. In: Narratívák 4. A történelem poétikája. Szerk.: Thomka Beáta. Kijárat Kiadó, Bp. 147-167.
- BODÓ Márta (2012): Az iskolai színjátszás évszázadai: élő forrás a mának. Keresztény Szó.23.évf.1.sz.
http://epa.oszk.hu/00900/00939/00135/keresztenszo_EPA00939_2012_01_5.html
[Letöltés ideje: 2014. 03.14.]
- BORSY Károly (1989): A pécsi püspöki tanítóképző intézet létrejöttének körülményei. In: Sándor László (szerk.): Nevelés- és Művelődéstörténeti Közlemények 1. szám. Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola. Kaposvár, 44-54.
- BÖGRE Zsuzsanna (2004): Vallásosság és identitás. Élettörténetek a diktatúrában (1948-1964). Dialóg Campus Kiadó, Bp.-Pécs
- BURCKHARDT, Jacob (1978): A reneszánsz Itáliában. Képzőművészeti Alap, Bp. 9.
- BOURDIEU, Pierre (2002): Az életrajzi illúzió. In: Uő.: A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről. Napvilág Kiadó, Bp. 68-77.
- BURKE, Peter (2001): A történelem mint társadalmi emlékezet. Regio. 12. évf. 1. sz. 3-21.
- CARR, David (1999): A történelem realitása. In: Narratívák 3. A kultúra narratívái. Szerk.: N. Kovács Tímea. Kijárat Kiadó, Bp. 69-84.
- CARR, Edward H. (1995): Mi a történelem? Osiris Kiadó, Bp.
- CSEH Gizella (2009): A népszínmű tündöklése és bukása. Magyar művelődéstörténeti pillanatképek. Zempléni Múzsza. 9. évf. 4. sz. 28-34.
http://www.zemplenimuzsa.hu/09_4/cseh.htm [Letöltési idő: 2014.02. 20.]
- DÉNES Gizella (1972): Görcsöny ékessége. Szent István Társulat, Bp.
- DILTHEY, Wilhelm (2004): Bevezetés a szellemtudományokba. Kísérlet a társadalom és a történelem tanulmányozásának alapvetésére. 1. kötet. 1883. In: Uő.: A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban. 2. átdolgozott kiadás. Gondolat Kiadó, Bp. 12-121.

- DIÓS István (2009): A szentek élete. I-II. kötet. Szent István Társulat. Budapest. <http://www.katolikus.hu/szentek/index.html> [Letöltés ideje: 2011.04.16.]
- DOMBI Alice – OLÁH János (szerk., 2003): A 19. századi magyar pedagógusok a polgárosodásért. APC-Stúdió. Gyula
- DOMBI Alice (2012): Primus inter pares: pedagógiai professzió és programadó nevelők a 19. században. Universitas Szeged K., Szeged
- DONÁTH Péter – PRESKA Gáborné (2007): Oklevél-kibocsátás a magyarországi tanító(nő)képzőkben és a tanítói utánpótlás biztosítása a dualizmus korában: Adalékok, kérdések. Neveléstörténet. 4. évf. 1-2. sz. 5-30. http://www.kodolanyi.hu/nevelestortenet/?rovat_mod=archiv&act=menu_tart&eid=35&rid=1&id=258 [Letöltés ideje: 2013. 09. 15.]
- DONÁTH Péter (2008). A magyar művelődés és a tanítóképzés történetéből, 1868-1958. Trezor, Bp.
- DONÁTH Péter (2008): Oktatáspolitikai és tanítóképzés Magyarországon, 1945-1960. Trezor, Bp.
- DÖMÖTÖR Tekla (1960): A színjátszás funkciója falun. Színházi tanulmányok. Színháztudományi Intézet, Bp.
- DUBY, Georges – LARDREAU, Guy (1993): Párbeszéd a történelemről. Akadémiai Kiadó, Bp.
- DUBY, Georges (2000): Folytonos történelem. Napvilág, Bp.
- ERDEI Ferenc (1995): A magyar társadalom a két háború között. A történelmi nemzeti társadalom. In: Gyáni Gábor (szerk.): Magyarország társadalomtörténete II. 1920-1944. Szöveggyűjtemény. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 43-99.
- ERŐS Ferenc (1993): A kollektív emlékezetről. In: Uő.: A válság szociálpszichológiája. T-Twins Kiadó, Bp. 223-232.
- ESCOLANO, Augustín (2007): Posztmodern vagy későmodern? Új megközelítésmódok az utóbbi évtizedek neveléstörténet-írásában. In: Posztmodern kihívások a pedagógiatörténet-írásban. Szerk.: Bíró Zsuzsanna Hanna – Pap K. Tünde. Gondolat, Bp. 131-148.
- F. DÁRDAI Ágnes (2006): Történelmi megismerés – történelmi gondolkodás. I-II. ELTE BTK – Magyar Történelmi Társulat, Bp. <http://digitalia.lib.pte.hu/books/f-dardai-agnes-tortenelmi-megismeres-tortenelmi-gondolkodas-1-2-pecs-2006/htm/index.html> [Letöltés ideje: 2014. 08. 30.]

- FOGU, Claudio (2011): A történeti tudat digitalizálása. *Aetas*. 26. évf. 176-193.
- FRIED Iлона (2001): Emlékek városa Fiume. Ponte Alapítvány, Bp.
- FÜZES Miklós (1979): A nemzetiségi oktatás szervezési problémái a baranyai népiskolákban az 1923/24- 1943/44 tanévben. In: Szita László (szerk.): Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve 1979. Pécs, 385-439.
- GÉMES Balázs (2000): Adatok a Tolna megyei cigányság néprajzához. In: Forray R. Katalin (szerk.): Ciganológia – Romológia. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 75-89.
- GERGEN, Kenneth J. – GERGEN, Mary M. (2001): A narratívumok és az én mind viszonyrendszer. In: Narratívák 5. Narratív pszichológia. Szerk.: László János – Thomka Beáta. Kijárat Kiadó, Bp. 77-119.
- GINZBURG, Carlo (2010): Mikrotörténelem. Két-három dolog, amit tudok róla. In: Uő.: Nyomok, bizonyítékok, mikrotörténelem. Kijárat Kiadó, Bp. 54-80.
- GOLNHOFER Erzsébet – SZABOLCS Éva (2009): Múltidézés egy megtalált forrás segítségével. In: Iskola és történeti emlékezet. Felmérés 1947-48-ból. Szerk.: Uők. Gondolat Kiadó, Bp. 9-32.
- GOLNHOFER Erzsébet (2006): Rendszerváltások és egyéni élettörténetek. *Educatio*. 3. sz. 539-552.
- GOMBOS Norbert (2002): Az elemi iskolai tanítóképzés a kiegyezés után – a tantervek tükrében. In: Szabolcs Éva – Mann Miklós (szerk.): Magyar neveléstörténeti tanulmányok II. Új szempontok, új források. Eötvös József Könyvkiadó, Bp. 60-77.
- GRÁFIK Imre (1996): A népszínmű szerepe a nemzet tudat őrzésében. In: Diószegi László (szerk.): Magyarság kutatás 1995-96. Teleki László Alapítvány, Bp. 39-51.
- GUENIFFEY, Patrice (2000): A biográfia a megújuló politikatörténetben. *Aetas*. 3. sz. 136-149.
- GYÁNI Gábor – KÖVÉR György (2006): Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris Kiadó, Bp.
- GYÁNI Gábor (1988): Női munka és a család Magyarországon (1900-1930). *Történelmi Szemle*. 1987-1988. 30. évf. 3. sz. 366-378.
- GYÁNI Gábor (2000a): Identitás, emlékezés, lokalitás. In: Uő.: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Napvilág Kiadó, Bp. 103-116.
- GYÁNI Gábor (2000b): Emlékezés és oral history. In: Uő.: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Napvilág Kiadó, Bp. 128-144.

- GYÁNI Gábor (2000c): Fin du siècle. In: Uő.: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Napvilág Kiadó, Bp. 31-47.
- GYÁNI Gábor (2002): A történelmi emlékezet rítusai. In: A történész szerszámosládája. A jelenkori történelmi gondolkodás néhány aspektusa. Szerk.: Szekeres András. L'Harmattan-Atelier, Bp. 103-113.
- GYÁNI Gábor (2003a): A posztmodern kánon. Tankönyvkiadó, Bp.
- GYÁNI Gábor (2003b): A történetírás fogalmi alapjairól. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): Bevezetés a társadalomtörténetbe. Osiris, Bp. 11-57
- GYÁNI Gábor (2003c): Történetírói nézőpont és narratív igazság. Magyar Tudomány. 48. évf. 1. sz. 16-26.
- GYÁNI Gábor (2006): Hétköznapi élet Horthy Miklós korában. Corvina Kiadó, Bp.
- GYÁNI Gábor (2007): Relatív történelem. Typotex Kiadó, Bp.
- GYÁNI Gábor (2009): Társadalmi nemek a munkaerőpiacon a polgári Magyarországon. Rubicon.www.rubicon.hu/magyar/oldalak/tarsadalmi_nemek_a_munkaeropiacon_a_polgari_magyarorszagon/ [Letöltés ideje: 2012. 12. 13.]
- GYÁNI Gábor (2011): A történelmi esemény fogalma. Magyar Tudomány. 172. évf. 11. sz. 1324-1332.
- GYÁNI Gábor (2012): Nemzet, kollektív emlékezet és public history. Történelmi Szemle. LIV. évf. 3. sz. 357-375.
- GYÁNI Gábor (2013): Nemzet, kollektív emlékezet és public history. In: Uő.: Nép, nemzet, zsidó. Kalligram, Pozsony, 173-210.
- GYÁNI Gábor (2013): Válaszfele a „Levélfélé”-re. Századok. 147. évf. 3. sz. 801-803.
- GYURGYÁK János – KISANTAL Tamás (szerk., 2006): Történetelmélet I-II. Osiris, Bp.
- HALBWACHS, Maurice (1971): Az emlékezet társadalmi keretei. In: Francia szociológia. Válogatás. Szerk.: Ferge Zsuzsa. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 124-131.
- HALBWACHS, Maurice (2002): A kollektív emlékezet (részlet). III. fejezet. A kollektív emlékezet és az idő. In: Olvasókönyv a szociológia történetéhez. Szociológiai irányzatok a 20. század első felében. Szerk.: Felkai Gábor – Némedi Dénes – Somlai Péter. Új Mandátum Kiadó, Bp. 403-432.
- HALMOS Károly – SZÍVÓS Erika (2010): Doktor úr, tanár úr, főszerkesztő asszony: a hivatások a köztudatban és a modern történetírásban. Korall. 42. sz. 5-18.
- HEGEDŰS Judit (2003): Tanítónői karriertörténetek a dualizmus korában. Iskolakultúra, 3. sz. 42-52.

- HERMANN Róbert – KARSAI László – PRITZ Pál (2013): Levélféle Gyáni Gábornak. Századok. 147. évf. 3. sz. 792-801.
- HORVÁTH István (2008): A reformkor és a szabadság időszaka. In: Sümei József (szerk.): A Pécsi Egyházmegye ezer éve. Pécs, 141-152.
http://mmi.elte.hu/szabadbolcsesz/mediatar/antik_es_reneszansz_esztetikatortenet/sidney_a_kolteszet_vedelme.htm [Letöltés ideje: 2013. 01. 02.]
- HUSZÓCZY Miklós (1983): A cigány lakosság lakásgondjainak megoldásával kapcsolatos feladatokról és intézkedésekről. In: Szegő László (szerk.): Cigányok, honnét jöttek – merre tartanak? Kozmosz Könyvek, 270-283.
- Iskolai színjáték Magyarországon. In: Székely György (1990, főszerk.): Magyar színháztörténet I. 1790-1873. Akadémiai Kiadó, Bp.
<http://mek.oszk.hu/02000/02065/html/1kotet/4.html> [Letöltés ideje: 2014. 03. 14.]
- JUHÁSZ Anikó – CSEJTEI Dezső (2000): Történelem – kulcsra készen? Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány. Veszprém.
- K. HORVÁTH Zsolt (2010): Nullius in verba. Előszó. In: Ginzburg, Carlo: Nyomok, bizonyítékok, mikrotörténelem. Kijárat Kiadó, Bp. 7-12.
- K. HORVÁTH Zsolt (2011): Az életrajzi térről. Szempontok a biográfiai módszer és a szinoptikus szemlélet történeti alkalmazásához. Korall. 12. évf. 44. sz. 154-176.
- KELEMEN Elemér (2007): A tanító a történelem sodrában: tanulmányok a magyar tanítóság 19-20. századi történetéből. Iskolakultúra, Pécs.
- KELLER Márkus (2010): A tanárok helye. A középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. század második felében, magyar-poros összehasonlításban. L'Harmattan, Bp.
- KEREKES Amália – K. HORVÁTH Zsolt (2010): Siegfried Kracauer: Két vagy három dolog, amit tudunk róla (Utószó). In: Kracauer, Siegfried: A detektívregény. Értelmezés. Történelem. A végső dolgok előtt. Kijárat Kiadó, Bp. 285-291.
- KÉRI Katalin (1992): A történeti Baranya megye római katolikus iskolaügye 1868-1918 között: Különös tekintettel a római katolikus elemi iskolák és tanítóik helyzetére: doktori értekezés. Pécs.
- KÉRI Katalin (2001): Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába. Műszaki Könyvkiadó, Bp.
- KÉRI Katalin (2010): Az egyetemes neveléstörténet tág értelmezése. Magyar Pedagógia. 110. évf. 3. sz. 265-276.

KESZEG Vilmos (2008): XX. századi néptanítók élete. In: Ozsváth Imola (szerk.): Néptanítók, életpályák és élettörténetek. Scientia Kiadó, Kolozsvár, 11-30.

KESZEI András (2010): Az emlékezet rétegei. Korall. 11. évf. 41. sz. 5-34.

KISS Dezső (1968): A fiumei és magyar–horvát tengerparti kormányzó iratai a Fiumei Állami Levéltárban, 1870–1918. Levéltári Szemle 1968. 18. évf. 3. sz. 783–794. <http://mol.arcanum.hu/digilib/opt/a091001.htm?v=pdf&q=WRD%3D%28fiumei%20proviz%F3rium%29&s=SORT&m=1&a=rec> [Letöltés ideje: 2010.05.07.]

KISS Erika: A tanítóképző épületének története. <http://www.tutihir.hu/archivum/10248-0-tanitokpz-epueletenek-toertenete.html> [Letöltés ideje: 2011.02.18.]

KNAUSZ Imre (1994): Magyarország közoktatása 1945-1956. Kandidátusi értekezés. 30. <http://mek.oszk.hu/10000/10080/10080.pdf> [Letöltés ideje: 2013. 08. 13.]

KNORRNÉ CSÁNYI Zsuzsanna (2007): Könyvritkaságok a kezdetekből. In: Jászsági Évkönyv. Jászsági Évkönyv Alapítvány. Jászberény, 173-180. <http://jaszsag.uw.hu/oldalok/tartalom/2007/knorrne.pdf> [Letöltés ideje: 2012.01.19.]

KOTNYEK István (1983): A cigány gyermekek oktatása Magyarországon. In: Szegő László (szerk.): Cigányok, honnét jöttek – merre tartanak? Kozmosz Könyvek, 300-311.

KOVÁCS Éva (2007): Narratív biográfiai elemzés. In: Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet. Szerk.: Kovács Éva. Néprajzi Múzeum – PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. 373-396.

KORNIS Gyula (1913): Értékelmélet és pedagógia. Franklin-Társulat Nyomdája, Bp.

KÖVÉR György (2000): Biográfia és történetírás. Aetas. 3. sz. 150-156.

KÖVÉR György (2006): A magyar középosztály-teremtés programjai és kudarcai. Fogalomtörténeti áttekintés a reformkor végétől a nagy válság kezdetéig. In: Uő.(szerk.): Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok. Századvég Kiadó, Bp. 77-160.

KÖVÉR György (2014): Biográfia és társadalomtörténet. Osiris Kiadó, Bp.

KRACAUER, Siegfried (1997): A fényképezés. Café Babel. 7. évf. 25. sz. 73-86.

KRACAUER, Siegfried (2010): Történelem. A végső dolgok előtt. In: Uő.: A detektívregény. Értelmezés. Történelem. A végső dolgok előtt. Kijárat Kiadó, Bp. 99-283.

- KÜLLŐS Imola (szerk., 1982): Az életrajzi módszer. Tanulmánygyűjtemény. Documentatio Ethnographica. 9. sz. MTA Kutatócsoport, Bp.
- LADÁNYI János – SZELÉNYI Iván (2000): Ki a cigány? In: Forray R. Katalin (szerk.): Ciganológia – Romológia. Dialóg Campus Kiadó, Bp.-Pécs, 13-24.
- LÁSZLÓ János (2005): A történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszichológiába. ÚJ Mandátum Kiadó, Bp.
- LEJEUNE, Philippe (2003a): Az önéletírói paktum. In: Uő.: Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból. Szerk.: Z. Varga Zoltán. L'Harmattan, Bp. 17-46.
- LEJEUNE, Philippe (2003b): Emlékezet, dialógus, írás: egy élettörténet története. In: Uő.: Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból. Szerk.: Z. Varga Zoltán. L'Harmattan, Bp. 130-165.
- LEJEUNE, Philippe (2003c): Még egyszer az önéletírói paktumról. Uő.: Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból. Szerk.: Z. Varga Zoltán. L'Harmattan, Bp. 225-242.
- LÉVAI Béla: Józsa nagyközség 100 éve 1872-1972. <http://debrecen-jozsa.hu/jozsa-nagykozseg-100-eve-1872-1972-szerkesztette-szucs-erno/538/> [Letöltés ideje: 2012. 07. 17.]
- LÉVAI Béla: Mihálylaka története. <http://www.debrecen-jozsa.hu/muloevek/mihalylaka-tortenete-1264-1416/> [Letöltés ideje: 2012. 07. 17.]
- LEVI, Giovanni (2000): Az életrajz használatáról. Korall. 1. évf. 2. sz. 81-92.
- L. NAGY Zsuzsa (1995): Életmód. In: Magyarország társadalomtörténete II. 1920-1940. Szöveggyűjtemény. Szerk.: Gyáni Gábor. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 361-372.
- LORENZ, Chris (2000): Lehetnek-e igazaz a történetek? Narrativizmus, pozitivizmus és „metaforikus fordulat”. In: Narratívák 4. A történelem poétikája. Szerk.: Thomka Beáta. Kijárat Kiadó, Bp. 121-146.
- LORIGA, Sabina (2011): Történet- és életrajzírás a 19-20. században. Korall. 12. évf. 44. sz. 5-29.
- MAGYAR ÉLETRAJZI LEXIKON. 1000-1990. Főszerk.: Kenyeres Ágnes. Javított, átdolgozott kiadás. <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/index.html> [Letöltés ideje: 2011.04.13.] (rövidítés: MÉL)
- MAGYAR KATOLIKUS LEXIKON <http://lexikon.katolikus.hu> [Letöltés ideje: 2011. 05. 28.] (rövidítés: MKL)

Magyar kereskedelmi tengerhajózás Fiumében. http://www.multkor.hu/20080711_magyar_kereskedelmi_tengerhajozas_fiumeben?print=1 [Letöltés ideje: 2010. 05. 07.]

MAGYAR NAGYLEXIKON III. Bah-Bij. Magyar Nagylexikon Kiadó, Bp. 1994. (rövidítés: MNL, 1994)

MAGYAR NAGYLEXIKON VI. Csen-Ec. Magyar Nagylexikon Kiadó, Bp. 1998. (rövidítés: MNL, 1998a)

MAGYAR NAGYLEXIKON VII. Ed-Fe. Magyar Nagylexikon Kiadó, Bp. 1998.(rövidítés: MNL, 1998b)

MAGYAR NAGYLEXIKON XVI. Sel-Szö. Magyar Nagylexikon Kiadó, Bp. 2003. (rövidítés: MNL, 2003)

MAGYAR NÉPRAJZI LEXIKON. 3. kötet. K-Né. Főszerk.: Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó, Bp. 1977. <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-1.html> [Letöltés ideje: 2013. 08. 09.]

MAGYARORSZÁG A XX. SZÁZADBAN. I. kötet. Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás. Főszerk.: Kollega Tarsoly István. Babits Kiadó, Szekszárd, 1996-2000. <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/71.html> [Letöltés ideje: 2013. 01. 23.]

MAGYARORSZÁG HELYSÉGNÉVTÁRA 1926. Szerk. és kiadja: a M. Kir. Statisztikai Hivatal, Bp.

MÁRFI Attila (2005): Színház és mozi együttélése a 20. század elején Pécsen. Pécsi Szemle. 2005. ősz. 58-65.

MCADAMS, Dan P. (2001): A történetek jelentése az irodalomban és az életben. In: Narratívák 5. Narratív pszichológia. Szerk.: László János – Thomka Beáta. Kijárat Kiadó, Bp. 157-174.

MESTER ÉS TANÍTVÁNY. Erkölcs. 2004. január. 1. sz. <https://btk.ppke.hu/uploads/articles/6694/file/01.pdf> [Letöltési ideje: 2014.06.23.]

NAGY Péter Tibor (1999): Vallásos nevelés 1949 előtt. Magyar Pedagógia. 4. 389-412.

NÉMETH András – PUKÁNSZKY Béla (1999): Neveléstörténet. 7. kiadás. Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp.

NÉMETH András (2012): Magyar pedagógusképzés és pedagógus szakmai tudásformák I. 1775-1945. ELTE Eötvös Kiadó, Bp.

NESZT Judit (2010): A tanítónői pálya elnöiesedésének történeti előzményei. Educatio. 2. sz. 314- 321.

- NIEDERMÜLLER Péter (1988): Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Ethnographia*. 99. évf. 3-4. sz. 376-389.
- NORA, Pierre (2010): Emlékezet és történelem között – a helyek problematikája. In: *Uő: Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*. Napvilág Kiadó, Bp. 13-33.
- OELKERS, Jürgen (1998): *Nevelésetika*. Vince Kiadó, Bp.
- OLICK, Jeffrey K. – ROBBINS, Joyce (1999): A társadalmi emlékezet tanulmányozása: a „kollektív emlékezettől” a mnemonikus gyakorlat történeti szociológiai vizsgálatáig. *Replika* 37. sz. 19-44.
- ORMOS Mária (2003): *A történelem és a történettudományok*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- ORVOSI LEXIKON. Negyedik kötet. Q-Z. Akadémiai Kiadó, Bp. 1973.
- OZSVÁTH Imola (szerk., 2008): *Néptanítók, életpályák és élettörténetek*. Scientia Kiadó, Kolozsvár.
- OZSVÁTH Imola (2009): Udvarhelyszéki pedagógusok a 20. században. In: Bálint Dezső – Kovács Piroska – Balácsi Dénes: *Lámpások voltunk... Udvarhelyszéki pedagógusok élettörténete*. Sajtó alá rendezte és a kísérő tanulmányt írta Ozsváth Imola. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 393-475.
- PÁLINKÁS József (2004): *Erkölc a társadalomban. Párhuzamos gondolatok az erkölcs erejéről a nevelésben, a tudományban és a politikában*. Mester és tanítvány. 1. sz. 10. <https://btk.ppke.hu/uploads/articles/6694/file/01.pdf> [Letöltési idő: 2014.06.23.]
- PÁLVÖLGYI Ferenc (2004): *Az erkölcsi nevelés új perspektívái*. Mester és tanítvány. 1. sz. 82-97. <https://btk.ppke.hu/uploads/articles/6694/file/01.pdf> [Letöltési idő: 2014.06.23.]
- PAPP Barbara (2006): *Nőoktatás és „képzett nők” a két világháború között*. In: Kövér György (szerk.): *Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok*. Századvég Kiadó, Bp. 713-756.
- PÁSZKA Imre (2009): *Narratív történetformák a megértő szociológia nézőpontjából*. II. javított kiadás. *Belvedere Meridionale – Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged*.
- PATAKI Ferenc (1997): *Az önéletírás „dramaturgiája”: Az élettörténeti forgatókönyvek. Előzetes áttekintés*. *Pszichológia*. 17. évf. 4. sz. 339-389.
- PATAKI Ferenc (2000): *Életesemények és identitásképzés*. *Pszichológia*. 20. évf. 4. sz. 331-366.

- PATAKI Ferenc (2001): Élettörténet és identitás. Osiris Kiadó, Bp.
- PATAKI Ferenc (2003): Együttes élmény – kollektív emlékezet. Magyar Tudomány. 47. évf. 1. sz. 26-35.
- PÉCS LEXIKON. I.-II. kötet. Főszerk.: Romváry Ferenc. Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft. Pécs, 2010.
- PEDAGÓGIAI LEXIKON. III. köt. Főszerk.: Báthory Zoltán – Falus Iván. Bp. 1997.
- PÉLEY Bernadett (2002): A pszichoanalitikus modell és a narratív pszichológia. In: Szerdahelyi E. (szerk.): Konfliktus, hiány, trauma. A pszichoanalitikus elmélet és technika időszerű kérdései. Animula, Bp. 187-192.
- PETHŐ László (1991): A tanítók és a társadalom: történeti szociológiai megközelítés. Educatio, Bp.
- PINTÉR Márta Zsuzsanna: A színészek társadalmi státusza. In: Magyar színháztörténet 1920-1949. <http://tbeck.beckground.hu/szinhaz/htm/36.htm> [Letöltés ideje: 2011.01.22]
- PORNÓI Imre (1995): Az 1920-as évek népoktatása és a nyolcosztályos népiskola Magyarországon. Magyar Pedagógia. 3-4. sz. 315-331.
- RADÓ Vilmos (1892): Tanítóképzésünkről. Magyar Paedagógia. I. évf. 19-23.
- RAJCSI Péter (1989): A Miasszonyunkról nevezett női kanonokrend pécsi róm. kat. tanítóképző intézetének története. 1895-1948. In: Szita László (szerk.): Baranyai Helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve 1989. Pécs, 439-473.
- RICOEUR, Paul (2000): Történelem és retorika. In: Narratívák 4. A történelem poétikája. Szerk.: Thomka Beáta. Kijárat Kiadó, Bp. 11-24.
- ROMSICS Ignác (2003): Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest.
- ROMSICS Ignác (2008): Szakosodás, szintetizálás és interdiszciplinaritás a 20. századi történetírásban. In: Uő.: Történelem, történetírás, hagyomány. Tanulmányok és cikkek, 2002-2008. Osiris, Bp. 165-176.
- ROMSICS Ignác (2011): Clio bővületében. Magyar történetírás a 19-20. században – nemzetközi kitekintéssel. Osiris, Bp.
- RÖCKELEIN, Hedwig (2002): A pszichohistorikus módszer hozzájárulása az „új történelmi biográfiához”. Aetas. 2-3. sz. 231-244.
- RUSCH, Gebhard (1993): A történelem, az irodalomtörténet és a historiográfia elmélete. Helikon. 34. évf. 1. sz. 53-75.

- S. PALLÓS Piroska (2003): Fiume tanügyének szabályozása a provizórium korában. In: Kiss Vendel (szerk.): Az oktatási rendszer jogi szabályozása Magyarországon a 19-20. században. Országos törvényektől a helyi szabályozásig. Tudományos konferencia. Tatabánya, 2002. október 11. Tatabányai Múzeum, 125-135.
- S. PALLÓS Piroska (2012): „Leghőbb vágyam Fiuméba kerülni...” Magyar iskolák Fiumében. Dávid Kiadó, Kaposvár.
- SARBIN, Theodor R. (2001): Az elbeszélés mint a lélek tő-metaforája. In: Narratívák 5. Narratív pszichológia. Szerk.: László János – Thomka Beáta. Kijárat Kiadó, Bp. 59-76.
- SCHLUMBOHM, Jürgen (2000): Mikrotörténelem – makrotörténelem. Aetas. 4. sz. 170-179.
- SIDNEY, Sir Philip (1581-1583): A költészet védelme. Részlet. http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/mediatar/antik_es_reneszansz_esztetikatortenet/sidney_a_kolteszet_vedelme.htm [Letöltés ideje: 2013. 01. 02.]
- SIKLÓSBODONY. <http://hu.wikipedia.org/wiki/Sikl%C3%B3sbodony> [Letöltés ideje: 2010.11.27.]
- SIMONYI Gáspár (2011): Pedagógusok a filmvászonon: A tanítónő (1945). Új Katedra. 5-6. sz. 43.
- SIMONYI Kálmán (1928): Az elemi népiskolák fenntartási költségei. In: Magyar népoktatás. Kir. Magy. Egyetemi Nyomda, Bp. 75-96.
- SIPOS Balázs (2009): A nőkérdés a Horthy-korszakban. Rubicon. www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_nokerdes_a_horthy_korszakban/ [Letöltés ideje: 2012. 12. 13.]
- SZ. KONCZ István (2000): Villa Gerechen. <http://www.gorcsony.hu/ujsag/villagerechen.htm> [Letöltés ideje: 2012. 08.13.]
- SZABÓ Ildikó (2000): Az ember államosítása. Politikai szocializáció Magyarországon. In: Uó.: A pártállam gyermekei. Tanulmányok a magyar politikai szocializációról. Hatodik Síp Alapítvány- Új Mandátum Kiadó, Bp. 11-136.
- SZABOLCS Éva (2001a): Kvalitatív kutatási metodológia a pedagógiában. Műszaki Könyvkiadó, Bp.
- SZABOLCS Éva (2001b): „...tanítói állomásra pályázat hirdettetik...” A Néptanítók Lapja 1901. évfolyamában január-márciusban megjelent álláshirdetések elemzése. In: Baska Gabriella – Nagy Mária – Szabolcs Éva: Magyar tanító, 1901. Iskolakultúra, Pécs. 38-58.

- SZABOLCS Éva (2004): Deduktív (analitikus) jellegű kutatás. In: Falus Iván (szerk.): Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe. Műszaki Könyvkiadó, Bp. 106-121.
- SZABÓ László Tamás (2001): Értékek az iskolában. *Educatio*. 3. sz. 461- 471.
- SZAKÁL János (1934): A magyar tanítóképzés története. Hollóssy János Könyvnyomtató. Bp.
- SZÁNTÓ Károly (1964): Adalékok a tanítóképzés történetéhez Pécsett, a 18-19. században. Pécsi Szikra Ny., Pécs, 37-71.
- SZENDI Emma (2002): A fővárosi pedagógustársadalom kultúrtörténete a két világháború között (1920-1938). Eötvös József Könyvkiadó, Bp.
- SZÉKELY György (1994, szerk.): Magyar Színházművészeti Lexikon. Akadémiai Kiadó, Bp. <http://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz16/202.html> [Letöltés ideje: 2014. 03. 13.]
- SZERB Antal (1991): Magyar irodalomtörténet. 11. kiadás. Magvető, Bp.
- SZIJÁRTÓ M. István (2014): A történész mikroszkópja. A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata. L'Harmattan. Bp.
- TAR Gabriella-Nóra (2004): A 18. századi magyarországi gyermekszínház társulattípusai. In: Uő.: Gyermek a 18. és 19. századi Magyarország és Erdély színpadjain. Erdélyi Tudományos Füzetek 244. Erdélyi Múzeum Egyesület. 23-48.
- TEGZES Ferenc (1981): Statisztika források Baranya megye nemzetiségtörténetéhez a két világháború között (1926, 1938). In: Szita László (szerk.): Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve 1980. Pécs, 495-531.
- TENGELYI László (1998): Élettörténet és sorseseemény. Atlantisz Könyvkiadó, Bp.
- TOMKA Béla: Társadalmi integráció a 20. századi Európában: Magyarország esete. Demográfiai és családfejlődés. <http://www.c3.hu/scripta/szazadveg/17/tomka.htm> [Letöltés ideje: 2010.11.19]
- TÓTH Gábor (1996): A jászberényi tanítóképző intézet kölcsönös kapcsolata a várossal és a Jászsággal 1917-1944. In: Jászsági Évkönyv. Jászsági Évkönyv Alapítvány. Jászberény, 176-191. <http://jaszsag.uw.hu/oldal/tartalom/1996/176-tol.pdf> [Letöltés ideje: 2012.01.19.]
- TÜKÖRSZILÁNKOK. Kádár-korszakok a személyes emlékezetben. Kovács Éva (szerk.): MTA Szociológiai Kutatóintézet – 1956-os Intézet, Bp. 2008.
- VÁGVÖLGYI András (1976): Változó elemek a falusi értékrendszerben. In: Kulcsár Viktor (szerk.): A változó falu. Gondolat Kiadó, Bp. 252-255.

- VASAS Samu (1993): A kalotaszegi gyermek. A személyiségfejlődés néphagyományai Kalotaszegen. Kráter Kiadó.
- VEYNE, Paul (2000): Sem tények, sem geometriai létező, hanem cselekmények. In: Narratívák 4. A történelem poétikája. Szerk.: Thomka Beáta. Kijárat Kiadó, Bp. 65-80.
- VISNYIK Katalin (2007): A pedagógus életútja és szakmai értékválasztása közötti összefüggés vizsgálata. Doktori értekezés. Kézirat. 8.
<http://nevelestudomany.phd.elte.hu/wp-content/uploads/2011/03/T%C3%A9zisek%C3%A9zet.pdf> [Letöltés ideje: 2014. 04.18.]
- WATANABE Akiko (2006): Mennyire voltak „államiak” az állami elemi iskolák a kora dualizmus korában? (Szervezésük és igazgatásuk első húsz éve). In: Kövér György (szerk.): Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok. Századvég Kiadó, Bp. 575-596.
- WEIS István (1995): A mai magyar társadalom. In: Magyarország társadalomtörténete II. 1920-1940. Szöveggyűjtemény. Szerk.: Gyáni Gábor. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 9-32.
- WHITE, Hayden (1997): A történelem terhe. Osiris Kiadó, Bp.
- WIRTH István (1998): Adatok a tanítóképzés jászsági történetéhez. In: Ujváry Zoltán (szerk.): A Jászság a magyar kultúrában. Konferencia, 1995. Jászkunság Füzetek 12. Szolnok, 235-244.
- ZRINSZKY László (2000): A pedagógia (és a pedagógusok) normaproblémája. Magyar Pedagógia. 100. évf. 3. sz. 303-313.
- ZSOLDOSNÉ Olay Ágnes: Adalékok a pécsi püspöki tanítóképző intézet két világháború közötti történetéhez. In: Sándor László (szerk.): Nevelés- és Művelődéstörténeti Közlemények 1. szám. Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola. Kaposvár, 68-84.

Táblázatok jegyzéke

1. Táblázat: Tanítóképzők számának változása fenntartók szerint.....	38
2. Táblázat: Tanítónőképzők számának változása fenntartók szerint.....	39
3. Táblázat: Az 1898-1899-es tanév első évfolyamának órarendje.....	55
4. Táblázat: Az 1898-1899-es tanév harmadik évfolyamának órarendje.....	55
5. Táblázat: Az 1898-1899-es tanév negyedik évfolyamának órarendje.....	56
6. Táblázat: Az 1916-1917-es tanév harmadik évfolyamának órarendje.....	65
7. Táblázat: Az 1916-1917-es tanév negyedik évfolyamának órarendje.....	66
8. Táblázat: A jászberényi tanítóképző első évfolyamának órarendje.....	70
9. Táblázat: A jászberényi tanítóképző tanulói létszámának növekedése.....	72
10. Táblázat: Kerekes Géza pedagógiai óráinak aránya 1913/14-1917/18.....	78
11. Táblázat: Az 1914-1915-ös tanév órarendje, mely 1914. December 31-ig volt érvényes.....	79
12. Táblázat: Az 1914-1915-ös tanév órarendje 1914. December 1-től a tanév végéig.	79
13. Táblázat: Az 1915-16-os tanév órarendje.....	80
14. Táblázat: Az 1916-1917-es tanév órarendje 1917. Március 1-ig.....	80
15. Táblázat: Az 1916-1917-es tanév órarendje 1917. Március 1.-május 10. Között...	81
16. Táblázat: Az 1917-1918-as tanév órarendje.....	82
17. Táblázat: A Miasszonyunk Női Kanonokrend iskoláiban tanulók létszáma.....	88
18. Táblázat: Megyesi János tanulmányi eredményei a tanítóképző befejezésekor.....	98
19. Táblázat: Az 1932-33-as tanév képesítő vizsgájának átlaga.....	99
20. Táblázat: Népiskolák, tanulók és tanítók létszámának változása.....	102
21. Táblázat: A 6 éven felüli lakosság iskolai végzettsége 1930-ban és 1941-ben (%-os arány).....	102
22. Táblázat: Mindennapi iskolák száma tanítók létszáma alapján.....	103
23. Táblázat: Tanítók és tanítónők aránya 1920-ban és 1930-ban.....	106
24. Táblázat: Tanítók és tanítónők aránya 1882-1928.....	106
25. Táblázat: Tanítónők megoszlása az intézmények fenntartói szerint.....	107
26. Táblázat: Tanító(nő)k vallási megoszlása a népszámlálási adatok szerint.....	108
27. Táblázat: Tanító(nő)k megoszlása kor és családi állapot szerint 1920 és 1930-ban	109
28. Táblázat: A tanítói jövedelmek átlaga az I. Világháború előtt és 1927-ben.....	115

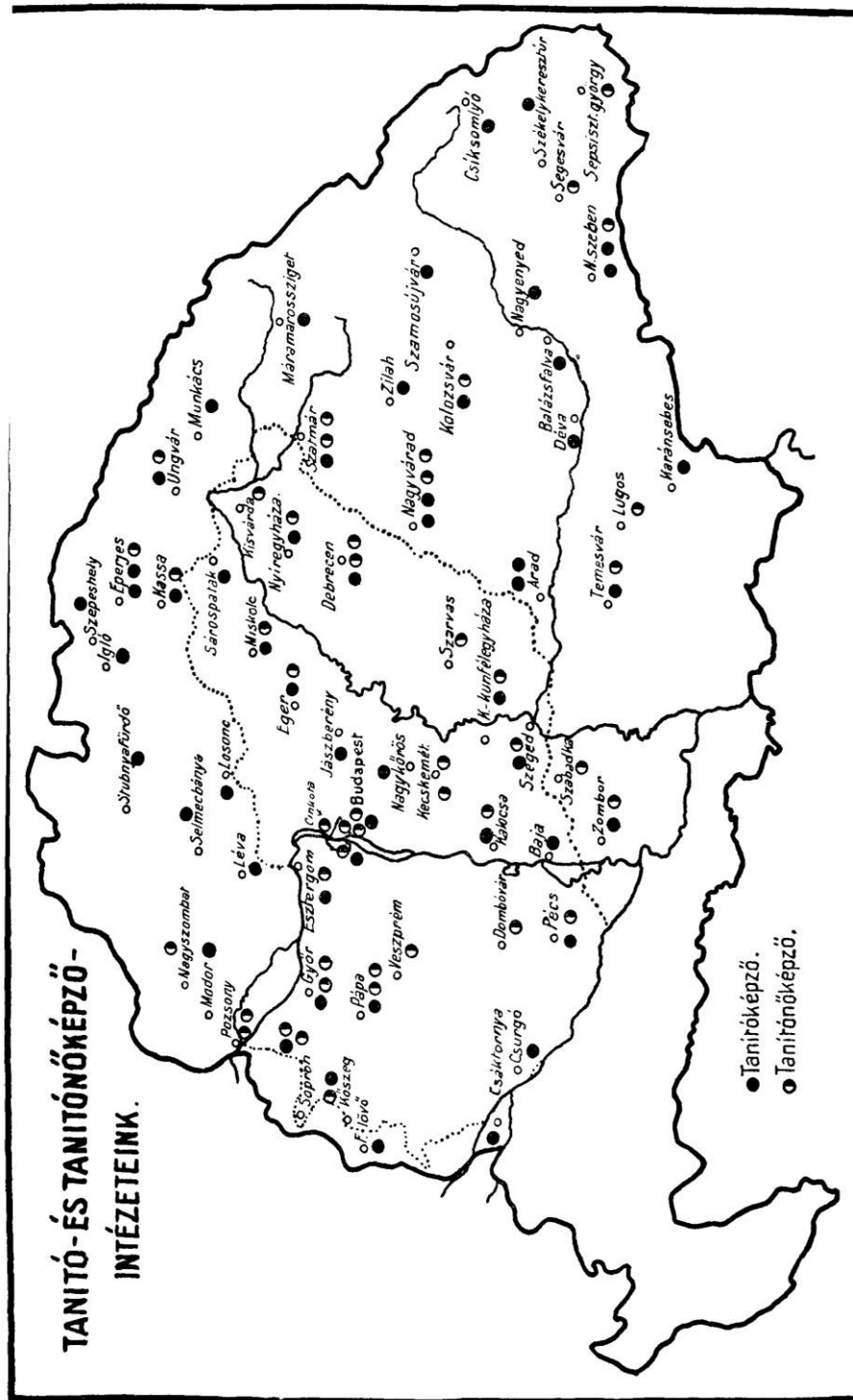
29. Táblázat: Az egy tanítóra eső helyi javadalom és az államsegély átlaga 1927-ben	116
30. Táblázat: A tanító(nő)k fizetési osztályonként kapott jövedelme	117
31. Táblázat: A tanítók szolgálati ideje alapján megállapított járandósága (1924, 1927)	118
32. Táblázat: Tanítók fizetése szolgálati idejük alapján havi és éves bontásban az 1927- 1928-as tanévben állami és államsegélyes iskoláknál.	118
33. Táblázat: Görcsöny település lakosságszámának és településtípusának változása 1869 és 1948 között.....	125
34. Táblázat: Elméleti és gyakorlati órák számának aránya a Notre Dame tanítónőképzőjében.....	141
35. Táblázat: Gyakorlati munkára felkészítő órák aránya a Notre Dame tanítónőképzőjében.....	142
36. Táblázat: Siklósbodony település lakosságszámának és településtípusának változása 1869 és 1948 között.....	148

Mellékletek jegyzéke

1. melléklet: Tanító- és tanítónőképző intézetek Magyarországon 1928-29.....	216
2. melléklet: Népiskolák, tanulók és tanítók létszámának változása	217
3. melléklet: A tanítónők száma az egyes iskolafenntartók szerint:	217
4. melléklet: Hirdetés a görcsönyi kántortanítói állásra. Dunántúl 1924. október 31. .	219
5. melléklet: Hirdetés a görcsönyi tanítónői állásra. Dunántúl. 1929. augusztus 8.....	220
6. melléklet: Kerekes Géza (1899-1966)	221
7. melléklet: Koós Olga (1904-1982)	221
8. melléklet: Megyesi János (1913-2011).....	222

Mellékletek

1. melléklet: Tanító- és tanítónőképző intézetek Magyarországon 1928-29.⁶⁵⁶

⁶⁵⁶ Forrás: KISS, 1929: 27.

2. melléklet: Népiskolák, tanulók és tanítók létszámának változása⁶⁵⁷

	Elemi iskolák	Tanulók	Tanítók
1900	17.048	2.278.482	28.629
1908	16.547	2.414.869	31.370
1909	16.469	2.440.526	31.908
1910	16.455	2.457.002	32.402
1911	16.530	2.471.048	32.974
1912	16.635	2.488.321	33.875

3. melléklet: A tanítók száma az egyes iskolafenntartók szerint:⁶⁵⁸

É v	Összes		áll.	közs.	r. k.	s. k.	s. kel.	ref.	ev.	un.	izr.	magán	kiváltott	A tanítók az egész létszámban
	ttó	tnő												
1881/82	20207	2189	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9·78 %
1882/83	20607	2377	271	757	886	16	69	64	28	1	86	166	33	10·35 %
1883/84	20580	2578	336	814	940	12	72	61	34	1	86	182	40	11·13 %
1884/85	20794	2663	345	845	967	11	77	65	35	1	90	187	40	11·36 %
1885/86	21020	2960	547	916	981	11	80	63	41	1	96	186	38	12·34 %
1886/87	21132	3016	590	924	1022	11	81	66	38	1	104	151	28	12·49 %
1887/88	21244	3135	607	973	1043	12	89	71	45	1	105	153	36	12·86 %
1888/89	21356	3289	630	945	1139	10	96	99	36	1	125	175	43	13·34 %
1889/90	21604	3304	642	978	1169	11	96	75	37	1	110	144	41	13·27 %
1890/91	21695	3438	654	1043	1203	14	113	77	41	1	122	126	44	13·68 %
1891/92	21918	3587	683	1077	1269	13	128	84	49	2	126	116	40	14·06 %
1892/93	22008	3744	729	1124	1340	24	123	94	41	2	128	96	43	14·53 %
1893/94	22122	3919	796	1157	1379	19	141	96	43	10	126	104	48	15·05 %
1894/95	22281	4115	928	1174	1418	19	155	98	53	2	115	107	46	15·6 %
1895/96	22311	4339	977	1252	1459	38	165	114	52	1	125	105	51	16·3 %
1896/97	22535	4615	1112	1309	1526	19	173	124	62	2	127	97	64	17 %
1897/98	22603	5114	1235	1375	1749	33	172	190	74	3	131	89	63	18·5 %
1898/99	22600	5357	1244	1446	1858	40	194	211	75	3	136	93	57	19·16 %
1899/900	22743	5886	1443	1485	2023	71	212	211	107	3	153	121	57	20·56 %
1900/901	22889	6174	1539	1514	2125	73	243	243	102	3	143	126	63	21·24 %
1901/902	22840	6522	1665	1441	2352	84	237	283	114	4	158	123	61	22·22 %
1902/903	22982	7110	1874	1529	2561	77	264	298	147	5	163	128	64	23·62 %
1903/904	22200	6889	1810	1559	2293	72	271	313	165	7	187	179	33	23·69 %
1904/905	22364	7293	2015	1571	2 446	69	289	365	172	6	185	136	39	24·59 %
1905/906	22427	7592	2084	1626	2521	80	300	385	186	6	198	166	39	25·29 %
1906/907	22687	7863	2228	1620	2618	90	307	402	192	7	202	171	32	25·7 %
1907/908	22874	8183	2447	1632	2674	92	299	414	189	7	203	192	34	26·35 %

⁶⁵⁷ Forrás: Magyaro. közoktatásügye, 1914. A táblázatot szerkesztette a disszertáció szerzője.

⁶⁵⁸ Forrás: KISS, 1929: 48-49.

É v	Összes		áll.	közs.	r. k.	g. k.	g. kel.	ref.	ev.	un.	izr.	magán	fársulati	A tanítónők az egész létszámban
	ttó	tnő												
1908/909	22973	8536	2667	1668	2739	82	290	430	208	7	210	204	31	27·09 %
1909/910	22980	9004	2866	1715	2864	99	308	482	228	8	211	192	31	28·15 %
1910/11	23098	9511	3093	1830	2976	105	322	508	238	7	205	198	29	29·17 %
1911/12	23339	10132	3382	1970	3095	109	321	562	244	8	207	207	27	30·26 %
1912/13	23346	10566	3598	2062	3260	123	323	601	236	7	182	147	27	31·07 %
1913/14	23358	11174	3887	2101	3446	128	320	645	287	7	184	173	26	32·54 %
1914/15	14693	11463	4019	2068	3556	107	293	719	305	9	189	171	27	43·82 %
1915/16	14298	12484	4410	2332	3746 ¹	116	331	802	317	11	207	186	26	46·60 %
1916/17	14592	12997	4463	2491	3867 ²	137	348	893	370	11	210	183	24	47·11 %
1917/18	13956	13016	4614	2507	3765	142	297	887	366	10	214	187	27	48·28 %
1918/19	7790	6292	1639	1783	1910	29	8	592	86	1	124	110	10	44·72 %
1919/20	8927	7098	1969	1893	2162	35	5	655	99	1	144	124	11	42·27 %
1920/21	9725	7705	2153	2087	2262	46	10	721	101	1	160	153	11	44·20 %
1921/22	10305	7855	2175	2106	2323	48	9	737	100	1	178	165	13	43·28 %
1922/23	10200	7289	2055	1975	2108	34	15	677	83	1	164	163	14	41·68 %
1923/24	11015	6335	1981	1065	2167	36	21	650	82	1	150	161	21	36·52 %
1924/25	9931	6563	1941	1381	2160	39	22	633	81	1	135	151	19	39·79 %
1925/26	10017	6639	1911	1472	2177 ³	37	27	632	75	1	141	148	18	39·85 %
1926/27	10039	6902	2021	1590	2211 ⁴	34	31	633	79	1	134	152	16	40·74 %
1927/28	10202	7354	2192	1707	2321 ⁵	37	27	674	83	1	138	152	22	41·88 %

4. melléklet: Hirdetés a görcsönyi kántortanítói állásra. Dunántúl 1924. október 31.

DUNÁNTÚL Pécs, 1924. október 31.

Egy jókarban levő családi ház
 eladó.
 Harangzó-utca 12. sz.
 Megtehető a közös szomszédok által.
 3620

**Arca bájos lesz! Szeplője, májfoltja
 nem lesz ha
 ÉDEN-crémrel**

Ipolyi — Péterházi „Éden” drogeria Pécs, Király-u. 18. Kapcsolj fel! Milyen Munka megtehető, Képes Magyar Szépségápolás. Szépség Személyi Szolgálat, Veszprém Kőút 12. szám. Szépségápolás hírvé. Szépségápolás, Szépségápolás. Szépség. Pécs. Balmaz. Szépség. Pécs.

STAUFFER SAJTOT
 Kétféle!
MAYER JOZ EF
 kereskedelmi ügyintéző,
 Pécsen. 536.

Egy családi ház
 eladó.
 akár bérebe, akár örök áron bútorral, vagy anélkül, azonnali 1 hó, 1 kassai és 10 bérlet gazdasági eszközök. — Bővebbet: Kossuth Lajos-utca 10. I. sz. szobában. 3623

I. rendű tűzifa
 szőlői és mezei bükk, hárs, tölgy és dongor aprított fa, hazánál szállítva és reggel felkelésben, továbbá bogárra és szöngyre a napi árnál mindig olcsóbban megrendelhető a **Dunántúli Faipari P. László**, Király-utca 5., I. emelet. Telefon 202. Telep Művelődési ház mellett.

VESZÉK terítők, szőnyegek, szőnyegek, Frankfurter Áram Irányi Dámszék 10. Telefon 470 728

TEL. 975. Személyi TEL. 975.
BÉRAUTO
 TEL. 975. Rendelhető. TEL. 975.

Ujból megérkezett

Élisőrendű téli fajtalma
 Rákóczi-út 66. (Fridrich garage)

Tűzifa
 a gyertyán, bükkszárszó és aprított fa legolcsóbban kapható: Gönsberger Lipót Isterlen P.-Malom-utca 23. Telefon 94

Legjobb és legolcsóbb burgonya
 Rainernél, Balthori-utca 4. sz. (Telefon 690) kapható. 37

Mezőgazdasági cépezletbe jól bevezetett
ügynököket és képviselőket
 kiknek a gazdaságosság körében kiterjedt ismeretesség van, viszonzulást utasításra keres, közvetlen szeptár, vezérképviselet. Cím: „8588” sz. alatt a kiadóban.

Horváth és Frank
 szobafestő és mázoló vállalkozás Pécs, Mátyás-utca 37. szám. Telefon 10-43. 3538

Daráló malom
 Siklósi-utca elején,
 Majláth-u. 8. sz. alatt.

Mérlegképes könyvelő és levelező
 kerestetik. Cím 8632 szám alatt a kiadóhivatalban.

Ingatlanok
 melyben lezártított árakban, nagy vásárlókban vásárolhatók. Bővebbet: **Bod Károly** ingatlan iroda, Jókai-út 7. szám. Telefon 11-54. 8639

Gőzmalom
 kisebb fajta baranyai községben felerészben eladó.
 Cím a kiadóhivatalban.

Vadói rózsai burgonya,
 amelyből több más fajta csakis elismerendő áru állatok számára nagyban árban L. Ö. B. I. Leó cégnél, Kúro-utca 4. szám, telefon 7-11. Szerezhető be. Naponta a főpályaudvaron is vegyünk. 3640

lakás kiadó,
 esetleg teljes ellátással. Cím 3630 szám alatt a kiadóban.
 3 darab használt hosszú **férfi kabát**
 eladó. Zrínyi-utca 6. Megtekinthető délután és este 6 óra után Kovács. 3621

Fischer darálóban
 legolcsóbban lehet vásárolni és daráltatni **Siklósi-utca 41. sz.** (már nem a Fekete Lőrincben).

A görcsönyi kántortanítói állásra
 pályázati hírdet az iskolások. — Javaslatait a be nem szántatkozó lakások kivételével a bükkszárszó természetben b. egység, a kezdő huzelés 70 % a államélegy. — Választás november hó 23-án a próbatétel után. Kintori október 1924. évi november hó 16-án d. e. 10 óráig a városi tanács pénztár helyiségében **rendes közgyűlési** tart, melyre a tagok listákkal meg-hívhatat.

Társaságok:
 1. Előző választás a közgyűlés a városi tanács pénztár helyiségében.
 2. Az 1920. 1921. 1922. és 1923. évi választás, társasági adók, mérleg, nyilatkozat, választás, közgyűlés, közgyűlés, közgyűlés.
 3. A városi tanács pénztár helyiségében.
 4. A városi tanács pénztár helyiségében.
 5. A városi tanács pénztár helyiségében.
 Válasz, 1924. október 27. 3622

Házasság.
 Jömegelemes, r. k., 38 éves, kitűnő forgalma üzlet tulajdonosa, 2 millárdot meghaladó ingatlan vagyonnal **felhasználó venne 25-35 év közötti, házasan nevelt jó megjelenésű kifogástalan jellemű urat leányt vagy özvegyet, ki szintén némi vagyonnal rendelkezik.** Ajánlatok lehetőleg fényképpel, fényképpel vissza. Levelezések költségek diszkrétion mellett. „Biztos jövő 8591” jelűre a kiadóhivatalba kérek.

Szigethy F. Remény Patika
 Pécs, Mátyás-út.

Pécs és környéki cikkek:	
Zsír szappan 1 kg	3000
Zsír szappan 1/2 kg	1500
Zsír szappan 1/4 kg	750
Neműanyag szappan	2000
Pécsen szappan	2000
Orvosi szappan	3000
Levegő szappan	4000
Mérsz. szappan	5000
Világító szappan	6000
Prima kölni víz 1 deka	2000

Prima kölni víz 1 deka:	
Prima kölni víz 1 deka	11000
Prima kölni víz 1 deka	10000
Melissa gyógyos kölni víz	5000
Hermin gyógyos kölni víz	6000
Székely gyógyos kölni víz	7000
Stella és csodaszó kölni víz	8000
Prima kölni víz	9000
Prima kölni víz	10000
Székely kölni víz	11000

DUNANTUL

Cs. 61.616 k. 1929. augusztus 8.

ARANY az értéktárolásnak, az értéktárolásnak és értéktárolásnak legelőnyösebb módját mutatja. **LEICHTWEIN** öntvény, **LEICHTWEIN** öntvény, **LEICHTWEIN** öntvény.

Egy csinos **kiszolgálólépcső** megnyitja feljebb azonnal felvételre: **Reinelt** 12-13-ig. **Rétközi** 40.

Lakáscsere. Előzetlen azonnal kicsi szabadkőnyhas lakásokat ugyanazon 17 és alatti lakórért. **LAKÓ** minden Szép virágos udvar. **Megyesháza**, **Pápa**, **vele-útc** 10.

Értéktárolás. Belvárosban, ról. föld. 3 parkettázott szobák, szomszédos házhoz 1000 P. **Értéktárolás** 242 szobák, előcsarnok, konyha, sz. 1000 P. **Értéktárolás** 242 szobák, előcsarnok, konyha, sz. 1000 P. **Értéktárolás** 242 szobák, előcsarnok, konyha, sz. 1000 P. **Értéktárolás** 242 szobák, előcsarnok, konyha, sz. 1000 P.

Arverési hirdetmény. Köszönné tessék, hogy a 10.000 leltérek közzétételét követően legelőnyösebb körülmények között 1929. aug. 9-án d. e. 9 órákor az árverési csarnokban (városi udvar) árverésre kerülnek. **Városi adóhivatal.**

Jobst József kir. bír. végrehajtója.

Értéktárolás. Készletre tessék, hogy a 10.000 leltérek közzétételét követően legelőnyösebb körülmények között 1929. aug. 9-án d. e. 9 órákor az árverési csarnokban (városi udvar) árverésre kerülnek. **Városi adóhivatal.**

Jobst József kir. bír. végrehajtója.

1929. Bócsi vásár! **Reinelt** 12-13-ig. **Rétközi** 40.

Közvetítői társaságok. **Reinelt** 12-13-ig. **Rétközi** 40.

II. osztrák állatvásár. **Reinelt** 12-13-ig. **Rétközi** 40.

Vásárlásokról. **Reinelt** 12-13-ig. **Rétközi** 40.

Ingatlanok. **Reinelt** 12-13-ig. **Rétközi** 40.

„Eden” drogériában Pécs. **Reinelt** 12-13-ig. **Rétközi** 40.

Pályázati hirdetmény. **Reinelt** 12-13-ig. **Rétközi** 40.

Hirdetmény. **Reinelt** 12-13-ig. **Rétközi** 40.

Raktár. **Reinelt** 12-13-ig. **Rétközi** 40.

Arca bájos lesz! **Reinelt** 12-13-ig. **Rétközi** 40.

PHILIPS **Reinelt** 12-13-ig. **Rétközi** 40.

RESZLETFIZETÉSRE IS **Reinelt** 12-13-ig. **Rétközi** 40.

KAPHATÓK. **Reinelt** 12-13-ig. **Rétközi** 40.

LEOSZAKSZE- **Reinelt** 12-13-ig. **Rétközi** 40.

RÖGSE KEZEL- **Reinelt** 12-13-ig. **Rétközi** 40.

GALAS és JAVI- **Reinelt** 12-13-ig. **Rétközi** 40.

TÁRS. ACCUMU- **Reinelt** 12-13-ig. **Rétközi** 40.

LATOR TÖLTÉS **Reinelt** 12-13-ig. **Rétközi** 40.

GRAEF, RADÓ PÉCS, KIRÁLY U. 74.

Jól illő, hosszabb ideig tartó mindenestől szakácsnő keresek vidéki úri háztól. **Reinelt** 12-13-ig. **Rétközi** 40.

JANKOVITS **Reinelt** 12-13-ig. **Rétközi** 40.

saját termésű borai egykori 90 fillér, donáti P. 120 liter. **Reinelt** 12-13-ig. **Rétközi** 40.

vendégliő **Reinelt** 12-13-ig. **Rétközi** 40.

Zongorát, **Reinelt** 12-13-ig. **Rétközi** 40.

piáninót, harmoniumot, a vendéglő, javított **Reinelt** 12-13-ig. **Rétközi** 40.

boltkészítőt keres. **Reinelt** 12-13-ig. **Rétközi** 40.

Ne igazgatni! Kerül **Reinelt** 12-13-ig. **Rétközi** 40.

NEUMANN-féle **Reinelt** 12-13-ig. **Rétközi** 40.

YOGHURT **Reinelt** 12-13-ig. **Rétközi** 40.

Szülők figyelmébe!

Iskolakönyvek, író-és rajzszerkek, taneszközök, füzetek, amíg a készlet tart, Pécséig eddig még nem létezett mesés olcsó áron kerülnek árusításra!!

Dunántúl Könyvkereskedésben Pécs Széchenyi-tér 9

6. melléklet: Kerekes Géza (1899-1966)

7. melléklet: Koós Olga (1904-1982)

8. melléklet: Megyesi János (1913-2011)

